LEWIS BASTON

O ISTORIE A EUROPEI

VĂZUTĂ DE LA HOTARELE SALE

FRONTIERE CARE NE DESPART ȘI NE DEFINESC CONTINENTUL

„O călătorie originală, fermecătoare și care te pune pe gânduri prin multe dintre cele mai interesante granițe ale Europei, vizibile, invizibile și extrem de contestate."
TIMOTHY GARTON ASH

LITERA
KRONIKA

LEWIS BASTON

O ISTORIE A EUROPEI
VĂZUTĂ DE LA HOTARELE SALE

FRONTIERE CARE NE DESPART ȘI NE DEFINESC CONTINENTUL

Traducere din limba engleză de
COSMIN NEDELCU

LITERA
București

Borderlines
A History of Europe, Told From the Edges

Profesorilor mei, care m-au format și mi-au deschis mintea:

Vic, Jill, Hannah, Colin, Andrew, Bill, Michael, Peter, Anthony, David și mulți alții.

Introducere

Pe insula britanică nu avem granițe.

Ultima frontieră internațională pe care o puteam întâlni – hotarul dintre Scoția și Anglia – a încetat să mai existe odată cu Legea Uniunii din 1707 și, cu toate că s-a pus problema reapariției ei în 2014 și s-ar putea ca acest lucru să se repete, am trăit mai bine de 300 de ani cu sentimentul că am fi în mare măsură aceeași țară. Ne exportăm eforturile de a trasa linii de

demarcație, indiferent dacă celor care au parte de ele (din Irlanda și Belgia până în India) le convine sau nu lucrul ăsta.

Ideea de a ajunge direct într-o altă țară cu automobilul sau suindu-te într-un tren fără să treci printr-un control de securitate sau, mai radical, mergând pur și simplu pe jos este una străină imaginației englezilor. Prima oară când am traversat o frontieră terestră internațională s-a întâmplat într-o dimineață cețoasă din vara lui 1984. Eram împreună cu părinții și cu sora mea într-un autocar care plecase din Londra în seara precedentă. Dormisem iepurește în timp ce călătoriserăm de la Calais prin regiunea câmpurilor de bătălie din nordul Franței, trecând prin Reims și Metz, pentru a ajunge la Strasbourg. Poate pentru a-i descuraja pe pasageri să se îndepărteze când făceam popasuri în zonele rurale, pe ecranul video comun a rulat *Rambo*, iar după ce s-a încheiat am adormit și am avut un somn agitat. Speram să asist la momentul în care treceam granița, iar părinții mei m-au trezit exact la timp. Autocarul a traversat șoselele pustii, intens luminate din zona industrială a orașului Strasbourg. Am trecut podul peste Rin… și BAM! Eram în Kehl, Germania. Germania! O țară cu totul nouă. Într-o clipă, din Franța în Germania, fără să mă urc într-un feribot, ba chiar și fără să mă ridic din scaunul meu din ce în ce mai incomod de autocar. Am făcut primii pași pe pământ german într-o zonă de servicii de pe autostradă de lângă Baden-Baden, un nume care era el însuși un

talisman al logicii și concreteței teutone. Părinții și sora mea păreau mai puțin entuziaști.

Câteva ore mai târziu – destul de multe ore, în care șoferul a schimbat filmul cu *Sunetul muzicii*, pentru a ne introduce în starea de spirit potrivită – am repetat trucul. Peisajul a devenit din ce în ce mai deluros, iar la un moment dat colinele s-au preschimbat în munți și am trecut printr-un punct de control din Bavaria în Austria. La câțiva ani după călătoria în Austria, părinții mei mi-au spus că drumul cu autocarul făcuse parte din planul lor, căci crezuseră că o să-mi placă.

Eram student când a căzut Cortina de Fier; prima mea călătorie cu trenul Interrail m-a purtat în Praga și Bratislava postcomuniste în 1990, de cealaltă parte a ceea ce fusese o frontieră interzisă atât mental, cât și pe hartă. Europa era mult mai mare decât îmi imaginasem. Am devenit conștient de faptul că în epoca mea erau încă posibile schimbări politice colosale – că „marea istorie" continua să se făurească. O parte din asta – în Cehoslovacia, în fosta URSS și în fosta Iugoslavie – însemna că, până la urmă, acele linii aparent fixe din atlas puteau fi deplasate.

O perioadă consistentă din viața mea profesională de specialist în domeniul electoral a presupus analizarea, comentarea și recomandarea unor delimitări; aproape orice sistem electoral implică trasarea anumitor linii pe hartă pentru a determina reprezentarea politică. Dar nu mi-am pierdut niciodată

fascinația față de granițele naționale și față de Europa Centrală și de Est. În 2004, după ce opt țări din regiune s-au alăturat Uniunii Europene și a început perioada zborurilor ieftine, am avut posibilitatea de a le explora personal într-o manieră pe care nu mi-aș fi putut-o închipui niciodată înainte de 1989. Caracteristicile distincte ale unor locuri precum Letonia și Slovacia mi s-au dezvăluit pe măsură ce am călătorit și am savurat mai des plăcerea vinovată de a traversa granițe terestre.

Originea cărții de față se găsește în acea perioadă traumatizantă a vieții politice în care Brexitul și Trump și-au scos capul la iveală. Evenimentele din 2016 m-au lipsit de orice entuziasm politic și m-au încurajat să găsesc o cale de a cerceta într-un mod indirect cele întâmplate și de a le găsi un loc într-un context mai larg. Am aruncat mai întâi o privire asupra graniței terestre a țării mele cu Irlanda, a cărei importanță se estompase după Acordul de la Belfast din 1998. Avuseserăm parte de victoria unei campanii dedicate mai cu seamă beneficiilor generalizate ale instituirii controalelor la frontieră; care urmau să fie consecințele pentru granița noastră propriu-zisă? Am străbătut câmpurile și am mers de-a lungul șirurilor de boschete din Fermanagh și Armagh, căutând răspunsuri. Dar mi-am dat seama că întrebarea era mai generală și că era legată de curiozitatea mea de-o viață față de granițele terestre și de teritoriile ambigue. Una dintre problemele referitoare la modul în care eu

învățasem istoria, nicidecum din vina străluciților mei profesori, consta în faptul că istoria „noastră" națională era separată de preocupările europene. Pe măsură ce am citit despre locuri precum Silezia și Regiunea Sudetă și despre conflictele de acolo de la începutul anilor 1920, paralelele cu Irlanda au început să iasă în evidență dintre pagini. Chiar dacă Imperiul Britanic nu s-a prăbușit odată cu celelalte imperii europene în 1917–1918, el n-a mai fost niciodată la fel. Și nici istoria economică a Marii Britanii nu este o poveste insulară. Marea Britanie, oricât s-ar strădui, nu poate scăpa de contextul ei european. Așa că am pornit într-o serie de călătorii de cunoaștere care m-au purtat și m-au făcut să traversez adesea toate granițele despre care scriu în această carte – de la frontiera dintre Rusia și Finlanda de lângă Vîborg până la câmpiile sudice ale Ucrainei, din Irlanda până în Croația. Am călătorit chiar mai departe, însă când scrii o carte despre granițe trebuie să tragi o linie undeva.

N-am uitat niciodată sentimentul de uimire pe care l-am trăit când am trecut hotarul dintre Franța și Germania în acea zi din 1984. Lui Reginald Maudling, politicianul amabil și imperfect căruia i-am fost cândva biograf postum, îi plăcea să spună că înțelepciunea filosofică pleacă de la simpla senzație de mirare și de surpriză, acesta fiind și sâmburele cărții de față. Așteptam de multă vreme să cercetez acea senzație de tranziție bruscă ce însoțește traversarea unei linii care, oricât de concretă ar

fi, își datorează existența imaginației omenești și limitelor acesteia.

Întâlnim frecvent două metafore despre granițe și despre zonele de frontieră: cea a podului și cea a ușii. Ideea podului omagiază rolul graniței ca spațiu deschis al schimbului reciproc, în vreme ce ușa presupune capacitatea de a ține granița închisă, de a-i primi pe ceilalți în propria casă într-o manieră selectivă sau de a nu-i primi deloc. Ambele idei sunt valabile, în grade diferite și în circumstanțe diferite; grănicerii estoni privesc frontiera cu Rusia ca pe o ușă exterioară a căminului lor, una care trebuie ferecată în siguranță, în vreme ce granița cu Letonia este complet deschisă. Există chiar și un loc de joacă în orășelul de frontieră Valga/Valka în care un leagăn îi va purta pe copii din Estonia în Letonia și înapoi. Scriitoarea ucraineană Viktoria Amelina (1986–2023) scria că granița definește locul din care începe „acasă". Spunând asta, nu se referea neapărat la o graniță națională, ci la o comunitate mai largă de simțăminte care poate depăși anumite hotare naționale, dar nu și altele, și care nu este neapărat simplu de identificat. Suntem oare, așa cum se plângea Amelina, „sortiți să facem mereu greșeli în privința locului în care ni se termină căminul, spațiul în care suntem protejați, și în care granițele lui ar trebui să fie deosebit de bine păzite"?

În Europa imperiilor de dinainte de 1914 existau puține controale asupra deplasării oamenilor în afara celor impuse de piață prin

accesibilitatea prețului călătoriilor. Migrația era relativ liberă, chiar și – înaintea Legii străinilor din 1905 – în Marea Britanie. De regulă, pașapoartele nu erau necesare și, pe lângă migrație, exista un sistem vast de călătorii turistice către stațiuni de pe litoral, centre balneoclimaterice, vestigii antice, ba chiar și un „turism macabru" către câmpurile de bătălie. Ghidurile de călătorie precum Baedeker erau reeditate frecvent pentru locuri de mare atracție precum Elveția și Italia și, în pragul Primului Război Mondial, s-au diversificat, cuprinzând destinații turistice mai aventuroase de tipul Egiptului sau Rusiei („cu un scurt ocol pe la Pekin"). Dar existau piedici în cazul transportului de bunuri. Călătoriile internaționale pe calea ferată puteau să implice inspecții vamale minuțioase, iar cantitatea scutită de taxe vamale pe care o persoană o putea transporta peste o graniță internațională era extrem de limitată.

Frontierele în sine nu sunt atât de vechi cum tindem să credem. De multe ori, ceea ce noi ne imaginăm drept „state" din lumea de dinaintea unor transformări precum Pacea Westfalică din 1648 și Războaiele revoluționare franceze nu dețineau controlul exclusiv asupra teritoriilor lor; ele erau obligate să își respecte obligațiile imperiale și religioase și să aibă în vedere drepturile nobililor și ale cetăților, iar limitele suveranității lor erau neclare atât din punct de vedere politic, cât și geografic. Cu toate acestea, chiar dacă majoritatea liniilor pe care le trasăm

pe hărțile istorice sunt imaginare, există câteva hotare antice care aveau o semnificație pe teren. Atât China, cât și Imperiul Roman au construit fortificații de graniță în urmă cu 2 000 de ani, deși nici măcar acestea nu prea semănau cu frontierele moderne. De obicei, imperiile nu recunoșteau suveranitatea entităților aflate dincolo de linia de demarcație; era o zonă de frontieră neclară, în care se desfășurau activități comerciale și existau așezări urbane. Prin urmare, populația frontalieră a existat de mai multă vreme decât există frontierele legale. Sistemul de *limesuri** se întindea de-a lungul a ceea ce înseamnă astăzi Germania și Europa Centrală, iar scopul lui pare să fi fost mai degrabă reglementarea comerțului și a migrației la scară mică decât apărarea imperiului; în secolele al IV-lea și al V-lea, când a început marea epocă a migrațiilor europene, acesta s-a dovedit inadecvat. Este posibil ca britanicii să aibă o idee exagerată despre cât de grozave erau frontierele externe ale Imperiului Roman, deoarece Zidul lui Hadrian, una dintre cele mai militarizate dintre acestea, străbate în linie dreaptă nordul Angliei.

Mai puțin cunoscută cititorilor britanici este Granița Militară care a despărțit Austria creștină de Imperiul Otoman islamic. În mod oficial, aceasta a dăinuit aproape trei veacuri, până în 1881, dar a fost succesoarea hotarelor instabile care se întindeau de-a lungul Croației, Ungariei și Transilvaniei cu alte două secole înainte. În anumite privințe, impactul psihologic al

Graniței Militare a fost mai profund decât cel al Cortinei de Fier; imaginile care reprezintă falia dintre „Occident“ și islam sunt încă pregnante. Punctul psihologic de trecere dintre „Europa“ și „Balcani“ a fost fixat timp de 200 de ani la Belgrad, aflat imediat dincolo de râul Sava și de Dunăre față de ultimul oraș din Croația/Ungaria, Semlin (care astăzi este suburbia belgrădeană Zemun). Prezența islamică se încetățenise și era mai profundă în Belgrad decât era în teritoriul de la nordul lui, iar până în 1867 a existat o garnizoană turcească în orașul sârbesc, altminteri independent de facto.

Granița Militară a fost un loc în care au apărut noi forme de societate, nu atât datorită contactului cu cealaltă tabără, ci pentru că autoritățile habsburgice au încurajat colonizarea teritoriului de către țărani care, în schimbul obligației de a sluji într-o miliție locală pentru apărarea hotarelor, erau eliberați de legăturile lor feudale față de moșieri sau de aristocrați. Țăranii liberi aveau sarcina de a se deplasa de-a lungul graniței pentru a o păzi, pentru a împiedica încălcarea ei și pentru a-i ajuta pe negustători și pe călători să treacă în siguranță zona frontalieră, în ciuda riscurilor de tâlhării. Am observat că în toate ținuturile de graniță din Europa oamenii aveau adeseori câini mari și fioroși; erau nevoiți să-și asigure singuri protecția. La origine, ciobănescul de Boemia a fost o rasă creată pentru a-i ajuta pe țăranii liberi care patrulau granițele. De-a lungul secolelor, în regiunile frontaliere s-au stabilit grupuri etnice diferite, creând locuri

precum Krajina din Croația, populată de sârbi, și comunitățile de germani și de croați împrăștiate de-a lungul Europei Centrale. Cuceririle imperiale rusești, cum ar fi cea a sudului Ucrainei din anii 1790, au fost variante ale aceluiași tipar de anexare, fortificare și colonizare. Moștenirea istorică a Graniței Militare, care a amestecat și a împărțit diversele popoare din centrul și sud-estul Europei, a avut o importanță care a depășit cu mult limitele regiunii – și a devenit mai mare ca niciodată în 1914, la asasinarea lui Franz Ferdinand.

Libertatea paradoxală a Graniței Militare a semănat cu frontiera colonială, care a exercitat o influență formatoare asupra Statelor Unite. Ideea micului fermier independent care slujește în rândurile armatei pentru a-și ocroti familia și cea a frontierei ca spațiu în care domnește libertatea, iar oamenii se pot reinventa, a fost una europeană înainte să fie una americană. Conceptul de frontieră a fost reimportat sub naziști, care au visat la un trib de mici fermieri liberi care să străjuiască granițele răsăritene ale noului imperiu german. Modificările teritoriale de după 1945 au generat „Vesturi Sălbatice“ în miniatură în Polonia și Cehoslovacia comuniste, unde proprietățile germanilor expulzați erau la dispoziția oricui și era nevoie de elemente de încredere care să prindă rădăcini și care să își apere partea lor din Cortina de Fier.

Granițele sunt sinistre și izbăvitoare deopotrivă; caracterul lor dual nu se rezumă la truismul că există câte o țară în ambele părți ale

hotarului. Aspectul sinistru este predeterminat în anumite limbi, inclusiv în engleză. Vechea versiune în limba engleză a Rugăciunii Domnești mă nedumerea când eram copil – de ce încălcarea legii este evidențiată drept ceva care poate fi iertat, spre deosebire de toate celelalte fărădelegi? Dar încălcarea legii înglobează toate celelalte greșeli – înseamnă să pătrunzi, fără să fii invitat, în sfera legitimă de interes a altei persoane. În mod asemănător, „a depăși limita", „a întrece măsura", „a sări calul"... toate asociază ideea de trecere a unei limite cu cea de greșeală din punct de vedere legal, social sau moral. Conexiunea nu este doar un capriciu al limbii engleze, după cum am aflat când am citit *Crimă și pedeapsă* și am descoperit că cuvântul rusesc pentru „crimă" (*prestuplenie*) își avea originea tot în ideea de traversare a unui hotar (*Пре* însemnând „dincolo de", *ступление* însemnând „pas"). Cuvântul polonez pentru crimă, *przestępstwo*, are rădăcini identice, același lucru întâmplându-se în bulgară, dar nu în limbile romanice sau în germană. În cazul slavilor estici și al englezilor cel puțin, limba ne sugerează că granița este în general un loc rău.

Psihologia noastră este afectată de prezența acestor linii imaginare; la prima vedere, ele par să interzică. „Lucrurile rele" se află întotdeauna de cealaltă parte a graniței, așa cum am descoperit iarăși și iarăși pe parcursul cercetărilor pentru această carte. Asupra oamenilor aflați dincolo de graniță sunt proiectate idei și porniri inacceptabile, iar

acestea – pentru cei care își duc viața departe de zonele de frontieră – ar putea să se infiltreze dacă granița nu este închisă, iar cei care locuiesc în apropierea ei nu sunt puși cu botul pe labe. Popoarele care au o relație incertă cu granițele, asemenea evreilor sau romilor, sunt deosebit de vulnerabile.

Trecerea unei granițe sau stabilirea unei frontiere ne oferă totodată permisiunea de a lăsa „acasă" constrângerile sociale și chiar morale obișnuite. Poate că granița este o linie strictă pe o hartă care separă jurisdicțiile, însă ea este înconjurată de o zonă difuză în care legea națională este ocolită sau încălcată înainte să se ajungă la limita ei geografică. Chiar și când traversezi granița propriu-zisă, ai impresia că ai trecut printr-o oglindă într-un loc în care ceea ce tocmai fusese ilegal este acum trâmbițat în gura mare. Bine ați venit pe tărâmul libertății, unde aveți voie să mergeți la cazino, să beți și să achiziționați alcool la vârsta de 19 ani, să mergeți la cumpărături duminica, să faceți rost de artificii! N-ar trebui să luați bunurile înapoi peste graniță cu voi, dar n-o să zicem nimănui dacă o faceți... De multe ori, libertatea frontierei poate avea o latură mai sinistră, așa cum s-a întâmplat de pildă la granița ceho-germană, unde industria sexului a explodat după căderea Cortinei de Fier. În 2000, la apogeu, în satul cehesc Dubí existau 50 de bordeluri și 400 de lucrătoare sexuale, muncind adesea în condiții periculoase, împotriva voinței lor. În cele mai grave situații, soldații armatelor invadatoare simt

că le este permis să se comporte cu bestialitate odată ce deschid porțile granițelor și violează (relația lingvistică dintre viol și invazie nu este o coincidență) teritoriul celorlalți.

Granițele națiunii, ale statului, sunt importante. În ciuda Uniunii Europene și a libertății de mișcare peste frontiere, oamenii par să aibă nevoie de națiuni, iar odată cu națiunile vin și liniile de demarcație care le separă unele de altele. Deși lucrul ăsta a fost tratat adeseori drept un fenomen natural, el reprezintă o evoluție istorică recentă. Înainte de începutul veacului al XIX-lea, naționalismul și frontierele funcționau în mare măsură în modalități diferite de cele de azi. Ultimele două secole, în care aceste granițe au fost definite și păzite cu strictețe, au fost un experiment.

Se pot crea hărți care pretind că ar stabili teritorii naționale sau imperiale din, să zicem, anul 1500, dar granițele nu reprezintă același lucru ca liniile de pe o hartă politică modernă a Europei. Dacă ai fi ajuns în persoană la o frontieră, probabil că n-ar fi existat puncte de control sau grăniceri. Nu te-ar fi împiedicat nimic să o traversezi și probabil că n-ai fi avut cum să știi imediat că ai făcut lucrul ăsta, deși s-ar fi putut să fii norocos și să dai peste un indicator din piatră. Influența statului se va fi estompat cu ceva vreme înainte să fi ajuns la granița propriu-zisă. O mare parte din ceea ce statele fac acum la frontieră se făcea pe atunci prin diferite tipuri de autorități. Poarta orașului, nu granița națională – în mare măsură

imaginară –, era locul de bază pentru taxarea bunurilor și pentru reglementarea circulației persoanelor. Separarea dintre urban și rural este mai veche și mai puternică decât majoritatea deosebirilor naționale.

În zilele noastre, tindem să considerăm statele ca fiind exclusive; dacă tu – sau o bucată de pământ – te afli într-unul, nu poți fi în altul. Dar în cea mai mare parte a istoriei Europei lucrurile nu au stat așa; adesea, echivalentul aproximativ al statului – istoricii tind să se ferească să le numească state, ci politii – nu avea un drept asupra suveranității. Conducătorul trebuia să aibă în vedere atât instituțiile supranaționale complexe precum Sfântul Imperiu Roman și rețeaua de norme constituționale și ereditare, cât și orașele, margrafiatele și cantoanele, care dețineau toate propriile puteri și privilegii pe care și le păzeau cu strășnicie. Existau fâșii largi de teritoriu a căror loialitate era împărțită între ceea ce numim astăzi Franța și Germania sau Germania și Polonia. O graniță clară între Franța și Germania a fost trasată prima dată în 1814 (și a fost revizuită un an mai târziu).

Filosofia naționalismului a avut dintotdeauna probleme cu teritoriile din apropierea granițelor și, având în vedere că naționalismul este maniera predominantă în care organizăm statele, acesta este un neajuns semnificativ. Împărțirea pământului în state reprezintă o problemă dacă există regiuni în care locuiesc laolaltă oameni cu limbi, religii și identități diferite. Integrarea unor regiuni mixte din punct de vedere etnic în

interiorul statelor naționale creează minorități naționale, așa cum s-a întâmplat în numeroase zone din Europa după 1918. O „Europă a națiunilor“ în sensul pur al cuvântului n-a existat decât vreme de vreo două decenii după 1918 și a fost un dezastru politic și economic. Cicatricile ei rămân vizibile pe pământ și în mințile oamenilor.

Între 1938 și 1947, granițele europene au fost retrasate iarăși și iarăși, multe minorități au fost dezrădăcinate cu violență, logica naționalismului, inclusiv varianta comunistă a naționalismului, a dus la purificare etnică. Moștenirea acestor ani a înveninat relațiile dintre popoare și state, iar mâna întinsă peste ținuturile depopulate și pustiite de amărăciunea conflictelor frontaliere este oferită în continuare cu șovăială în anumite locuri. Există vreun mod pașnic și acceptabil de a reconcilia felul în care ne organizăm în state cu interesele oamenilor de la graniță de a-și duce traiul și de a-și păstra diferitele identități? Este oare trecutul și prezentul Europei – de suveranitate suprapusă și împărțită – cea mai bună soluție disponibilă? Poate Marea Britanie să stea cu adevărat deoparte, având în vedere că și ea are o graniță trasată în mijlocul violențelor din anii care au urmat Primului Război Mondial?

Dacă hotărâm că granițele sunt cu adevărat obligatorii, sunt ele un rău necesar? Frontierele naționale și hărțile care le ilustrează nu reprezintă niște date neutre. Ele sunt moșteniri ale violentei puteri imperiale din Europa și din

întreaga lume. Hărțile locurilor în care trăiesc cei mai mulți oameni au fost desenate de imperiile coloniale europene – în lupta pentru Africa de la finele secolului al XIX-lea, în Orientul Mijlociu conturat de Sykes și de Picot în 1916, în subcontinentul indian, pe care Radcliffe și Mountbatten l-au divizat în 1947 în doar puțin peste o lună de zile. Puterile succesive și-au folosit supremația asupra Europei pentru a redesena harta continentului, cu diferite grade de succes: amprentele lui Napoleon, Alexandru I, Castlereagh, Napoleon al III-lea și Bismarck sunt toate prezente. Dar forma actuală a Europei este în mare parte opera lui Woodrow Wilson și a Aliaților, în 1919, și a lui Iosif Stalin, în 1945. Fiecare rundă de schimbări a fost din ce în ce mai bulversantă, culminând cu rapidele modificări îmbibate cu sânge ale liniilor de demarcație de pe hartă care au fost impuse în centrul și în estul Europei între 1938 și 1945. O altă amintire pe care o am din anii 1980 a fost momentul în care am învățat la ora de istorie despre Tratatul de la Versailles, iar o parte esențială a lecției respective a constat în etichetarea pe o copie de culoare purpurie, cu mireasmă narcotică, a unei hărți de contur a bucăților de teritoriu care și-au schimbat proprietarul în 1919. În schimb, exista o hartă a Reichului lui Hitler așa cum era el la începutul lui 1941, o pată uriașă în Europa Centrală arătând ca un organ afectat de niște tumori scabroase.

De-a lungul istoriei, au existat perioade în care liniile de pe hartă care fuseseră teribil de importante cu câțiva ani în urmă nu mai aveau prea multă însemnătate, în timp ce apăreau unele noi în locuri pe care oamenii le traversaseră neîngrădiți cu puțină vreme înainte. Uneori se schimba și limbajul vieții de zi cu zi. Dacă liniile se puteau modifica, ce justifica trasarea lor aici, și nu dincolo, și cine era autoritatea legitimă pentru a decide lucrul ăsta? Și cât de mult ar trebui să conteze cu adevărat vreuna dintre ele? Cum a fost, în realitate, când linia de demarcație s-a deplasat, iar oamenii s-au trezit într-un spațiu practic diferit fără ca ei înșiși să se fi mutat nicăieri? Care este relația dintre casă (în sensul german de *Heimat*, o localitate față de care cineva trăiește un sentiment de apartenență) și națiune și cine suntem „noi" în contrapartidă cu „ei"?

Populația din zonele de frontieră poate să vorbească limbi diferite sau dialecte nestandardizate și, oricât de mult s-au străduit regimurile autoritare, n-au izbutit niciodată să nimicească în totalitate această diversitate. În epoca noastră, există o înrudire între marile orașe cosmopolite, unde se amestecă și se întrepătrund numeroase grupuri de oameni, și cosmopolitismul provincial al celor două fețe ale orășelelor de frontieră. Adesea, locuitorii de la graniță au o relație încordată cu propriile autorități naționale, îndeosebi cei din statele în care capitala se află, fizic și psihologic, la mare distanță de frontieră și care sunt zgârcite când

vine vorba despre dezvoltarea economică și serviciile publice ale orășelelor de frontieră, împânzindu-le în același timp cu cazărmi și cu funcționari vamali. Se întâmplă uneori chiar ca teritoriul în sine să fie evacuat sau distrus pentru a se crea zone de protecție sau terenuri de exerciții pentru armată, regiunile frontaliere cehești devenind celebre pentru industriile lor poluante. Nici statului centralizat nu-i plac din cale-afară locuitorii de la graniță; pot fi considerați nesiguri din perspectiva loialității naționale și bănuiți de activități economice infracționale de frontieră care există de când lumea, precum contrabanda. Într-o lume adusă laolaltă de comerț și tehnologie, poate că acum locuim cu toții la graniță; ce putem învăța de la cei care au trăit întreaga viață în dualitate și ambiguitate?

Perioada actuală a istoriei europene presupune vindecarea unora dintre cicatricile lăsate de traumatizantul secol XX în Europa. Naționalismul, războiul, fascismul și comunismul au lăsat răni adânci pe harta Europei. Oamenii au fost separați unii de alții prin granițele naționale și prin faptul de a face parte din baza unui stat național sau de a fi o minoritate în cadrul unui stat național care nu le-ar fi îngăduit niciodată să devină cetățeni cu drepturi depline. Sub naziști și în perioada postbelică imediată, oamenii au fost constrânși să se conformeze liniilor trasate pe hartă, în loc ca liniile de pe hartă să fie desenate în interesul oamenilor (lucru pe care, oricare ar fi fost neajunsurile Tratatului de la

Versailles, cei care făuriseră pacea din 1919 încercaseră să-l respecte). Au fost mutați milioane de oameni din căminul lor din interese rasiale sau strategice, așa cum surorile Cenușăresei își ciopârțeau labele picioarelor ca să li se potrivească condurul de cleștar. După această etapă brutală s-a lăsat Cortina de Fier, devenind o graniță mai dură decât oricare alta de până atunci în vremuri de pace. Este un șoc emoțional să te apropii de locuri care au fost sterilizate de mare parte din ceea ce le făcuse să fie speciale – îndeosebi zonele de frontieră evreiești, în care majoritatea populației a fost ucisă, dar și vidul lăsat prin cooptarea urii naționaliste de către regimurile comuniste. Ambiguitatea, țesutul conjunctiv dintre locuri precum Viena și Praga sau Bratislava sau Budapesta a fost retezată. Ea crește la loc și o parte din bucuria periplului meu de-a lungul și de-a latul Europei în timp ce am scris cartea de față a fost să asist la această regenerare și reconciliere, pe măsură ce unele dintre pagubele provocate de secolul XX sunt remediate. Poate că tulburarea de personalitate de tip „borderline“ a Europei poate fi gestionată, ba chiar tratată.

Europa este locul unor proiecte ambițioase de îmbunătățire a frontierelor – de stabilizare a lor, astfel încât să nu se mai mute, pentru atenuarea impactului lor asupra oamenilor care le traversează și pentru repararea stricăciunilor produse de granițele din trecut. Oamenii fac adeseori deosebirea între granițele dure și cele

relaxate. Este vorba mai degrabă de un spectru decât de o împărțire binară. Zidul Berlinului este un exemplu de graniță extrem de dură – o barieră fizică de beton, păzită de gărzi înarmate, prin care accesul nu era posibil decât prin anumite locuri, cu documentele corespunzătoare. Piedicile fizice și cerințele administrative pentru oameni și bunuri reprezintă elemente ale caracterului dur.

La celălalt capăt al spectrului față de Zidul Berlinului găsim unele frontiere atât de relaxate, încât de-abia dacă există, fiind marcate de indicatoare asemănătoare celor care îți urează bun-venit în următorul district. Frontierele interne din Spațiul Schengen și uniunile vamale sunt cele mai relaxate dintre toate. După mai bine de un deceniu de Schengen, oamenii o să-ți ofere uneori indicații locale fără să specifice în ce țară este locul cu pricina, așa cum am pățit când am căutat un restaurant în apropiere de Ostritz, la granița germano-polonezã. În 2020, când au fost reimpuse temporar controalele din cauza covidului, oamenii le-au perceput ca pe un obstacol nefiresc. Să ne gândim la orașul împărțit Cieszyn (Polonia) și Česky Těšin (Cehia), în care granița trece de-a lungul râului Olza: când podul s-a închis, oamenii de pe ambele maluri ale râului au ridicat pancarte pe care scria, „Mi-e dor de tine, polonezule“ și „Mi-e dor de tine, cehule“. În 1918–1920, Polonia și Cehoslovacia au purtat aici un mic război, iar în 1938 Polonia a ocupat o bucată de

teritoriu ceh. Dar granița relaxată a scos la iveală cele mai delicate sentimente.

Frontiera relaxată este un ideal care, în mare parte, funcționează pe continentul european și pe insula irlandeză. Dar beneficiile economice și sociale au un preț. Granițele deschise fizic transferă povara aplicării legilor transfrontaliere în interiorul țării, astfel că verificările de identitate pentru reședință, pentru locul de muncă și pentru relațiile cu statul implică verificări ale statutului de rezidență. Cea mai mare povară este suportată de cei din afara Grădinii Schengen; frontierele interne deschise sunt însoțite de o frontieră externă extrem de dură. Tratatele locale pot face acest lucru mai puțin apăsător pentru oamenii care se află imediat dincolo de linia de demarcație, cum ar fi cei din Ucraina sau Serbia, însă controalele la frontieră din regiunea mediteraneeană sau din enclavele spaniole din Africa de Nord sunt crâncene. Și nu este o problemă temporară. Pe măsură ce schimbările climatice și creșterea populației suprasolicită Sahelul și celelalte regiuni sărace, deosebirile din ce în ce mai mari în privința standardului de viață o să facă până și cele mai primejdioase traversări mai atractive decât rămânerea într-un cămin imposibil de locuit. Când devine controlul frontierelor – fie într-un mod pasiv, fie într-unul activ – pasibil de genocid? Poate Marea Britanie, grație unei întâmplări geografice, să își decline responsabilitatea pentru ceea ce se petrece în vecinătatea sa?

În *O istorie a Europei văzută de la hotarele sale* am descoperit o istorie secretă a Europei, așa cum este văzută dinspre marginile ei, și nu din capitalele imperiale, din locurile în care oamenii din țări diferite sunt vecini, prieteni, iubiți și dușmani, nu colegi în diplomație. Să mergem pe urmele liniilor trasate pe hartă și să iubim locurile imperfecte pe care le găsim de-a lungul lor, căci, așa cum ne spune Leonard Cohen, lumina nu poate să pătrundă decât dacă există o crăpătură-n toate.

Denumiri geografice

O carte despre frontiere schimbătoare este sortită să menționeze locuri care au denumiri în mai multe limbi, iar acest lucru va provoca controverse. Abordarea mea generală a fost aceea de a utiliza nume englezești în cazurile în care acestea sunt familiare – ar fi pretențios să mă refer tot timpul la „Praha" și la „Warszawa" într-un text în limba engleză. Dar există numeroase locuri care nu se pretează la un asemenea tratament, iar în aceste cazuri am încercat să folosesc denumirea cea mai potrivită pentru momentul și contextul respectiv – astfel, orașul pe care acum îl cunoaștem drept L'viv/Liov în Ucraina este Lwów în perioada

interbelică și când discutăm despre comunitatea poloneză și Lemberg în contexul Imperiului Habsburgic.

Există cel puțin nouă sisteme diferite de semne diacritice care sunt folosite în locurile discutate în această carte, ceea ce reprezintă o provocare chiar și pentru cel mai bine intenționați scriitori și redactori. De asemenea, există două alfabete; am utilizat transliterări ale denumirilor și cuvintelor ucrainene și rusești în ceea ce ar trebui să fie o formă familiară și accesibilă.

Partea întâi

Germană	Franceză	Neerlandeză
Elsass-Lothringen	**Alsace-Lorraine** sau **Alsace-Moselle**	
Diedenhofen	**Thionville**	
	Louvain	**Leuven**
Lüttich	**Liège**	Luik
Mainz	Mayence	
Mühlhausen	**Mulhouse**	
Saarbrücken	Sarrebrouck	
Strassburg	**Strasbourg**	

Partea a doua

Germană	Poloneză	Lituaniană	Idiș	Rusă
Danzig	**Gdańsk**			
Goldap	**Goldap**			

Hirschberg	**Jelenia Góra**			
Königsberg	Królewiec	Karaliaučius		**Kaliningrad**
Küstrin	**Kostrzyn**			
Mohrungen	**Morąg**			
Nimmersatt		Nemirseta		
Posen	**Poznań**			
Swinemünde	**Świnoujście**			
Stettin	**Szczecin**			
	Wilno	Vilnius	Vilna	
Waldenburg	**Walbrzych**			
Breslau	**Wroclaw**			
Frankenstein	**Ząbkowice Sląskie**			

Partea a treia

Germană	Cehă	Slovacă	Sârbă	Română
Pressburg		**Bratislava**		
		Čachtice		
Eger	**Cheb**			
Komotau	**Chomutov**			
		Košice		Cașovia
Karlsbad	**Karlovy Vary**			
Erzgebirge	**Krušnohory**			

Brüx	**Most**			
Grosswardein				**Oradea**
Ödenburg				
			Subotica	
				Timișoa
Aussig	**Ústi nad Labem**			

Partea a patra

Germană	Poloneză	Ucraineană	Română	Maghiară
Czernowitz		**Chernivtsi**	Cernăuți	
		Khust	Hust	Huszt
Lemberg	Lwów	**L'viv**	Liov	
			Sighetu Marmației	Maramaros Sziget
		Uzhhorod		Ungvár
Maghiară	Żólkiew	**Zhovkva**		
Pozsony				
Csejthe				
Kassa				

Nagyvárad

Sopron

Szabadka

ra Ter

Partea întâi

Vestul

1

Acolo unde era punctul de control

(Irlanda/Regatul Unit)

Pe o mare parte din frontiera terestră a Regatului Unit cu Irlanda, atmosfera e oarecum mohorâtă. Granițele internaționale trec adesea printre dealuri, de-a lungul unor râuri singuratice sau prin pârloage pustii, iar peisajul frontalier din Irlanda posedă toate aceste trăsături dezolante. Granițele sunt spații neglijate, pe care nici unul dintre guvernele de o parte sau cealaltă a liniei imaginare nu pun preț; nu sunt iubite nici măcar la fel de mult ca orășelul de frontieră, acea zonă intermediară ciudată, dar adesea profitabilă, în care se întâlnesc oameni și culturi. Chiar dacă este posibil ca peisajele de la hotarul irlandez să aducă aminte de alte granițe din Europa, istoria acestei linii întortocheate face parte dintr-o categorie aparte. În timpul Conflictul lui Nord-Irlandez dintre 1969 și 1998, cunoscut ca „The Troubles", frontiera a fost o rană septică, unde violența și frica se prelingeau printre șirurile de garduri vii.

Istoria tragică a graniței irlandeze este indisolubil legată de absurditatea ei. De exemplu, dacă te afli în orașul irlandez Monaghan și vrei să mergi cu automobilul la

Cavan – un oraș din comitatul vecin, aflat la sud-vest, pe șoseaua N54, chiar după orășelul Clones –, se petrece o bizarerie. Vopseaua de pe șosea se albește, indicatoarele încep să fie în mile pe oră și dintr-odată ești pe A3. Nu durează mult: pe această scurtă bucată de drum, automobilistul traversează o frontieră internațională de patru ori în aproximativ șase sau șapte kilometri, la final ajungând înapoi la sud de graniță. Cu toate acestea, atribuirea unui punct cardinal graniței în acest loc este înșelătoare, căci ea șerpuiește nebunește în jurul a ceea ce geografii numesc „Drummully Polyp" – Irlanda având un surplus de toponime, i se mai zice și „Coleman's Island" și „Connons". Este o buclă din comitatul Monaghan care pătrunde în comitatul Fermanagh, conectată cu restul comitatului prin doar câteva zeci de metri lipsiți de poduri, străbătuți de râul Finn. Forma ei este atât de neregulată, încât creează de asemenea o exclavă de facto a comitatului Fermanagh, accesibilă doar din Monaghan. „Polipul" este una dintre numeroasele anomalii de pe o linie de frontieră care a fost creată în pripă în anii 1920, lucru pentru care mulți s-au căit de atunci.

Granița irlandeză se întinde de la Carlingford Lough, în sud-est, până la Lough Foyle, în nord-vest. Are aproximativ 480 de kilometri lungime, imprecizia numărului reflectând natura irațională, fractalică a frontierei, care, asemenea unei linii de coastă, când ne uităm mai atent la detalii, are mai multe margini zimțate și

colțuri neregulate. Cea mai mare parte a ținutului prin care trece este, asemenea împrejurimilor „Polipului", teren agricol, ceea ce înseamnă că există o rețea de cărări, de poteci și de câmpuri care străbat granița. În 2018, când guvernele irlandez și cel nord-irlandez s-au apucat să cartografieze numărul de treceri, au căzut de acord asupra unui număr de 208, mai mare decât numărul total de treceri dintre UE și vecinii săi de la est (137).[1] E chiar posibil să existe mai multe; scriitorul și cartograful Garrett Carr, care a parcurs linia de demarcație în 2016, a descoperit 71 de treceri neoficiale care nu apăreau pe nici o hartă. Granița irlandeză este mai degrabă o fractură încâlcită decât o separare clară.

Frontiera irlandeză n-a avut rădăcini istorice adânci și nici nu a reflectat dorințele populației locale, fiind trasată fără să se țină cont nici de economie, nici de transport și nici de hidrologie. Această neglijență a făcut ca Irlanda să fie în contratimp cu granițele desenate în aceeași epocă în Europa continentală, unde experții de la Conferința de Pace de la Paris au acordat atenție frontierelor adecvate ale națiunilor mici, lucrurilor de care aveau nevoie pentru a funcționa din punct de vedere economic și protecției minorităților de pe fiecare parte a granițelor.

Legea Uniunii din 1800 a abolit parlamentul irlandez și a încorporat Irlanda în Regatul Unit, cu 100 de parlamentari în Camera Comunelor. Teoretic, Irlanda făcea parte din teritoriul

metropolitan, însă lucrul acesta, asemenea statutului similar al Algeriei în Franța sau al Posenului (Wielkopolska) în Germania, a fost uitat de guverne când a fost convenabil să fie tratată diferit; suferința Irlandei din timpul foametei din anii 1840 este unică în istoria demografică modernă a Europei. Structura proprietății funciare a fost detestată cu obidă de majoritatea populației, fiind produsul exproprierilor din trecut.

Irlanda era majoritar catolică, dar cu o minoritate protestantă de aproximativ 23% (în 1881), care cuprindea mai multe categorii diferite, de la „coloniștii" care colonizaseră pământurile din epoca Tudorilor la meșteșugarii din Dublin și la clasa muncitoare industrială din jurul orașului Belfast. În Irlanda, naționalitatea nu a fost asociată direct cu religia – de pildă, Wolfe Tone, care i-a condus pe United Irishmen (Irlandezii Uniți) în 1798, era protestant –, însă chestiunile pământului, religiei și națiunii au început să fie din ce în ce mai legate între ele de-a lungul secolului al XIX-lea. Pe măsură ce dreptul de vot a fost extins în Regatul Unit, solicitările majorității irlandeze s-au oglindit în dezvoltarea unui partid prodescentralizare numit „Home Rule" (autonomie legislativă) după 1874, în tulburările politice și sociale din regiune și, în 1885–1886, în ralierea lui Gladstone, liderul liberal britanic, la cauza Home Rule. În acea etapă, opoziția față de Home Rule se baza pe argumente care vizau întreaga Irlandă, dar la a treia tentativă a mișcării, din 1912–1914,

contraargumentele au început să se axeze din ce în ce mai mult pe interesele majorității unioniste protestante locale din nord-estul Irlandei și din jurul orașului Belfast. „Conflictul din Ulster" – bazat pe criterii naționale și pe diferitele interese ale regiunilor industriale și agricole – a anticipat alte dispute naționale din Europa post-1918, îndeosebi luptele de la granița germano-poloneză, din Silezia Superioară.

Odată ce ideea împărțirii Irlandei a prins contur în 1914, una dintre întrebările inevitabile a fost unde să fie trasată granița dintre cele două entități. Irlanda avea patru provincii istorice, cea mai nordică fiind Ulster, compusă din nouă comitate. În ansamblul său însă, în Ulster nu exista decât o majoritate unionistă fragilă, astfel că, deși era cea mai mare entitate care ar fi fost compatibilă cu o majoritate în favoarea legăturii cu Marea Britanie, acea majoritate ar fi fost vulnerabilă în fața tendințelor demografice. Trei dintre comitate – Monaghan, Cavan și Donegal – aveau majorități naționaliste largi, iar unioniștii nordici se pregătiseră încă din 1914 să le țină departe de entitatea lor politică, în interesul unei majorități de 65/35 în locul uneia de 55/45. Comitatele Fermanagh și Tyrone, precum și orașul Londonderry, aveau mici majorități naționaliste, dar, chiar și așa, au fost revendicate cu succes de unioniștii nordici. În mod ciudat, numeroși protestanți din Fermanagh își aveau originile în rândurile „Border Reivers" (tâlhari de frontieră), care își duseseră traiul la hotarul dintre Anglia și Scoția,

fără să fie însă loiali nici uneia dintre ele. Reivers au fost temuți pentru banditismul și violența lor până la Unirea Coroanelor Angliei și Scoției din 1603, când au fost pacificați și strămutați în vestul Ulsterului.[2]

Într-o tentativă eșuată de a rezolva problema pe vechea bază a Home Rule, guvernul britanic a adoptat în 1920 Legea guvernării Irlandei, care stipula existența unor parlamente pentru Irlanda de Nord și Irlanda de Sud în cadrul Imperiului Britanic. Entitatea Irlandei de Nord, formată din șase comitate, a produs o majoritate unionistă la primele alegeri din mai 1921 și a preluat rapid puterea efectivă politică și polițienească, în vreme ce Irlanda de Sud n-a funcționat niciodată – cu excepția a patru membri, toți cei aleși la primele alegeri din mai 1921 considerau că sunt în slujba unui Dáil irlandez independent. Granița a luat ființă ca o frontieră supusă unor revizuiri ulterioare între două entități instituite de guvernul Regatului Unit, una dintre ele fiind o ficțiune juridică.** N-a fost limpede nici în 1914, nici în 1920–1921 că avea să fie o frontieră internațională permanentă. Se presupunea că Irlanda de Nord era exclusă doar temporar din Home Rule, iar Home Rule nu însemna că Irlanda va părăsi Regatul Unit. Soluția din 1922, cu Irlanda de Nord plasată sub auspiciile Home Rule în Regatul Unit și cu Statul Liber devenind de facto independent, era mult mai radicală decât se preconizase în 1914.

Prin urmare, viața cu o graniță defectuoasă ar fi trebuit să fie o situație temporară, chiar și

după ce, în decembrie 1921, a fost semnat Tratatul anglo-irlandez. Acesta a inclus o revizuire a graniței într-o Comisie pentru Frontieră reprezentând Statul Liber și Irlanda de Nord, cu un președinte neutru. Guvernul britanic transmisese ceea ce, cu un exces de bunăvoință, pot fi numite semnale contradictorii – Statul Liber sperase la modificări semnificative, precum transferul Fermanagh și Tyrone, în vreme ce Unioniștilor li s-a spus că vor apărea ajustări pentru redistribuirea câtorva sate și pentru înlăturarea anomaliilor, ceea ce s-a numit „rectificare“ în Europa continentală în tratatele de la Paris.

Unioniștii din nord se răzgândiseră deja în privința revizuirii graniței și au refuzat să numească un membru al comisiei (guvernul britanic a impus unul în 1924), iar președintele, Richard Feetham, un judecător sud-african, s-a arătat în favoarea ideii Unioniștilor despre ceea ce ar trebui să facă comisia. Statul Liber a depus mari eforturi pentru a veni cu o reprezentare în fața comisiei, dar propunerea rezultată a fost teribil de dezamăgitoare. Nu doar că a recomandat doar rectificări mărunte – cea mai consistentă constând în transferul Crossmaglen și a împrejurimilor sale către Sud –, dar a sugerat și cedarea unor teritorii ale Statului Liber către Nord. Pentru cei din Statul Liber, ideea predării către britanici a oricărei bucăți de pământ irlandez „eliberat“ era exclusă categoric din discuție, iar revizuirea granițelor nu ar fi rezolvat problema centrală, adică împărțirea propriu-

zisă – poate că ei considerau că viitoarea unire ar fi fost mai simplu de înfăptuit dacă Nordul ar fi fost doar o mică enclavă protestantă din nord-est. Guvernul irlandez și cel britanic au căzut de acord să desființeze comisia și să nu țină cont de raportul acesteia, iar în schimb Statul Liber să nu mai dețină o parte din datoria guvernamentală a Marii Britanii. Cele două tabere au dat uitării granița și fiecare și-a văzut mai departe de drumul ei.

O caracteristică neobișnuită a graniței irlandeze a fost impactul limitat pe care l-a avut asupra migrației. În Europa continentală au existat mari mișcări de populație în regiunile care și-au schimbat proprietarul după Primul Război Mondial, chiar și în lipsa violentelor purificări etnice de tipul celor care se petreceau deja de un veac în sud-estul Europei în momentul prăbușirii Imperiului Otoman. Peste o jumătate de milion de germani au părăsit Pomerania și regiunea Posen în 1919–1921; până în 1926, 85% din populația urbană germană și 55% din cea rurală plecase.[3] Populația maghiară a fost mai înclinată să rămână acolo unde se găsea, dar datele demografice ale Slovaciei, de pildă, s-au modificat puțin în fiecare an, îndeosebi în orașe. Profesioniștii și oamenii de afaceri erau mai capabili să-și facă bagajele și să se mute „înapoi“ în interiorul noilor granițe ale țărilor lor decât fermierii, care erau legați de pământ. Populațiile rurale aveau de ales între a rezista ca minoritate în noua țară sau a primi compensațiile meschine disponibile și a pleca

pentru a începe o viață nouă (un lucru căruia închiderea frontierei SUA nu i-a fost de ajutor).

În Irlanda, foarte puțini catolici au părăsit Nordul din rațiuni naționaliste, în vreme ce populația protestantă din Sud s-a diminuat. Marii proprietari de pământuri, care oricum își trăiau viața pe jumătate la Londra și pe jumătate pe moșia irlandeză, puteau să vândă sau să renunțe la niște terenuri care deveniseră din ce în ce mai puțin profitabile. Profesioniștii puteau să se mute, însă un număr semnificativ din jurul Dublinului au decis să n-o facă și s-au împăcat cu inevitabilul lor statut minoritar într-o epocă a democrației și naționalismului. Trăind într-o societate predominant catolică, s-a produs o asimilare treptată prin căsătorie. Cu excepția graniței și a zonei din preajma Dublinului, minoritatea protestantă era foarte mică chiar și în 1911; acel 5–10% din populație pe care nici măcar cel mai ambițios polonez nu și-ar fi bătut capul să-l revendice dacă s-ar fi găsit la începutul anilor 1920 în Ucraina. Micile comunități de agricultori de la graniță au rămas pe pământurile lor; Statul Liber nu era un loc rău în care să fii fermier. Dispariția populației protestante din Sud și faptul că Irlanda nu a izbutit să-i găzduiască așa cum se cuvine pe acești oameni a generat recent un curent autocritic în această țară, însă, în contextul celor petrecute cu minorități asemănătoare în Europa continentală, experiența Irlandei este una normală.

Frontiera și Marele Conac

La începutul secolului XX, frontierele Europei erau pline de linii genealogice în declin. Puterea care provenea din pământ pălea, pe măsură ce industrializarea crea locuri de muncă noi și bine plătite – chiar dacă periculoase – și libertate personală în orașe. După cum o face întotdeauna, Marea Britanie și-a închipuit că va fi altfel, dar nu a fost așa. Lorzii anglo-irlandezi, junkerii germani, aristocrații austrieci din Boemia, Szlachta („Șleahta") din ținuturile răsăritene ale Poloniei și trufașii nobili maghiari din Slovacia și Transilvania aveau cu toții să dea socoteală, căci dominația lor era incompatibilă cu tendințele demografice și cu ideologiile tot mai pregnante ale naționalismului și democrației din secolul al XIX-lea. Guvernul britanic începuse să răscumpere terenurile proprietarilor de pământuri în 1879, iar după 1903 epoca acestora era în mod limpede pe final; guvernul german a tot încercat până în 1908 să încurajeze colonizarea Posenului.

Consecința acestor relații sociale și naționale poate fi observată în peisajul țărilor care și-au proclamat independența în anii din jurul lui 1918. În Irlanda și în Polonia, de exemplu, oamenii au amintiri din copilărie în care se jucau printre ruinele caselor impunătoare care fuseseră distruse în urma unor traume întâmplate unor persoane de mult dispărute. Amintirea „Marilor Conace" este ambivalentă; pentru generațiile care au trăit în umbra lor, au fost locuri asociate cu inegalitatea extremă, dar și cu locurile de

muncă. Unele au fost transformate în simboluri politice ale opresiunii și decadenței, așa cum scria istoricul irlandez Vincent Comerford despre Mitchelstown Castle din County Cork.[4] Simbolismul castelului Mitchelstown pentru aristocrație s-a cristalizat în august 1914, când s-a ținut o ultimă petrecere în grădină, în ziua în care a fost declarat războiul. Este o scenă evocată la finalul primului sezon al serialului lui Julian Fellowes, *Downton Abbey*.

O mână de locuitori ai Marilor Conace au îmbrățișat revoluția. Constance Gore-Booth, de la Lissadell House din comitatul Sligo, a frecventat un cerc artistic din Parisul anilor 1890, unde l-a cunoscut pe Casimir Markievicz, care provenea dintr-o familie aristocrată poloneză de mai mică importanță din estul regiunii Vinița, în ceea ce acum este Ucraina. S-au căsătorit în 1900 și s-au mutat la Dublin în 1903, deși Casimir s-a întors la Varșovia în 1913. Constance a îmbrățișat moda „radical chic" a vremii, sfătuindu-le pe tinerele domnișoare „să se îmbrace potrivit, cu fuste scurte și cizme robuste, să-și lase bijuteriile la bancă și să-și cumpere un revolver".[5] A luptat în Rebeliunea de Paști din 1916 și a fost aleasă în parlament în circumscripția Dublin St. Patrick în decembrie 1918 – prima femeie aleasă în Casa Comunelor a Marii Britanii, iar ca reprezentantă a Sinn Féin a ocupat un loc în Primul Dáil al Irlandei.

Marele Conac pârjolit și ruina lui de la capătul aleii lungi reprezenta un fenomen al Irlandei ca zonă de graniță într-un sens extins, în care

puterea minorității posesoare de pământuri dispărea, mai degrabă decât granița propriu-zisă care a apărut în 1920–1922. Au supraviețuit mai multe Mari Conace de la frontieră și din Ulster decât omoloage de-ale lor din sud; pentru a-și apăra casele, proprietarii lor aveau mai multe șanse să apeleze la persoane cu experiență paramilitară din Forța de Voluntari din Ulster sau din armata britanică. Utilizarea conacelor din sud ca baze pentru Black and Tans, indisciplinatul echivalent britanic al forțelor *Freikorps* germane care au purtat războaie la graniță în Silezia și în țările baltice în aceeași perioadă, a provocat incendieri premeditate din partea republicanilor. Războiul Civil din 1922–1923 a dus la o nouă rundă de incendieri, pentru a ține conacele departe de forțele rivale. Când incendiile au luat sfârșit, în 1923, fuseseră distruse în total peste 300 de case.

Multe dintre atacuri aveau o natură mai degrabă agrară decât politică, parte dintr-o revoluție socială mai amplă. Au existat gesturi ocazionale de respect; un conac cruțat pentru că ocupanții cumpăraseră pământurile într-o manieră cinstită și corectă, fără să fie coloniști, pentru că familia fusese generoasă în timpul foametei din 1846, sau pentru că erau cunoscuți drept niște buni angajatori. În revoluția irlandeză a existat mai multă reținere decât în multe dintre revoluțiile de pe continent.

De regulă, Marile Conace redundante care au scăpat de flăcări au cedat în fața forțelor economiei și ale istoriei. După independența

Irlandei, când moșiile din jurul conacelor au fost cumpărate, conacul în sine a fost de multe ori evaluat ca având o valoare foarte mică și, în general, a fost demolat. Au supraviețuit un pic mai mult la nord de graniță, însă și acolo economia pământului, taxele de moștenire și costul întreținerii și-au spus cuvântul. Acordul din 1925 privind frontiera a transferat costurile de despăgubire a pagubelor de război, inclusiv Marile Conace, către guvernul Statului Liber. Plata era de obicei doar parțială și era cel mai probabil să fie generoasă dacă era utilizată pentru reconstrucția conacului, cu toate că mulți foști proprietari au acceptat să le vândă pe doi bani și să părăsească locurile, așa cum au făcut și omologii lor din Polonia și Ucraina.

Granița întărită 1922–1969

Legăturile care uneau Statul Liber (care a dobândit oficial titlul de Republică în 1949) de Irlanda de Nord s-au destrămat în următoarele decenii. Liderii celor două politii, Michael Collins și James Craig, au încheiat un pact de neagresiune în martie 1922, odată ce independența s-a prefigurat. Granița a devenit frontieră vamală pe 1 aprilie 1923. Ultimele vestigii ale conexiunii constituționale au fost înlăturate definitiv în 1949. Cu toate acestea, a rămas în vigoare o înțelegere liberală neoficială pentru călătoriile individuale. Zona Comună de Călătorie (Common Travel Area – CTA) le-a permis cetățenilor britanici și celor irlandezi (dar și celor din Insulele Canalului și din Isle of Man)

să locuiască și să muncească în celelalte țări. Parlamentul britanic a afirmat că cetățenii irlandezi nu erau catalogați drept străini în Marea Britanie, deși, în pofida acestei toleranțe legale, existau prejudecăți larg răspândite („fără câini, fără negri, fără irlandezi“) – o altă trăsătură comună între Irlanda și alte țări eliberate de curând, cum ar fi Polonia. Cetățenia irlandeză era disponibilă pentru toți cei născuți pe insulă. CTA a fost suspendată în 1939–1945, însă, în rest, a fost permanent în vigoare din anii 1920, fiind o precursoare a zonelor de liberă circulație Benelux și Schengen. A fost o însăilătură, în parte pentru că deconectarea constituțională a necesitat mai mulți pași, în parte pentru că economiile și piețele forței de muncă ale țărilor continuau să fie profund conectate, ca să nu mai vorbim despre familii, și în parte pentru că era aproape imposibil să îi împiedici pe oameni să treacă granița Irlandei de Nord.

Pe cea mai mare parte a lungimii ei, granița irlandeză traversează spații deschise, între cele două tabere existând numeroase mici conexiuni care amenințau să facă frontiera vamală imposibil de impus. Guvernele au convenit asupra unui sistem în care erau trei tipuri de treceri rutiere. Cele mai simple erau Approved Roads (drumuri aprobate), unde existau puncte vamale irlandeze și britanice de-a lungul șoselelor principale care legau Nordul și Sudul. Nenumăratele străduțe și cărări erau „neaprobate“ și nu aveau clădiri vamale. Inițial,

s-a interzis traversarea lor cu vehicule motorizate, iar utilizarea rutelor neaprobate a fost o afacere strict locală – mergeau dintr-o parte într-alta fermieri ale căror terenuri încălecau granița, medici veterinari, doctori și, din când în când, câte un preot. Celălalt tip de trecere era Concession Road (drumul de concesiune), care era destinat situațiilor în care granița se întrețesea cu drumul, iar călătoriile dintre locuri aflate în aceeași țară (de la Cavan la Clones sau de la Monaghan la Dundalk) presupuneau trecerea prin cealaltă țară. Oamenilor obișnuiți li s-a permis să treacă fără să se oprească, iar vehiculele comerciale puteau să transporte compartimente sigilate.

Această frontieră permeabilă, traversând un ținut agricol sărac, în care oamenii din ambele părți se cunoșteau unii pe alții și nu aveau încredere în autorități, a fost un focar pentru contrabandă. Frontierele de pretutindeni reflectă un aspect al naturii umane – dorința de a trasa o limită în jurul tribului propriu –, dar sunt împiedicate de altă dorință, cea a vecinilor de la graniță de a-și trăi viața și de a deveni un pic mai bogați, dându-le cu tifla celor de la putere. În general, bunurile erau mai ieftine în Nord și majoritatea celor care erau copii la vremea respectivă își amintesc că împărțeau mașina cu alimente de contrabandă sau că stăteau pe pernele desfăcute ale unei canapele noi în timp ce părinții lor treceau cu automobilul prin punctul de control vamal. Acolo unde existau anomalii, cum ar fi o fermă ale cărei câmpuri

depășeau linia de demarcație, totul era permis. Există balade câmpenești despre porcii care traversau granița de mai multe ori pe zi ca să culeagă „subvenții agricole" din Nord și din Sud și povești mai puțin drăguțe de pe câmpurile din South Armagh, unde Thomas „Slab" Murphy avea un rezervor de combustibil cu acces din ambele părți ale graniței și care putea să facă speculă cu diferența de taxe.*** Escrocheria lui Murphy – înlesnită de frontieră – a fost o sursă importantă de fonduri pentru IRA, al cărei scop era să o desființeze.

Rețeaua feroviară a Irlandei fusese construită fără a se ține seama de limitele comitatelor și, prin urmare, a fost separată arbitrar în urma împărțirii – în tratatele de la Paris asupra granițelor Europei continentale, infrastructura de căi ferate a cauzat mai multe ajustări ale granițelor tradiționale, dar lucrul ăsta n-a fost valabil în Irlanda. În cazul multor linii de frontieră, a fost suficient ca un singur guvern – Nordul sau Sudul – să hotărască faptul că ruta nu era economică pentru ca închiderea să devină inevitabilă. Dintr-o rețea altădată densă, a rămas acum doar o singură linie de cale ferată transfrontalieră (linia Dublin-Belfast trece frontiera în apropiere de Newry), la care se adaugă încă o linie care se apropie de graniță (Belfast-Derry/Londonderry).

IRA s-a concentrat asupra graniței în campania armată din 1956–1962, sperând să creeze zone aflate sub controlul său efectiv în părțile cu majoritate naționalistă din comitatele

de frontieră din Nord. Campania lor n-a fost susținută pe scară largă de naționaliștii nordici, iar poliția nord-irlandeză și forțele de securitate irlandeze au înăbușit-o prin reținerea suspecților IRA. De asemenea, guvernul Irlandei de Nord a contracarat închizând drumurile mai mici de graniță, pentru a împiedica deplasarea între jurisdicții a membrilor IRA, ceea ce a perturbat viața locală de-a lungul granitei până când ultima șosea „cu țepi" a fost redeschisă în 1963.

Granița dintre Regatul Unit și Irlanda s-a relaxat puțin în scopuri comerciale în 1965, odată cu un nou tratat comercial, și încă o dată în 1973, când ambele țări au aderat la Comunitatea Economică Europeană. Chiar dacă a devenit mai facil comerțul, alte tipuri de trecere s-au îngreunat odată cu conflictul care s-a declanșat în 1969. Dreptul legal de a traversa granița a rămas în vigoare pentru cetățenii britanici și irlandezi, dar în practică frontiera a ajuns să fie mult mai restrictivă.

Traversarea granitei pe drumurile aprobate presupunea acum un punct de control al armatei britanice în care oamenii puteau fi luați la întrebări, iar vehiculele lor, examinate. Frontiera nu era nici pe departe unicul loc în care existau puncte de control; lucrul ăsta se întâmpla în orașe și pe drumurile provinciale de pe tot cuprinsul Irlandei de Nord. Controalele vamale puteau fi tratate uneori în glumă, însă punctele de control erau serioase și dezagreabile. Oamenii care doreau să treacă granița – mai cu seamă naționaliștii – nu voiau ca armata să se găsească

acolo, erau deranjați de această imixtiune și se temeau de soldați. Să fii oprit lângă graniță de bărbați înarmați era mereu înspăimântător; în 1975, teroriștii loialiști au folosit această metodă pentru a-i ucide pe muzicienii din Miami Showband, iar în 1976 IRA a asasinat muncitori protestanți cu o atrocitate sectară la Kingsmill, în comitatul Armagh. Oricine putea fi următoarea victimă. Soldații britanici erau cuprinși de plictiseală și de teamă – teamă că pasagerii din automobilul următor voiau să îi ucidă sau că vor scăpa din vedere o bombă IRA care era dusă undeva unde putea să ucidă civili. În South Armagh, soldații nu ieșeau decât cu elicopterul din fortăreața lor izolată aflată în Bessbrook. Pe toată întinderea granitei, secțiile de poliție ale RUC (Royal Ulster Constabulary) erau complexe blindate, fiind atacate cu regularitate – chiar și în pitorescul sătuc de frontieră Belleek, secția de poliție se găsea în spatele unor ziduri înalte și a unor porți masive din metal, fiind ținta mortierelor disidenților republicani în 1998.

Începând cu vara lui 1970, politica armatei britanice în privința drumurilor neaprobate de peste frontieră a fost închiderea acestora – dacă era cu putință. Geniștii armatei au urmat aceleași tehnici ca și predecesorii lor din poliție de la finele anilor 1950, punând pe șoselele secundare obstacole cu țepi și blocuri de beton sau umplând „cratere“ din carosabil cu explozibil. În această campanie secundară, armata se confrunta în mare parte cu fermierii

din zonele de graniță, nu cu IRA; armele utilizate de cealaltă tabără erau excavatoarele mecanice cu care umpleau găurile și motostivuitoarele cu care îndepărtau blocurile de beton. Margaret Thatcher a luat în calcul revizuirea granițelor pentru a reduce lungimea acestora, făcându-le mai simplu de controlat, însă a fost convinsă să renunțe.

Acordul de pace din 1998 a fost urmat în scurt timp de desființarea infrastructurii de securitate la frontieră (barăcile vamale dispăruseră deja în ultima zi din 1992, odată cu apariția Pieței Unice Europene). Radierea a fost rapidă și completă; există mai puține urme ale frontierei decât cele pe care le vom găsi de-a lungul unei granițe Schengen de pe continentul european. Bessbrook a fost abandonată, la fel ca numeroase secții de poliție fortificate. Cea din Belleek este pustie, pe o șosea lăturalnică care traversează granița un pic mai departe – un panou inutil dintre tufele de pe frontieră îi amintește vizitatorului să conducă pe stânga când se află în Irlanda, sfatul fiind oferit în engleză, franceză și germană.

În Irlanda, șoselele de lângă graniță continuă să fie niște locuri singuratice, îndeosebi în Nord. 25 de ani de pace nu prea au reușit să înlăture aspectul sinistru, vulnerabil, al ținuturilor frontaliere. Am ajuns să recunosc stilul defensiv de construcție al caselor izolate. De obicei, există un zid sau un gard trainic în jurul unui teren și o poartă la capătul aleii. Grădinile sunt simple, neoferind nici o protecție pentru intruși. Există

de regulă un afiș pe care scrie „Atenție, câine rău“ și, când treci pe lângă el, se aude de multe ori lătratul strident și țâfnos al ciobănescului german sau al ogarului irlandez care își are căminul acolo. În anii Conflictului nord-irlandez, aceste case și ferme erau niște locuri înfricoșătoare după lăsarea întunericului. Fostul prim-ministru al Irlandei de Nord, Arlene Foster, a crescut într-un asemenea loc, la Dernawilt, în zona de frontieră Fermanagh. În 1979, când avea opt ani, IRA i-a împușcat tatăl, John Kelly, căci acesta ieșise din casă după căderea nopții ca să hrănească animalele de la ferma lor. Kelly a supraviețuit atacului, însă familia a fost nevoită să se mute din zonă.

Scriitorilor Colm Tóibín și Garrett Carr, care au străbătut granița în 1986 și, respectiv, în 2016, li s-a părut că oamenii de la frontieră sunt niște persoane închise, taciturne. Când am petrecut o vreme în Fermanagh în 2017, experiența mea a fost un pic diferită și mi-a făcut plăcere compania clienților obișnuiți din pubul în care am stat în Belleek; poate că așteptările mele, ca englez din sud, erau diferite. Dar nenumărate povești violente de-a lungul frontierei pornesc de la niște discuții relaxate sau de la trădări personale între vecini, așa că nu-i surprinzător că oamenii sunt încă precauți în a dezvălui prea multe lucruri despre ei înșiși.

Viața și moartea politicianului irlandez Billy Fox (1939–1974)[6] întruchipează paradoxurile universale ale zonei de frontieră. Fox a fost singurul parlamentar al Republicii Irlanda care a

fost ucis în timpul „problemelor“ din perioada 1969–1998. Era protestant, fermier din comitatul Monaghan, familia lui rămăsese pe pământurile proprii după independență și se identifica drept patriot irlandez; a fost ales deputat al Dáil din partea Fine Gael pentru Monaghan în 1969, pierzându-și la mustață mandatul în 1973 și devenind apoi senator. A fost un politician practic, cu o atitudine „jemanfișistă“, potrivit amicului său, viitorul Taoiseach (prim-ministru) (1994–1997) John Bruton: Fox a luat personal parte la umplerea „craterelor“ și la redeschiderea șoselelor de frontieră.[7] Ca politician dintr-o zonă de graniță, a condamnat cu vehemență acțiunile armatei britanice de tipul închiderii drumurilor sau utilizarea gloanțelor de cauciuc și a gazelor lacrimogene. La un moment dat, a fost suspendat din Dáil în 1971, pentru că a afișat ostentativ exemple de asemenea arme, spunând că au ajuns de partea greșită a graniței. A fost criticat de unii dintre rivalii săi drept republican, iar de alții ca fiind un „B Special“ (o trimitere la rezerva de poliție din Irlanda de Nord, al cărei caracter sectar era notoriu).

Logodnica lui Fox, Marjorie Coulson, provenea dintr-un mic sat din apropierea graniței, numit Tircooney, chiar la ieșirea de pe N54, la nord-est de Clones. Avea obiceiul să o viziteze în serile de luni, când se întorcea acasă de la locul de muncă transfrontalier dintr-un spital din Belfast, unde era supraveghetoare, dar pe 11 martie 1974, când a sosit Fox, era în plină

desfășurare un raid al IRA și a fost împușcat mortal după ce a fost oprit în drumul către locuința lui Coulson. Se pare că IRA fusese anunțată că familia Coulson depozita arme pentru paramilitarii loialiști, dar această informație – posibil furnizată de vecinii lui Coulson – nu era adevărată. S-ar putea să fi fost născocită după eveniment ca justificare pentru violența sectară. Ulterior, IRA a ordonat familiei Coulson să-și părăsească casa, care a fost incendiată[8], un gest menit să le identifice modesta locuință cu Marile Conace care arseseră în anii 1920.

Asasinarea lui Fox a avut un impact traumatizant în Irlanda; campania lui electorală pentru Senat îl făcuse să întâlnească oameni din întreaga țară. John Bruton îi mărturisea reporterului Aaron McElroy, 40 de ani mai târziu, că „moartea lui Billy Fox îmi este întipărită în minte și în inimă". Poveștile de frontieră sunt întotdeauna complicate; acea linie de pe hartă nu-i niciodată pură. Cinci membri din Sud ai IRA au fost întemnițați pentru uciderea lui Fox, dar s-a vehiculat ideea că cineva de la nord de graniță ar fi tras glonțul fatal. Crimele deosebit de josnice din zonele de la nord de graniță erau, pe același tipic, atribuite adesea celor din Sud. Se spune că asasinarea din 1981 a fostului președinte al parlamentului Irlandei de Nord, Norman Stronge, și a fiului său, James, precum și incendierea reședinței lor din Tynan Abbey, din comitatul Armagh, au fost opera unei unități IRA din Monaghan. Se

presupune că distrugerea centrului orașului de frontieră Strabane de la începutul anilor 1970 ar fi fost înfăptuită de membri ai IRA de peste râu, din Lifford. Proiectarea inacceptabilului în cealaltă parte a frontierei este o modalitate de atenuare a loviturii pe care o primești când îți dai seama că, uneori, individul cu cagulă este vecinul căruia îi dai bineț înclinând capul când îl întâlnești la lumina zilei.

Stroke City

Când am sosit în orașul de pe malul râului Foyle, în nord-vestul Irlandei, m-am oprit la un chioșc cu ziare și am cumpărat o hartă stradală. Este un prilej de distracție locală care piere odată cu ubicuitatea hărților electronice, așa că oamenii profită de ocazie când pot. „O hartă a orașului Londonderry? Știi ceva, îți dau gratuit și o hartă a orașului Derry. Două la preț de una, curat chilipir!“

Derry este un oraș de graniță, atât ca geografie propriu-zisă, cât și ca personalitate. A avut dintotdeauna un hinterland în cealaltă parte a liniei, în comitatul Donegal, cu cârciumi sătești aprovizionate de angrosiștii de whisky (un motiv de nemulțumire în privința noii granițe în anii 1920) și cu oameni venind pentru a face cumpărăturile importante în magazinele orașului. Politic, Derry este chiar și acum divizat între Sinn Féin și naționaliștii constituționali din SDLP, la care se adaugă o mână de facțiuni mai mărunte. Locuitorii orașului sunt irlandezi într-o manieră diferită și mai simplă decât oamenii de

pe Falls Road, din Belfastul de Vest. Vântul suflă aerul atlantic în jurul vechilor ziduri ale orașului și, înainte de a trece granița propriu-zisă, te afli în Irlanda fără prefix.

Frontieră neoficială în Derry/Londonderry, august 2016

Cu toate acestea, Londonderry are un rol eroic în iconografia unionismului din Ulster. Adăugirea din denumirea sa reflectă rolul ghildelor din City of London în încurajarea colonizării Ulsterului, iar povestea Băieților ucenici (Apprentice Boys) și a rezistenței lor în asediul din 1689 este spusă an de an. Importanța simbolică pe care unionismul o atribuie Londonderry, în pofida faptului că populația orașului este în mare măsură națională, seamănă cu naționalismul nostalgic al orașelor pierdute, pe care îl întâlnim și în alte părți. Orașele gemene secrete ale Londonderry sunt polonezul Wilno, finlandezul Viipuri și

germanul Königsberg. Londonderry, cel puțin, se află în continuare în țara în care admiratorii orașului doresc ca el să se afle, iar cetățenii lui au evitat expulzările sumare care au făcut ca celelalte orașe să nu mai existe decât în amintirea unei generații care dispare.

Dar Derry/Londonderry înseamnă trei orașe suprapuse, nu două. Al treilea oraș este linia din mijloc, „Stroke City", denumirea popularizată de jurnalistul local Gerry Anderson (1944–2014). Stroke City a început ca o grimasă la adresa personalității divizate a orașului și ca modalitate a unui prezentator radio de a evita să utilizeze constant ambele denumiri disputate. Dar de la Acordul de la Belfast din 1998, Stroke City, ca o creație deliberată a unei comunități împărțite de frontieră, a început să existe și pe teren. Podul Păcii are un singur nume; a fost inaugurat în 2011 ca punct de trecere între zona urbană majoritar catolică și zona de coastă majoritar protestantă la fosta bază britanică Ebrington, puntea lui ușoară, arcuită și suspendată simbolizând reconcilierea și unitatea. Uniunea Europeană a contribuit cu 14,6 milioane de lire ca parte din finanțarea Inițiativei Spațiului Comun PEACE-III; proiectele de-a lungul graniței irlandeze au fost tratate mereu cu generozitate. Localitatea a fost primul Oraș al Culturii din Regatul Unit în 2013, în același an în care David Cameron a găzduit summitul G8 în pașnicul Fermanagh, spre deliciul numeroșilor oficiali care au călătorit aici și au descoperit această splendidă zonă rurală

înverzită și posibilitățile pe care Lough Erne le oferă în domeniul pescuitului. În sfârșit, se părea că toate lucrurile se calmaseră.

Foștii prim-miniștri John Major și Tony Blair, arhitecții din tabăra britanică ai acordului de pace, au venit la Stroke City chiar înaintea referendumului Brexit din iunie 2016 pentru a scoate în evidență importanța avută de UE pentru pace și reconciliere. Derry și o parte din Londonderry i-au ascultat – circumscripția orășenească (numită diplomatic Foyle) a votat 78% pentru rămânerea în Uniunea Europeană, fiind depășită doar de unele părți ale centrului Londrei și de celălalt teritoriu de graniță al Regatului Unit, Gibraltar.

De la referendum, deasupra Stroke City a apărut un nor. Poate oare să supraviețuiască ambiguitatea atent construită a orașului? Istoria recentă a Derry este explorată în popularul serial de comedie *Derry Girls* (2018), a cărui acțiune se desfășoară între 1993 și 1998, zile de frică și de speranță, pe măsură ce procesul de pace înregistra progrese șovăitoare, în ultimă instanță triumfătoare. Ca orice dramă de epocă, *Derry Girls* oferă plăceri nostalgice, dar este o operă plină de nuanțe cu un avertisment implicit – *chiar* vrem să ne întoarcem la asta? Există curente subterane întunecate în Derry; orașul este un centru al republicanismului disident, aici fiind locul în care reporterul Lyra McKee a fost ucisă în timpul tulburărilor din aprilie 2019. Londonderry, la rândul lui, are probleme cu alienarea, sărăcia și apatia în rândul tinerilor

protestanți din clasa muncitoare. Ca în anii 1920, amenințarea unei frontiere dure este resimțită deosebit de intens în orașul de lângă Foyle, indiferent de comunitate.

Granița irlandeză a devenit o frontieră între două uniuni din când în când divizate și șubrede. UE a fost un soi de mecanism ascuns din aranjamentele complexe care au făcut ca granița invizibilă să funcționeze în Irlanda, așa cum a funcționat pe continentul european. Spre exemplu, într-un final, a eliminat taxele de roaming pentru datele și apelurile de telefonie mobilă în iunie 2017, după ce redusese tarifele vreme de un deceniu înainte de acest moment. Este posibil ca asupra persoanelor care trăiesc în interiorul unei țări, foarte departe de graniță, taxele de roaming să nu aibă prea mult efect. Dar pentru rezidenții din zona de frontieră este o chestiune mult mai serioasă. Chiar și fără să treci propriu-zis granița, telefoanele se blochează frecvent pe semnalul unui releu din cealaltă parte, mai ales dacă – cum e cazul graniței irlandeze și al multor altora – peisajul este rural și accidentat. Telefonul tău o să intre în Polonia în timp ce tu, fizic, te găsești încă în Frankfurt pe Oder, în Germania, ceea ce acum reprezintă o simplă ciudățenie, însă mi s-a mai întâmplat să mă plimb prin pădurile poloneze și să mi se ureze „bun venit" în Rusia de către Vodafone, ceea ce poate fi atât costisitor, cât și amenințător. Brexit a însemnat reapariția tarifelor de roaming la granița irlandeză, cu toate complicațiile și cheltuielile pe care le implică.

În ciuda eforturilor lui Major și Blair, referendumul din Regatul Unit în privința „controlului frontierelor" s-a desfășurat fără a se lua prea mult în considerare ce se va întâmpla la granița terestră propriu-zisă a țării. Au fost aduse argumente cu privire la trecerea frontierelor de către oameni, dar s-a dovedit că adevăratele consecințe au fost mai degrabă legate de bunuri. În conformitate cu CTA și cu Acordul de la Belfast, granița avea să fie menținută deschisă pentru ca oamenii să o poată traversa liber, dar după 2016 s-a pus problema alegerii între o frontieră vamală în Irlanda, o frontieră vamală în Marea Irlandei sau – iar această opțiune a fost scoasă în mare grabă din calcul de Theresa May în 2016 – ca în Regatul Unit să rămână în vigoare acordurile europene. Granița în sine și-a dezvoltat o identitate pe Twitter (@BorderIrish) în timpul anilor Brexit 2018–2020, născând comentarii pe un ton ironic din partea celor 100 000 de urmăritori. În cele din urmă, Boris Johnson a admis existența controalelor între Irlanda de Nord și Marea Britanie. Marginile tăioase ale triplei dileme ridicate de frontiera Brexit au putut fi oarecum pilite de facilități pentru comercianții autorizați, de inspecții efectuate în afara frontierelor, de etichetarea și clasificarea bunurilor, dar problema esențială n-a putut fi ocolită.

Există un singur produs pentru care granița nu pare să ridice o problemă comercială – modestele chipsuri de cartofi. În anii 1950, chipsurile erau plictisitoare, sarea și uleiul fiind principalele

arome disponibile. Un antreprenor din Dublin, Joe „Spud“ („cartof“) Murphy (credeți-mă, e adevărat – aș fi inventat nume mai puțin stereotipe), a avut geniala idee de a produce chipsuri aromatizate și astfel a început în Republică, în 1954, producția savuroaselor delicii care se numesc chipsurile Tayto. Murphy a vândut drepturile din Regatul Unit ale mărcii Tayto lui Thomas Hutchinson, un om de afaceri din Irlanda de Nord, care a început producția într-un castel (cum am spus, aș fi depus mai multe eforturi dacă aș fi inventat lucrurile astea), iar primul Northern Tayto a fost ambalat în 1956. Fiecare are pe pachet propriul Mr. Tayto, ușor diferit. Poate că-i doar în mintea mea, însă pot mi-l închipui pe cel sudic ca fiind genialul Joe Murphy, iar pe cel nordic ca fiind onorabilul Tom Hutchinson.

Nu există prea multe credințe care să unească întreaga populație a Irlandei de Nord, însă Northern Tayto este una dintre ele. Se poate porni o întreagă dezbatere nonsectară între Nord și Sud despre care Tayto este mai bun. Identitatea nordică este ațâțată prin excursiile școlare la fabrica de la castelul Tandragee, din comitatul Armagh. Existența unei versiuni sudice rivale și neînțelegerea din Marea Britanie în privința importanței Tayto îl transformă într-un simbol al provinciei; este un fenomen care se manifestă în întreaga Irlandă, dar în care varianta nordică este recunoscută grație unui aranjament juridic complex. Savantul Ciaran Martin a sugerat în glumă că ar trebui să existe o

statuie a lui Mr. Tayto din nord în fața clădirii parlamentului de la Stormont, și nu e cea mai rea idee care a existat vreodată.

N-ar trebui să poți vinde Tayto în cealaltă parte a graniței. Este o încălcare a acordului de licențiere dintre cele două firme, deși preferința accentuată a clienților pentru propria versiune de Tayto rezolvă mare parte din problemă. Dar oamenii circulă și există zvonuri despre locuri în zonele de frontieră în care poți face rost de tipul „greșit" de Tayto. Nu spun mai multe, pentru că n-aș vrea să provoc nimănui de necazuri.

Frontiera irlandeză ilustrează mai multe adevăruri generale legate de granițele europene. Combinația ei de absurditate și de tragedie își va găsi numeroase ecouri. Același lucru se va întâmpla și cu complexul impact psihologic și social asupra celor care trăiesc la graniță și în preajma ei. Frontiera separă literalmente Fermanagh de Monaghan, dar este și o caracteristică unind cele două comitate, deoarece acestea trebuie să facă față neajunsurilor și anomaliilor ei.

Faptul că o graniță este dură sau relaxată este produsul deciziilor autorităților din ambele părți. Odată ce o frontieră este trasată, oricât de neglijent, apărarea ei (sau uneori ambiția de a o muta) devine un simbol al suveranității naționale. Paradoxul este că această atitudine face gestionarea graniței mult mai dificilă, așa cum a văzut Irlanda pe pielea ei în anii 1920 și, într-o formă diferită, în perioada de după „Brexitul" Regatului Unit. În nenumărate țări

din Europa, interesele oamenilor din zonele frontaliere legate de libertatea de mișcare și de comerț se opun priorităților guvernelor naționale. Granițele relaxate, cum sunt frontierele Schengen de liberă circulație din Europa continentală și complexa frontieră deschisă post-Brexit din Irlanda, reconciliază aceste limite ale suveranității naționale cu aspectele practice ale vieții la graniță – munca, mersul la cumpărături și relațiile sociale dincolo de aceste linii artificiale. Dar granița relaxată, fixă în spațiu, însă permeabilă, este un proiect mult mai ambițios decât o simplificare a vieții pentru oamenii de la frontieră. Face parte dintr-o filosofie a cooperării internaționale care s-a dezvoltat de-a lungul uneia dintre faliile cu cea mai violentă istorie din Europa, frontiera Rinului, dintre Franța și Germania.

2

Veghea de pe Rin

(Franța/Germania)

Gare de l'Est este gara mea preferată din Paris. Se află la mică distanță pe jos de Gare du Nord, stația terminus nebunesc de complexă, aglomerată și oarecum sordidă în care sosesc

trenurile Eurostar de la Londra, dar are o atmosferă extrem de diferită. Razele soarelui se strecoară prin tavanul de sticlă, iar aerul pare răcoros și proaspăt și până și prăvăliile par un pic mai sofisticate. Este un exemplu încântător de arhitectură pariziană, elegantă și cât se poate de potrivită pentru scopul ei. Din 2007, este punctul terminus pentru serviciul feroviar TGV-Est, cel mai rapid din Europa, care te poate duce în Luxemburg în două ore și în Stuttgart în puțin peste trei ore.

Dacă aruncăm însă o privire prin gară, vom găsi amintiri amare ale unor capitole întunecate ale istoriei și ale rănilor adânci pe care le provoacă granițele și revizuirile acestora. Îmi amintesc că a fost considerat un pic stânjenitor ca primele trenuri directe din Franța în Marea Britanie să sosească în gara din Londra care poartă numele bătăliei de la Waterloo. Cu toate acestea, la Paris, trenurile din Germania sfârșesc în Place du 11 Novembre 1918, care dă în Rue du 8 Mai 1945. În interiorul gării există câteva plăci bine îngrijite care comemorează prizonierii de război și luptătorii din Rezistență care au fost deportați de aici, precum și transporturile spre Auschwitz care au plecat din depoul de la Bobigny, aflat la mică distanță pe calea ferată. Pe acoperișul aripii estice se află un monument auster dedicat bătăliei de la Verdun din 1916, ridicat în 1931 – stația de *métro* este numită și ea după Verdun.

Cu toate acestea, există un monument care nu a început ca o amintire a războiului, ci a căpătat

această semnificație la câteva decenii după ce marea gară a fost inaugurată în 1849 drept *embarcadère de Strasbourg* (debarcaderul din Strasbourg). Încununând bolta centrală, găsim o statuie reprezentând orașul Strasbourg în chip de regină, ținând în mână o cheie (a Rinului? A destinului Franței?). Dar în 1871 călătoria din Paris către ceea ce era de acum orașul german Strassburg a devenit mai degrabă internațională decât internă. O parte din prețul pentru pierderea suferită de Franța în Războiul Franco-Prusac a fost transferul provinciei Alsacia, cuprinzând Strasbourgul, și bucăți din Lorena, din jurul râului Moselle. Statuia orașului Strasbourg a ajuns să fie un simbol dureros al amputării unei „provincii pierdute", amintindu-le parizienilor de un moment umilitor pentru Franța și de o situație de criză a frontierelor ei naționale. Franța a suferit o lovitură psihologică, al cărei impact a fost deosebit de puternic, dat fiind că Alsacia era o provincie distinctă din punct de vedere cultural, iar părți din Lorena nu fuseseră nici ele teritoriu franțuzesc vreme îndelungată în istorie. Provinciile pierdute, șterse de pe numeroase hărți ale Franței după 1871, erau „pays perdu", iar eventuala lor recuperare a fost un vis comun pentru aproape toți locuitorii țării:

La Croix de Lorraine est brisée,

mais ce n'est pas pour toujours.

(Crucea Lorenei e frântă,

dar nu pentru totdeauna.)

În Franța, revanșismul – dorința de a recupera teritoriile pierdute – n-a fost doar o revendicare a extremei dreapta. Pierderea Alsaciei și a zonei Moselle din Lorena a fost o manifestare fizică a umilinței pe care Franța o suferise în fața puterii în ascensiune a Germaniei. Formarea unui uriaș imperiu colonial, așa cum a făcut a Treia Republică Franceză, n-a umplut golul. Anexarea germană a Alsaciei și Lorenei (inclusiv Strassburgul) a durat până în 1918, dar amărăciunea și dezbinarea din Franța s-au prelungit aproape până în zilele noastre, iar amprenta granițelor din 1871 este încă prezentă în legislație, administrație și cultură.

De fapt, dacă vom căuta toponime cu aspect stereotipic german, Alsacia ar putea fi un teren mai bun de vânătoare decât orice alt loc din Germania – Pfaffenhoffen, Hilsenheim și Oberhausbergen se găsesc toate în Franța. Cred că am fost nedumerit de lucrul ăsta chiar înainte să călătoresc prin Alsacia în acea zi din 1984, în drum spre prima mea frontieră terestră internațională. Știam că oamenii de acolo erau francezi din punctul de vedere al apartenenței naționale și că vorbeau franceza, dar vorbeau totodată un dialect care era apropiat de germană. Știam că o mare parte din berea franceză provine din jurul orașului Strasbourg – Kronenbourg, de pildă –, dar și că germanii de pe cealaltă parte a liniei de demarcație produceau vin alb și brânzeturi puternic mirositoare. Știam că suveranitatea regiunii se schimbase în mod

repetat de-a lungul istoriei și mai înțelegeam și că procesul încetase și că liniile de pe hartă nu aveau să se deplaseze iarăși. Poate că ideea de „națiune" și de apartenență la o națiune este un pic mai complicată decât am fost lăsați să credem.

În 1871, francezii și germanii aveau idei diferite despre ceea ce constituia o națiune; pentru germani, cultura Alsaciei o făcea parte din națiunea germană, unificată de curând sub coroana familiei Hohenzollern, în vreme ce, pentru francezi, istoria și cultura ei politică civică făceau ca regiunea să aparțină națiunii *lor*. Chiar dacă Germania putea să revendice Alsacia pe baza faptului că oamenii de acolo erau germani din punct de vedere cultural și aparțineau unui stat național german, lucrul acesta nu era valabil pentru cea mai mare parte a zonei din Lorena care fusese anexată. Rațiunea în acest caz fusese una strategică, chiar dacă prin intermediul unei versiuni circulare de logică militară – Germania avea nevoie de fortăreața din Metz pentru a se apăra de Franța, care avea să fie permanent alienată din cauza anexării. Pe deasupra, zăcămintele de cărbune și de fier din Lorena erau demne de atenție, chiar dacă în 1871 industria era în începuturile ei.

Tratatul de la Frankfurt a fost inovator în modul în care i-a tratat pe locuitorii teritoriului transferat. Când teritoriile au fost mutate în urma Congresului de la Viena din 1815, după înfrângerea finală a Franței lui Napoleon, nu prea s-a ținut cont de interesele și de

sentimentele naționale ale populației care locuia pe acele meleaguri. În 1871 însă, a trebuit să fie recunoscut faptul că existau unii oameni din regiune care percepeau lucrul ăsta drept un afront la adresa identității lor. În loc să dobândească automat naționalitatea germană, cetățenii din Alsacia-Moselle au avut în schimb opțiunea de a-și păstra naționalitatea franceză. Majoritatea celor care au făcut-o erau deja rezidenți în restul Franței sau în coloniile franceze, dar 160 878 de oameni care trăiau în ceea ce era acum Germania au trecut prin procesul birocratic necesar pentru a rămâne francezi.[9] În jur de 50 000 s-au exilat din Alsacia-Moselle. Printre aceștia s-a numărat și un evreu francez patriot din Mulhouse, Raphael Dreyfus, împreună cu fiul său, Alfred. Câțiva ani mai târziu, Alfred s-a înrolat în armată, însă a fost victima prejudecăților fiind evreu și cetățean de la frontieră și a fost acuzat pe nedrept că ar fi spionat în favoarea Germaniei. La trecerea dintre secole, scandalul care a rezultat a polarizat Franța.

Granița franco-germană din Lorena și Vosgi a fost una relaxată în aproape toată existența sa. Oamenii au putut să o traverseze neîngrădiți. Pe lângă vechile relații care uneau Lorena, existau legături noi cu oamenii care se mutaseră în cealaltă parte, mai ales în Nancy. Evenimentele patriotice din Franța, precum festivitățile de 14 iulie, au fost amplificate de cei care veneau de dincolo de noua graniță. Atât Nancy, cât și Belfort au avut de câștigat de pe urma afluenței

de exilați de pe teritoriul german și a relocării unora dintre cele mai patriotice întreprinderi industriale. Nancy a devenit capitala de necontestat a estului Franței și orașul care a avut parte de favoruri oficiale și de susținerea publicului. S-a transformat într-un oraș intelectual și artistic, iar în atelierele artiștilor lui s-a născut o variantă distinctă de Art Nouveau, cu o contribuție însemnată a exilaților din Alsacia.

Această frontieră tensionată a fost, cum scria istoricul Benoit Vaillot, un prototip al controlului modern al frontierei. După standardele zilelor noastre, regulile nu erau stricte, dar nivelul supravegherii oficiale a călătorilor a fost perceput pe atunci drept o încălcare a drepturilor de circulație ale omului, îndeosebi în 1888–1890, când germanii au impus obligativitatea pașaportului și a vizei. Asemenea celorlalte granițe de la finele secolului al XIX-lea și începutul celui următor, hotarul franco-german a prezentat interes pentru turiștii de frontieră. Au fost publicate cărți poștale cu funcționarii și cu punctele vamale, dar și cu ciudățenii create de linia de frontieră. De exemplu, doi frați în uniformă militară – unul francez, altul german, amândoi afișând niște mustăți splendide – au fost înfățișați întâlnindu-se la postul de frontieră de lângă Metz.

De asemenea, frontiera a atras turismul și suvenirurile legate de război; ghidul meu Baedeker din 1903, *Rhine*, cuprinde o hartă detaliată a câmpului bătăliei din 1870 de la

Gravelotte și instrucțiuni despre cum poți ajunge acolo. Zona era împânzită cu mici monumente de război, mai cu seamă germane, ridicate de regimentele lor în apropierea locului unde căzuseră acei soldați. Această epocă s-a încheiat abrupt în iulie 1914; în momentul în care a fost clar că Europa se îndrepta către război, granița a fost brusc închisă.

Teritoriile anexate n-au rămas pe loc în perioada germană. Oamenii se deplasează în interiorul țărilor mari, îndeosebi când acestea se industrializează. În estul Imperiului German, naționaliștii erau frământați de erodarea prezenței germane din ținuturile poloneze, dar aceeași deplasare, de data asta spre vest, germanizase regiunile căpătate de la Franța. Dezvoltarea industriei grele din nordul Lorenei, în zona adiacentă Luxemburgului, a atras muncitori industriali din întreaga Germanie și în 1914 așezări precum Diedenhofen (acum Thionville) aveau majorități germane consistente.

Doi frați stând la frontiera franco-germană

Anii germani în Elsass-Lothringen – cum era cunoscută acum provincia – au reprezentat un exemplu al fenomenului pe care Norman Angell, în romanul său din 1909, *The Great Illusion*, l-a preluat pentru a ilustra zădărnicia cuceririlor teritoriale și, prin urmare, a războiului. Germania dobândise o provincie, dar căpătase și o populație reticentă, care era în permanență sensibilă față de orice afront adus intereselor și identității sale, cum s-a întâmplat în cazul afacerii Saverne, din 1913, un scandal aprig care a început când un ofițer prusac s-a purtat cu bădărănie cu localnicii din orășelul Zabern (Saverne), din apropierea graniței cu Franța. De asemenea, Germania și-a făcut un dușman din Franța, ale cărei resentimente au trebuit să fie luate ulterior în considerare în toată diplomația și planificarea militară a Germaniei. În cazul în care s-ar fi întors vreodată roata, despăgubirile

solicitate prin Tratatul de la Frankfurt încurajau riposte pe măsură.

În 1914, când a izbucnit războiul, emoțiile Franței au fost exprimate prin planul direct de atac – armata franceză avea să lanseze un asalt frontal asupra graniței din Lorena și Vosgi, izgonindu-i pe germani. Atacul a fost în mare parte ratat, iar nevoia disperată de a ține piept atacului german din nord însemna că nu putea fi purtat mai departe. Francezii au capturat pentru scurtă vreme Mühlhausen (Mulhouse), dar l-au pierdut iarăși, iar ofensiva lor din Alsacia n-a dus la cucerirea decât a câtorva văi slab populate. Cu toate acestea, germanii au fost descumpăniți de primirea de care au avut parte trupele franceze acolo unde și-au făcut apariția și au impus un control militar și mai strict asupra provinciei de graniță. Dând dovadă de prudență, înaltul comandament a redirecționat unitățile din Alsacia-Lorena pentru a nu fi nevoite să se lupte cu frații lor francezi, trimițându-le în principal pe frontul de est. Pe măsură ce războiul a luat proporții, s-au aventurat și mai mult în Rusia imperială, până la Vilnius și dincolo de el. În cea mai mare parte a războiului, frontul domestic de la sud de Verdun a fost o zonă liniștită.

Izbucnirea războiului a contribuit la tendința deja existentă a ambelor tabere de a privi Alsacia-Lorena ca pe o luptă pentru custodia copilului. Arta naționalistă franceză zugrăvea cele două provincii ca pe niște fetițe inocente, smulse de la sânul mamei lor. Germanii își

vedeau rolul ca protectori și îndrumători ai celor două micuțe. Naționalismul infantiliza și sentimentaliza provinciile.

Acordul de armistițiu din noiembrie 1918 stipula că Alsacia-Lorena va fi transferată controlului francez în 15 zile, împreună cu toate teritoriile ocupate. Spre deosebire de orice alte zone de graniță nou-apărute ale noii Europe, localnicilor nu li s-a oferit nici un plebiscit pentru a stabili în ce țară și-ar dori să se afle. După ce câștigase războiul cu un preț atât de ridicat, Franța nu avea cum să se mulțumească cu mai puțin decât totalitatea provinciilor pierdute, iar riscul unui plebiscit consta în faptul că unele regiuni se germanizaseră îndeajuns de mult din 1871 ca să poată produce o majoritate progermană. Președintele Poincaré, privind de la balconul Primăriei din Strasbourg cu prilejul vizitei din decembrie 1918 și văzând o mulțime imensă care îl aclama, susținea că această primire era suficientă pentru a-i oferi o împuternicire: „Votul a fost exprimat".

Armata franceză a ocupat orașul Metz pe 19 noiembrie și Strasbourgul pe 22 noiembrie, fiind întâmpinată cu frenezie pe străzi. Tricolorul francez era pretutindeni – adesea, populația frontalieră păstrează mai multe steaguri în pod, pe care să le folosească în astfel de ocazii. Dar bucuria era autentică. Pe lângă sentimentul național, existau și alte motive de sărbătorit. Dintr-o lovitură, Alsacia-Moselle scăpase de război, foamete și dictatură militară, iar poporul

ei, din cetățeni ai unei puteri înfrânte, trecuse de partea taberei învingătoare.

Reîntoarcerea la Franța a Alsaciei-Moselle a fost o schimbare de natură istorică; primul caz în care un teritoriu „avansat" industrial a trecut din mâinile unei națiuni cu un stat de drept și un sistem social bine dezvoltat în cele ale alteia. Neasumându-și nici un risc, noile autorități franceze au distrus numeroase poduri de cale ferată germane de pe Rin.

La fel ca în cazul anexării de către Germania din 1871, a existat o lungă perioadă de acomodare după retrocedarea către Franța a Alsaciei-Moselle. S-au lansat acuzații publice între cetățenii din teritoriu, de multe ori dușmănoase și ipocrite, și s-a manifestat o atitudine oficială răzbunătoare față de germanii de pe cealaltă parte a Rinului care se stabiliseră în provincie. Autoritățile franceze au supravegheat un proces de clasificare a populației în funcție de caracteristici naționale și de originea familială. Au existat patru categorii, de la A la D, decise de comitete de selecție dominate de militari, iar 120 000 dintre cei mai slab clasați, „Reichsdeutsche", au fost alungați în Germania. Alți aproximativ 90 000 s-au simțit îndeajuns de nepoftiți ca să plece, arătându-li-se mai multă sau mai puțină reticență, dar fără să fie siliți să o facă din punct de vedere legal. A fost un regim mult mai sever decât cel impus de germani în 1871.

Privind retrospectiv, trierea populației din Alsacia-Lorena pare un precedent înfiorător

pentru discriminarea organizată, birocratică și pentru purificarea etnică din teritoriile cucerite. A fost unul dintre primele asemenea experimente care s-au desfășurat în Europa în afara Balcanilor, deși puterile coloniale clasificaseră și strămutaseră frecvent populații. Autoritățile naziste din regiunile poloneze încorporate direct în Reich în 1939 aveau să folosească propriul sistem de clasificare cu patru categorii. Totuși deosebirile sunt importante, ca și asemănările. Programul de clasificare din Franța era lipsit de pseudoștiința rasială care stătea la baza programului nazist din Polonia, criteriile erau mult mai puțin aleatorii și severe, iar consecințele unei evaluări insuficiente erau mai blânde. Cetățenii Reichsdeutsche din 1919 au fost expulzați într-o manieră destul de organizată într-un stat cu care se puteau identifica, spre deosebire de polonezii din 1939, care erau reduși la un statut de sclavi sau erau trimiși în groaznicul regim colonial al Guvernământului General al lui Hans Frank.

Reintegrarea provinciilor pierdute în Franța a fost o afacere complexă, în care un rol a fost jucat și de viitorul arhitect al unității europene, Robert Schuman. Pe harta Franței există și în zilele noastre o urmă ștearsă a perioadei germane. Harta de dinainte de 1871 a subdiviziunilor Franței nu a fost restaurată în 1918.**** Principala piedică pentru reintegrare după 1918 a fost relația dintre Biserică și stat. Statul francez devenise cu totul laic în 1905, însă Alsacia-Lorena germană continuase să se

supună regulilor din 1870. În vreme ce statul francez se delimita acum complet de chestiunile religioase, cu excepția proprietății legale a clădirilor bisericești, principalele religii și confesiuni erau recunoscute oficial în Alsacia-Lorena. Asta însemna că finanțarea publică se îndrepta spre biserici și că existau în continuare școli religioase în provinciile realipite.

Guvernul francez a fost dispus să își relaxeze principiile anticlericale în interesul concilierii provinciilor recăpătate și a acceptat ca acestea să-și păstreze vechile reguli, iar cele trei departamente estice, Haut-Rhin, Bas-Rhin și Moselle, sunt tratate diferit și în prezent. Provinciile și-au păstrat și legislația germană favorabilă legată de asigurările sociale și de pensii – pentru o perioadă de tranziție nespecificată, dar lungă. Nici măcar în iunie 1940, când armata germană s-a întors, efortul de armonizare a Alsaciei-Moselle cu standardele și legile franceze nu fusese finalizat.

În pofida întregii atenții acordate particularităților Alsaciei-Moselle, au continuat să existe resentimente pe parcursul perioadei interbelice, legate îndeosebi de limbă și de educație. Provincia nu avusese parte de centralizarea și asimilarea franceză, iar dialectul alsacian avea un statut mai însemnat decât celelalte variante regionale franceze. Deportarea muncitorilor-cheie germani produsese un deficit de competență în industrie, iar înlocuitorii acestora, care călătoriseră spre est de la Paris, aveau nevoie de ghiduri de conversație pentru a

vorbi cu localnicii, deși se presupunea că toți ar fi fost francezi.

Pentru mulți francezi, ideea sentimentală a celor doi copii pierduți era mult mai atrăgătoare decât realitatea acestor provincii complicate, amestecate din punct de vedere cultural, în care nu tot ceea ce era german era perceput ca fiind rău. Pentru mulți dintre alsacieni, Franța era resimțită drept o țară înfumurată și dominatoare, iar o mișcare pentru mai multă autonomie regională a luat avânt în anii 1920 și 1930. Ambele tabere au descoperit că năzuința națională ținea mai mult de o imagine idealizată, încremenită în 1870, decât de realitatea contemporană.

Când Franța a fost cucerită în 1940, setea germană de teritorii nu s-a oprit la Alsacia-Lorena. După armistițiu, Franța a fost împărțită în mai multe bucăți, cu grade diferite de control german. Germania nu a anexat în mod direct Alsacia-Lorena sau Luxemburgul după înfrângerea Franței. O parte din motivul acestei rețineri a fost acela de a face armistițiul mai ușor de înghițit de către francezi. De asemenea, naziștii sperau să încheie războiul din vest în scurtă vreme cu un tratat de pace cuprinzător, în care să fie aduse în discuție toate problemele teritoriale. Între timp, aceste regiuni au fost puse sub administrație civilă germană, rămânând în afara Reichului – spre deosebire de Polonia, unde suprafețe întinse au fost revendicate ca teritoriu german integral în 1939. În paralel, organizația partidului nazist s-a extins peste

noile zone de graniță ocupate și a început clasificarea rasială; în Noua Ordine, ierarhia rasială era mai importantă decât frontierele naționale legale. Cei mai ambițioși și mai ideologizați naziști sperau într-o fragmentare permanentă a Franței de dincolo de zona germanizată în state mai mici care să nu pună sub semnul întrebării dominația germană a Europei.[10]

Anexarea de facto a fost o tranziție mult mai abruptă decât schimbările din 1871 și 1918. Autoritățile naziste au tratat cultura locală cu dispreț, impunând legea cu privire la ceea ce înseamnă cultură germană corespunzătoare și ceea ce era „Welsch" – adică bizarele obiceiuri ale celților din vest. De-a lungul celui de-al Doilea Reich supraviețuise o mentalitate politică franceză, însă cel de-al Treilea Reich avea să încerce să o nimicească.

În 1942, bărbații din regiunile aflate sub administrație civilă germană, precum Alsacia-Lorena și Luxemburg, au fost recrutați în Wehrmacht. Era profund inconfortabil pentru majoritatea lor să lupte în uniformă germană și uneori au fost convinși doar prin măsuri coercitive împotriva familiilor lor, devenind cunoscuți drept *malgré-nous* (în ciuda noastră). În pofida riscurilor, până la 40 000 dintre cei înrolați au dezertat, unii dintre ei alăturându-se Rezistenței. Dar au mai existat și câteva mii de voluntari și de entuziaști care intraseră în Waffen-SS. Deși cea mai mare parte dintre *malgré-nous* au servit în Est, unii dintre ei au fost

trimiși în vest, inclusiv ca parte din Divizia SS Das Reich, care a comis masacrul de la Oradour-sur-Glane, din Limousin, în Franța apuseană, în care 642 de oameni au fost uciși și doar șase au scăpat cu viață. 13 au fost găsiți vinovați de crimă de către un tribunal militar în 1953, dar, după reacția publică scandalizată din Alsacia, Adunarea Națională a legiferat o amnistie pentru *malgrés-nous*, ceea ce a stârnit o altă rundă de proteste ale locuitorilor din Limousin. Amploarea colaboraționismului de bunăvoie și a implicării în crimele de război a fost un subiect prea fierbinte în Franța postbelică pentru a fi analizat direct, iar povestea a devenit aproape tabu.

Monumentele comemorative ale războiului din Alsacia-Moselle sunt diferite de cele din restul Franței. Sunt discrete în ceea ce privește tabăra pentru care soldatul a căzut la datorie; majoritatea victimelor din 1914–1918 vor fi servit în forțele armate germane, iar Franța postbelică nu le-a cerut vecinilor și familiilor lor să îi renege sau să uite de existența lor. Lista de nume din 1939–1945 reflectă chinuitoare loialități împărțite și dileme imposibile, mult prea complexe ca să poată fi surprinse într-o inscripție în piatră. Monumentele pun accentul pe deplângerea pierderilor de vieți omenești, nicidecum pe idealurile patriotice sau pe celebrarea victoriei. În Schirmeck, aproape de Strasbourg, victimele aparțin mai degrabă satului, decât unei țări. Victimele războaielor coloniale din Indochina și Algeria

sunt adăugate în partea de jos a monumentului, obiecte de amintire ambivalentă din cu totul alte motive. În zonele de frontieră este imposibil să-ți păstrezi prea multă vreme iluziile despre război.

Monumentul de război de la Schirmeck, mai 2019

Altarul lui Robert Schuman

Dacă străbați provincia către est în pas vioi, pornind de la câmpul de bătălie din 1870 de la Gravelotte, vei da peste satul Scy-Chazelles, la marginea zonei urbane a orașului Metz. Acolo există o mică biserică fortificată sătească, devenită un altar al ideii europene. Drapelul european este la loc de cinste, iar steagurile naționale ale statelor membre UE sunt înălțate pe peretele vestic al bisericii. Combinația dintre simbolismul religios și cel supranațional formează ceva care pare ivit din coșmarurile unui suporter al Brexitului. Chiar și britanic

proeuropean convins cum sunt, m-a făcut să tresar când am întâlnit-o prima dată. Dar, dacă înțelegem cum de poate exista un asemenea loc, putem să pricepem o mulțime de lucruri despre Europa și despre granițele ei.

Scy-Chazelles este locul final de odihnă al lui Robert Schuman, un om a cărui viață este o poveste de frontieră – venit pe lume în 1886 dintr-o mamă din Luxemburg și un tată care era cetățean german, dar născut francez. Chiar și numele lui era în parte francez, în parte german, ca al multor oameni de pe aceste tărâmuri de mijloc. Schuman a murit ca un francez european în 1963, respingând diviziunile binare care creaseră Gravelotte, Verdun și Oradour. În 2021, Biserica Catolică l-a declarat pe acest întemeietor al Uniunii Europene „venerabil", al doilea dintre cei patru pași între mireanul de rând și un sfânt.

Schuman a întruchipat melanjul frontalier între un cosmopolit sofisticat și un burghez provincial. Făcea naveta de la Scy-Chazelles la Paris – o călătorie considerabil mai anevoioasă în vremea lui decât în epoca TGV-Est – și nu s-a simțit niciodată pe deplin mulțumit departe de conacul său și de biserica din sătucul pe care îl considera acasă. Schuman era teribil de dedicat credinței și ideilor sale politice, pe care le privea ca pe niște aspecte ale aceleiași chemări – un creștin-democrat încă dinainte ca această titulatură să existe oficial. Drumul sanctificării sale semilaice de la Scy-Chazelles continuă la muzeul din casa sa, unde încăperea în care a

redactat discursul Declarației Schuman din mai 1950 despre viitoarea unificare a Europei este conservată ca un altar. Textul proiectului stă pe masă, ca și cum ar fi făcut câteva rectificări de ultim moment înainte să se suie în trenul spre Paris.

Primele mișcări în direcția unității europene au reflectat preocupările lui Schuman și zona de frontieră a Rinului. Subiectul Declarației a fost cooperarea în domeniul cărbunelui și al oțelului, în interesul rațiunii economice și al destrămării complexelor militaro-industriale naționale care dezbinaseră regiunile puternic industrializate Saar, Lorena și sudul Luxemburgului. Dar prima inițiativă europeană a lui Schuman a avut o natură juridică, sub forma Consiliului Europei, care în 1949, cu o importantă implicare britanică, a stabilit standardele europene privitoare la drepturile omului și la dreptul internațional.

Aceste două inițiative au marcat hotărârea liderilor postbelici din Europa de a depăși competiția distructivă pentru resurse industriale și invidia teritorială care duseseră la dezastru în 1870, 1914 și 1939. Ciclul ar fi putut începe din nou, însă, mulțumită lui Schuman și colegilor lui, nu s-a întâmplat așa. Europa n-a fost doar o colaborare tehnocrată, ci un proiect geografic ambițios care – au dovedit-o 70 de ani de istorie – a transformat un colț al globului care până atunci fusese violent într-un tărâm al păcii și al prosperității.

Ideea unității europene nu a fost inventată pe biroul lui Schuman din nimic. Nu a existat aproape nici o clipă în istoria continentului în care statele neîngrădite, cu totul independente, să fi reprezentat normalitatea, iar momentele care s-au apropiat cel mai mult de această situație fuseseră coșmarul tuturor. Schuman se lupta cu aceleași probleme ca și ceilalți dinaintea lui și alții de-atunci încoace. Cum putem reconcilia statele-națiune cu interdependența pe care o produc economia modernă și tendința oamenilor de a alege să treacă peste granițe? Cum poate să coexiste suveranitatea națională cu un comportament respectuos al țărilor una față de cealaltă și față de propriile minorități? Cum poate fi reglementată competiția națională în așa fel încât să nu devină violentă? Renania lui Schuman și perspectiva occidentală europeană au format UE. În Europa divizată a Războiului Rece a fost simplu să uităm că au existat și alții care meditaseră de ceva vreme la lucrurile acestea – de la celebrarea ambiguă a naționalismului de către prusacul Gottfried Herder la inventarea limbii esperanto în orașul de frontieră Białystok de către evreul polonez Ludwik Zamenhof, la adjutantul slovac al austriacului Franz Ferdinand care a născocit o cale de a transforma Imperiul Habsburgic într-o federație de popoare, ideea unei Europe care să fie mai mult decât niște state naționale în competiție a avut multă forță intelectuală și politică.

Zona de frontieră Saar

Localitatea principală din Saar, Saarbrücken, arată ca un oraș vest-german tipic. Majoritatea clădirilor din centru au fost ridicate în anii 1950 și 1960; centrul comercial este o fâșie de stradă pietonală principală care duce de la gară la piața Sankt Johann. O autostradă de beton însoțește malul sudic al râului Saar, trecând pe sub vechiul castel și clădirea parlamentului din Saarland. În oraș există foarte puține indicatoare bilingve – în mod normal, un indiciu al statutului de zonă de frontieră. Este o așezare transfrontalieră, în sensul că are suburbii precum Forbach în partea franceză, iar tramvaiele ajung până în orășelul francez Sarreguemines; există o populație care face naveta dintr-o regiune a Franței care de altminteri este lipsită de un oraș mare. Durează o oră și 50 de minute ca să ajungi cu un tren direct la Paris – o călătorie mai scurtă decât până la Frankfurt, ca să nu mai vorbim de Berlin. Iată un semn al acelui vag aer de ambiguitate al locului – un oraș german, dar unul care resimte atracția gravitațională a Franței. Mai grosolan sau mai delicat, Franța a încercat să facă curte regiunii Saarland, dar Saarul, neînduplecat, a rămas credincios Germaniei, în ciuda acestor eforturi.

Reanexarea Alsaciei-Moselle a inversat pierderile franceze din 1871, dar ambițiile franceze au mers mai departe de atât în timpul și după Primul Război Mondial, fiindcă 1871 n-a fost prima pierdere teritorială care i-a înveninat pe naționaliștii francezi. Disputa pleca tocmai de la Congresul de la Viena din 1815, când granițele

convenite în 1814 ale Franței fuseseră decupate după o serie de evenimente nefericite care au culminat cu Waterloo. Dorind să vadă Franța monarhistă reprimită în societatea internațională respectabilă, tratatele fuseseră inițial generoase cu inamicul înfrânt și îi oferiseră unele bucăți din ceea ce acum este Germania, în jurul localităților Saarlouis, Saarbrücken și Landau.

În 1919, aliații britanici ai Franței nu au fost dornici să vadă în Waterloo prima manifestare a agresiunii teutone, dar în alte chestiuni, Aliații au fost dispuși să admită că Franța avea dreptate. În timpul Imperiului German, în Saar, lângă Lorena, se formase o zonă industrială care devenise parte din Germania în 1871. Cărbunele din Saar și fierul din Lorena au creat o a treia regiune puternic industrializată germană, la concurență cu bazinul Ruhr și Silezia Superioară. Oamenii veneau din întreaga Germanie în Saar și în Lorena, care constituiau efectiv o entitate economică unică. Lorena se întorcea în Franța, astfel că părăsirea regiunii Saar din Germania ar fi împărțit zona cu o barieră vamală. Franța fusese dependentă de importurile de cărbune înaintea războiului, ceea ce o făcea vulnerabilă în fața Germaniei, iar industria domestică franceză a cărbunelui din nord-est fusese făcută ferfeniță în timpul ocupației germane. Ar fi fost un grav dezavantaj economic ca industria oțelului din Lorena să fie lăsată să fie dependentă de alte importuri din regiunea Saar. În aceste circumstanțe, britanicii și americanii au fost pregătiți să consimtă că,

deși Franța nu putea să anexeze Saar și Luxemburg, ar fi putut fi făcute niște aranjamente speciale pentru o perioadă provizorie. Nou-definita regiune Saar a devenit un protectorat al Ligii Națiunilor, separată de Germania. Minele, deținute de stat sub Germania, aveau să devină proprietatea Franței. Protectoratul urma să fie supus votului după 15 ani, pentru a se decide dacă va continua sau dacă populația dorea să se alăture Franței sau Germaniei.

Identitatea germană a regiunii Saar s-a dovedit încăpățânat de indiferentă la calculele economice și la influența Aliaților. Populația protectoratului aștepta cu nerăbdare să se alăture iarăși Germaniei. Când naziștii au preluat puterea în 1933, activitățile germane din Saar au fost „coordonate" la fel ca în Reich. Antinaziștii erau liberi în Saar, însă au existat episoade de hărțuieli naziste și mesaje sinistre de aducere-aminte că, atunci când se va vota în 1935, bocancul va dărâma ușile celor care se împotriviseră noii Germanii. Chiar și așa, surprinzător de puțini evrei și socialiști au părăsit Saarul în 1933–1935.[11] Deși socialiștii doreau ca plebiscitul să fie amânat până când Germania devenea iarăși democratică, s-au confruntat cu un dureros conflict de loialitate pe care majoritatea antinaziștilor germani din Saarland l-au rezolvat prin „are sau n-are dreptate, tot țara mea este". După cum scria istoricul britanic Margaret Lambert (1906–1995), „steagurile își dau frâu liber în Saar, iar la

cea mai mică provocare, orașele sunt împânzite" cu o gamă pestriță de decorațiuni germane, de la zvastici la drapelul alb-albastru al Bavariei și la steagul roșu al socialismului.[12]

Plebiscitul din ianuarie 1935 din Saar a fost unul dintre cele mai sumbre exerciții democratice care pot fi imaginate. Electoratul a putut alege liber între a se alătura Germaniei, a se alătura Franței sau a păstra lucrurile așa cum erau. Sentimentul național a făcut ca ultimele două opțiuni să fie acceptabile doar pentru o mică minoritate, iar faptul că știau că se vor alătura Germaniei naziste a inhibat exprimarea părerilor contrarii. De formă, mișcarea nazistă a promis moderație, deși adevăratul chip al guvernării ei era vădit chiar dincolo de graniță, unde începând cu august 1933 se organizau mari mitinguri naționaliste. La o prezență la vot de 98%, 91% au votat pentru Germania, 9% pentru Liga Națiunilor și 0,4% pentru Franța. A fost prima victorie a lui Hitler în demersul său de a revizui granițele Germaniei stabilite la Versailles.

Aceleași probleme economice și strategice pentru Franța care au condus la protectoratul interbelic Saar au continuat să existe după 1945, iar Aliații au optat pentru o soluție asemănătoare. Un Saarland ceva mai mare avea să fie detașat iarăși de Germania, ca să ajute la redresarea economică a Franței și ca să răpească o parte din puterea industriei grele germane. De această dată urma să fie condus ca un protectorat francez, însă din 1947 în 1957 a fost un stat

semiindependent, cu propriile timbre poștale și cu echipe sportive „naționale". Dându-și însă seama că Saarul nu era dispus să devină francez și înțelegând interdependența industriei grele dincolo de granițele Franței, Germaniei, regiunii Saar, Luxemburgului și Belgiei, factorii politici de decizie din Franța au optat pentru soluții pe termen lung.

Și acest Saarland separat a avut o întâlnire cu destinul în cursul unui plebiscit, de această dată în octombrie 1955. Votul a fost asupra propunerii ca regiunea Saar să devină prima bucată de teritoriu european suveran, parlamentul ei funcționând sub conducerea unui comisar numit de Uniunea Europei Occidentale, iar economia ei făcând parte dintr-o uniune vamală cu Franța. Spre deosebire de mandatul ligii, opțiunea europeană prezenta un argument pozitiv, acela că regiunea Saar avea să devină un lider în procesul mai amplu de integrare europeană. Oferta a fost susținută de 32% dintre votanți la o prezență la vot de 97%, unul dintre cele mai mari procente obținute vreodată pentru o propunere radicală și explicit postnațională – dar în continuare mai puțin de jumătate din numărul oponenților ei, ale căror voturi semnalau aproape toate că doreau să facă parte din Germania Federală. Transferul s-a produs în 1957. Dar până atunci chestiunile care conduseseră la problema Saar fuseseră rezolvate la un nivel mai înalt, cu Comunitatea Europeană a Cărbunelui și Oțelului (CECO) în funcțiune din 1952 și cu mult mai ambițiosul Tratat de la

Roma, instituind Comunitatea Economică Europeană semnată de șase națiuni, inclusiv Franța și Germania Federală, în 1957. Totuși a fost nevoie de Acordul Schengen din 1985 și de piața unică din 1992 înainte ca granițele formale să fie ridicate.

Schengen

Germanii au un cuvânt compus pentru asta: *Dreiländereck*; „colț cu trei țări". O graniță în trei puncte are un caracter și mai limitativ decât una obișnuită, deși, din punct de vedere topologic, acestea sunt mai simple, fiind un punct, nu o linie; oamenii le marchează în mod ceremonial cu obeliscuri și cu steaguri în locul talmeș-balmeșului funcțional care înconjoară adesea trecerile de frontieră. Călătoriile mele m-au purtat la granițe în trei puncte precum cel mai înalt „munte" din Țările de Jos, un parc cu sculpturi dintr-un câmp de lângă Dunăre și un monument controversat care a fost târât câțiva metri la sud de gardul lui Viktor Orbán, dar puține dintre aceste puncte sunt la fel de vestite precum cel din sud-estul îndepărtat al Luxemburgului.

Când Moselle curge spre nord și ușor spre est, spre Koblenz și către Rin, printr-un peisaj înverzit cu dealuri și podgorii, malul drept al râului întâlnește granița dintre Franța și Germania la o mare poartă de ecluză dintre satul francez Apach și orășelul german Perl. Dreiländereck se află în mijlocul Mosellei (Mosel pentru germani, d'Musel pentru

luxemburghezi), căci celălalt mal al râului este în Luxemburg; când cobori pe partea stângă, treci în ducat. Vârful luxemburghez al triunghiului este un sătuc al cărui nume este cunoscut în întreaga lume, fiindcă am ajuns în Schengen.

Semn rutier lângă podul peste Musel din Schengen, august 2018

În 1957, Saarul a fost ultima modificare teritorială semnificativă din Europa Occidentală, dar granițele s-au preschimbat în Europa de Vest în anii 1980 și 1990. Nu s-au deplasat pe hartă, dar au devenit treptat din ce în ce mai puțin semnificative. Sentimentul de graniță ca barieră a început să dispară. Mai întâi banii, apoi bunurile, după care oamenii au putut să circule între țări fără impedimente.

În 1984, la câteva săptămâni după ce am traversat acel pod la Kehl, alte minți mai puțin naive își îndreptau atenția către chestiunea frontierelor Europei. Președintele Mitterrand și cancelarul Kohl stăteau de vorbă la un pahar de

băutură după o reuniune europeană la nivel înalt, iar în conversația lor a apărut podul peste Rin; au concluzionat că ar fi o idee bună dacă acel punct de trecere peste graniță ar fi deschis, iar oamenii s-ar putea deplasa între Strasbourg și Kehl fără formalități oficiale. Propunerea ipotetică a lui Kohl și Mitterrand a căpătat consistență și, în iunie 1985, cinci lideri europeni s-au întâlnit la Schengen. La vremea respectivă, lucrul ăsta n-a fost remarcat pe scară largă, dar era începutul a ceva istoric și radical. Înăuntrul Europei, lumea „frontierelor dure" – zone ale nimănui cu arcade luminoase, macadam și ambuteiaje, funcționari țâfnoși cu șepci cu cozoroc și ștampile pentru pașapoarte – era pe cale de dispariție, deși era dificil de deslușit lucrul ăsta, având în vedere că una dintre cele mai dure granițe dintre toate continua să treacă prin mijlocul țării lui Kohl și, sub forma unei benzi urâte și letale de beton, prin cel mai mare oraș al ei.

După 1995, Schengenul a oferit o veche libertate de mișcare – de care, dacă erai suficient de bogat pentru a călători, te bucurai în Europa imperiilor de dinainte de 1914 – unui număr din ce în ce mai mare de oameni. În prezent, zona Schengen include 400 de milioane de oameni – a doua cea mai mare zonă de liberă circulație din lume după India.[*****] Schengenul creează condițiile pentru o rețea din ce în ce mai densă de conexiuni în regiunile transfrontaliere – oameni care fac cumpărături, muncesc și leagă relații fără să aibă nevoie de permisiunea oficială

de a călători în următorul sat sau oraș aflat după o linie artificială.

Libertatea oferită de Schengen nu-i lipsită de aspecte mai dure. Frontierele nu s-au dizolvat în totalitate. Tratatul îngăduie țărilor să reinstituie controalele la graniță dacă au unul dintre o gamă mai largă de motive admise. Franța și-a exercitat acest drept, invocând lupta împotriva terorismului; Suedia a impus controale, iar politicile poliției de frontieră de la hotarele cu Polonia și Cehia depășesc uneori limitele de toleranță prevăzute în tratat. Epidemia de covid din 2020–2021 a făcut ca granițele să se închidă iarăși temporar, iar din 2022 țările dezbat care este cea mai bună cale de a acționa în cazul eventualilor călători din Rusia. La marginea Spațiului Schengen, îndeosebi în Marea Mediterană, în largul Greciei și al Italiei și în enclavele spaniole Ceuta și Melilla din Africa de Nord, granițele sunt acum mai stricte ca niciodată. Frontex, agenția europeană pentru frontierele externe, nu este câtuși de puțin îngăduitoare cu migrația din afara zonei.

Schengen este susținut de o extindere a aplicării legii. Controalele vamale și la frontieră nu s-au restrâns niciodată la ceea ce se petrece la linia de pe hartă, ci au avut legătură și cu experiențele cotidiene în care o persoană are nevoie de acte de identitate și de o dovadă a statutului ei autorizat. Odată cu înregistrarea populației și cu tehnologia de supraveghere, există o frontieră pretutindeni. Împreună cu Schengen a apărut un nou tip de poliție

transfrontalieră, cu propriul limbaj polițienesc, „schengleza“, dar și puteri noi pentru ca poliția să poată acționa dincolo de frontiere.

Schengenul a creat un arhipelag de clădiri oficiale redundante pe întregul continent, pentru unele dintre ele găsindu-se diverse utilizări. Vechile birouri vamale sunt hoteluri sau locuințe, vechile puncte de control de pe șosele sunt transformate uneori în moduri pline de imaginație. Pe drumul de la Aachen, din Germania, către Eupen, din regiunea vorbitoare de germană din Belgia, unul dintre ele a devenit o florărie care se adresează mai cu seamă navetiștilor belgieni care muncesc în Germania. Pe vechea șosea paralelă cu autostrada dinspre Austria și Slovacia înspre Ungaria există un punct de control de frontieră abandonat în mijlocul lanurilor de porumb – devenit inutil, căci ultimele două țări s-au alăturat Spațiului Schengen în 2007. Întotdeauna îmi face plăcere să dau peste aceste clădiri; inima mi se însuflețește când văd cum se descompun aceste impedimente autoritariste ale libertății de mișcare și ale vecinilor care se vizitează reciproc, pe măsură ce o altă iarnă europeană își face mendrele cu structura lor de beton.

Post de control de frontieră scos din uz de la frontiera dintre Slovacia și Ungaria, decembrie 2018

Europa Spațiului Schengen, a pieței unice și a Uniunii supranaționale a însemnat sfârșitul lungului război pentru Alsacia-Lorena și Saarland. Așa cum au sperat Robert Schuman și contemporanii săi, frontiera Rinului a devenit un exemplu de primă mână al reconcilierii și al interdependenței pașnice și cooperante. De-a lungul acestei granițe brăzdate de lupte, războiul a devenit de neconceput. La un nivel mai profund, sentimentele care au condus la război au dispărut; vechile idei ale destinului german al Alsaciei sau ale frontierei franceze care ar avea legătură cu orașul Mainz nu sunt decât niște ciudățenii istorice fără nici o rezonanță contemporană. Aceasta este deosebirea dintre Rin și alte granițe din Europa, inclusiv cele din Irlanda și Polonia – chiar dacă și acolo un război între state este de negândit, ideea că frontiera se

află în locul greșit continuă să stârnească patimi. Dar bagajul istoric al Rinului ca falie între lumea franceză și cea germană înseamnă că va rămâne o zonă de frontieră vizibilă pentru un viitor nedefinit. Lucrul ăsta este mai puțin adevărat pentru mult mai vechile granițe relaxate dintre Belgia, Țările de Jos și Luxemburg, unde istoria și simplele nevoi practice au creat relații extraordinar de strânse dincolo de aceste linii imaginare.

3

Uniți de granițe

(Țările de Jos/Belgia)

Casă în Loveren, Baarle-Nassau și Baarle-Hertog, ianuarie 2023

Frontierele internaționale separă țările pe hartă, dar, în locurile prin care sunt trasate, acestea sunt locale. Uneori sunt chiar de uz casnic. Pe Chaamseweg, în orașul Baarle, la granița dintre Belgia și Țările de Jos, există un mic bloc de locuințe, iar în 1995 cele două țări s-au apucat în sfârșit să traseze în detaliu linia de hotar. Înainte ca topografii să înceapă munca, se crezuse că acea casă cu numărul 10 era în Belgia, dar, potrivit unor vechi documente de proprietate asupra terenului, clădirea era de fapt în Țările de Jos. Lucrul ăsta nu i-a convenit deloc locatarului, o doamnă în vârstă de 84 de ani, care a insistat că fusese dintotdeauna belgiancă și că n-avea de gând, împotriva voinței ei, să devină din senin neerlandeză în acea etapă a vieții sale.

Situația a părut imposibilă, până când cineva a avut o idee genială. Ușa doamnei se afla cu un pas în Țările de Jos, iar holul ei se întindea în ambele țări, deoarece lângă ușă existau ferestre. De ce să nu schimbe ușa și ferestrele între ele și să o trimită înapoi în Belgia, unde îi era locul? După câteva lucrări de construcție, toată lumea a fost fericită.

10 Chaamseweg Baarle-Hertog, ianuarie 2023, după ce ușa și ferestrele au fost schimbate între ele

S-ar putea ca acea clădire de pe Chaamseweg să nu fie nici măcar cea mai bizară situație de graniță din Baarle. Există câteva case în cazul cărora linia frontierei trece chiar prin fața ușii de la intrare. Probabil că cel mai straniu caz este o clădire de pe Desirée Geeraertstraat, unde, pentru a respecta reglementările de planificare din partea neerlandeză, două dintre apartamente

se află în Țările de Jos, iar unul, din cauza dispunerii ușilor apartamentelor, este în Belgia. Rezultatul este echivalentul internațional al unei „proprietăți suspendate“, în care o bucată din Belgia este prinsă într-un sandvici vertical între două apartamente neerlandeze. Există două uși care dau spre stradă, una neerlandeză și una belgiană, conducând spre același hol de intrare. Este o soluție foarte neerlandeză, o găselniță pragmatică care nu este chiar ilegală, cu toate că ți-ar fi greu să o consideri în totalitate *conform* legii.

La prima vedere, Baarle nu pare neapărat ciudat. Centrul lui cu clădiri din cărămidă roșie, magazine mici și suburbiile mărginite de garduri vii seamănă cât se poate de mult cu cele ale altor orășele din regiune. Oameni obișnuiți își văd de viața lor în confortabila prosperitate nord-europeană. Dar, dacă aruncăm o privire mai atentă, vom vedea pe trotuare linii din cruci de vopsea albă care marchează hotarul dintre cele două așezări contopite Baarle-Nassau și Baarle-Hertog și, prin urmare, frontiera internațională dintre Țările de Jos și Belgia. Examinând în continuare, va deveni limpede că există mult mai multe cruci decât ar fi existat dacă granița ar fi traversat orașul în linie dreaptă. De fapt, Baarle se află un pic mai la nord de frontiera principală dintre cele două țări, iar belgianul Baarle-Hertog este o bucată de pământ cu formă neregulată înconjurată de Țările de Jos. Nici măcar nu este o bucată unică; orașul belgian este format din 21 de mici enclave împrăștiate, care nu sunt unite

laolaltă, și cuprinde șapte „contraenclave" de teritoriu neerlandez înconjurat de Belgia.******

Aceste granițe de-a dreptul amețitoare au fost stabilite în urmă cu peste 800 de ani, în 1198, când Godfried, seniorul de Breda, a cedat câteva parcele din pământurile sale ducelui Hendrik din Brabant în schimbul protecției acestuia. La multă vreme după aceea, Breda se află în Țările de Jos și, în consecință, la fel se întâmplă și cu cea mai mare parte din Baarle, în vreme ce teritoriile ducelui, inclusiv un număr din enclavele din Baarle, au sfârșit în Belgia. Percepția referitoare la locul exact în care se află granițele s-a schimbat de-a lungul veacurilor și, pe măsură ce orașul s-a mărit, planul lui stradal n-a mai corespuns cu hotarele zonelor neregulate de câmpuri și de căsuțe care fuseseră delimitate în 1198. Tratatele internaționale succesive au ocolit întrebarea legată de locul în care, la nivel de centimetri, se termina Baarle-Hertog și începea Baarle-Nassau, până când guvernul neerlandez și cel belgian au decis în anii 1990 să aducă certitudinea în oraș. Topografii au consultat hărți vechi și au făcut măsurători, apoi au restabilit granița pe traseul ei legal. Ciudatul statut al orașului Baarle nu se datorează atât de mult creării originare a enclavelor din 1198; complexele tranzacții feudale de terenuri nu erau neobișnuite, iar întreaga regiune care este acum Germania și unele zone învecinate a fost secole la rând un amalgam de stătulețe și de enclave. Chestia bizară legată de Baarle este că, spre deosebire de aproape orice alt caz de enclavă,

hotarele n-au fost niciodată explicate rațional în vremurile de tulburări internaționale. Regiunea din jurul Baarle a fost frecvent un câmp de bătălie în îndelungatele războaie dintre Spania habsburgică și provinciile separatiste din Țările de Jos, până la Pacea de la Münster (parte din Tratatele Westfalice) din 1648, în care Baarle-Nassau a devenit parte din Provinciile Unite ale Țărilor de Jos, iar Baarle-Hertog a fost inclus în Țările de Jos Spaniole (sudice). Între 1648 și 1945 au existat cel puțin 15 alte ocazii în care s-a încercat sau s-a luat în considerare o clarificare rațională a graniței, dar Baarle fie a rămas divizat, fie a revenit la această stare ca parte a unei resetări mai ample a frontierelor internaționale.

Poate că cea mai bună ocazie de a îndrepta granița a fost în anii 1830, când Belgia a devenit independentă de efemera Uniune a Țărilor de Jos, care cuprinsese ceea ce înseamnă acum Țările de Jos, Luxemburg și aproape întreaga Belgie. Dar Tratatul de la Londra, întocmit în 1831 și ratificat într-un final de Țările de Jos în 1839, care a tranșat chestiunea, a reprezentat o trasare pripită a unor granițe și, după un deceniu de dispute, nimeni n-a mai avut chef să redeseneze niște frontiere istorice.

Când Belgia și Țările de Jos au convenit detaliile legate de graniță în Tratatul de la Maastricht din 1843, problema Baarle a fost lăsată deoparte, considerându-se că este prea complicată. Topografii au cartografiat frontiera de la coastă până la obeliscul numărul 214 de la

vest de Baarle, au sărit vreo 50 de kilometri, apoi au început din nou cu indicatorul numărul 215 și au înaintat spre est, promițând că vor reveni la un moment dat la partea de mijloc. De-abia în 1974 a fost cartografiată linia principală a frontierei și tocmai în 1995 au fost complet definite toate exclavele, utilizându-se hărți cadastrale (ridicări topografice). Fiecare dintre ele are un număr de cod, așa că este posibil, de pildă, să călătorești din H8 la N7, ca și cum ai fi un cal într-un joc de șah mai altfel.

Localnicii din Baarle sunt mândri că i-au zăpăcit pe topografi. În mijlocul orașului se găsește un monument sub forma unui mare obelisc de graniță care poartă pe o parte o stemă și „1198“, iar pe cealaltă parte „214.215“. Cele trei numere au devenit o componentă a identității lui Baarle; statutul aparent haotic al orașului are o vechime de secole, iar enclavele sale sunt o interpolare complexă în ceea ce ar fi trebuit să fie un proces ordonat și metodic de creare a unor state naționale cu frontiere logice.

Există câteva indicii vizuale discrete despre țara în care te afli, căci este ușor să uiți lucrul ăsta. Sistemul de numerotare a caselor este foarte complicat, iar clădirile din oraș au plăcuțe pe ușă în unul dintre cele două stiluri naționale. În momentul în care scriu aceste rânduri există o singură plăcuță de ușă „greșită“, iar locuitorii din Baarle, cum ar fi Willem van Gool, activistul civic care mi-a arătat împrejurimile, îl vor provoca pe vizitator să o găsească.

Oamenii din ambele părți ale orașului sunt iritați de guvernele naționale și regionale, care par de multe ori să nu priceapă sau nici măcar să nu cunoască circumstanțele locale speciale. Aceasta este o poveste la ordinea zilei pentru locurile aflate la margine de țară, îndeosebi acolo unde granițele nu prea au cine știe ce sens. Baarle-Nassau înțelege Baarle-Hertog mult mai bine decât înțeleg Amsterdamul sau Bruxellesul oricare dintre aceste locuri. În 1997, guvernul neerlandez a propus reorganizarea administrației locale și contopirea Baarle-Nassau cu cinci alte municipalități; temându-se că vor deveni o minoritate în cadrul municipalității, locuitorii orașului de frontieră au organizat un referendum intern și au format un partid politic care a câștigat lejer alegerile locale. „*Baarle moet Baarle blijven*“ – „Lăsați Baarle să rămână Baarle“, a fost sloganul. Când o delegație a guvernului regional a venit să viziteze Baarle, activiștii i-au încurajat pe oameni să își afișeze steagurile naționale pentru a oferi o impresie vizuală despre complexitatea Baarle și au pus în scenă un simulacru de inspecție vamală pentru autocarul vizitatorilor. Planul de fuziune a consiliilor locale a fost abandonat.

În schimb, Baarle-Nassau a început un parteneriat transfrontalier cu Baarle-Hertog, un organism municipal comun cunoscut sub acronimul neerlandez „GOB“. În 2010, noua clădire a primăriei din Baarle-Hertog a fost deplasată ușor din locul ei inițial, astfel încât granița să treacă prin sala de ședințe; membrii

consiliului trebuie să se asigure că nu sunt așezați în partea neerlandeză când votează în privința unor chestiuni exclusiv belgiene. Un număr din ce în ce mai mare de servicii sunt administrate în comun, lucru înlesnit de Tratatul Benelux și de actualizările acestuia și, mai recent, de Acordul BGTS din 2014, care a creat reguli speciale pentru Baarle și pentru unele regiuni portuare care permit servicii publice internaționale. Brigada de pompieri a fost primul serviciu public care a trecut granița; incendiile nu recunosc frontierele internaționale și era evident că s-ar face economii dacă ar exista o singură unitate de pompieri pentru oraș. Pentru că Nassau este de două ori mai mare decât Hertog (7 000 de locuitori față de 3 000 în sectoarele belgiene), avea resursele necesare pentru a plăti pompieri profesioniști, în vreme ce partea belgiană se baza mai mult pe voluntari; au existat inițial deosebiri culturale, dar erau același tip de diferențe care ar fi apărut la fuzionarea a două companii private. Pe de altă parte, biblioteca – găzduită într-o clădire transfrontalieră – este practic belgiană, deoarece în felul acesta beneficiază de personal și de o finanțare superioară. Localnicii din Baarle se descurcă cu iscusință în acest sistem și în situația lor unică pentru a obține tot ce este mai bun din ambele lumi; este un contrast față de neglijarea care îi este adesea destinată unui orășel de graniță.

Baarle reprezintă un post neobișnuit pentru ofițerii de poliție. Există o secție de poliție

comună care ține de primăria din Baarle-Hertog și este normal ca ofițerii să patruleze în perechi, un neerlandez și un belgian, deoarece nu au dreptul de a efectua arestări când se află în afara teritoriului lor. Supravegherea ordinii în Baarle ar fi o farsă dacă oamenii ar putea să treacă peste o linie de cruci de pe stradă și i-ar sfida pe polițiști să îi extrădeze înapoi. Există competențe de urmărire polițienească în cadrul sistemului Schengen, dar acestea presupun completarea unui număr mare de formulare, iar Baarle are o metodă proprie. „Suntem niște polițiști normali și practici. Este un oraș mic și toată lumea din comunitate se cunoaște cu toată lumea", mi-a spus ofițerul Ad van Boxel când am trecut pe acolo. Nimeni nu forțează limitele detaliilor tehnice, nici măcar în instanțe. Modul în care funcționează este un mister pentru polițiștii din alte părți – cum zice Ad, „discuți cu cei din Amsterdam despre asta și cred că-i vreun basm".

Există unele reguli care sunt pur și simplu prea complicate pentru a fi impuse în Baarle. Una ține de parcare – în Belgia, trebuie să parchezi cu fața spre direcția traficului, dar în Țările de Jos nu există nici o regulă; Baarle-Hertog profită de această libertate neerlandeză, deoarece este foarte posibil ca automobiliștii să n-aibă habar în ce țară este locul lor de parcare sau chiar să parcheze încălecând granița. Cu toate acestea, există anumite reguli care pot fi respectate; Belgia își stinge luminile stradale la primele ore ale dimineții, în vreme ce în Țările

de Jos acestea sunt reduse. Prin cine știe instalații electrice încâlcite, Baarle se conformează.

Cele mai urâte vremuri pentru un oraș de frontieră, mai ales pentru unul atât de complicat ca Baarle, sunt cele în care există o criză națională, iar guvernul central simte nevoia să acționeze rapid. Chichițele care alcătuiesc viața la frontieră sunt soluționate în cel mai bun caz mai târziu, iar în cel mai rău caz sunt ignorate cu totul. De pildă, implementarea unei interdicții în privința transferului peste graniță a produselor agricole sau alimentare este practic imposibilă în Baarle. O delegație a guvernului central a venit pentru a vedea de ce se lamentează localnicii din Baarle-Nassau când, ca măsură de precauție sanitară, a fost interzis transportul produselor din carne, înțelegând cu adevărat despre ce era vorba de-abia la ora prânzului. Participanții la ședință au cerut sandviciuri și chifle cu cârnați, care au fost aduse de la brutăria de peste stradă, iar vizitatorilor li s-a spus că fuseseră părtași la o încălcare a interdicției, întrucât brutăria se afla în Belgia.

În martie 2020, când a început carantina pentru cei cu covid, autoritățile naționale din cele două țări nu au stat prea mult să se gândească ce se va întâmpla în micuțul Baarle, unde granițele erau imposibil de închis. În general, restricțiile din Belgia au fost mai dure decât cele din Țările de Jos. În magazinul de haine Zeeman, care încalecă frontiera, partea belgiană a magazinului a fost închisă, articolele

expuse acolo nefiind scoase la vânzare, în vreme ce peste graniță, în Țările de Jos, afacerea a mers mai departe. Autoritățile locale din Baarle au decis să respecte cea mai restrictivă combinație de reguli de carantină și de purtare a măștilor din fiecare parte. N-a existat nici o forță coercitivă pentru asta, nici o cale de a impune o amendă pentru cineva care respecta legea neerlandeză pe străzi și în casele din Baarle-Nassau, dacă insista, însă majoritatea oamenilor s-au supus de bunăvoie. Pe măsură ce carantina a fost ridicată, s-au produs unele tensiuni între neerlandezii libertarieni și precauții belgieni în privința purtării măștilor, însă Baarle a trecut cu bine peste pandemie.

Există câteva prilejuri în care naționalitatea dezbină Baarle. Belgia este o societate mai religioasă decât Țările de Jos, iar festivalurile și marșurile catolice sunt privite drept „ale noastre“ în Baarle-Hertog; vecinii lor din Nassau sunt mai degrabă niște amici și niște musafiri decât niște păstrători ai tradiției. Când Țările de Jos joacă cu Belgia la fotbal, localnicii își susțin echipa națională la fel de pătimași ca oricine altcineva – chiar dacă, poate, cu mai puțin arțag la adresa celeilalte tabere decât majoritatea compatrioților lor. Pe plan local, unele sporturi precum fotbalul sau tenisul au cluburi diferite în fiecare țară, dar nu este un lucru neobișnuit ca vreun localnic să se alăture clubului celeilalte națiuni dacă prietenii lui sunt deja acolo sau dacă acel club se află în partea potrivită a orașului. În Baarle există două

sisteme școlare, însă părinții pot alege să-și trimită copiii peste graniță. Fluxul principal este dinspre Țările de Jos spre Belgia, căci copiii încep aici școala mai repede, iar serviciile de îngrijire neerlandeze sunt mai costisitoare; totodată, unii părinți preferă stilul educațional mai strict din partea belgiană. Având în vedere că oamenii se întâlnesc și se amestecă atât de mult, nu-i surprinzător că există o mulțime de oameni în ambele tabere – în mod special în Nassau – care posedă ambele pașapoarte. Naționalitatea există în Baarle, dar nu modelează totul în jurul ei.

Un semn al gestionării atente a poziției sale ciudate de către Baarle este faptul că nu există nimic din obișnuita îngrămădeală din zonele de graniță din magazinele de țigări și băutură promovate cu reclame din belșug, nu există sex shopuri, găsim un număr normal de benzinării și, chiar dacă insolit, pare un orășel înfloritor. Pentru că există atât de multe puncte de trecere a frontierei într-o zonă dens populată, iar Baarle se găsește departe de principalele rute comerciale, contrabanda organizată n-are nici o noimă aici – de ce să nu conduci pur și simplu o dubă pe autostradă de la Anvers până la Rotterdam? Treci granița o singură dată, nicidecum de zeci de ori, și ai parte de mai mult anonimat decât într-un oraș mic, în care șoferii se opresc și pălăvrăgesc cu prietenii cu care se întâlnesc pe stradă și în care toată lumea cunoaște pe toată lumea.

Abordarea relaxată a problemei canabisului în Țările de Jos a provocat fricțiuni la granița cu Belgia, poliția și guvernul de aici fiind iritați de faptul că cetățenii lor pot să cumpere iarbă din cafenelele neerlandeze și să o aducă peste o frontieră deschisă și imposibil de ținut sub control. Deși autoritățile neerlandeze au revenit asupra unora dintre măsurile tolerante privitoare la canabis în întreaga țară, au existat măsuri speciale în sud, în vecinătatea graniței cu Belgia. Prima a fost nepopulara Weed Pass, care le impunea cafenelelor să se înregistreze ca cluburi de membri, introdusă în 2012 și abrogată în 2013, deoarece oamenilor nu le plăcea să se găsească într-un registru oficial de fumători de iarbă, iar comerțul stradal ilegal revenise. Sistemul actual neerlandez spune că în orașele care optează pentru asta – inclusiv în cele mai multe așezări de lângă graniță –, cumpărătorii trebuie să dovedească faptul că au reședința în Țările de Jos. În Baarle-Nassau n-a existat niciodată o cafenea care să vândă canabis, parte din compromisul care face locul să funcționeze, însă nici în Baarle-Hertog n-a existat vreo aplicare punitivă a legii belgiene privind drogurile. Dimpotrivă, problemele sunt mai mari în celălalt sens. În 2009, Belgia a redus vârsta la care oamenii pot să cumpere vin sau bere la 16 ani, în timp ce în Țările de Jos a rămas 18. Există un sistem neoficial în funcțiune, prin care magazinele de bere belgiene trebuie să facă verificări riguroase ale documentelor de identitate neerlandeze, dar, în practică, nimeni

nu poate să facă mare lucru, căci tinerii neerlandezi pot de regulă să găsească un amic belgian care să le cumpere bere. Este o poveste cunoscută în zonele de graniță din întreaga lume.

Biroul turistic transnațional din primăria Baarle-Nassau promovează orașul ca pe o destinație pentru curioși. Accentul este pus pe frontierele propriu-zise ca atracție turistică, nicidecum pe posibilitățile pe care le creează granițele. „Buiten in Binnenland" este sloganul lui – greu de tradus, dar „Acasă peste hotare" este pe-aproape. El redă atmosfera de intimitate exotică din Baarle, deopotrivă provincială și cosmopolită. Baarle s-a autoproclamat Capitală Mondială a Enclavelor. În funcție de definiția precisă a fiecăruia, numărul total variază, însă Baarle socotește că există 64 de enclave internaționale pe deplin atestate, dintre care 30 se află în vecinătatea sa. Baarle a atras atenția mondială în 2015, când India și Bangladesh-ul au implementat un schimb de enclave în și mai complexa regiune Cooch Behar – 111 parcele de teritoriu indian au revenit Bangladesh-ului, iar 51 s-au îndreptat în cealaltă direcție. Baarle recunoaște alte patru enclave în Europa – Llivia (o insulă de teritoriu spaniol din cadrul Franței), Campione d'Italia, Büsingen am Hochrhein și Jungholz. Eu aș mai recunoaște câteva, dar ei sunt experții. Implementează un pașaport al enclavelor, le enumeră pe toate și le permit pasionaților hotărâți să le bifeze – și, poate, în cele mai populare dintre ele, cum ar fi Baarle și

Campione, să capete o ștampilă oficială de la biroul turistic.

Distracția din Baarle constă în absurditatea granițelor. La un moment dat, indiferent de intențiile nobile ale vizitatorului, acesta va observa o linie deosebit de ciudată cu marcaje de frontieră și nu va avea cum să reziste tentației de a face câțiva pași înainte și înapoi între Belgia și Țările de Jos, răscrăcănându-se peste linia de demarcație cu un picior în fiecare parte. Am țopăit vesel un minut pe o stradă numită Loveren, în cea mai mică dintre exclavele belgiene, sub privirea tolerantă și amuzată a lui Willem. E plăcut să ai libertatea de a fi frivol, să joci șotronul peste o linie care ar trebui să fie serioasă, importantă și tratată cu respect. Baarle este îngăduitor cu această plăcere vinovată.

În cea de-a doua zi în Baarle ai nevoie de o doză mai puternică de bizarerie de graniță ca să simți aceeași senzație de lipsă de familiaritate; magazinul Zeeman, cu hotarul în mijlocul lui, ușa care a fost mutată pentru ca proprietarul să devină belgian în mod oficial, strada suburbană cu trei teritorii naționale separate care este marcată de cruci ubicue pe trotuar și de opritoare metalice pe șosea. Treci granița atât de des, încât este imposibil să ții socoteala. Pentru un pasionat al granițelor, Baarle este ca și cum ai înfuleca o cutie întreagă de ciocolată dintr-odată. Te obișnuiești cu ea, poate chiar te saturi. Nu mai este mare scofală să treci dintr-o țară într-alta. Îți dai seama că oamenii din Baarle se împart în două categorii – cei care nu sunt decât

vag conștienți de țara în care se află și oameni ca Willem, care au în minte o hartă a tablei de șah a enclavelor și posedă un simț instinctiv al locului în care se află în orice clipă, chiar dacă separația națională nu este deloc importantă. Dacă aș locui în Baarle, știu că m-aș găsi în a doua categorie, căci micile diferențe, chiar și între localitățile „normale", îmi atrag mereu atenția.

Și atunci te izbește cealaltă bucurie furnizată de Baarle. Îți dai seama că este o satiră, o metaforă pentru toate liniile imaginare care ne despart. Este unul dintre acele cazuri marginale care dezvăluie un adevăr general. Celelalte frontiere naționale sunt aproape la fel de absurde; suntem doar puțin mai independenți unii față de alții ca Baarle-Nassau și Baarle-Hertog. În Baarle, la nivel municipal, utilizarea comună a sistemului de eliminare a deșeurilor și a unei unități de pompieri are logică, iar aceste servicii funcționează spre nedumerirea autorităților naționale din Amsterdam sau din Bruxelles. Așadar să fie chiar cu neputință ca guvernele mai mari să ajungă la niște acorduri rezonabile pentru reglementarea comerțului, a forței de muncă, a drepturilor omului și a problemelor de mediu și să aibă încredere că fiecare dintre ele acționează cu bună-credință? Viața în Baarle ar fi complet imposibilă dacă oamenii ar hotărî să fie încrâncenați în privința suveranității naționale și a literei legii, dar același lucru este valabil și pentru Europa, după cum pesemne că descoperim.

Adevărul mai profund despre Baarle este că, deși e distractiv să-l vizitezi, prima impresie că este un orășel oarecare nu este complet greșită. Pare prosper în mod uniform, fără nici una dintre diferențele de venituri și de calitate a domeniului public care sunt evidente în cazul multor frontiere. Lucrul ăsta – să creezi o așezare obișnuită, locuibilă, într-un spațiu în care granițele sunt ridicole și unde oamenii ar fi simplu de dezbinat – este cu adevărat o realizare. Activitatea transfrontalieră este uneori lentă și frustrantă, căci necesită un consens nu doar între cele două părți, ci uneori între o gamă largă de opinii politice din fiecare tabără. Proiectele majore precum șoseaua de centură durează mai mult decât ar trebui, însă aceasta nu este o problemă caracteristică doar orașelor complexe de frontieră. Lucrurile tind să fie făcute mai încet și cu costuri mai ridicate decât ar trebui, dar până la urmă sunt duse la bun sfârșit. Baarle demonstrează că opoziția dintre libertățile cosmopolitane precum libertatea de mișcare, multilingvismul și virtuțile înrădăcinate la nivel local ale burghezului provincial este profund falsă.

Fără îndoială, Baarle este un loc favorabil pentru a testa abordarea prin cooperare a frontierelor. Nu există nici o barieră lingvistică, țările au sisteme juridice similare, sunt membre fondatoare ale Uniunii Europene și au împărtășit un nivel profund de cooperare începând cu Tratatul Benelux din 1958, care a înlăturat barierele și a coordonat politicile economice cu

multă vreme înainte ca UE să pătrundă în aceste domenii. De multă vreme deja, granița de la Baarle a fost una dintre cele mai relaxate din lume.

Cu toate acestea, relațiile dintre Belgia și Țările de Jos nu sunt liniștite ca urmare a cine știe cărei legi a naturii. Au fost spinoase vreme îndelungată, iar armonia din prezent este rezultatul unor traume împărtășite și al multor eforturi depuse de liderii politici la nivel național și local. În anii 1830, Belgia a purtat un război de independență pentru a se separa de Uniunea Țărilor de Jos, iar consecința a fost o situație încurcată, cu granițe care n-au fost pe placul nici unei tabere și cu accesul maritim în portul belgian Anvers depinzând de râul Schelde, care avea teritorii neerlandeze pe ambele maluri. Belgienii i-au suspectat dintotdeauna pe neerlandezi că încearcă să sugrume Anversul pentru interesele comerciale ale puternicului Rotterdam.

Primul Război Mondial a băgat și mai multă zâzanie între cele două țări. Germania a invadat Belgia în vara lui 1914, dar a decis să își revizuiască planul de atac, Planul Schlieffen, pentru a evita să încalce neutralitatea Olandei. Aproape întreaga Belgie a fost ocupată, însă Țările de Jos au rămas neutre, continuând comerțul între porturile lor și centrul industrial german din jurul regiunii Ruhr și a Rinului.

Neutralitatea neerlandeză a însemnat că Baarle-Hertog belgian a fost scutit de ocupația germană și a rămas – împreună cu extremitatea

nord-vestică a Belgiei care se învecinează cu Dunkerque – pe toată durata războiului un teritoriu belgian liber. Oficiul poștal al orașului a gestionat un număr mare de scrisori și de pachete clandestine în ambele direcții. Armata neerlandeză, neliniștită de orice lucru care ar fi putut fi considerat o încălcare a neutralității, a restricționat regiunea Baarle. Dar cumva componentele pentru un releu radio au ajuns în Baarle-Hertog, iar oamenii au început să transmită mesaje ale Rezistenței belgiene.

Ocupația germană din 1914–1918 a Belgiei a fost dură. Bărbații au fost recrutați să lucreze în uzinele din Germania pentru a da o mână de ajutor la efortul de război și, deloc surprinzător, în jur de un milion de oameni au profitat de ocazie ca să fugă în Țările de Jos, dincolo de lunga graniță întortocheată. Unii dintre ei, îndeosebi aceia din armata învinsă, s-au suit de îndată pe ambarcațiunile din porturile neerlandeze către Marea Britanie și au putut apoi să reintre în luptă pe frontul de vest. De asemenea, contrabanda a fost de nestăpânit de-a lungul graniței. Răspunsul din 1915 al armatei germane a fost să instaleze garduri de sârmă electrificată pentru a izola Belgia de Țările de Jos. Era o tehnologie relativ nouă; primul experiment de succes de transmitere a electricității pe distanțe lungi se petrecuse de-abia în 1882, iar prima utilizare a gardurilor electrice în vreme de război avusese loc pe frontul dintre Rusia și Japonia, la Port Arthur, în 1905.

„Sârma Morții“ (*Dodendraad*), așa cum a fost cunoscută fortificația de la granița belgiană, era o barieră în doi pași, cu o linie de apărare interioară din sârmă ghimpată și cu o linie exterioară constând din secțiunea electrificată. Existau posturi de gardă și stații de comutare în barăci de lemn la fiecare patru–cinci kilometri de-a lungul liniei și pe câteva șosele unde soldații păzeau trecerile tradiționale de frontieră. Instalația era grosolană, însă extrem de rezistentă, funcționând la 2 000 de volți. Multora dintre oamenii din zona rurală prin care trecea, mai ales bătrânilor care trăiseră fără electricitate, aceste fire metalice bâzâitoare trebuie să li se fi părut infernale. Rezistența belgiană a conceput un cadru de lemn care putea fi fixat de-a lungul gardului și lărgit pentru a-i permite unei persoane să se strecoare, dar era un demers primejdios. Bilanțul deceselor din cauza gardului se ridică la 37 doar în secțiunea Baarle. În zona de provincie din preajma orașului Baarle pot fi vizitate câteva secțiuni reconstruite. Este o frântură din coșmarul de la începutul secolului XX european. Gardurile restrictive și micuțele barăci îngrijite, cu panourile lor cu instrucțiuni scrise negru pe alb în limba germană, arată ca niște avertismente vizuale ignorate în privința viitoarelor orori ale lagărelor de concentrare și ale zidului ce avea să treacă prin Berlin.

Când războiul s-a încheiat, electricitatea a fost întreruptă, iar gardul a fost imediat demontat. Fermierii mai dezgroapă uneori fragmente din gard, mai ales bucăți curbate de ceramică de la

elementele de izolare de pe lungimea lui. Oamenii au dorit să îngroape frontiera letală cât mai iute cu putință, însă amărăciunea anilor de război a dăinuit. Belgienii le-au purtat pică neerlandezilor pentru neutralitatea lor, uitând pentru o vreme că Țările de Jos adăpostiseră numeroși refugiați.

Belgia s-a prezentat la Conferința de Pace de la Paris din 1919 cu solicitări ambițioase de anexări drept compensație pentru pierderile suferite în timpul războiului și pentru a face țara mai ușor de apărat. Cele mai ambițioase revendicări ajungeau până la Rin, la Köln, și cuprindeau atât Luxemburgul, cât și teritorii germane. Dar Belgia avea ambiții și împotriva Olandei, a cărei neutralitate din război fusese percepută de mulți din Belgia ca fiind mai degrabă o dovadă de solidaritate cu Germania. Aliații și-au pierdut răbdarea în fața cererilor belgiene și au decis să nu modifice deloc granița neerlandeză – nici măcar pentru a clarifica situația enclavelor din Baarle –, transferând doar o mică regiune din jurul localității Eupen de la Germania către Belgia.

Relațiile dintre Belgia și Țările de Jos au rămas proaste în perioada interbelică – o preluare eșuată a unor terenuri în detrimentul unui vecin creează o atmosferă glacială. Dar în 1940 Germania a invadat și a ocupat ambele țări. Cea mai mare parte a Belgiei a fost eliberată în septembrie 1944, însă Țările de Jos au suferit o iarnă mohorâtă și înfometată sub control nazist în 1944–1945. Experiența a încurajat

conducerile celor două țări, dar și pe cea a Luxemburgului, să găsească un numitor comun și să lase în urmă trecutul plin de gâlceavă, iar guvernele în exil au căzut de acord să își coreleze ratele de schimb pentru monedele lor în 1943 și să introducă o uniune tarifară în 1944. De la aceste începuturi, statele postbelice s-au apropiat, ajungându-se la tratatul de uniune economică Benelux, semnat în 1958. Pe lângă beneficiile economice, țările au considerat totodată că vor putea fi mai puternice împreună și mai capabile să își apere interesele împotriva statelor mai mari. Situația din Baarle a devenit mai gestionabilă, chiar dacă, negreșit, lucrul ăsta n-a fost o prioritate pe agendă.

Țările Benelux sunt o entitate deosebit de strânsă a Europei, cu granițe aproape invizibile încă dinaintea tratatului Schengen. Economiile lor sunt legate una de cealaltă, iar de cea a Germaniei, prin geografie; granița comercială deschisă cu vecinul lor de peste Rin a alimentat dezvoltarea orașelor Rotterdam și Anvers deopotrivă, primul și al doilea port din Europa, aflate pe al zecelea și al paisprezecelea loc la nivel mondial. Țările de Jos și Belgia, mai ales Flandra, unde se vorbește neerlandeza, sunt legate sentimental, dar și prin aspectele practice, dar este acel soi de apropiere care se manifestă adesea printr-o rivalitate frățească. Clișeul neerlandezilor despre belgieni este că sunt proști; clișeul belgienilor despre neerlandezi este că sunt bădărani și zgârciți. Dar este limpede că neerlandezii generalizează în privința Belgiei, în

vreme ce belgienii tind să nu facă lucrul ăsta, deoarece granița reală trece prin mijlocul țării lor.

Bariera limbii

Belgia este o versiune mai mare a casei din Baarle în care frontiera trece prin ușa de la intrare. Granița lingvistică belgiană – neerlandeză în nord, franceză în sud – este probabil cea mai serioasă frontieră internă din Europa.******* Lucrul ăsta este limpede chiar și pentru vizitatorul obișnuit care se aventurează în afara Bruxellesului. Dacă ești într-un tren prin Belgia, limba în care se fac anunțurile se schimbă când trenul traversează granița lingvistică. De pildă, la dus ți se va spune la începutul călătoriei că mergi de la Leuven la Luik, dar te vei întoarce de la Liège cu trenul care se îndreaptă spre Louvain.

Granița lingvistică se întinde într-o linie relativ dreaptă de-a lungul țării, de la est la vest. Fiindcă lucrurile sunt mereu complicate în Belgia, există câteva exclave la fiecare capăt al țării – una francofonă la granița cu Franța, lângă Ypres (Ieper), și una vorbitoare de neerlandeză la Voeren (Les Fourons), la frontiera cu Țările de Jos. În plus, există unele porțiuni în care o comunitate este minoritate protejată. Zona metropolitană Bruxelles este bilingvă din rațiuni oficiale, dar majoritar francofonă; are propriul parlament. În est, în jurul localității Eupen, există o regiune în care germana este limba majoritară. Avem parlamente separate pentru

comunitățile de limbă franceză și germană și pentru regiunea Valonia, în vreme ce comunitatea de limbă flamandă și regiunea Flandrei sunt consolidate într-un singur parlament. Belgia înglobează complexitate din belșug pe o suprafață mică. În ultimele decenii, puterea a fost transferată către entitățile regionale, lăsând guvernul central să fie mai degrabă o companie de tip holding, decât o autoritate conducătoare; lucrul ăsta a fost cel care a dat posibilitatea Belgiei să meargă mai departe, chiar dacă mai bine de un an, între 2018 și 2020, a avut un guvern interimar.

Frontiera lingvistică a fost fixată o dată pentru totdeauna în 1962. Chiar dacă unele sate și-au modificat compoziția în anii de dinainte ca granița de limbă să fie într-un final stabilită, Bruxellesul fiind un caz special, amplasarea liniei a fost constantă o perioadă foarte lungă. Prin baterea metaforică în cuie a hotarului, de parcă ar fi fost o frontieră națională, s-a intenționat evitarea diferendelor teritoriale sterile, iar lucrul ăsta, în esență, a funcționat. Certurile fără rost se poartă în schimb în privința altor chestiuni intercomunitare belgiene, dar frontiera nu se va muta nici măcar dacă vor apărea schimbări demografice. Când există neînțelegeri, ele tind să se învârtă în jurul municipalităților „de serviciu" – regiuni care fac parte dintr-o comunitate, însă au o minoritate recunoscută din altă comunitate. Se presupune că serviciile guvernamentale trebuie furnizate în limba minorității, însă există întotdeauna

dispute cu privire la faptul că acestea sunt oferite într-o măsură corespunzătoare sau nu. Asemenea altor orașe mari, Bruxellesul a crescut, iar suburbiile sale se revarsă dincolo de zona administrativă a localității, dar lucrul ăsta a provocat fricțiuni transfrontaliere, întrucât orașul este înconjurat de un teritoriu flamand și mulți dintre noii locuitori din suburbii vorbesc franceză sau o a treia limbă. Din punctul de vedere al flamanzilor, granița fixă înseamnă că, dacă alegi să locuiești între hotarele Flandrei, accepți că neerlandeza va fi limba statului și a vieții cotidiene din afara căminului tău.

Uniunea Europeană și NATO aduc numeroși oameni la Bruxelles care vorbesc fluent engleza, dar au dificultăți în franceză sau neerlandeză; cu toate că engleza este larg răspândită în mediul profesional chiar și în afara marilor instituții internaționale, oamenii trebuie să comunice cu autoritățile în una dintre cele două limbi belgiene tradiționale. În Flandra, numeroși oameni cunosc extrem de bine limba engleză; deși este apreciată orice tentativă de a schimba amabilități în neerlandeză, interacțiunile cu vizitatorii trec rapid la limba engleză. Hegemonia istorică locală a francezei este antipatizată mai mult decât rolul global în creștere al englezei, iar oamenii tolerează într-o mai mare măsură pe cineva care se aruncă direct în engleză, decât dacă ar vorbi franceză.

Belgia este mai degrabă un cămin împărțit decât o familie. Oamenii au structuri în comun precum cetățenia, tradiția religioasă, monarhia,

un trecut colonial compromițător și metropola internațională a Bruxelles-ului, dar au propriile regiuni bine definite. Nu toate încăperile din casă sunt împărțite. Nici o tabără nu dorește cu adevărat să renunțe la împărțirea locuinței, în pofida deosebirilor dintre ele. Belgia este o casă agreabilă într-un cartier drăguț, iar tentativa de a clarifica cum poate fi divizat Bruxellesul, menținându-l în timpul ăsta funcțional, ar da tuturor bătăi de cap. Mai bine să duci niște vieți paralele în această casă împărțită. Să poți să stabilești după cum ți-e voia care sunt părțile tale din casă, să te simți confortabil în zonele comune și, la nevoie, să repari acoperișul împreună cu ceilalți nu este deloc o afacere proastă. O graniță relaxată, după cum o să îți spună locuitorii din Baarle, este mult mai bună decât una dură și, ocazional, mai bună decât lipsa oricărui fel de graniță.

4

Elveția și vecinii ei

(Italia, Franța, Germania, Austria)

Când te sui la bordul vasului de agrement care traversează lacul de la Lugano la Campione d'Italia, treci pe lângă un anunț al autorității

vamale italiene care le amintește oamenilor să declare sumele de bani care depășesc 10 000 de euro când ajung pe celălalt mal. Nu cred că a încălcat cineva regula în ziua în care am călătorit eu – ploua și pe vas nu erau prea mulți oameni. Este neobișnuit în zilele noastre să călătorești având la tine atât de mulți bani gheață, dar Lugano/Campione este unul dintre locurile din Europa în care există cele mai multe șanse ca lucrul acesta să se întâmple. Poți să simți mirosul banilor murdari, în ciuda aerului curat al Alpilor. Pe măsură ce te apropii de Campione, bagi de seamă o clădire mătăhăloasă și disproporționată, un coif cu aspect cibernetic din cărămidă galbenă care domină priveliștea asupra satului. Este cazinoul din Campione d'Italia, o mică enclavă italiană înăuntrul Elveției.

Vedere asupra enclavei Campione d'Italia, august 2020

Campione se află în Italia, dar este direct accesibil doar cu barca – sau elicopterul – din restul Italiei și chiar și atunci traversezi apele sau spațiul aerian elvețian. Dar autoritățile elvețiene

au fost reticente în a interzice traficul, astfel că enclava Campione a devenit un paradis al activităților semilicite și ilicite de graniță. Este o enclavă libertină, în vreme ce colega sa Baarle este una conservatoare. În 1917, guvernul italian a pus bazele unui cazino deținut de stat, al cărui sens era, cel puțin în parte, să adune informații atât de la aliați, cât și de la inamici. A fost botezat „Campione d'Italia" în cursul unei manifestații fasciste în anii 1930 (localnicii se arătaseră interesați să se alăture Elveției în 1919), iar denumirea naționalistă a prins. În timpul perioadei de avânt economic postbelic, a existat un flux constant de oameni care au căutat să se sustragă controalelor fiscale italiene sau să spele bani murdari prin Campione, iar satul de pe malul lacului a devenit cunoscut pentru o nouă generație de personaje dubioase. Lui Howard Marks (1945–2016), comerciantul internațional de canabis, i-a fost deosebit de drag acest loc și atmosfera lui picantă. Restaurantul său preferat, La Taverna, se găsea în sat („infractorii sunt foarte exigenți"):

> În 1973, la prima mea vizită, un chelner îmbrăcat impecabil m-a condus la o masă în aer liber acoperită cu sticlă, cu tacâmuri și porțelanuri sclipitoare. Un taxi londonez a oprit în fața restaurantului. Un neamț chipeș la vreo 50 de ani, purtând ochelari, a intrat însoțit de un rastafarian cu veșminte țipătoare, un afacerist plin de bani cu accent de Londra, o sosie a Sophiei Loren și o frumusețe teutonică blondă. Am folosit telefonul public. Era

> elvețian. Afară, un polițist italian îmbrăcat din cap până în picioare în uniformă stătea în automobilul său, care avea numere de înmatriculare elvețiene.[13]

Marks a avut numeroase identități în cariera sa infracțională, dar cea pe care a fost nevoit să o abandoneze îngropându-și un pașaport în Campione, Mr. Nice, a oferit titlul autobiografiei sale.[14]

Cazinoul a fost reconstruit în 2007 la deranjantele dimensiuni actuale, chiar la timp pentru criza financiară globală. A fost afectat de scandaluri și a avut dificultăți în a-și plăti datoriile, declarându-și falimentul în 2018. Colapsul a dus la căderea consiliului municipal, care deținea cazinoul, și a majorității serviciilor administrației locale din Campione. Când l-am vizitat în august 2020, era un loc discret, o umbră a tenebroasei sale măreții de odinioară. De asemenea, Campione era mai vădit italian decât fusese în vremurile lui Marks, căci guvernul italian hotărâse să îl readucă în spațiul vamal al Italiei de la 1 ianuarie 2020, într-un soi de Brexit în miniatură.

Frontierele naționale actuale ale Elveției sunt cele care au fost hotărâte la Congresul de la Viena din 1815, deși chiar și pe atunci a fost discutabil dacă o confederație de cantoane în mare parte independente se puteau califica drept o singură țară. Constituția sa datează din 1848 și poate fi considerată, în pofida aerului de vechime venerabilă al structurilor elvețiene, fundamentul statului modern. Elveția a fost unul

dintre puținele succese permanente ale revoluțiilor europene din 1848, primăvara națiunilor, dar, paradoxal, este o formulă improbabilă pentru o națiune închegată. Țara are patru limbi, trei dintre ele împărțite cu statele naționale învecinate, și diviziuni interne între catolici și protestanți și între industrie și agricultură. Excepția elvețiană transformă țara într-un model seducător pentru alții. Fondatorii Cehoslovaciei au discutat despre crearea unei Elveții central-europene și aproape orice plan de pace pentru Bosnia din anii 1990 a presupus „cantoane" desenate pe hartă, sugerând vag o confederație armonioasă. Din câte se pare, modelul elvețian este mai degrabă un exemplu decât un șablon care poate fi reprodus. Sistemele unice ale Elveției – confederație, neutralitate internațională, armată cetățenească și democrație directă – fac întreaga afacere să fie stabilă, deși s-a clătinat mai mult și a existat de mai puțin timp decât te-ar face Orson Welles și Graham Greene să crezi.

> Știi ce-a zis tipul ăla – în Italia, sub familia Borgia, timp de 30 de ani, au avut războaie, teroare, crimă și vărsare de sânge, dar i-au dat pe Michelangelo, Leonardo da Vinci și Renașterea. În Elveția au avut dragoste frățească, 500 de ani de democrație și de pace – și ce-au produs? Ceasul cu cuc.[15]

Elveția are niște granițe foarte ciudate, pe măsura celorlalte particularități ale sale. Au fost finalizate în vremurile prenaționaliste, iar

neutralitatea le-a bătut în cuie, așa că bizareriile moștenite de statul modern au fost conservate. Există două enclave recunoscute de autoritățile din Baarle – Campione d'Italia și Büsingen am Hochrhein. Büsingen este o bucățică din Germania adiacentă orașului elvețian Schaffhausen; satul a făcut parte din teritoriul vamal elvețian din 1967 și rămâne așa, în ciuda retragerii celor din Campione. Oamenii de-acolo au adrese poștale și numere de telefonie fixă atât germane, cât și elvețiene. Deși, tehnic vorbind, nu este o exclavă, orașul Konstanz este situat într-un buzunar de teritoriu german aflat dincolo de Rin față de părțile învecinate ale Germaniei; a fost o porțiune îndeajuns de mică de teritoriu pentru ca Aliații din al Doilea Război Mondial să nu îndrăznească s-o atace, de teamă că bombele vor pica din greșeală în partea elvețiană a frontierei.

Orașele Geneva și Basel generează fenomene de graniță care te lasă cu gura căscată. Tramvaiele din Basel sunt și mai cosmopolite decât cele din Strasbourg, aventurându-se în trei țări diferite. Există chiar și un pod pe care tramvaiele care circulă se află pe teritoriul francez, dar autobuzele care trec pe sub el se găsesc în „Zona 13", o bucată aparte de hartă, indiferent că o privești din punctul de vedere al transportului public sau al legislației internaționale. Drumul inferior este o rută specială aflată sub jurisdicție vamală elvețiană de la Basel la EuroAeroportul din Mulhouse-Basel-Freiburg, situat pe pământ francez. A fost oferit,

în mod dubios, de ministrul britanic Chris Philp drept exemplu despre cât de fluidă poate fi o trecere de frontieră dintre un stat UE și un vecin non-UE. Philp n-a părut să fie stânjenit când i s-a arătat că, din punct de vedere vamal, drumul nu este câtuși de puțin o graniță, iar autostrada învecinată are un punct vamal de control care este frecvent aglomerat.

Triunghiul din Basel nu poate funcționa decât dacă populația respectă legea într-o manieră excepțională și chiar și atunci autoritățile trebuie să facă față într-o oarecare măsură contrabandei. De multe ori, oamenii merg în Germania pentru a-și face cumpărăturile la supermarket, pentru că acolo este mai ieftin; taxele vamale pot fi plătite, tehnic vorbind, la întoarcere, iar lucrul ăsta se aplică uneori când automobilele sunt oprite. Același lucru este valabil în cazul transportului public.

Geneva posedă caracteristici de graniță și mai deosebite. Trecutul ei ca sediu pentru organizațiile internaționale și neutralitatea Elveției au ajutat-o la candidatura pentru explorarea pașnică a limitelor extreme ale științei atomice. Propunerea de înființare a CERN la Meyrin, o suburbie a Genevei nu departe de granița franceză, a fost acceptată prin referendum în 1953, iar primul accelerator, sincrociclotronul, a fost pornit în 1957. În primele două decenii, CERN s-a aflat în întregime pe teritoriul elvețian, dar, pe măsură ce particulele studiate au devenit mai mici, acceleratorul și situl s-au extins. Super Proton

Synchrotronul, pornit în 1976, a fost primul accelerator care a trecut frontiera, căci nu era suficient loc în Elveția. SPS avea o circumferință de șapte kilometri, uriaș când a fost construit, însă mărunt în comparație cu cei 27 de kilometri ai Marelui Accelerator de Hadroni, care a intrat în funcțiune în 2008. În timpul unei rotații din LHC, un proton va traversa granița franco-elvețiană de 20 000 de ori pe secundă.

Nu există nici o frontieră vizibilă în interiorul complexului CERN; găsim un punct vamal pe șoseaua care trece pe lângă sit, dar granița pare să se termine la gardul CERN. CERN este o particulă rară care există într-un unghi înclinat față de spațiul național normal. Gardul său de securitate este mai puternic decât frontiera națională. În interiorul CERN, pisica lui Schrödinger este deopotrivă elvețiană și franceză până când cineva o adoptă. Fizica particulelor este prin natura sa o disciplină a limitelor, descompunând obiecte aparent solide în părți din ce în ce mai fragmentate, preschimbând materia și energia între stări, astfel că este destul de nimerit ca aceste frontiere ale științei să fie împinse într-un loc care încalecă hotarul pământesc dintre Elveția și Franța.

Geneva și Basel sunt lideri în privința navetei transfrontaliere către locul de muncă. Fără a pune la socoteală angajații internaționali ai CERN sau ai Crucii Roșii, 35% din forța de muncă a Genevei vine de peste graniță, din Franța, iar 30 000 traversează în cealaltă direcție. În franceză, sunt cunoscuți sub denumirea

elegantă de „frontaliers“. Munca transfrontalieră poate să devină un hățiș birocratic, iar aici, ca și în regiunea din jurul Luxemburgului, UE a încercat să simplifice lucrurile. Autoritățile locale sunt și ele dornice să ușureze sarcinile, iar treaba asta presupune acorduri complexe între Geneva și municipalitățile franceze. O parte din impozitele locale pe salarii este trimisă peste graniță, iar elvețienii au finanțat construcția unei noi căi ferate pentru navetiști în interiorul Franței. Economia locală este complicată de diferențele colosale în privința salariilor și a taxelor de o parte și de cealaltă a graniței internaționale, precum și de creșterea numărului celor care muncesc la domiciliu. Cât de corect este ca doi oameni care stau la mese alăturate în aceeași cafenea din Ferney-Voltaire, în Franța, să primească salarii disproporționate pentru că unul dintre ei are biroul – pe care îl vizitează rareori – în Elveția, nu în Franța?

Neutralitatea a fost o parte a formulei pentru Elveția în 1815 deoarece s-a considerat că țara riscă să se scindeze din cauza chestiunilor naționaliste în cazul în care ar fi existat un alt război european de amploare. N-ar fi putut exista nici un consens în Elveția pentru a intra în război în tabăra Franței, dar nici pentru o luptă împotriva Franței n-ar fi putut fi ajuns la nici un fel de acord. Soluția a constat în neutralitatea garantată.

Elveția a adoptat strategia ariciului pentru a se ține departe de Primul Război Mondial – să fie

atât de bine apărată, încât costurile invadării să eclipseze beneficiile strategice pentru oricare dintre beligeranți. Apărarea elvețiană s-a concentrat asupra Porrentruy, la colțul dintre Franța, Germania și Elveția, pentru a descuraja ideea cuiva de a o lua pe scurtătură în orice direcție între germanul Mühlhausen (Mulhouse) și francezul Besançon. Înaintea războiului, punctul Dreiländereck de pe râul Largue fusese un obiect de curiozitate pașnică, dar acum a devenit Kilometrul 0, punctul final al tranșeelor de pe frontul de vest.[16] A fost un loc suprarealist, cele două curcubeie noroioase ale suferințelor paralele ajungând brusc la capăt. Frontul din regiune a fost unul dintre cele mai silențioase câmpuri de bătălie din Primul Război Mondial. După primele focuri de armă trase în vest pe 2 august, când patrulele franceze și germane au dat bâjbâind una peste alta, un asalt inițial francez a fost respins în august 1914 și au existat foarte puține mișcări de trupe până când forțele germane au fost obligate să-și facă bagajele și să se replieze peste Rin după Armistițiul din noiembrie 1918. S-au înregistrat câteva incidente de graniță aici și pe frontiera elvețiano-italiană după 1915, majoritatea implicând tentative de survolare a teritoriului elvețian sau erori comise în vâltoarea luptelor.

În al Doilea Război Mondial au existat mai multe amenințări la adresa neutralității elvețiene, îndeosebi la finele lui 1940, când Europa se afla în mare parte sub controlul Axei, iar Germania nazistă și aliații ei înconjuraseră

Elveția. Elveția a fost nevoită să apeleze la concesii pentru a supraviețui, iar compromisurile respective – asemenea celor făcute de Suedia – au reprezentat un subiect dificil decenii la rând după 1945. În fazele finale ale războiului, rolul de bancher neutru și de loc de întâlnire pentru spioni și pentru canalele neoficiale de comunicație s-a dovedit unul convenabil, iar Elveția a ieșit din război pregătită pentru miracolul economic care a făcut-o enclava prosperă de astăzi.

În timpul Războiului Rece, această fortăreață a capitalismului a fost protejată de geografie. Dar neutralitatea a îngreunat în același timp unele aspecte ale vieții. Aderarea la tratate pe termen lung necesită o ratificare prin referendum, iar lucrul ăsta – după cum știm – poate fi problematic. Elveția a aderat la Organizația Națiunilor Unite de-abia în 2002, în ciuda istoriei sale îndelungate de țară-gazdă pentru entități internaționale precum predecesoarea ONU, Liga Națiunilor. Elveția a respins aderarea la Spațiul Economic European (partea exterioară a uniunii economice a UE) în 1992 și la UE, în sine, în 2001, dar a aprobat tratatul Schengen în 2005. În 2020, un alt referendum a încercat să revoce libera circulație, dar a fost respins cu o largă majoritate, elvețienii dându-și seama de beneficiile pentru cei 320 000 de frontalieri care le făceau economia să funcționeze.

Acordurile Elveției cu UE sunt complexe și birocratice, iar natura împovărătoare a

regulamentelor au făcut ca UE să nu fie dispusă să acorde Regatului Unit nimic cât de cât similar în urma Brexitului. Ar fi mai puține bătăi de cap pentru Elveția să adere la UE, mai ales pentru că toți vecinii săi, cu excepția Liechtensteinului, sunt membri și n-ar fi părtinitori din punctul ăsta de vedere, dar angajamentul față de neutralitate este unul profund. În lumea modernă, în care conceptele dreptului internațional și ale drepturilor omului sunt în prim-plan, neutralitatea poate să pară mai puțin relevantă decât în vremurile ciorovăielilor naționaliste sau ale confruntărilor ideologice. Pentru criticii ei, este aproape ca și cum ai vinde arme ambelor tabere, păstrându-ți un aer înfumurat de autoritate morală, și continuă să existe dezbateri despre cât de bine a izbutit Elveția să-și combine rolul istoric de bastion al libertății și al drepturilor omului cu neutralitatea în fața agresiunii naziste de la 1940.

Când Austria a devenit parte a Marelui Reich german în martie 1938, frontiera elvețiană de la Vorarlberg s-a transformat într-un colac de salvare pentru populația evreiască, azvârlită într-o clipă într-o lume de coșmar a legilor rasiale și a violențelor stradale. Deloc surprinzător, mulți evrei au dorit să plece numaidecât și s-au îndreptat spre vest pentru protecție, la fel cum au făcut-o și austriecii și germanii antinaziști care-și căutaseră refugiul în Austria. Printre aceștia s-a numărat și scriitorul Carl Zuckmayer, autor al scenariului pentru filmul din 1930 al lui Marlene Dietrich, *Îngerul albastru*, care relata în

memoriile sale despre înfricoșătoarea călătorie cu trenul până la graniță:

> A fost un drum de trei ore [de la Innsbruck până la frontieră] în toiul nopții și, cu cât ne apropiam de graniță, cu atât mai bizară, mai febrilă și mai frenetică devenea atmosfera din tren. Patrulele se tot împingeau pe culoarele aglomerate, intrând în compartimente, verificând indivizi, voind să afle nume, destinații și sume de bani pe care pasagerii le aveau la ei.[17]

Trenul s-a oprit la Feldkirch, în Vorarlberg, chiar la granița cu Elveția, la primele ore ale dimineții, pentru o altă inspecție intimidantă. Oamenii au fost înghiontiți și bagajele scotocite de bărbați în uniforme SS și SA, nicidecum de gărzile obișnuite de la frontieră, a căror loialitate față de naziști era pusă sub semnul întrebării. Zuckmayer însuși a scăpat de ce era mai rău datorită atitudinii sale încrezătoare și pentru că unora dintre naziști le plăceau în secret piesele lui interzise. Mai târziu, se gândea că pusese în scenă morala uneia dintre lucrările sale, *Căpitanul din Köpenick*, o relatare satirică a unei întâmplări reale în care un escroc și-a făcut apariția la o baracă militară prusacă pretinzând că ar fi ofițer, oamenii supunându-i-se fără rezerve. Dar doar după ce toți oamenii din tren fuseseră supuși unor inspecții umilitoare și după confiscarea tuturor bunurilor care valorau mai mult de zece mărci – să fii prins făcând contrabandă însemna să dispari în arestul nazist

și să nu te mai întorci poate niciodată – a putut trenul să plece din Feldkirch:

> Când trenul a trecut granița, cerul era verde sticlos, lipsit de nori. Zăpada veșnică sclipea sub soarele dimineții. Funcționarii vamali elvețieni au intrat în vagon și ne-au dat binețe, mormăind amical. Se terminase. Eram într-un tren care nu se îndrepta spre Dachau.[18]

Adevărata familie Von Trapp a fugit din Austria într-o manieră asemănătoare, cu un tren spre Italia, împreună cu instrumentele lor muzicale, mergând pentru a cânta în America; Zuckmayer s-a întâlnit la Londra cu Alexander Korda. Din punct de vedere tehnic, nu erau refugiați. *Sunetul muzicii* – versiunea cinematografică a *The Story of the Trapp Family Singers* –, în care familia Von Trapp fuge peste munți în Elveția, este imprecis atât istoric, cât și geografic; pornind din Salzburg, ar fi fost un drum foarte lung spre orice loc în care ar fi fost în siguranță.

În etapele inițiale, naziștii au fost mulțumiți să-i vadă pe refugiați și pe opozanți plecând, cu condiția să fie deposedați de orice fel de bunuri pe care le-ar fi putut găsi autoritățile. Zuckmayer își amintește limpede panica scăldată în sudoare a unui bărbat care încercase să poarte bancnote prinse pe trup, înainte – într-un mod înțelept, după cum s-a dovedit – să se piardă cu firea și să azvârle banii pe fereastră, undeva în Tirol. Gărzile naziste de pe partea austriacă erau mai interesate să-i percheziționeze în căutarea unor obiecte de preț ascunse decât să

îi reţină; mai degrabă autorităţile elveţiene, îngrijorate de perspectiva sosirii a mii de refugiaţi fără nici un sfanţ, au fost un obstacol în calea intrării oamenilor. Pe măsură ce primăvara s-a transformat în vară, numărul celor care fugeau a crescut constant, iar eficienţa cu care Biroul Central pentru Emigraţia Evreiască a lui Adolf Eichmann îi priva de bunurile lor a sporit. Autorităţile federale elveţiene au răspuns încurajându-i pe naziști să gestioneze situaţia și să oprească revărsarea de oameni de la graniţă. Una dintre metodele adoptate ca urmare a acestor discuţii a fost supratipărirea în octombrie 1938 a literei „J" (*Jude*) pe paşapoartele germano-evreieşti.

Când controalele au început să se înăspreasc㠄, oamenii şi-au dat seama că graniţa de la Hohenems, un pic mai la nord de Feldkirch, avea o caracteristică anormală, aproape magică. Frontiera istorică dintre Elveţia şi Austria mergea de-a lungul Rinului superior, în amonte de lacul Boden. Dar râul arcuit şi puţin adânc era pe alocuri nepotrivit pentru ambarcaţiunile moderne, iar la începutul secolului XX au fost săpate mai multe porţiuni pentru a-i îmbunătăţi navigabilitatea. Una dintre acestea, inaugurată în 1923, înlocuia lungul cot din jurul aşezării elveţiene Diepoldsau cu un canal drept şi mai scurt, creând o insulă în formă de semilună între noul şi vechiul râu. Chiar dacă râurile pot să pară nişte graniţe solide, ele sunt problematice, deoarece se deplasează, atât natural, cât şi ca urmare a intervenţiei umane, iar oamenii de pe

ambele maluri le pot folosi și pot intra în conflict din cauza lor. După 1923, frontiera de la Hohenems mergea de-a lungul vechiului curs al Rinului, un braț de apă liniștit, deloc adânc, străjuit de copaci. Chiar și copiii mai mari puteau să răzbească prin el, iar contrabandiștii mărunți din partea locului stabiliseră rute de trecere cu piciorul peste vechiul Rin.

Fără îndoială, după standardele austriece de la vremea respectivă, Hohenems nu pare să fi fost un orășel extrem de antisemit. Avea un istoric și o comunitate evreiască proprie însemnată, chiar dacă în 1939 aproape toți membrii ei plecaseră. Pentru locuitorii orașului, mai ales pentru tineri, să-i ajute pe evrei să treacă în Elveția nu era decât o continuare a modului de viață la limita legii de la frontieră – țigarete ieri, familii astăzi. Cunoșteau deja rutele peste râul puțin adânc, locurile în care copacii blocau vederea dinspre barăcile de la punctul vamal, orele (8 ale serii) când se făcea schimbul de gardă, iar ofițerii erau neatenți, dar își perfecționau cunoștințele cu fiecare ocazie. Era o modalitate de a câștiga niște bani de buzunar, făcând în același timp un pic de bine. Se pare că, odată ajunși în Hohenems, nu le-a fost dificil refugiaților să găsească oameni care să-i ajute de bunăvoie; în general, era cunoscut faptul că hanul Habsburg era locul în care poți merge ca să găsești o legătură. Asemenea traversări neoficiale au funcționat, deoarece atitudinea generală a autorităților elvețiene a fost că, deși încercau să țină granița sub control, considerau că deportarea oamenilor

ar fi fost inumană. De îndată ce refugiații călcau cu tălpile lor ude pe celălalt mal al vechiului curs al Rinului, erau scăpați.

Celălalt aspect magic legat de frontiera Hohenems-Diepoldsau a fost prezența unor oficiali elvețieni cu un curaj și cu o conștiință excepțională; eroi discreți și puternici, ale căror povești continuă să fie puțin cunoscute. A existat o rețea clandestină de evadare în zonă condusă de Paul Grüninger, șeful poliției din cantonul Sankt Gallen, care se ocupa de posturile de frontieră din regiune. Erau implicați și alți ofițeri, precum Ernst Kamm, care administra tabăra de primire a refugiaților din Diepoldsau, sau grănicerul Eigenmann. Motivația lor a fost simplul bun-simț, deși decenii mai târziu ofițeri precum Kamm continuau să fie frământați de faptul că încălcaseră cu neobrăzare regulile, chiar dacă aveau conștiința împăcată.[19] Antedatau ștampilele de sosire, astfel încât oamenii să poată fi luați în evidență ca și cum ar fi sosit înainte de înăsprirea regulilor de frontieră din martie 1938 și produceau și recunoșteau documente precum permisele mexicane false de călătorie, care n-ar fi trecut nici măcar de o inspecție superficială. Kamm prelucra statisticile și îi integra pe nou-veniți în tabăra de la Diepoldsau ca și cum ar fi fost acolo de luni întregi.

În următoarele luni, ofițerii și-au dus și mai departe rolul clandestin. Pe măsură ce treceau dincolo din ce în ce mai mulți oameni, încercau să își aducă și familiile după ei. De asemenea,

refugiații doreau să evite ca naziștii să le confiște bunurile la plecare. Soluția era uneori ca ofițerii elvețieni să treacă în Austria ca să ia oamenii și să transporte lucrurile de preț. Grüninger și colegii săi, cu riscuri mari, au transportat personal bani peste graniță, iar la un moment dat Ernst Kamm s-a întors în Elveția cu un ceas de aur ascuns în fund. Iar ofițerii n-au avut nimic de câștigat de pe urma muncii lor – dădeau mai departe toate bunurile de valoare și le cumpărau haine călduroase refugiaților din propriul buzunar. Grüninger a salvat în jur de 3 600 de oameni.

Situația n-a putut să dureze la nesfârșit, iar Grüninger a fost dat în vileag și concediat rapid în martie 1939. A fost privat de pensie și a trăit în anonimat și, într-o oarecare măsură, în dizgrația vecinilor săi pentru tot restul vieții, murind în 1972. A spus întotdeauna, cât se poate de simplu, că nu regretă nimic și că ar face din nou același lucru. A fost recunoscut ca fiind unul dintre Drepții între Popoare în 1971[20], dar de-abia în 1995 i-a fost anulată condamnarea pentru abuz în serviciu, iar familia sa a primit despăgubiri pentru anularea pensiei. În 2012, podul peste Alter Rhein de la Diepoldsau a fost redenumit și dedicat lui Paul Grüninger.

Chiar dacă rețeaua Grüninger a fost excepțională, au existat și alte cazuri în care poliția elvețiană de frontieră a adoptat o atitudine liberală față de refugiați. Frontiera din Basel a fost și ea mai permeabilă decât ar fi „trebuit“ să fie, deși au existat mai puține breșe

de exploatat decât de-a lungul frontierei austriece. Rolul guvernului federal elvețian a fost mai puțin eroic. Șeful general al poliției, Heinrich Rothmund, a pledat în mod constant pentru restricționarea numărului de refugiați care treceau granița și a colaborat cu omologii săi germani pentru atingerea acestui obiectiv. În august 1942, granița a fost complet închisă pentru refugiații „rasiali" (dar nu și pentru cei „politici"), chiar dacă pe atunci era deja limpede că trimiterea înapoi a oamenilor era o condamnare la moarte. Ancheta oficială a constatat că în jur de 25 000 de oameni au fost refuzați între 1940 și 1945, deși ar putea fi o supraestimare.[21]

După o lungă perioadă de tăcere și uitare, politica elvețiană în privința refugiaților a făcut obiectul unei anchete independente oficiale în anii 1990 și 2000. Chiar și la vremea respectivă a fost o dispută în Elveția legată de justețea acestei politici – unii elvețieni au fost de părere că fusese o trădare a tradiției naționale a democrației și a acordării de azil pentru disidenți. Unii, asemenea lui Rothmund, aveau prejudecăți legate de evrei. Alții erau profund conștienți de poziția precară în care se găsea Elveția, îndeosebi după căderea Franței, din iunie 1940, când țara lor fusese încercuită. Existase o limită până la care se puteau împotrivi naziștilor fără să se ajungă la represalii. Iar Elveția nu mai putea servi nici drept zonă de tranzit – probabil că refugiații care ajungeau în țară nu mergeau mai departe și rămâneau în Elveția pentru o perioadă

nedeterminată, sporind riscurile unei reacții contrare în interior. Costurile pentru elvețieni de a lăsa oamenii să intre în țară au crescut, pe măsură ce consecințele îngrozitoare ale refuzului de a face acest lucru s-au amplificat vertiginos după 1941. Claritatea morală a lui Grüninger din 1938, rapida lui înțelegere – chiar înainte de *Kristallnacht* – a direcției malefice în care se îndrepta Marea Germanie, este așadar cu atât mai importantă ca serviciu adus umanității.

Chiar dacă îl celebrăm pe Grüninger, trebuie să recunoaștem că în zilele noastre ar fi cel puțin concediat, probabil întemnițat, dacă ar falsifica documente și și-ar folosi funcția pentru a salva oameni de la moarte trecându-i ilegal peste graniță în Regatul Unit sau în SUA – ori în Schengen. Pesemne că este nevoie de 50 de ani pentru a recunoaște acele situații în care cineva are dreptul de a încălca legea pentru o cauză dreaptă. Cu toate că putem privi oameni precum Rothmund cu un dezgust rafinat, atitudinile și politicile lui nu erau extrem de diferite de cele ale multor oameni care se găseau în locuri mai sigure la acea vreme. Politicienii americani și canadieni care, în 1939, i-au trimis înapoi în Europa pe cei aproximativ 900 de refugiați evrei de pe vasul MS *St. Louis* nu sunt deloc în măsură să facă vreun comentariu. Întotdeauna și pretutindeni vor exista mai mulți Rothmunzi decât Grüningeri.

Britanicii nu au o percepție solidă a rolului polițiștilor de frontieră, în parte din cauza numărului relativ mic de britanici care au avut

vreo legătură cu granița terestră a Regatului Unit din Irlanda înainte ca ea să devină invizibilă și a contactelor de rutină pe care majoritatea britanicilor le au cu oficialii care se ocupă de problemele vamale și de imigrare din porturi și aeroporturi. Nu pricepem importanța locurilor în care statul britanic se ciocnește cu alte state. Este o prejudecată a majorității care șterge experiența minorităților care resimt partea tăioasă a „controlului frontierelor" – irlandezii de pe ambele părți ale graniței și numeroșii oameni al căror statut este nereglementat sau nestandardizat în vreun fel sau altul și care simt un fior de spaimă când dau peste o autoritate potențial arbitrară. Majoritățile tind să vrea ca grănicerii să țină barierele ridicate, minoritățile doresc ca aceștia să interpreteze restricțiile într-o manieră omenoasă. Chiar și eu, englezul nativ, alb și privilegiat, m-am simțit alarmat și neajutorat când am fost tras deoparte de Divizia Specială de la Heathrow la un moment dat, întors dintr-o destinație mai exotică, și am fost încuiat într-o cămăruță împreună cu niște ghanezi dezorientați și cu niște irakieni stoici. Ofițerii de poliție au fost cât se poate de afabili și de înțelegători, dar am experimentat o mică perioadă în care timpul meu și demnitatea mea n-au contat, în care m-am aflat într-o zonă incertă a aeroportului, captiv în perimetrul poliției de frontieră. Pentru majoritatea oamenilor însă, întâlnirea umilitoare se petrece de regulă departe de graniță, în corespondența și în interviurile cu angajați îndărătnici ai

Ministerului de Interne sau cu un oficial consular nepăsător.

O nouă generație de europeni continentali crește fără să aibă prea multă experiență legată de grăniceri, grație marii zone acoperite de Acordul Schengen. Dar la marginile Spațiului Schengen și în trecutul recent, polițistul de frontieră este o figură simbolică importantă. El sau ea ajută la definirea națiunii înseși, cum se întâmplă în Finlanda sau în Cehoslovacia, îndeosebi împotriva unor vecini mai mari. Aspectul eroic al ideii de polițist de frontieră este acela de a împiedica amenințările externe să pătrundă în corpul național. În societățile în care s-a considerat că ar exista „dușmani printre noi", cum ar fi Cehoslovacia din timpul Războiului Rece, ideea de bază a ocrotirii națiunii de amenințări poate fi întoarsă spre interior, transformând grănicerul într-un soi de temnicer. Poate că este semnificativ faptul că, în tranziția din primăvara lui 1938, noile autorități naziste n-au avut încredere în polițiștii de frontieră austrieci – moștenire a unui stat mai uman –, dându-le frâu liber forțelor SS și SA, cărora le făcea plăcere să îi hărțuiască pe refugiați și să le confiște bunurile când aceștia încercau să plece.

Oamenii de la frontieră – indiferent dacă prin acțiunile lor susțin sau subminează linia de demarcație – sunt sensibili față de modurile în care statele devin opresive. Ei sunt canarii din mină. Grüninger, din postul său de observație de la graniță, a putut să vadă venind Holocaustul, în vreme ce în Cehoslovacia un grănicer pe nume

Josef Hasil a observat Cortina de Fier transformându-se chiar sub ochii săi în realitate și a acționat. Postul de frontieră poate fi un bastion împotriva tiraniei, dar și un loc în care oamenii sunt ținuți sub control.

Europa Occidentală are unele dintre cele mai complicate granițe din lume, având parte de anomalii din belșug, din Irlanda în Elveția și până la crucile de pe trotuarele din Baarle. Frontierele naționale au fost disputate, prin diplomație și prin violență, secole întregi, variind între linii vagi pe hartă și bariere fortificate protejate de forțe ucigașe. Starea actuală a granițelor pașnice și permeabile există nu pentru că Europa Occidentală este cumva mai avansată decât alte locuri, ci pentru că a suferit atât de mult în trecut. Franța și Germania au fost victime și agresoare în războaie peste granițe, experimentând sentimentele și acțiunile violente care se ivesc din combinația dintre naționalism și existența unor zone de frontieră amestecate și controversate. Au fost epuizate o mulțime de alte opțiuni înainte ca soluția lui Robert Schuman, de a lăsa granițele inalterabile, dar din ce în ce mai penetrabile, să se consolideze. Ispita frontierelor deschise – cel puțin la această scară regională, negociată – este atât de mare, încât țări precum Norvegia, Elveția și Regatul Unit vor să participe într-o oarecare măsură la sistemele care fac granițele terestre invizibile, chiar dacă se împotrivesc statutului de membru cu drepturi depline al Uniunii Europene.

Uniunea Europeană este definită prin frontierele ei relaxate interne, dar și prin dura graniță externă. Frontex, agenția UE pentru controlul frontierelor externe, încearcă să calmeze anxietățile populației din zona Schengen prin abordarea riguroasă a activității sale. Este o demonstrație indirectă a existenței acelui organism de multe ori contestat, europeanul *demos*. Paradoxul, pe care îl vom întâlni la frontiere precum cea a Ungariei cu Serbia, este că acest control extern strict coexistă cu o ambiție de a extinde Uniunea în alte țări din Europa (și prin urmare de a transforma frontierele externe dure într-unele interne relaxate).

Suveranitatea națională are un preț. O frontieră dură reduce comerțul și limitează opțiunile oamenilor. Disputele frontaliere au reprezentat dovezi de futilitate chiar și în lumea epocii industriale. Cu atât mai zadarnică este ambiția teritorială într-o lume în care serviciile, tehnologia și creativitatea sunt aproape imposibil de îngrădit între granițe naționale. Compromisurile sunt mai evidente ca oricând în cazul unor state mai mici, precum Luxemburg sau Irlanda; apartenența la o uniune politică și economică le conferă o doză de influență asupra unui set comun de reguli și un plus de forță în relațiile cu puterile externe. Pentru multe dintre statele mai mici din Europa Centrală și de Est, prinse de-a lungul istoriei în focul încrucișat al imperiilor, a părut o chestiune de supraviețuire națională să devină parte a unei asemenea

entități. Ideea că independența națională însemna o anumită măsură de interdependență a făcut parte din moștenirea idealistă a mișcării disidente, însă a servit și obiectivelor pragmatice ale securității și dezvoltării economice.

Partea a doua
Nordul

5

Imperii nesățioase
(Lituania, Rusia, Polonia)

Carte poștală cu postul de graniță dintre Germania și Rusia de la Nimmersatt, înainte de 1914

Nimmersatt, numit acum Nemirseta, nu este nici măcar un sat, dar pentru un secol a fost

celebru ca fiind cea mai îndepărtată graniță a Prusiei și, prin urmare, a Germaniei. Într-un luminiș dintr-o pădure, ofițerii îmbrăcați în uniforme impecabile ai imperiilor germane și ruse stăteau față în față de o parte și de cealaltă a unei bariere de lemn ridicate pe un drum de țară. Fascinați de posturile de frontieră, călătorii veacului al XIX-lea puteau să le trimită amicilor lor cărți poștale cu această mică scenă despre puterea statală și limitele ei. Nimmersatt era pomenit într-o poezie a copiilor germani: „Nimmersatt, Nimmersatt, Wo das Reich eine Ende hat“ (unde imperiul își are sfârșitul). Dar numele în sine ridică întrebări.

Nimmersatt înseamnă „nesățios“ – copiii germani aud acum cuvântul ca o descriere pentru traducerea cărții *Omida foarte flămândă*, „Die kleine Raupe Nimmersatt“. Ce soi de graniță poate sătura și pacifica un imperiu sau un stat-națiune? De două ori în secolul XX, frontierele germane au trecut mult dincolo de Nimmersatt. Dar apoi Uniunea Sovietică a ripostat, împingându-și frontiera statală peste Nimmersatt și peste vechiul oraș prusac Königsberg, iar influența politică departe spre apus, aproape până la localitatea germană vestică Lübeck. Statele vor fi mereu hrăpărețe? Poate dacă ne uităm acum la Nemirseta, între granițele micuței și pașnicei republici a Lituaniei și ale Uniunii Europene, putem spera că există un leac pentru foamea letală de pământ.

Germania se află acum departe de Nemirseta și a renunțat la orice ambiție de a înfuleca mai

mult teritoriu – renunțând la orice pretenție asupra unor locuri care au fost în mod legitim germane veacuri la rând. Rusia este încă aproape. Cea mai mare țară din lume este lacomă după mai mult; în sud, în Ucraina, forțele ei brutalizează o altă parte din fostul său imperiu. Țările baltice și chiar și Finlanda se tem pentru propria securitate.

Încleștarea dintre Rusia și comunitatea europeană se materializează prin ideile despre frontiere. Începând din 1945, vestul Europei și cea mai mare parte a Europei Centrale au clădit o comunitate politică în jurul ideii că granițele din această comunitate sunt fixe, dar pe cale să se destrame. Modificarea granițelor prin forță este tabuul suprem. Dar pentru Rusia lucrurile stau pe dos: granițele sunt rezultatul temporar al echilibrului de putere și trebuie rescrise când echilibrul se schimbă – atâta vreme cât există, în locurile prin care trec puterea militară, paranoia și represiunea vor fi din abundență.

Așa cum lumea franceză se ciocnește cu cea germană de-a lungul Rinului, nord-estul Europei este un punct de intersecție al culturilor și imperiilor. Suedia, Germania, Polonia și Rusia au rivalizat pentru putere și influență de-a lungul secolelor, naționalitățile mai puțin numeroase din regiune făcând față după cum le-a stat în puteri. Războiul Rece a creat o linie între nordul social-democrat scandinav și estul sovietic, Finlanda fiind poziționată stingher la limită. În vreme ce frontierele din vestul Europei au fost puțin modificate în 1945, cele din est au

fost schimbate radical. Uniunea Sovietică a lui Stalin a înghițit țările baltice și a acaparat bucăți din Polonia, Germania și Finlanda, iar Polonia a fost mutată spre vest, anexând o fâșie cuprinzătoare din estul Germaniei.

Punctul Dreiländereck (colțul a trei națiuni) dintre Polonia, Rusia și Lituania, într-o pădure aflată la nordul orășelului polonez Suwałki, este succesorul Nimmersatt. Este unul dintre cele mai tensionate puncte de graniță din Europa. Frontiera ruso-lituaniană de aici este o anomalie poate unică; este aceeași linie ca în 1914, însă Rusia a schimbat partea. În 1914, Prusia Orientală se afla în Germania, iar Imperiul Rus stăpânea Lituania; în 2023, Lituania este independentă, însă Rusia a ocupat ceea ce obișnuia să fie partea germană a graniței.

Obelisc de la punctul triplei granițe dintre Polonia, Lituania și Rusia, mai 2022

Lângă acest obelisc de marmură roz se întâlnesc două tipuri cu totul diferite de frontieră. Cea dintre Polonia și Lituania este marcată de o crestătură pe monument și de niște plăci de marmură pe sol. Nu există controale, deoarece ambele țări sunt membre ale parteneriatului Schengen și există liberă circulație peste linia de demarcație. Principala diferență este că în Lituania este cu o oră mai târziu decât în Polonia. Este un loc potrivit pentru o drumeție transfrontalieră peste dealuri blânde, lacuri liniștite și păduri adânci; cum se întâmplă și cu alte zone de frontieră, lipsa activității omenești a transformat-o într-un sanctuar pentru natură. Sunt mlaștini care răsună de cântecele păsărilor și de orăcăielile broaștelor și undeva în străfundurile pădurii găsim lupi – în jur de 30% dintre lupii din Polonia sunt navetiști transfrontalieri.

Nu poți trece legal în Rusia pe o lungime de 30 de kilometri de la obelisc în ambele direcții. Pe partea lituaniană este aproape imposibil fizic, căci granița propriu-zisă se află în spatele unor rânduri de garduri și de sârmă ghimpată; pe partea poloneză, la momentul vizitei mele din mai 2022, exista o fâșie care străbătea pădurea acoperită de turnuri de pază și de camere de supraveghere; drumurile forestiere și șoselele părăsite se îndreptau fără convingere către linia de frontieră. Polonezii au ridicat o barieră de sârmă ghimpată în 2022–2023. La obelisc, gardurile împiedică tentativa de a păși chiar și pentru o clipă pe teritoriul rusesc. Este posibil

fizic să te cațări peste gard, dar nu-i recomandat. Ești urmărit – categoric dinspre partea poloneză și, cu siguranță, și de către ruși. Grănicerii polonezi te amendează cu 500 de zloți (vreo 92 de lire) pentru acest privilegiu. Am fost ispitit – este cât se poate de omenesc să te simți un pic mai cutezător și mai sfidător la o graniță –, dar mai mult decât banii respectivi, m-a ținut în frâu sentimentul că i-aș fi dezamăgit pe politicoșii polițiști de frontieră polonezi cu care discutasem mai devreme în acea zi. Nu văd prea multe pașapoarte britanice în jurul lacului Wiżajny și cred că nu doar bariera lingvistică a făcut ca prezența mea acolo să li se pară cel puțin stranie. Dar le-am făgăduit că n-am nici o intenție de a încerca să intru în Rusia, iar ei mi-au zâmbit, așa că aveam de gând să-mi țin promisiunea.

De asemenea, este ilegal să arunci chestii în Rusia, iar aici mi-a fost ceva mai greu – se întâmpla în mai 2022, iar Rusia își desfășura josnicul război adânc înăuntrul granițelor Ucrainei. Ba chiar aveam la mine o coajă de banană și un cotor de măr. Dar, o dată în plus, am rezistat. Mi-am amintit ce-mi spusese un grănicer finlandez, și anume că frontierele sunt spații împărțite și că, chiar și când țările sunt ostile, așa cum se întâmplă cu Polonia și Rusia, există un respect reciproc între polițiștii de frontieră și un interes comun în a evita „incidentele". Mai este interzis și să faci poze cu partea rusească a graniței, dar aceasta a fost o fărădelege pe care mi-am permis-o.

Ținutul pașnic polonezo-lituanian aflat la est și la sud din acest loc este cunoscut de cei care întocmesc planuri militare drept Coridorul Suwalki. El separă regiunea Kaliningrad, o mică enclavă vestică a Rusiei, de Belarus, partenerul Rusiei în „Uniunea Statală", legând Polonia cu Lituania, colega ei din NATO – și, așadar, cu celelalte două state baltice, Letonia și Estonia.

O parte din motivul pentru care Suwałki este vulnerabil militar constă în faptul că e o văgăună rurală cu – chiar și acum, în ciuda infrastructurii poloneze care se îmbunătățește pe zi ce trece – legături slabe către vest. Dar asta-i o parte din farmecul lui. Este un ținut al produselor lactate, renumit pentru brânzeturile și tipurile sale de unt; departe de pustietatea fâșiei de graniță propriu-zise, te plimbi printre vaci bine îngrijite și contemplative. Făcând asta, am simțit obscenitatea ideii că era un „coridor" care putea fi cotropit cu violență. Suwałki în sine este un târg molcom. Are un acord de parteneriat cu orașul ucrainean Ternopil, care (sub denumirea de Tarnopol) a făcut și el parte din Polonia interbelică, iar steagul galben-albastru ucrainean era pretutindeni în oraș. Refugiații ucraineni păreau să se afle în fiecare autocar și în fiecare tren. Mi s-a părut o repunere nedorită în scenă a Europei anilor 1930, când state nelegiuite au folosit frontierele pentru a spori tensiunile și pentru a porni apoi invazii criminale.

Regiunea Suwałki a fost teritoriu de graniță veacuri întregi; o competiție în patru între Imperiul German și cel rus și mai modestele

ambiții recente ale Poloniei și Lituaniei. Suwalki, asemenea grosului Poloniei, a făcut parte din Imperiul Rus în 1914. Clădirile din centrul orașului sunt în mare parte niște case scunde în stil neoclasic rusesc, ca niște torturi de nuntă în nuanțe pastelate, lucru care se datorează rolului jucat de oraș în secolul al XIX-lea, de centru administrativ pentru soldații și oficialii care se chinuiau să-i silească pe polonezii, evreii și lituanienii din regiune să lase impresia că s-ar supune imperiului țarist. Orașul este construit din aceleași cărămizi plate și gălbui pe care le întâlnim la Kiev sau Kars; pe una sau două clădiri de la marginea centrului vechi al localității se pot vedea în zidărie inscripții cu litere chirilice. Dar, dacă ne îndreptăm doar un pic către vest, într-o zonă rurală aparent similară cu lacuri și păduri, clădirile sunt mai înalte, mai ascuțite, în stil gotic, ridicate din cărămizi roșii, un indiciu că localități precum Goldap s-au găsit cândva în Prusia Orientală, la marginea răsăriteană a Germaniei.

Cu toată frumusețea lacurilor și a pădurilor, așezările din Prusia Orientală poloneză sunt de multe ori cam mohorâte și izolate, o încurajare să-ți încalți bocancii de drumeție și să te afunzi în natură, dacă te afli acolo în perioada potrivită a anului. O priveliște tipică va cuprinde niște clădiri prusace din cărămidă roșie bine restaurate, inclusiv biserica principală și primăria, dar și o porțiune din zidul orașului, cu o poartă de intrare încastrată în el. Sunt șanse să dai peste un soi de castel, fie un edificiu teutonic

cu turnulețe, fie un conac impunător ocupat odinioară de aristocrația prusacă. Vor exista și clădiri mai modeste și mai vechi, dar o mare parte din centru este reconstruită cu versiuni simple din beton, lipsite de decorațiuni, ale unor forme arhitecturale poloneze sau prusace. În zona mai veche a orașului există spații deschise, cu verdeață între clădiri, cicatrici ale distrugerilor provocate de armata sovietică în provincie în 1944–1945. Dacă privești mai atent, probabil că vei zări urme de incendii și găuri de gloanțe. Cea mai mare parte a orașului va fi formată din blocuri scunde de locuințe din beton. S-ar putea ca și în zona rurală să existe stranii aduceri aminte ale „vremurilor germane" – monumente degradate din piatră, șine bătrâne de cale ferată dispărând printre lacuri, case domnești din cărămidă roșie care se năruie și vestigii militare – mai presus de toate, Bârlogul Lupului, complexul aflat în ruină al lui Hitler de lângă Kętrzyn, buncăre amenințătoare din beton care se înalță în pădure ca un oraș mayaș dispărut.

Germanii au capturat Suwałki de la Rusia în 1915; după ce, la rândul lor, au fost înfrânți în 1918, Suwałki a fost revendicat și disputat de Polonia și Lituania. Lupta, un aspect secundar al conflictului mai amplu între cele două țări legat de controlul asupra orașului Vilnius (Wilno), mi-era necunoscută înainte să vizitez locurile. Ignoranța mea a fost un exemplu al neînțelegerii comune conform căreia granițele de după 1919 ale Europei au fost concepute de tehnocrații și de

diplomații de la Conferința de Pace de la Paris („Versailles"), deși multe dintre ele au fost de fapt stabilite la fața locului în mici războaie aprige între statele succesoare, care s-au întins până la jumătatea anilor 1920.[1] Perioada petrecută de Suwalki în Polonia independentă a fost întreruptă în septembrie 1939, când regiunea a fost ocupată de Uniunea Sovietică și, după câteva zile, a fost cedată Germaniei naziste, care, de-a dreptul ridicol, a încorporat-o în Reich sub denumirea de „Sudauen". În 1945 a fost retrocedată Poloniei.

Vechile granițe sunt scrise pe pământ sau pe clădiri, ba chiar în psihologia oamenilor. Dacă aruncăm o privire asupra multor hărți moderne sau demografice ale Poloniei, liniile fantomatice ale frontierelor de dinainte de 1939 sau 1914 sunt în continuare vizibile. De fiecare dată când se desfășoară alegeri în Polonia, oamenii scot în evidență diferența dintre voturile liberale din teritoriile ex-germane din vest și voturile conservatoare din estul ex-rusesc și ex-austriac. Continuitatea se manifestă în pofida anilor de tiranie nazistă, purificare etnică, recolonizare și conformism comunist. Istoria complexă a Poloniei a transformat-o într-un palimpsest de granițe; vechile frontiere europene sunt rescrise, dar aproape niciodată nu sunt șterse în întregime.

Schimbarea frontierelor a reprezentat un dezastru pentru Polonia și pentru vecinii ei: deplasarea liniilor pe hartă a însemnat că o țară a fost împărțită, recreată, transformată într-o

victimă a multiplelor acte de genocid și imperialism, apoi reamplasată dintr-un loc în altul de cinicele mari puteri. Comunitatea internațională spune „Niciodată din nou" genocidului, fără să vorbească mereu serios. Juridic vorbind, lucrul ăsta ar mai trebui să însemne și că granițele nu se vor schimba „Niciodată din nou" prin intermediul forței. Putem să scăpăm de ideea că granițele sunt niște linii trasate de cele mai multe ori prin violență și prin nevoia de cucerire, manifestări ale lipsei de încredere și ale excluziunii? Nimmersatt și Suwalki pot fi oare locuri în care asemenea ambiții sunt abandonate, iar oamenii învață iarăși să trăiască unii alături de ceilalți, descoperind ceea ce au în comun și ceea ce îi face să fie interesant de diferiți?

6

Ieșire, urmărit de un urs

(Finlanda, Estonia, Rusia)

Așteptam în beznă și în frig la marginea Rusiei. Era februarie 2019, iar eu, o creatură căreia îi merge de minune la temperaturi scăzute, purtam

o jachetă groasă, bocanci, mănuși și o căciulă rusească de blană, în timp ce stăteam pe peronul friguros din fața marii săli a gării din Vîborg, la capătul unei vizite scurte la unul dintre cele mai vestice avanposturi ale Rusiei. Clădirea m-a impresionat și mi-am scos iPhone-ul ca să fotografiez bolta centrală. „Fără poze, vă rog", mi-a spus un oficial încruntat, așa că am lăsat telefonul în jos. Primisem deja ștampila de ieșire din Rusia de la un funcționar de graniță care mi-a cercetat conștiincios pașaportul și mi-a permis să trec prin vamă, dar nu voiam să risc să fiu chemat înapoi. Condițiile de obținere a vizei spuneau că trebuia să părăsesc Rusia până la miezul nopții. Pierdusem trenul dinainte din cauza unei neînțelegeri și aceasta era ultima șansă.

Un tren alb-albastru aerodinamic******** și-a făcut apariția în depărtare, încetinind pe măsură ce se apropia de peroanele cu arcade luminate și, în cele din urmă, oprindu-se. După o jumătate de oră a stat din nou în loc, la o haltă înzăpezită dintr-un depou de cale ferată din Vainikkala, Finlanda, pentru ca grănicerii și vameșii finlandezi să se poată urca în tren și să-și facă verificările.

Toate frontierele dure au o energie potențială încorporată în ele; sunt hotare care împiedică lucrurile să se întâmple. Le asigură liniștea oamenilor care trăiesc la mare distanță de ele și care doresc să-și păstreze orașele și satele așa cum sunt, dar cu prețul reprimării pornirilor naturale ale altora – tinerii și locuitorii de la

frontieră, de pildă – de a se deplasa acolo unde poftesc și de a nu se simți prinși în capcană. Granița ruso-finlandeză este un exemplu deosebit de radical al unei linii care separă două tipuri foarte diferite de țări: un stat bogat, democratic, egalitarist, pe o parte, și o cleptocrație violentă, la câțiva metri în partea cealaltă a gardului. În ceea ce privește rezultatele concrete – speranța de viață, educația, sănătatea, veniturile ș.a.m.d. –, prăpastia dintre Finlanda și Rusia este enormă. Este și o frontieră culturală între lumea ortodoxă răsăriteană și lumea protestantă nord-europeană, între alfabetul chirilic și cel latin, între o țară mare și aproape nesfârșită și una care știe că este mică și, mai presus de toate, între un tip de societate în care încrederea este scăzută și altul în care este ridicată. Am fost interesat să aflu modul în care cele două țări de pe o parte și cealaltă a acestei linii au izbutit să izoleze această graniță de înaltă tensiune din care sar scântei.

Frontiera dintre Rusia și Finlanda se întinde pe 1 340 de kilometri din cel mai nordic punct al ei, mult dincolo de Cercul Arctic, până la capătul ei sudic din Golful Finlandei, puțin peste jumătatea distanței dintre Helsinki și Sankt-Petersburg. Cea mai mare parte a lungimii ei este o serie arbitrară de linii drepte și de zigzaguri printr-un peisaj primitiv, cu păduri întunecoase și amenințătoare. Granița fizică propriu-zisă este o fâșie subțire de pământ despădurit, o linie literală în zăpadă printre copaci. Se furișează nebunește printre lacuri și

peste ele, croindu-și drumul peste peninsule și elemente naturale. Poți să-ți închipui clipa în care Stalin, stând la Moscova în fața unei hărți, a trasat o linie peste această sălbăticie îndepărtată cu o mâzgăleală din pix. Este o graniță cu un trecut sumbru, despre care puțini oameni din afara Finlandei știu prea multe, dar care dezvăluie o mulțime de lucruri despre ceea ce înseamnă frontierele naționale în Europa Centrală și de Est.

Asemenea majorității frontierelor dure, granița Finlanda-Rusia poate fi traversată legal printr-un număr limitat de puncte – în acest caz, opt permanente și două temporare pe șosele, plus trecerea pe calea ferată prin care am pătruns eu în Finlanda (inversând ultima bucată din periplul lui Lenin din 1917 prin Europa, din exilul din Elveția către ceea ce era pe atunci Petrograd). Grosul traficului trece prin cele trei posturi de control sudice, în care granița se retează spre sud-vest pentru a mușca din Finlanda istorică. Aici se află drumurile care trec între partea sudică populată a Finlandei și Sankt-Petersburg, trecerile mai mici din nord existând mai degrabă pentru confortul localnicilor, decât pentru călătoriile pe distanțe lungi.

Cam trei sferturi dintre cele aproximativ nouă milioane de treceri anuale ale graniței de la finele anilor 2010 au implicat cetățeni ruși care veneau în Finlanda, în mare parte din aceleași motive pe care le au oamenii care traversează orice altă frontieră. Rușii merg la cumpărături în Finlanda pentru a achiziționa electrocasnice și, desigur,

produse de larg consum, având convingerea că articolele disponibile în Finlanda au o calitate superioară variantelor lor rusești, chiar dacă au aceeași marcă. Ideea a apărut atât din cauza articolelor contrafăcute, cât și a convingerii că multinaționalele plasează pe piața rusească produse inferioare, în vreme ce liniile de producție pentru Europa nordică și Occidentală funcționează la standarde mai ridicate.

Pentru finlandezii care mergeau în cealaltă direcție, principalele atracții erau unele dintre cele obișnuite care îi ispitesc pe oamenii din societățile mai înstărite, cu taxe ridicate, în țările mai sărace – alcoolul, tutunul și combustibilul mai ieftin. Alcoolul joacă un rol aparte în cultura finlandeză, iar teama de alcoolism a autorităților face oferta să fie limitată, impozitele să fie mari și majoritatea vânzărilor să se facă prin intermediul monopolului oficial. Restricțiile cu pricina nu sunt valabile în nordul Rusiei. Îndeosebi la capătul nordic al graniței, localnicii din ambele părți au vize cu intrări multiple care le permit să facă naveta înainte și înapoi pentru a cumpăra produse din cealaltă țară.

Frontiera atrage și activități infracționale internaționale mai grave. Există un serial polițist finlandez de televiziune, *Bordertown*, a cărui acțiune se petrece în Lappeenranta, despre ciocnirea culturală dintre un polițist din Helsinki și localnici, precum și despre umbra tenebroasă a Sankt-Petersburgului, o metropolă și mai mare, aflată la doar câteva ore distanță de graniță. Unul dintre episoade, „Libelule", vorbește

despre drogurile recreaționale toxice care sunt traficate de la Sankt-Petersburg în orășelele de provincie din Finlanda, iar povestea se bazează pe întâmplări reale din regiune. Sunt mai multe șanse ca drogurile să fie toxice sau contrafăcute, iar bandele implicate în comercializarea lor să fie mai violente și mai criminale decât cele care se întâlnesc în Vest. Unii părinți din Finlanda își sfătuiesc chiar copiii ca, dacă doresc să încerce să se drogheze, să o facă la Londra sau la Amsterdam, nicidecum în Finlanda, deoarece riscurile sunt mult mai scăzute.

În fiecare an există câteva incidente în care oamenii trec granița ilegal, departe de punctele autorizate. Sălbăticia ținuturilor din nord și lipsa șoselelor fac traversările neautorizate să fie dificile și primejdioase. Numeroase asemenea incidente sunt ghinioane pe care le pățesc pescarii care se abat în partea greșită a vreunui lac de graniță. Altele tind să implice mai degrabă stupiditatea decât reaua-voință, adesea din partea turiștilor străini care se rătăcesc peste frontieră când practică sporturi în aer liber în Finlanda rurală. Uneori, astfel de lucruri se petrec neintenționat, dar granița exercită o atracție misterioasă asupra imaginației care îi împinge practic pe oameni să încerce să pătrundă în Rusia doar de dragul de a face lucrul ăsta, ispitiți ca moliile de o flacără de bornele vărgate de graniță ale rușilor. Opt dintre cele 40 de cazuri din 2017 s-au petrecut într-o singură săptămână din iunie, când un grup de britanici și unul de germani au fost cuprinse de vitejie la

graniță. Britanicii, înflăcărați de succesul pe care-l avuseseră la finalizarea unei probe de orientare, s-au aventurat echipați cu un rucsac plin cu cutii de bere ca să tragă o dușcă în Rusia. Au fost ridicați la întoarcere de paza de frontieră finlandeză și au fost acuzați de trecere ilegală a graniței, o infracțiune care de regulă presupune o amendă. Ar fi putut fi mai rău. Dacă ar fi fost săltați în partea rusească, ar fi provocat un incident internațional și ar fi suferit o detenție în condiții dezagreabile.

Numărul redus de treceri ilegale indică și faptul că poliția de frontieră se pricepe să oprească oamenii. Există un sistem sofisticat care, pe partea finlandeză, începe de la trei kilometri depărtare de graniță. Intrarea în zona de frontieră necesită un permis din partea poliției, care, la rândul lui, presupune completarea unor formulare și un motiv convingător. Grănicerii sunt familiarizați cu localnicii și cu vizitatorii frecvenți ai fâșiei de frontieră. Cea mai populară bucată de graniță din sud are camere video din belșug, care detectează mișcarea și adună probe, există monitorizare aeriană cu aparate de zbor și cu drone, iar grănicerii patrulează. În timpul iernii, gonesc de-a lungul liniei de frontieră cu snowmobile, iar poliția de frontieră utilizează în jur de 200 de câini, care îi ajută să detecteze activitățile ilegale. Distribuția camerelor de luat vederi și rotația patrulelor sunt modificate frecvent, pentru a împiedica apariția unor puncte nevralgice. Începând din 2023,

finlandezii au început să construiască un gard din sârmă de oțel de-a lungul celor 200 de kilometri sudici ai liniei de demarcație. Există și o zonă securizată în partea rusă, mai profundă pe cea mai mare parte a lungimii ei decât pe partea finlandeză, rușii având propriul sistem de control și de patrulare.

O parte din gestionarea unei asemenea frontiere de înaltă tensiune, cu semnificație politică, a constat în crearea unui sistem care să elimine dramatismul posibilelor probleme înainte ca acestea să escaladeze. Există un sistem de raportare în care incidentele sunt înregistrate și transmise mai departe delegațiilor locale de graniță în care sunt reprezentați grănicerii finlandezi și cei ruși. Când sunt descoperite dovezi ale unei treceri ilegale, precum dâre de pași în zăpadă sau urme de miros, se face o investigație comună. La nivel local, există o cooperare zilnică. De pildă, dacă un ren rătăcește peste graniță, finlandezii și rușii se anunță reciproc, iar până la finalul zilei renul este recapturat de proprietarul lui sub supravegherea grănicerilor. Acest sistem continuă să funcționeze chiar și când relațiile dintre cele două guverne sunt proaste. La vizita pe care am făcut-o în 2019 părea să existe un sentiment de respect și de curtoazie reciprocă între polițiștii de frontieră finlandezi și cei ruși, chiar dacă statul rus era privit cu suspiciune.

Linie de control

Frontiera finlandeză din februarie 2019, deși indiscutabil friguroasă, era mult mai caldă decât climatul de la granița dintre Rusia și Estonia din octombrie 2022. Invazia pe scară largă a Ucrainei din februarie 2022 dusese la sancțiuni UE împotriva Rusiei, inclusiv la retragerea vizelor pe termen scurt și la o scădere dramatică a traficului. Relațiile dintre Estonia și Rusia erau oricum reci, iar lucrul ăsta se reflecta în relațiile de zi cu zi dintre grănicerii din cele două părți, care erau foarte distante. În anii 2000 existaseră seminare comune – care începeau, când Rusia era gazdă, cu o vodcă la ora 10 dimineața –, dar acestea dispăruseră. Înainte de covid se țin useră ședințe de coordonare, dar după ridicarea restricțiilor sanitare ședințele respective nu mai fuseseră reluate. În 2022, când am vizitat zona de frontieră de la linia de control din sud-est, ofițerii și angajații ruși și estoni nu se mai salutau unii pe alții, deși estonii erau permanent conștienți că sunt supravegheați din cealaltă parte. Polițiștii estoni își exprimau deschis suspiciunea că cei de pe partea rusă a graniței erau complici în unele dintre activitățile infracționale și de contrabandă care se petreceau în preajma frontierei – că FSB îngăduia organizațiilor criminale să își vadă de treburile lor dacă furnizau informații.

Spre surprinderea mea, vizitarea liniei de control cu calmii și indiferenții grăniceri estoni în 2022 a fost unul dintre cele mai emoționale momente ale călătoriei mele. Exista ceva visceral

de înspăimântător în privința liniei de demarcație lipsite de garduri de protecție dintre Estonia și Rusia. Un stat imens, condus de un regim nemilos, care nu respecta acest hotar imaginar, se găsea acolo, întinzându-se până în nordul Pacificului. Estonia, cu populația ei de 1,4 milioane de oameni și cu societatea ei liberală, mi se părea foarte mică și foarte vulnerabilă. M-am simțit bucuros că se ridica un gard. Rațional vorbind, știu că o bucată de sârmă ghimpată n-are cum să oprească armata unei puteri agresive, dar am priceput consolarea emoțională adusă de o barieră fizică într-un mod pe care nu-l mai simțisem până atunci.

Cea mai mare parte a activităților de la granița dintre Estonia și Rusia se desfășoară în orașul Narva, la capătul nord-estic al Estoniei, mai aproape de Sankt-Petersburg decât de Tallinn, capitala țării. Podul peste râul Narva este unul dintre locurile cu cel mai clar aspect de graniță în care am fost – o porțiune care se întinde între două castele, Narva în partea estonă și Ivangorod în Rusia –, dar, în realitate, nu se află pe o frontieră internațională de foarte multă vreme. Ambele maluri ale râului se găseau în Estonia, așa cum exista ea în 1920, însă după ce RSS Estonă a fost reînființată în cadrul URSS în 1945, malul estic a fost transferat Rusiei și a devenit orașul numit Ivangorod. Lucrul ăsta n-a prea contat până în 1991, când râul s-a transformat într-o frontieră internațională, după care, în 2004, a devenit parte din granița externă a UE.

Înainte al Doilea Război Mondial, Narva era majoritar estoniană, dar după o bătălie sovieto-germană din 1944 în care a fost distrusă, a fost repopulată cu oameni din alte părți ale URSS, în principal din Rusia. După 1991, Narva a devenit un oraș eston, majoritatea populației fiind, ca limbă și etnie, rusă; în primii ani tulburi de după 1990 s-au făcut speculații în privința unui mic stat separatist controlat de ruși, asemenea celui înființat în Transnistria în 1992, fără ca acest lucru să se concretizeze. În 1998, o inițiativă a locuitorilor din Ivangorod de a se alătura Estoniei a eșuat și ea.

Oamenii din Narva au unul din trei tipuri de pașapoarte. Pașapoartele estoniene (și prin urmare UE) sunt disponibile pentru cei care își pot identifica strămoșii în Estonia de dinainte de 1940, pentru persoanele născute din 1992 încoace și pentru cei care pot trece un examen de cetățenie care implică cunoașterea limbii estone. Există pașapoarte străine, în principal rusești. A treia categorie este un „pașaport gri" – un document pentru noncetățenii rezidenți care, din cine știe ce motiv, nu trec examenul de cetățenie pentru a căpăta un pașaport estonian integral și, practic, rămân apatrizi. Posesorii de pașapoarte gri dețin acte de identitate estoniene și se bucură de majoritatea drepturilor civile, inclusiv cel de vot la alegerile locale, dar nu și naționale, însă documentul nu le conferă drepturi de cetățean european, cum ar fi libertatea de circulație.

Am purtat o discuție interesantă cu un tip din Narva căruia o să îi zic Serghei. Avea vreo 30 de

ani și, ca aproape toți ceilalți de acolo, era „rus“. Dar mi-a mărturisit că nu se simte rus; mi-a spus doar că „părinții mei au o descendență rusească“ și, dacă ar fi fost silit să aleagă, ar fi un eston de origine rusă. Se simțea loial Estoniei, muncind într-unul dintre serviciile publice ale țării, dar și Europei; de-abia aștepta să viziteze Londra în curând. Problema limbii se estompa, deoarece Estonia, cu conștiința lumii de dincolo de granițele ei pe care o are un stat mic, este extrem de pricepută în a-i educa pe oameni în diverse limbi străine. Aproape toată lumea sub 35 de ani este competentă în estonă și engleză, dar și, de multe ori, în rusă și germană. Chiar dacă există vârstnici cu pașapoarte rusești sau gri care trăiesc într-o bulă rusă și sunt vulnerabili în fața propagandei Kremlinului, tinerii cu origini rusești sunt adeseori ca Serghei, recunoscători că s-au născut în partea estonă a liniei de demarcație, cu drepturile omului, cu standardul de viață și cu libertatea de călătorie pe care le aduce lucrul ăsta.

Așadar este posibil să locuiești în Narva și să fii optimist în privința viitorului, dar Narva are problemele ei și le avea dinainte să devină mai degrabă un drum înfundat decât un pod al Sankt-Petersburgului către UE. Populația orașului s-a redus cu o treime din 1991 – chiar dacă este încă al treilea oraș al Estoniei, după Tallinn și orașul universitar Tartu. A fost, la fel ca unele așezări aflate de-a lungul graniței răsăritene a Germaniei, un oraș textil și manufacturier care a rezistat cu greu tranziției

economice. Una dintre singurele părți din Narva care nu a fost distrusă în 1944 a fost uriașa fabrică de materiale textile din Kreenholm, situată pe o insulă de pe partea estonă a graniței fluviale internaționale, dar aproape literalmente la un pas distanță de o insulă rusească mai mare. Înainte să devină oraș de frontieră, Narva a fost un oraș industrial. Kreenholm a mers mai departe o vreme, ca întreprindere deținută de stat în URSS, și după ce a fost privatizată, dar a pierdut mii de locuri de muncă și și-a declarat falimentul în 2010. Uzinele sunt părăsite, folosite uneori ca fundal industrial sinistru pentru concerte, dar nimeni nu pare să aibă habar ce se poate face cu ele. Populația clădirilor de locuințe muncitorești din cărămidă roșie din veacul al XIX-lea se subțiază, căci muncitorii pensionați pier sau se mută. Este genul de priveliște care a dat naștere unor politici populiste pline de ură în țările occidentale, dar – mai ales având în vedere dimensiunea rusească – politica din Narva ar fi putut fi mult mai rea decât este.

Cu chiu, cu vai, Narva rămâne parte a unei zone urbane unice, cu sectoare atât în UE, cât și în Rusia. Chiar și în condițiile unor relații internaționale înghețate, guvernele Estoniei și Rusiei au recunoscut că Narva și Ivangorod sunt strâns unite prin legături economice și familiale; anterior lui 1991, oamenii se stabiliseră pe ambele maluri ale râului fără să țină prea mult cont de subdiviziunea sovietică în care locuiau. Aproape toată lumea avea un motiv uman valid

pentru a trece frecvent granița – un locuitor din Narva cu părinți în Ivangorod, un cetățean din Ivangorod cu slujba la uzinele de la Kreenholm –, iar autoritățile au fost pregătite să lase lucrurile să rămână la fel pentru persoanele cu toate cele trei tipuri de pașapoarte.

Pe lângă podul principal dintre castele, exista și o pasarelă mai discretă care lega o piață din suburbiile Narvei cu casele ei din șindrilă de lemn – peisajele Estoniei aduc aminte într-o manieră stranie de New England – și zona veche a Ivangorodului. Aceasta era deschisă pentru traficul local, dar am avut privilegiul de a mă putea plimba până la jumătatea ei, în partea estoniană. Este un tub pătrat, cu vedere spre Kreenholm și spre râu. Era un loc folosit zilnic de localnicii din Ivangorod și Narva, însă pentru mine a fost ca o gaură secretă de vierme dintr-o realitate în alta. Trecerea Narva-2 s-a închis în noiembrie 2022, la o lună după ce am vizitat-o. Lucrările rutiere din partea rusească a trecerii principale, anunțate în decembrie 2022, au închis pasajul pentru vehicule, astfel că podul principal, unul deja liniștit, a devenit exclusiv pietonal.

Gaură de vierme spre Rusia: punctul de trecere a frontierei Narva-2, octombrie 2022

După ce a rămas un spațiu ambiguu vreme de 30 de ani, războiul Rusiei a silit Narva să aleagă o tabără. În special în primele luni ale războiului, a fost un loc în care ucrainenii puteau să ajungă dintr-o parte a frontului în cealaltă, prin Rusia, Estonia, Polonia și apoi înapoi în Ucraina. Grănicerii din Estonia au avut de luat decizii dificile în privința oamenilor care aveau documente din așa-zisele Republici Populare Donețk și Luhansk – chiar dacă erau ilegale, erau nevoiți să aibă în vedere faptul că numeroși oameni fuseseră forțați să le adopte. Echilibrul dintre omenie și securitate a fost inconfortabil, iar ofițerii au simțit că a fost un test decisiv pentru abilitățile lor profesionale. Pe măsură ce Rusia s-a mobilizat, iar războiul a continuat, fluxul de persoane a încetinit – autoritățile ruse îi opreau pe oameni înainte să ajungă la Ivangorod. În mod semnificativ, o reacție comună în rândul

vorbitorilor de rusă din Narva față de invazia rusească din 2022 a Ucrainei a fost să obțină cetățenia estonă, fie din loialitate față de Europa, fie ca să-și protejeze propriile drepturi în Estonia. Considerentele pragmatice și ideile mai cuprinzătoare despre ceea ce constituie valorile civilizației și guvernarea care se pricepe cel mai bine să le garanteze au determinat identitatea națională în zonele de frontieră, de la Alsacia anilor 1870 și Silezia din anii 1920 până la Narva zilelor noastre.

7

Ținutul chihlimbarului

(Germania, Rusia, Polonia)

În urmă cu 50 de milioane de ani, ținuturile de lângă apele pe care acum le numim Marea Baltică erau acoperite cu păduri tăcute de copaci înalți. Arborii erau de un soi nevăzut vreodată de vreun om, dar erau strămoșii pinilor care cresc astăzi în solul nisipos. Când scoarța lor era deteriorată – de vietăți sau de fulgere –, copacii își vindecau rănile sângerând. Rășina lor era dură, rezistentă la biodegradare, întărindu-se

treptat de-a lungul a sute de milioane de ani într-o substanță care se asemuia cu o piatră galbenă. Coastele marine s-au deplasat, iar o bucată din pădurea fosilizată a fost târâtă sub mare. O parte din ea a fost adusă pe maluri când vremea furtunoasă răscolea fundul puțin adânc al mării, iar la un moment dat, după mai bine de 99% din istoria acestei rășini, un om s-a plimbat pe o plajă umedă cu sclipiri aurii și a dat peste o piatră lucioasă care i s-a părut splendidă. Oamenii au început să creadă în puterea ei spirituală tămăduitoare. La mii de ani distanță de acel moment, strămoșii lor au descoperit că merită să facă troc cu aceste pietre cu bogatul imperiu de la Marea Mediterană, așa că a apărut Drumul Chihlimbarului, care le purta acolo peste marea răspântie de pe Dunăre, de la Carnuntum.

Rășina veche de milioane de ani a devenit o chestiune diplomatică și un subiect al revendicărilor naționaliste[2] între entități care nu însemnaseră nimic până în clipa descoperirii chihlimbarului. Chihlimbarul a ajuns să simbolizeze malurile nordice, iar munca delicată de a-l modela în scop decorativ s-a transformat într-un meșteșug calificat în orașul Danzig (Gdańsk). Era monopol de stat, recoltarea neautorizată fiind uneori pedepsită cu moartea. Diplomații și călătorii polonezi ofereau articole din chihlimbar drept daruri și, ca un ecou al periplului său roman, a jucat un rol în marele schimb cultural dintre Polonia și Italia Renascentistă. În 1716, diplomația

chihlimbarului a luat o turnură nouă, odată cu darul reprezentat de neprețuita Cameră de Chihlimbar din partea regelui prusac Friedrich Wilhelm I către Petru cel Mare al Rusiei. Camera de Chihlimbar a cimentat o alianță militară între Prusia și Rusia împotriva Suediei, o prefigurare amenințătoare a consecințelor brutale ale amiciției germano-ruse pentru ținuturile dintre ele. Vreme de peste două veacuri, camera a fost exponatul de seamă al Palatului Ecaterina, chiar la marginea Sankt-Petersburgului. Chihlimbarul se găsea greu, iar meșteșugul implicat de modelarea acestuia în casetele bogat împodobite ale încăperii reprezenta o culme a iscusinței și a dedicației.

În 1941, avangarda invaziei germane a ajuns în suburbiile Leningradului (cum era cunoscut Sankt-Petersburgul la acea vreme) și a capturat Palatul Ecaterina. Naziștii aveau niște idei bizare despre estetica chihlimbarului, asociindu-i proveniența nordică și culoarea aurie cu lanurile de grâne germane și cu părul blond al unei fecioare ariene.[3] Germanii au smuls casetele de pe pereții Camerei de Chihlimbar, le-au împachetat și le-au dus în capitala germană a chihlimbarului, orașul Königsberg, din Prusia Orientală. La un moment dat, la finele războiului, Camera de Chihlimbar s-a făcut nevăzută. Dar același lucru s-a întâmplat și cu Königsbergul, căci provincia Prusia Orientală a dispărut de pe hartă în timpul sângeroasei ei distrugeri de la jumătatea anilor 1940.

Pare să fie scris în destinul Prusiei Orientale să fie o exclavă sau, poate, o „incluziune“, o creatură prinsă în chihlimbar. Secole întregi, zona a aparținut Germaniei, dar nu a fost *în* Germania; acum, o parte din ea este în Rusia, dar nu *a* Rusiei. Regiunea Kaliningrad – nordul Prusiei Orientale –, privită dinăuntrul gardului, este o enclavă claustrofobă, o mică republică baltică. Este un pic mai mare decât Irlanda de Nord sau Connecticut, dar, spre deosebire de acele locuri, este înconjurată de o frontieră dură, cu verificări de vize și cu controale vamale. Din punctul de vedere al Moscovei, ar putea să fie la fel de bine o insulă în largul mării – la 450 de kilometri distanță de cel mai apropiat punct al Rusiei propriu-zise, cam la aceeași depărtare la care se află Shetland de Norvegia. Deși cultural este rusească, a dezvoltat o variantă aparte a identității respective și este mai deschisă față de țările învecinate decât restul Rusiei. Oamenii din oblast se referă la partea principală a țării ca la „Marea Rusie“ sau chiar „Rusia“, spre deosebire de insula lor. Este un ecou al trecutului locului, așa cum sunt numeroase lucruri: germanii care se aflau acolo în urmă cu un secol spuneau că iau un tren „către Reich“ sau „către Germania“, ca și cum ar fi plecat peste hotare.

Pentru a ajunge la Kaliningrad din Marea Rusie, trebuie să zbori direct sau să-ți pui documentele în ordine pentru a trece pe șosea sau pe calea ferată prin Lituania, prin Belarus ori prin Letonia. În Rusia există două tipuri de

pașapoarte, unul „intern“ – practic un soi de act de identitate –, iar celălalt tip este destinat călătoriilor în străinătate, iar Kaliningradul este singurul loc în care chiar și bătrânii au al doilea tip de pașaport, deoarece preferă să meargă cu trenul în Marea Rusie. Mulți oameni nici măcar nu-și bat capul să viziteze Marea Rusie – în jur de 40% dintre locuitori n-au fost niciodată acolo și numeroși tineri preferă să viziteze țările învecinate, îndeosebi Polonia. Natura mărginită și finită a Kaliningradului le oferă locuitorilor săi o perspectivă neobișnuită despre ceea ce înseamnă să trăiești într-o țară mică. Acești ruși, de pildă, sunt obligați să ia în seamă părerile Lituaniei. Legăturile de transport și cablurile electrice trec prin această țară și există etnici ruși din Lituania care s-au mutat la Kaliningrad după destrămarea Uniunii Sovietice, dar care rămân înregistrați oficial în Lituania și, prin urmare, au dreptul de a circula în Spațiul Schengen.

Înainte de Kaliningrad a fost Königsberg. Provincia germană a Prusiei Orientale și capitala acesteia au fost întemeiate de Cavalerii Teutoni, care purtau un război tribal și o cruciadă religioasă în nord-estul Europei în secolul al XIII-lea. Băștinașii din zonă, prusacii originari, erau un trib baltic care a dispărut din paginile istoriei în timpul Cruciadelor Nordice – au fost, asemenea multor popoare prinse în astfel de episoade, uciși, izgoniți sau absorbiți și este dificil, de la această distanță, să stabilim proporția celor care au avut parte de aceste trei

destine. Prădătorii cavaleri creștini ai Ordinului Teuton al Fraților de Sabie s-au oprit, fără tragere de inimă, doar când au întâmpinat opoziție din partea Poloniei, a cărei uniune dinastică cu Lituania până atunci păgână creștinase această ultimă redută. Polonezii i-au învins pe Cavaleri la Grunwald (Tannenberg) în 1410 și au tot ciupit din teritoriile acestora în următorul secol.

Prusia Orientală n-a fost niciodată o parte constitutivă a Sfântului Imperiu Roman, care a fost veacuri la rând cel mai apropiat lucru de o definiție politică a Germaniei. A fost stăpânită de Cavalerii Teutoni până în 1525, când Albrecht, Marele Maestru al Ordinului, a transformat Prusia Orientală într-un ducat laic cu o Biserică Luterană recunoscută, oferind protestantismului un fundament solid în Europa. „Prusia Ducală" a fost înființată cu permisiunea Poloniei, iar cârmuitorii ei au fost loiali Poloniei până în 1657; exista deja o „Prusie Regală" care se afla sub controlul mai direct al polonezilor și care se încolăcea și era prinsă în jurul Prusiei Ducale ca un fel de yin și yang. Ca urmare unei politici dinastice de o complexitate zăpăcitoare, Prusia Ducală a fost alipită în 1618 de Brandenburg (regiunea din jurul Berlinului) sub o singură familie domnitoare, Hohenzollern, a cărei titulatură provenea dintr-un ținut chiar și mai mărunt și mai izolat al Germaniei. Tărâmul combinat era cu o parte în interiorul Sfântului Imperiu Roman și cu alta în afara lui, o breșă care a fost exploatată când conducătorul lui

(Friedrich al III-lea) și-a extins titlul, fiind încoronat drept „rege *în* Prusia“ la Königsberg, în 1701.******** Așa a început ascensiunea Prusiei și, în cele din urmă, unificarea Germaniei. După prima Împărțire a Poloniei, din 1772, regatul Prusiei a preluat controlul asupra teritoriului care separa Prusia Orientală de Brandenburg și Pomerania. Cea din urmă a devenit „Prusia Occidentală“, chiar dacă se afla în mijlocul regatului.

Orașul regilor, orașul lui Kant

După ce a fost întemeiată de teologi care mânuiau sabia, Prusia Orientală a continuat să fie un loc cu însemnătate deopotrivă militară și intelectuală. Orașele sale au fost fondate în jurul fortărețelor, printre acestea și capitala Königsberg, situată pe râul Pregel, aproape de locul în care acesta se varsă în laguna de la Marea Baltică.

Deși, pe un palier, un oraș cu totul german, Königsbergul a avut dintotdeauna identități pentru celelalte popoare, lucru reflectat uneori prin faptul că posedă mai multe denumiri istorice, care sunt folosite toate în prezent. Pentru polonezi, față de regatul cărora orașul și provincia au fost supuse oficial între 1525 și 1657, este Królewiec (numele a înlocuit recent rusescul Kaliningrad pe indicatoarele rutiere). Pentru lituanieni este Karaliaučius, care, asemenea denumirilor germane și poloneze, se referă la statutul său regal (regele în onoarea căruia este numit, Ottokar al Boemiei, era „ceh“,

astfel că, mai întâi de toate, s-ar putea spune că este Královec). Fiind o așezare fervent protestantă, Königsbergul a fost deschis față de slujbele religioase în limbile minorităților orașului și a fost un loc de refugiu pentru disidenții religioși din Polonia și Lituania. De asemenea, a fost cel mai apropiat mare oraș pentru regiunile rurale ale Prusiei Orientale, unde existaseră dintotdeauna vorbitori de poloneză, și pentru vestul Lituaniei.

De-a lungul malurilor și cheiurilor s-a dezvoltat un peisaj urban dens, cu clădiri înalte, iar orașul s-a revărsat peste brațele râului. Königsbergul a devenit un oraș al comerțului și al cercetărilor academice. Insula plată Kneiphof, în centrul vechi al orașului, a găzduit o catedrală (datând din 1333) și o ilustră universitate, îngrămădite pe un mal îngust al râului. În 1736, matematicianul Leonhard Euler, rătăcind în tihnă prin oraș, s-a întrebat dacă ar fi fost cu putință să faci o plimbare care să traverseze doar o singură dată fiecare dintre cele șapte poduri ridicate peste brațele râului Pregel. Răspunsul a fost „Nu“, însă pentru a afla motivul a trebuit să creeze ramura matematicii numită topologie. Gânditorii din Königsberg au elaborat idei care își găsesc ecouri de-a lungul epocilor: ce putem pretinde că ar fi universal și ce anume sunt națiunile și naționalismul?

Kant, sfântul laic al Königsbergului intelectual, a fost o celebritate venerată în timpul vieții (1724–1804); plimbările sale prin aglomeratul oraș vechi atrăgeau curioșii.

A părăsit rareori orașul – o călătorie de 140 de kilometri până în orașul Goldap din Prusia Orientală e comemorată printr-un monument care este încă în picioare – și a fost nespus de loial și de mândru de Königsberg. Filosofia sa se bazează pe principii universale, dar rămâne în mod ineluctabil opera unui intelectual german, iar cât a trăit a fost un cosmopolit mândru, dincolo de devotamentul față de orașul său natal. Kant a simțit că n-are nevoie să călătorească pentru a descoperi lumea, deoarece lumea întreagă venea la Königsberg:

> Un oraș mare precum Königsbergul de pe râul Pregel, centru al unui regat, în care se află instituțiile locale ale guvernării, care are o universitate (pentru cultura științelor) și care are așezarea corectă pentru comerțul maritim – un oraș care, prin râurile sale, are avantajul negoțului atât cu interiorul țării, cât și cu țările învecinate care, au limbi și obiceiuri diferite, poate fi considerat un loc potrivit pentru lărgirea cunoștințelor despre ființele umane și despre lume, asemenea cunoștințe putând fi dobândite chiar și fără a călători.[4]

Este o reamintire a faptului că viața academică, comerțul și călătoriile făceau parte din viața urbană a secolului al XVIII-lea la fel ca în secolul XXI. Viața și gândirea lui Kant sunt un melanj foarte frontalier al universalului și cosmopolitului cu localul și provincialul. Retrospectiv, a existat un moment oportun în 1758–1762, când orașul a făcut pentru scurt

timp parte din Imperul Rus, iar Kant a devenit supus rus. În acele vremuri, adesea, o schimbare a suveranității nu prea avea importanță și nu exista nici o contradicție între cultura germană a Königsbergului și stăpânirea rusească. În ținuturile aflate de-a lungul Mării Baltice care se găseau deja sub coroana rusă trăiau o mulțime de negustori și de moșieri aristocrați germani, așa că n-a existat foarte mult disconfort la preluarea Königsbergului. Dar când rușii s-au întors în 1945, au venit ca să distrugă, nicidecum ca să înglobeze acea cultură germană.

Unul dintre studenții atrași de Königsbergul iluminist a fost Johann Gottfried Herder (1744–1803), care provenea din micul oraș Mohrungen, din Prusia Orientală. Filosofia lui Herder a încercat să facă ceva destul de neobișnuit: să creeze un argument universal pentru setul de sentimente pe care-l numim naționalism. Așa cum Karl Marx ar fi fost îngrozit de o mulțime dintre oamenii și ideile care au acționat sub numele de marxism în secolul XX, Herder ar fi fost tulburat de felul în care au evoluat ideile naționaliste după moartea sa. Argumentul lui Herder în favoarea naționalismului este unul dintre cele mai atrăgătoare enunțuri ale ideologiei. Are marele merite de a fi universal, prin faptul că nu este legat de calitățile unui grup național în detrimentul altuia și nici măcar – spre deosebire de naționalismele locale specifice – de caracteristicile concrete care ar diferenția o națiune de vecinii săi.

Nu-s foarte mulți oameni care-l citesc pe Herder în zilele noastre[5], iar în limba engleză sunt foarte puțini. Scrierile sale se fac numeroase digresiuni chiar și după standardele unui *Tristram Shandy* de secol al XVIII-lea – la un moment dat, în timpul unei discuții despre iritabilitate, îl invită pe cititor să „observe broasca în timpul copulației", de exemplu.[6] Herder se contrazice singur, uneori în decurs de câteva pagini. Dar este greu să-l antipatizezi. Era mândru de identitatea lui germană, familiarizat cu civilizația franceză, dar părea să iubească mai presus de toate culturile slave. Conform standardelor contemporane, era un progresist, detesta sclavia și se împotrivea colonialismului european de peste mări, dar și imperiilor dinastice de pe continent. Colonialismul – chiar și când pretindea că ar fi înfăptuit spre binele popoarelor colonizate – avea toate șansele să meargă prost, deoarece colonizatorii n-aveau cum să știe mai bine decât cei colonizați ce este bine pentru aceștia. „Trandafirii pentru cununa libertății trebuie să fie culeși chiar de mâinile poporului și să crească fericiți din propriile nevoi, din propria dorință și iubire."[7]

Herder era de părere că fiecare națiune este potrivită pentru teritoriul ei și, chiar dacă pe termen lung națiunile au prosperat și au intrat în declin, fiecare are dreptul de a exista și fiecare merită același respect. Herder privea națiunile ca pe niște adunări de oameni care, prin virtutea limbii lor comune, pe lângă tradițiile primite și așezarea geografică, împart moduri de gândire,

valori și interese. Guvernul propriei națiuni era așadar forma de stat care avea cele mai mici șanse să devină tiranică și să îi silească pe oameni să acționeze împotriva propriei naturi. „Un imperiu constând dintr-o singură națiune este o familie, un cămin bine rânduit: se sprijină pe el însuși, căci este întemeiat pe natură, și se ridică și coboară numai cu timpul.“[8]

La vremea când scria Herder, în cea mai mare parte a Europei națiunea și statul nu se suprapuneau. Oamenii gândeau în termeni de cultură germană și italiană, dar, din perspectivă politică, Germania și Italia nu erau decât niște expresii geografice, deoarece amândouă erau împărțite într-un mozaic de state mărunte. Dimpotrivă, marile imperii cârmuite de la Viena, Sankt-Petersburg și Constantinopol cuprindeau toate numeroase culturi și limbi. Teritoriile își schimbau stăpânul tot timpul, fără să se țină cont de popoarele care trăiau în ele. Oriunde te-ai fi îndreptat, cultura elitei conducătoare era radical diferită de cea a oamenilor în general, nu doar în privința aspectelor pe care le asociem acum cu clasa socială, educația și averea. Vorbeau o limbă diferită de cea a oamenilor de rând. Frederic cel Mare prefera să vorbească franceza, considerând limba germană o combinație „*demi-barbare*“ de dialecte regionale. Ba chiar cei din clasa conducătoare poloneză s-au autoconvins că ar fi de fapt sarmați, o etnie și o cultură distinctă. Naționalismul lui Herder nu era neapărat ceea ce numim astăzi democrație, însă presupunea ideea unui *demos* național

(poporul într-un context politic) și a unui guvern care era, în virtutea faptului că provenea din aceleași cutume de gândire și de pe aceleași pământuri ca *demos*, pe aceeași lungime de undă cu cea mai mare fericire a poporului. Naționalismul a fost o provocare pentru puterea măruntă a prinților. Semnificația inițială a expresiei *Deutschland über alles*, atunci când a scris-o von Fallersleben în 1841, era că loialitatea față de Germania ar trebui să fie mai presus de cea față de principatele fragmentate în care erau împărțite pământurile germane. Naționalismul a fost, firește, o provocare și pentru marile imperii.

Problema naționalismului eliberator a fost că nici potrivirea dintre națiuni și teritorii nu era deosebit de bună și că avea probabil să se înrăutățească pe măsură ce naționalismul acapara imaginația intelectuală în secolul al XIX-lea. Dacă geografia nu era extrem de fermă în această privință – Canalul Mânecii, Alpii și Pirineii funcționau toate ca bariere –, nu existau hotare solide între oameni. În Occident exista o zonă încețoșată și mobilă în care se contopeau culturile franceză și germană. Spre est, limba și cultura puteau să difere de la sat la sat. O națiune nu se oprea acolo unde începea alta. Un maghiar, un sas și un român puteau să privească toți același peisaj transilvănean și să simtă aceleași emoții intense de mândrie și apartenență. Dar cui aparținea sentimentul patriotic care avea să fie reflectat între frontierele unui stat-națiune? Cine să decidă și cum?

Însăși viața lui Herder ilustrează această problemă. Micul târg din Prusia Orientală în care s-a născut Herder în 1744 era cunoscut pe atunci – și pentru următoarele două secole – drept Mohrungen. Chiar dacă din punct de vedere cultural era german, în localitate exista o minoritate poloneză. În 1945 a devenit orașul polonez Morąg. Herder a mers la universitate la Königsberg, a studiat sub îndrumarea lui Kant, apoi a lucrat la Riga, care pe atunci era în Imperiul Rus, însă era un oraș în care se vorbea majoritar germană și era dominat de aristocrați și de negustători germani. A călătorit în Franța și în 1770–1771 a purtat conversații îndelungi cu Goethe în împrejurimile agreabile ale orașului Strasbourg, care făcea parte din Franța de un secol, dar își păstrase un peisaj stradal și un dialect în mare parte german. Așadar și-a petrecut majoritatea primilor 27 de ani de viață în locuri care, din varii motive, nu puteau fi asociate cu ușurință cu un statut național unic. Prin urmare, este ciudat faptul că nu pare să fi reflectat asupra problemei fundamentale pe care o ridicau pentru filosofia lui umană naționalistă zonele mixte de frontieră și orașele cosmopolite.

Cum observa filosoful naționalismului Ernest Gellner (1925–1995), mentorul lui Herder, Kant, anticipase hiba sa fatală: „Părtinirea, tendința de a face o excepție în numele cuiva sau în cazul propriei persoane, este *slăbiciunea* centrală din care decurg toate celelalte și infectează sentimentul național cum o fac oricare altele“.[9] Naționalismul meu este o manifestare a

unei culturi elevate, cu drepturi asupra oricărui sat în care unul dintre ai mei și-a culcat capul; naționalismul tău este bădărănesc, atavic și provincial. În lipsa unui principiu general sau a unei legi care să-l reglementeze, conflictul dintre naționalisme devine ireconciliabil și agresiv în zonele de frontieră.

Există la Herder o idee care sugerează că sunt moduri corecte și moduri greșite în care pot fi conduse statele multinaționale. Herder s-a opus deciziei lui Iosif al II-lea de a declara germana limbă oficială pe tot cuprinsul Imperiului Austriac. Era în favoarea limbilor și a legilor diferite în regiuni diferite, dar n-a mers până într-acolo încât să susțină că imperiul ar trebui divizat în state naționale. Pesemne că, în viziunea lui Herder, exista loc până la urmă pentru structuri multinaționale dacă acestea le dădeau oamenilor posibilitatea să-și ducă traiul în liniște, după cum doresc, când statele-națiune i-ar împiedica să facă lucrul acesta. Primele sale principii ar fi trebuit să excludă oprimarea minorităților într-un stat-națiune, ca să nu mai vorbim despre izgonirea acestora din casele lor prin purificare etnică. Naționalismul a ajuns să includă aceste lucruri în secolul și jumătate care a urmat după moartea lui Herder, iar rănile sunt și astăzi vizibile în ținuturile sale natale.

Götterdammerung

De-a lungul veacului al XIX-lea, pe măsură ce Germania a devenit mai unită din punct de vedere economic și politic, de la uniunea vamală

Zollverein din 1834 la apogeul ei, proclamarea Imperiului German din 1871, Prusia Orientală a fost înglobată într-un puternic stat național german. Așadar Prusia Orientală a fost legată oficial de Germania vreme de doar 100 și ceva de ani. A fost însă un secol important, în care au fost construite căi ferate, în care industria și educația au prins rădăcini și în care s-au făurit identitățile naționale. Majoritatea covârșitoare a cetățenilor Prusiei Orientale au aclamat încorporarea în Reichul lui Bismarck, dar, paradoxal, lucrul acesta a accelerat declinul relativ și izolarea provinciei.

Centrul de greutate al Germaniei se deplasa constant spre vest, către portul Hamburg și zonele industriale din zona Rinului și a Ruhrului. Königsbergul se afla la mare depărtare la est de Berlin (peste 500 de kilometri), ca să nu mai vorbim de Köln (mai bine de 1 000 de kilometri). Navele mai mari nu puteau pătrunde prea mult pe râul Pregel pentru a ajunge în oraș, un nou port de mare adâncime fiind amenajat la Pillau, pe țărmul dinspre exterior. Prusia Orientală rurală era tipul de loc care exporta oameni în secolul al XIX-lea, când munca a trecut de la pământ la fabrici.

Semnele amurgului au apărut în toamna lui 1914, când rușii au invadat Prusia Orientală, ajungând până la Insterburg (acum Cerniahovsk) și la Lacurile Mazuriene. Inițial, apărătorii germani s-au speriat și s-au gândit să părăsească Königsbergul, în ciuda impresionantelor lui fortificații, înainte ca Paul

von Hindenburg să revină asupra deciziei de retragere și să ia frâiele situației în mâini. Planurile celor două enorme armate rusești care bâjbâiau prin Prusia Orientală au fost dejucate, rușii fiind înfrânți, iar ocupația orașului Insterburg a luat sfârșit după două săptămâni, cu pagube minime. Hindenburg a fost ridicat la rangul de erou național, cu efecte nefaste asupra politicii Germaniei de după război.

Când Polonia a fost reîntemeiată, în 1918, Prusia Orientală a fost nevoită să devină din nou o parte separată a spațiului german de dincolo de ea, un ținut adormit cu mari conace și cu păduri neumblate. Prusia Orientală avea ambiguitățile ei, îndeosebi în regiunea Warmia, din jurul orașului Allenstein (Olsztyn), unde numeroși oameni vorbeau în continuare dialecte poloneze. Aliații au insistat să organizeze un plebiscit popular, dar rezultatul din 1920 a fost o victorie uriașă pentru cauza germană.******** În deceniile anterioare, oamenii fuseseră asimilați rapid în Germania, un proces care a culminat cu naziștii care au obținut majorități largi în alegerile democratice din Warmia; fuseseră expliciți în privința faptului că localnicii din Warmia erau exceptați de la politicile lor rasiale. Chiar și așa, naziștii au intensificat asimilarea culturală, creând în 1938 o comisie pentru redenumirea așezărilor din Prusia Orientală care aveau nume insuficient de germanice și interzicând utilizarea limbii poloneze în 1939.

Tradițiile militare și aristocratice ale Prusiei Orientale erau din ce în ce mai ponosite și mai

demodate. Clasa conducătoare ereditară a junkerilor întâmpina dificultăți în a-și acoperi cheltuielile. Devenea deja un spațiu al nostalgiilor și al visurilor provinciale, cum ar fi cele ale lui Hermann Göring, care a preluat un mare domeniu de vânătoare la Rominten, în estul provinciei, nu departe de obeliscul actual, unde converg Rusia, Polonia și Lituania. Regimul a ridicat monumente uriașe în cinstea lui Hindenburg și s-a străduit să retrezească spiritul Cavalerilor Teutoni, plecând în cruciade și comițând masacre pentru cauza lor în est.

Sfârșitul secolelor de viață germană din Prusia Orientală a început în vara lui 1944. La finele lui august, Königsbergul s-a aflat în raza bombardamentelor RAF și a fost ținta raidurilor necruțătoare care au făcut parte din aceeași campanie care a distrus Hamburgul în 1943 și Dresda în 1945. Moartea se apropia cu iuțeală și dinspre răsărit. Înaintarea sovietică în Prusia Orientală a fost îngrozitoare prin violența ei. A fost prima bucată din Germania propriu-zisă în care a pus piciorul Armata Roșie, iar acea armată fusese brutalizată de ororile naziste săvârșite vreme de trei ani asupra Uniunii Sovietice – și de metodele inumane și criminale cu care era condusă Armata Roșie însăși. Când această forță răzbunătoare s-a năpustit asupra Reichului, a dat peste o lume izolată de iadul pe pământ care fusese instaurat chiar la est de grădinile îngrijite, de cabanele aristocratice de vânătoare și de câmpurile atent cultivate ale Prusiei Orientale. Soldații sovietici, chiar dacă

nu fuseseră ațâțați spre ură și violență, n-au putut să priceapă de ce germanii veniseră să le incendieze satele sărace și să le omoare rubedeniile, când ar fi fost atât de confortabil să stea la casele lor.

Prima incursiune din octombrie 1944 a fost respinsă de germani după câteva zile, dar a lăsat în urmă o mulțime de dovezi ale atrocităților brutale în sate precum Nemmersdorf. Autoritățile naziste au profitat de aceste dovezi și au dat publicității – exagerându-le inutil – detaliile: femei și copii torturați până la moarte, existând un caz în care o persoană fusese crucificată pe poarta unui hambar. Intenția era de a întări rezistența forțelor germane care se apărau în est și a poporului german în general, zugrăvindu-i pe ruși ca pe o hoardă de bestii. Efectul real a fost acela de a îngrozi populația Prusiei Orientale și apoi, la rândul ei, pe cea a Germaniei de Est, iar civilii au început să fugă din regiunile apropiate de linia frontului. Panica a ajuns în orașul Königsberg, iar în momentul în care Armata Roșie reocupa Prusia Orientală, evacuarea se producea pe scară largă. Oamenii au luat drumul mării, încercând traversări primejdioase pe jos ale lagunei înghețate sau îngrămădindu-se pe nave care porneau spre vest, cum era *Wilhelm Gustloff*, care a fost torpilată pe 30 ianuarie 1945, pierzându-se aproape 10 000 de vieți.

Königsbergul era împrejmuit de fortărețe, plătite în mare parte din despăgubirile de război pe care Germania le obținuse de la Franța prin

tratatul de pace din 1871. Asemenea majorității investițiilor în forturi de pe atunci, sistemele defensive s-au dovedit inutile în război. Asediul și capturarea orașului au durat trei zile, iar pe 9 aprilie 1945 comandantul german Otto von Lasch s-a predat sovieticilor. Orașul se afla deja mult în spatele liniilor frontului, căci Armata Roșie ajunsese la râul Oder, la doar 90 de kilometri de Berlin. Capitularea orașului a fost definitivă. Stalin revendicase nordul Prusiei Orientale, inclusiv Königsbergul, pentru URSS, cu jumătatea sudică alocată Poloniei. Cetățenii și refugiații germani au fost uciși sau izgoniți, existând doar câteva excepții.

Orașul lui Kalinin

URSS dorea Königsbergul în primul rând pentru că putea fi utilizat ca port la Marea Baltică pe perioada întregului an. Puterea navală a Rusiei fusese dintotdeauna fragmentată, cu acces liber la Pacific, dar cu treceri complicate către porturile sale de la Marea Neagră, Marea Arctică și Marea Baltică. Kronstadt și Leningrad (Sankt-Petersburg), la celălalt capăt al Mării Baltice, erau mai departe de inima strategică a Europei și înghețau pe timpul iernii. Portul exterior al Kaliningradului, Pillau (Baltiysk), nu avea această problemă, iar stăpânirea Prusiei Orientale înlesnea proiectarea puterii sovietice asupra Europei – și, desigur, apărarea Leningradului și a teritoriului rusesc de atacuri dinspre vest. Un avanpost militar în vest avea să fie și un util memento amenințător pentru

Polonia că, deși fusese vulnerabilă în fața Germaniei din mai multe părți înainte de 1939, fratele ei sovietic învecinat avea să se afle și la nord, și la est.

Un alt motiv pentru înșfăcarea Königsbergului a fost unul mai simplu; dorința celui mai mare leu din haită de a smulge doar pentru el o bucată din leșul unui dușman feroce. Se vorbește despre „violarea" granițelor prin invazie, dar invazia Prusiei Orientale a fost însoțită și de violuri trupești – sexuale și crime obișnuite – la o scară teribilă.

După ororile invaziei și după următoarele luni, situația din oraș s-a calmat. Ofițerii și administratorii sovietici au inspectat conacele și vilele de la Amalienau, o suburbie din capătul vestic, atrăgătoare și afectată doar parțial, alegându-și casele în timp ce gestionau tranziția – expulzarea germanilor rămași și sosirea coloniștilor din restul Uniunii Sovietice.

În iulie 1946, orașul a primit oficial un nume sovietic nou – Kaliningrad, după recent decedatul președinte al URSS, Mihail Kalinin (1875–1946). Kalinin era departe de a fi un nimeni, așa cum se pretinde uneori în Occident. Era o personalitate importantă a istoriei sovietice, iar cariera lui este o bună ilustrare a progresului și degenerării revoluției din Rusia. Spre deosebire de mulți dintre liderii comuniști, era cu adevărat un muncitor, nicidecum un intelectual. Ceea ce a fost cu adevărat remarcabil în viața lui Kalinin a fost că a murit de moarte bună la vârsta de 70 de ani, supraviețuind

epurărilor care i-au secerat pe numeroși vechi bolșevici contemporani de-ai săi. Când guvernul sovietic a căutat variante de înlocuire pentru toponimele germane pentru întregul sector al Prusiei Orientale, nu prea mai rămăseseră nici un fel de nume alternative rusești. Stalin a putut să-și omagieze aghiotantul dispărut și să imprime totodată o identitate sovietică acestui oraș inamic.

Ștergerea din memorie a vechiului Königsberg pentru ceea ce simboliza, pe lângă chestiunea incomodă că ducea lipsă de orice fel de trecut rusesc, a făcut parte din planul proiectanților sovietici ai noului Kaliningrad, dar acesta nu era întregul plan. Cum spunea arhitectul sovietic M.R. Naumov în 1949:

> Centrul orașului, așa cum era construit de germani, era dezorganizat, barbar – lucru caracteristic orașelor capitaliste. Erau o mulțime de străzi înguste, pe care tramvaiele se chinuiau să treacă. Pe locurile clădirilor vor fi ridicate alei, bulevarde înverzite și parcuri.[10]

Planul de reproiectare a unui oraș vechi și înghesuit la o densitate mai redusă, cu străzi mai largi și mai drepte, cu clădiri moderne și mai mult spațiu verde, nu era într-un dezacord total cu ceea ce se întâmpla în orașele occidentale ale Europei. În aceeași perioadă, alte porturi grav afectate de bombardamente precum Kiel și Plymouth au fost regândite radical într-un stil asemănător. Aspectul ambițios al noului Kaliningrad nu ținea atât de mult de arhitectură

sau de planificarea urbană, ci de un Kaliningrad ca loc în care să se poată zămisli un nou tip de civilizație, un oraș pe deplin sovietic ridicat pe o *tabula rasa*, un spațiu în care oamenii să o poată lua și ei de la zero. Nu existau biserici sau parohii ortodoxe, iar autoritățile s-au putut făli cu faptul că noul Kaliningrad era un oraș complet ateu.

Datorită poziției sale strategice, Kaliningradul a fost extrem de bine supravegheat de autoritățile sovietice. A fost un „oraș închis", ceea ce înseamnă că aveai nevoie de permise speciale pentru a-l vizita. Granița cu Polonia a fost închisă. Rămășițele „Berlinka", autostrada din epoca nazistă care intenționa să lege Berlinul de Königsberg și care fusese construită doar parțial, au devenit o întindere sinistră și pustie de beton prin pădurile din nordul Poloniei și din apropierea orașului Kaliningrad. Militarii au format o parte substanțială din populația și economia Kaliningradului, impregnând întreaga provincie cu mentalitatea unei societăți conduse la ordin. Regiunea a fost repopulată de un amestec de cetățeni veniți de bunăvoie sau recrutați din întreaga Uniune Sovietică, transformându-se într-un microcosmos și un creuzet al diversității care exista în URSS. Încă există comunități a căror „casă" a devenit independentă, mai ales din Lituania și Belarus, dar și din Asia Centrală și de pe tot cuprinsul Rusiei. Popoarele au fost pulverizate și recombinate în laboratorul care a fost Kaliningradul, iar rezultatul a fost mai degrabă

unul sovietic decât rus. A fost un oraș al URSS ca superputere, un centru militar care se profila amenințător spre vest și o bază pentru unele sectoare științifice și tehnice avansate. Kaliningradul este în continuare mândru de cei trei cosmonauți ai săi.

Mătăhălosul castel din Königsberg, în mare parte o ruină, se profila încă peste centrul orașului în anii 1960, iar întrebarea legată de ce anume se poate face cu el a stârnit ceea ce, după standardele sovietice, a fost o intensă dezbatere publică. 50 de intelectuali – scriitori, arhitecți, jurnaliști – au scris Comitetului Central, susținând că structura trebuie conservată ca monument istoric. Autoritățile au respins cererea, îndemnând: „Să smulgem din rădăcini cuibul imperialismului german!“ In aprilie 1968, încărcăturile cu explozibil au început să zdruncine ceea ce rămăsese din clădire, aceasta fiind rasă de pe fața pământului.

Construcția care a apărut în locul ei a fost la fel de emblematică pentru Uniunea Sovietică cum fusese castelul Königsberg pentru Germania imperială. Este un bloc masiv de beton cu design brutalist lipsit de compromisuri, un aranjament asimetric cu două turnuri în formă de plăci legate prin pasarele la etajele superioare. Clădirea, poreclită „Monstrul“, a fost catalogată deseori drept cea mai urâtă construcție din lume. Autoritățile au fost conștiente că ea conferea orașului lor o imagine tristă și sinistră, așa că a avut parte de o renovare, cu o armătură albastră care îi acoperă structura pătată de beton,

proiectând o anumită grandoare de pe creasta ei solitară și depopulată care străjuiește ceea ce obișnuia să fie orașul vechi. Denumirea ei propriu-zisă este Dom Sovetov (Casa Sovietelor) și a fost concepută pentru a fi, cât se poate de potrivit, un autoritar cartier general pentru organizațiile regionale ale Partidului Comunist.

Dom Sovetov, Kaliningrad, ianuarie 2019

Povestea standard este că a fost abandonată înainte să poată fi ocupată, deoarece nu era sigură din punct de vedere structural. Beciurile castelului se află încă acolo, la mai multe niveluri de adâncime și în mare parte inundate, iar greutatea masivului de beton al Dom Sovetov care apasă pe aceste catacombe de cărămidă l-au făcut prea riscant și prea instabil pentru ca partidul să se mute în el. Prin urmare, moștenirea germană dată uitării într-o manieră voită și nepăsătoare subminează tentativa bombastică a sovieticilor de a o nimici. Îmi aduce aminte de catedrala din Ciudad de

México, care se fărâmă pentru că a fost construită pe ruinele instabile ale principalului templu aztec. Este o bună poveste istorică, o alegorie freudiană despre aspectele reprimate care subminează încercarea minții conștiente de a salva aparențele.

Totuși s-ar putea ca povestea metaforică să nu fie pe de-a-ntregul adevărată. Clădirea este încă acolo și pare, cel puțin la prima vedere, să fie fiabilă. Urâțenia ei extraordinară are legătură atât cu aspectul mat, neterminat, cât și cu designul. Mi s-a povestit o altă versiune despre crearea ei. Ea spune că inginerii constructori și arhitecții și-au dat seama încă de la începutul proiectului că greutatea avea să prezinte un risc, iar planurile au fost ajustate pentru a-i reduce înălțimea și gabaritul. Era pe cale să fie ocupată în 1991, în clădire fiind instalate ascensoare funcționale, iar pereții tapetați, când Uniunea Sovietică s-a destrămat, iar Kaliningradul a suferit un colaps economic. Potrivit acestor spuse, problemele structurale n-au avut legătură câtuși de puțin cu clădirea, ci cu sistemul sovietic și cu succesorii acestuia.

Pentru sovietici și ruși au existat și alte chestiuni reprimate asociate cu castelul fantomatic de sub Dom Sovetov. Acesta a fost locul atestat în care a fost văzută ultima oară Camera de Chihlimbar. Dispariția Camerei de Chihlimbar a ajuns să facă parte din politica Războiului Rece.[11] Pentru sovietici a fost utilizată ca exemplu de manual al rapacității naziștilor, o modalitate facilă de a le stârni

germanilor sentimentele de vinovăție și de a distrage atenția de la furturile extraordinare de obiecte de artă înfăptuite de sovietici din Germania. Zidurile goale din Palatul Ecaterina erau un reproș neîncetat, o preîntâmpinare a oricăror văicăreli germane în privința anexării orașului distrus Königsberg. Ideea că acea cameră se afla în continuare undeva în Germania sau poate ascunsă, nedescoperită, printre colinele tainice ale Sileziei Inferioare menținea o rană deschisă, slujea unui scop util. O altă teorie, cum că s-ar fi scufundat odată cu *Wilhelm Gustloff*, era mai puțin atrăgătoare. Întreaga saga a fost aproape sigur o poveste de propagandă. Primele anchete sovietice din 1945–1946 au aflat că acea cameră nu părăsise probabil niciodată Königsbergul și că este posibil să fi fost distrusă când trupele sovietice incendiaseră castelul sau, poate, în timpul raidurilor RAF din vara precedentă. Este cât se poate de posibil ca acele casete să se găsească într-unul dintre tunelurile prost cartografiate de sub Dom Sovetov. Cu toate acestea, există în continuare destul de multe piese din puzzle care nu se prea potrivesc – cum ar fi faptul că o parte din Cameră, șterpelită de soldații germani, și-a făcut apariția în Bremen în 1997 – ca să lase loc de îndoială.

Guvernul sovietic a decis în 1979 că va înlocui camera cu una nouă, dar progresele au fost lente în primul deceniu și au încetat cu totul la începutul anilor 1990. Cu toate acestea, Camera de Chihlimbar a fost creată la comandă pentru

un gest de reconciliere, iar compania germană din domeniul energiei Ruhrgas a luat inițiativa în 1999 și a finanțat reconstrucția ei, reînnoind darul lui Friedrich Wilhelm pentru cârmuitorii Rusiei. Rezervele de chihlimbar erau la apogeu, căci companiile rusești extrăgeau substanța de pe țărmul Mării Baltice, iar tehnologia prelucrării chihlimbarului făcuse progrese importante din epoca în care era o substanță notorie pentru fragilitatea ei și dificultatea cu care putea fi prelucrată. Noua Cameră de Chihlimbar a fost pregătită să fie inaugurată de Vladimir Putin și Gerhard Schröder la Sankt-Petersburg în 2003, când lideri mondiali au venit în vizită cu ocazia tricentenarului orașului construit pe un teritoriu cucerit de la Suedia. Camera a fost înfățișată ca un simbol al păcii și reconcilierii, dar chiar și atunci au existat conotații tulburătoare – mai ales pentru Polonia sau Lituania, țările chihlimbarului plasate între Germania și Rusia.

Kantgrad

Kaliningradul nu a făcut deloc bine față finalului Uniunii Sovietice. Deși se afla în Federația Rusă, identitatea exclavei se baza pe faptul că era mai degrabă sovietică decât rusă, un punct de reper care a dispărut brusc. Odată ce Lituania și Belarus au devenit independente, a fost ruptă geografic de restul Rusiei, o revigorare a statutului ei istoric sub Prusia și Germania. Ca regiune militarizată, Kaliningradul a suferit de pe urma șubrezirii forțelor armate sovietice din anii 1990, pierzând bani și populație, care nu au

fost înlocuite prin surse noi și legitime de dezvoltare. În schimb, ceea ce s-a întâmplat a fost un colaps social. Vizitatori din anii 1990, precum jurnalistele Anne Applebaum și Catherine Scott-Clark, descriu un oraș prăbușit, de coșmar – un mediu degradat, în care nimic n-avea noimă și numeroși oameni erau niște suflete pierdute. Amplasarea vestică a enclavei și statutul ei de anomalie geografică au făcut-o atrăgătoare pentru crima organizată, iar la jumătatea anilor 1990 contrabanda de toate felurile – mai cu seamă cu automobile și droguri – a fost o industrie în plină înflorire. Disperarea, dezrădăcinarea și necazurile economice au nimicit orașul.

Cunoștințele locuitorilor din Kaliningrad despre istoria orașului erau sumare. Applebaum a descoperit că singurul memento recunoscut public legat de trecutul presovietic al orașului era buncărul în care se predase von Lasch. Localitatea nu avea un nume potrivit, o expresie a dezrădăcinării și a artificialității sale. Așa cum se întâmplă și în alte zone de frontieră repopulate, istoriile locale, familiale, naționale și oficiale nu erau pe aceeași lungime de undă unele cu celelalte și contribuiau la senzația de viață trăită într-un loc distopic, alienat. În vreme ce Leningradul putea să poarte o dezbatere publică și să voteze dacă dorește să redevină Sankt-Petersburg, în Kaliningrad nu exista nimic la care să se întoarcă. Au fost sugerate niște alternative în anii 1990 – revenirea la numele din 1945–1946, Kionigsberg

(Кёнигсберг), sau redenumirea orașului după o celebritate locală care să producă mai puține controverse, transformându-se în Kantgrad (Kant a rămas o personalitate respectabilă în epoca sovietică, într-o oarecare măsură pentru că Marx îi era dator și îl făcuse să fie acceptabil din punct de vedere ideologic). În toiul colapsului de la începutul anilor 1990 au existat chiar și zvonuri – niciodată confirmate – că provincia ar putea fi revândută Germaniei; statutul ei post-1945 nu fusese niciodată ratificat printr-un tratat de pace cuprinzător. Ceea ce s-ar fi întâmplat cu localnicii într-o asemenea eventualitate n-a fost nicicând limpezit, deși, pesemne, ar fi avut de ales între a deveni cetățeni germani sau a se muta în Marea Rusie.

Ajungând acolo în 2019, întârziasem cu 20 de ani pentru a trăi perioada *Diamond Dogs* a Kaliningradului. Să luăm catedrala, de pildă: când Anne Applebaum a vizitat-o, ea și cei care o însoțeau se aflau „pe o insulă înconjurată de canale poluate; în spatele nostru se înălța ruina catedralei, fără acoperiș, fără podele, fără geamuri, despuiată ca niște coaste ale unei bestii uriașe“.[12] Catedrala a fost prima mare clădire din Königsbergul german care a fost restaurată. În 1981, spre finele perioadei sovietice, atitudinea față de manifestările istorice și religioase a început să se îndulcească și s-au pornit lucrări de stabilizare a vestigiilor în vederea restaurării lor ulterioare. După destrămarea URSS, germanii, inclusiv supraviețuitorii strămutați din Königsberg, au început să viziteze orașul și au

rămas cu sufletul sfâșiat după ce au văzut ce se petrecuse. S-au deschis buzunare adânci pentru a finanța salvarea catedralei devastate, care a fost reconstruită între 1994 și 2005. Tehnic vorbind, este sală de concerte și monument istoric. Există o expoziție care detaliază distrugerea din 1944–1945 și renașterea ei, cu câteva fragmente din acoperișul spulberat, printre care se numără un urs de piatră, al cărui cap poate fi atins ca să-ți aducă noroc. Mândria și bucuria catedralei constă în orga ei[13], o fiară grandioasă, cu 90 de registre și cu 6 301 tuburi, a cărei inaugurare din 2008 a consemnat reîntoarcerea tradiției muzicii bisericești de orgă din Königsberg după distrugerea predecesoarei ei în 1944. Se țin zilnic concerte, în care orga arată ce poate, de la pasaje surprinzător de subtile și delicate la cele de forță, captivante, pătrunzătoare. Momentul meu preferat din acest loc cumplit de distrus, dar restaurat, a fost să ascult Toccata lui Boëllmann din *Suite gothique*, a cărei melodie sinistră, interpretată la orga din Kaliningrad, a sunat de parcă ar fi putut să invoce anticii zei lovecraftieni.

În Kaliningrad a început să-și facă apariția un stil arhitectural bizar, iar exemple ale lui se pot vedea și pe partea poloneză a granței. Unii l-ar putea numi neoprusac; este o versiune simplificată a clădirilor gotice și hanseatice din cărămidă roșie care pot fi întâlnite de lungul țărmului sudic al Mării Baltice. Primele experimente s-au produs pe *uliță* Lenina la finele anilor 1980, dar este stilul preferat în

zonele de patrimoniu ale orașului precum Satul Pescarilor, de-a lungul brațelor râului Pregolia, vizavi de capătul estic al catedralei.

Satul este o fâșie subțire pe malul râului, cu un drum larg și neprimitor în spatele lui și apoi cu o priveliște peste o insulă plată către noul stadion de fotbal. Într-o oarecare măsură, este agreabil, fără să fie însă vreo mare scofală. Pare neterminat și este greu să nu te gândești că-i o fărâmă dintr-un plan mai amplu care n-a fost construit. Iarăși, arhitectura ca metaforă – o tentativă superficială de a conferi Rusiei un aspect occidental. Un obiectiv interesant din apropierea satului care a fost restaurat este sinagoga, inaugurată în 2019, dar nefinisată. Este clădită conform planurilor sinagogii originale din Königsberg, care a fost construită în 1896 și a fost prima clădire mare a orașului care a căzut pradă barbariei când naziștii din partea locului au incendiat-o cu ocazia *Kristallnacht*, în noiembrie 1938.

Lucrurile nemțești sunt considerate dezirabile în Königsberg/Kaliningrad; să ai o casă germană într-un cartier vechi precum Amalienau sau Verhneie este un semn de bogăție și bun-gust. Un lanț local de minimarketuri se numește „Kant“ (nici măcar „Кант“). Grație unei chichițe în regulile vamale și de impozitare, oamenii preferă să conducă automobile occidentale second-hand – adesea germane –, nu modele rusești. Din nefericire însă, rețeaua de tramvaie moștenită de la germani s-a redus la o singură linie zdrăngănitoare din suburbiile

vestice către centrul orașului și zona de patrimoniu.

Există nenumărate moduri mărunte prin care Kaliningradul își revendică moștenirea prusacă sau poate că o identitate prusacă își recuperează treptat orașul. Dieta este un exemplu. Rușii din Kaliningrad mănâncă Königsberger Klopse, consistentele chiftele adorate de germanii din Prusia Orientală. S-a produs o renaștere a marțipanului de Königsberg. A fost un exemplu de cosmopolitism-provincialism kantian, o industrie fondată de imigranții italieni care a devenit o tradiție a locului până când orașul lui Kant a fost distrus în 1945, iar acum este trezită iarăși la viață. Există un mic muzeu în Poarta Brandenburg prusacă, ridicată din cărămidă roșie, cu o machetă a catedralei restaurate fabricată din marțipan. Urmele trecutului german au fost neglijate decenii la rând, dar după 1991 o minoritate curajoasă de anticari ruși excentrici și încăpățânați au conservat cu grijă toate vestigiile pe care le-au putut găsi; de pildă, în Mamonovo există un muzeu al cărămizilor din epoca germană a Prusiei Orientale.

Rușii din Königsberg beau ceai de cătină, o fiertură acră și cleioasă din niște boabe portocalii strălucitoare, care, asemenea alimentelor din orice colț al lumii cu gusturi cu care ajungi să te obișnuiești, are reputația de a fi benefic pentru sănătate. Cătina este o plantă robustă și noduroasă care crește de-a lungul țărmurilor nisipoase și ale cărei rădăcini stabilizează dunele de nisip. Promovarea ei a făcut parte din

proiectul prusacilor de a conserva peisajul sălbatic al cordonului litoral al Curlandei, iar robuștii locuitori ai zonelor rurale ale Prusiei Orientale își căutau substanțele nutritive în boabele produse de cătină. Acum, rușii fac același lucru și nu este singura tradiție locală – urbană sau rurală – care a fost redescoperită sau reinventată din „epoca germană".[14]

Fereastra pentru schimbarea numelui oficial al orașului s-a închis pentru viitorul apropiat. O modificare oficială a denumirii orașului ar însemna o procedură birocratică costisitoare; cheltuielile și bătăile de cap pentru a obține ștampile oficiale noi și pentru ca toți cetățenii să fie reînregistrați la diversele birouri nu trebuie subestimate în Rusia. De asemenea, Moscova s-ar uita chiorâș la orice distanțare aparentă a orașului de identitatea lui rusească. Rusia recentralizându-se sub regimul lui Putin, nu mai există modalități locale eficiente pentru a decide lucrul ăsta. Singura posibilitate rămasă pentru o denumire reconciliatoare ține de aeroport; ar putea să existe un Aeroport Internațional Immanuel Kant, cu „cerul înstelat deasupra mea" ca parte din campania lui de promovare. Dar perspectiva oficială de acum este mai apropiată de habarniștii naționaliști care se lamentează din cauza acestui „trădător" numit Kant, care a scris „cărți ciudate", și care vandalizează siturile memoriale existente.[15]

Indiferent de deciziile oficiale, numele neoficial al orașului este pe alocuri din ce în ce mai neclar. Dacă locuitorii din Sankt-Petersburg

au un nume neprotocolar pentru orașul lor („Piter"), nu este surprinzător că oamenii din Kaliningrad își doresc unul pentru localitatea și pentru identitatea lor. Și n-ar trebui să ne surprindă nici faptul că o să-l găsească în istoria locală autentică a regiunii și, prin urmare, implică variațiuni ale Кёниг și aluzii la tradițiile Prusiei Orientale. Compania regională de autobuze este Kenig-Auto, principalul distribuitor de automobile este Konigsberg și tot așa. Dacă discuți despre Königsberg, oamenii vor ști la ce te referi și vor fi mai puțini cei care se vor simți ofensați decât dacă ai tot vorbi despre „Bromberg" sau „Posen" când te afli în Polonia. Poți să cumperi fără jenă suveniruri din Königsberg care te-ar face să fii tratat cu suspiciune în Germania drept naționalist. Din rațiuni oficiale, oamenii trebuie să pretindă uneori că este un oraș rusesc normal, dar când statul îi obligă, cerându-i de pildă unui ghid turistic să scoată în evidență „istoria rusă" pentru vizitatorii oficiali, răspunsul este în bătaie de joc.

Bunăstarea economică a orașului a oscilat în funcție de fluxul și de refluxul relațiilor dintre Europa și Rusia. A existat mult optimism la începutul anilor 2000 și se părea că ar fi putut să devină o fereastră îndreptată spre Vest a noii Rusii. Cum spunea Vladimir Putin în 1999, avea să fie „regiunea-pilot din cadrul cooperării euro-ruse".[16] În 1996 a fost adoptat prin decret statutul radical de Zonă Economică Specială scutită de taxe, deoarece altfel ar fi fost imposibil

să atragă investiții în acest colț izolat, militarizat și mai degrabă înfricoșător al estului Europei. Încă din 1998, în regiune începuseră să apară unele industrii, inclusiv producția de automobile prin BMW și Kia. Avantajele fiscale au fost reduse în 2006 și de atunci economia locală s-a orientat mai mult către industriile extractive și de tip *rentier*, cum sunt cele care au legătură cu pământul, jocurile de noroc și chihlimbarul.

Atacul Rusiei asupra Ucrainei din 2022 a pus capăt în mare parte visurilor favorabile de „fereastră către Vest" pentru Kaliningrad; veșnicul echilibru al regiunii între comerț și idei, pe de o parte, și putere militară, pe de altă parte, s-a înclinat către cea din urmă. Este o bază pentru marina militară și probabil și pentru unele dintre armele nucleare ale Rusiei. Este greu să știm ce gândesc locuitorii permanenți ai Kaliningradului, cu identitatea lor europeană și cu accesul lor la mass-media occidentală. Pentru moment, Kaliningradul reprezintă o muscă imperială primitivă, însetată de sânge, prinsă în chihlimbarul cleios al Uniunii Europene. Dar mi-este greu să-mi pierd speranța că în viitor acolo se va ivi un spațiu autonom cu mai multe denumiri, ruso-germano-polonezo-lituanian, dar, mai presus de toate, european.

8

De la Stettin, la Marea Baltică

(Germania, Polonia)

> *De la Stettin, la Marea Baltică, până la Trieste, la Marea Adriatică, o Cortină de Fier s-a lăsat peste continent.*[17]
>
> Winston Churchill, 5 martie 1946

Stettin nu se află chiar la Marea Baltică. El se găsește la 60 de kilometri în interiorul țării, pe malurile râului Oder, la sud de o mare lagună, separată de mare printr-o serie de insule.********
Ca să ajungi la Marea Baltică, trebuie să navighezi pe unul dintre canale între lagună și marea propriu-zisă. Granița germano-poloneză, un hotar necunoscut și extrem de disputat în momentul în care vorbea Churchill, atinge marea într-un port mic și o stațiune balneară care fusese de curând redenumită Świnoujście din Swinemünde. Dar Churchill știa ce anume avea efect când se adresa publicului, iar numele „Stettin“ suna bine când îl pronunțai; această parte din celebrul său discurs de la Fulton, Missouri, și-ar fi pierdut o parte din impact dacă ar fi început cu Winston încercând să mormăie „Swinemünde“. Mulțumită lui Churchill, numele german al orașului Szczecin continuă să fie cunoscut pe scară largă în lumea anglofonă,

în vreme ce Breslau și Danzig se șterg din memorie.

Churchill deplângea Cortina de Fier în întregul ei, dar avea obiecții speciale față de noua frontieră dintre Germania și Polonia. Discursul lui Churchill de la Fulton continua:

> Guvernul polonez, controlat de ruși, a fost încurajat să facă incursiuni importante și nedrepte în Germania, iar în acest moment se desfășoară expulzări în masă ale germanilor la o scară cumplită și de neînchipuit.[18]

Polonia suferise groaznic în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Hitler își dezlănțuise mașinăria de război asupra Poloniei în septembrie 1939, invadând-o din Prusia Orientală, dinspre nord, și din Silezia, dinspre sud. Împreună cu Stalin, împărțiseră Polonia între ei. În timpul ocupației, naziștii au încercat să integreze vestul țării în Germania prin purificare etnică, în vreme ce rămășița numită „Generalgouvernement" a fost administrată ca o colonie de sclavi. Naziștii au ucis trei milioane de polonezi și 3,3 milioane de evrei. Când țara a reapărut după 1945, noile frontiere au micșorat-o și au mutat-o radical către vest. Din una dintre cele mai multiculturale societăți ale Europei, Polonia a devenit aproape monoculturală, iar schimbările de graniță și purificările etnice au eliminat aproape toate populațiile ei ucrainene, germane și bieloruse. Imperiul nazist a fost înfrânt, însă URSS și-a păstrat cea mai mare parte a câștigurilor de pe urma Pactului

Molotov-Ribbentrop, din 1939. Polonia a fost compensată cu teritorii germane din vest.

Tratatul de la Versailles făcuse o treabă bună în respectarea granițelor istorice și în separarea regiunilor cu majoritate germană și majoritate poloneză, dar n-au mai existat asemenea amabilități la reuniunea de la Potsdam, din 1945. În 1945, frontiera polonezo-germană s-a mutat în ceea ce fusese în mod indubitabil teritoriu german vreme de peste 200 de ani din punctul de vedere al suveranității și chiar mai mult din punct de vedere cultural. Pierderile suferite în est de Polonia în fața Uniunii Sovietice au fost compensate prin confiscarea unei regiuni mai mici, geografic vorbind, dar mai dezvoltate – tot ce se găsea la est de linia râurilor Oder și Neisse, plus o zonă din jurul orașului Szczecin, la vest de Oder, la care se adăuga jumătatea sudică a Prusiei Orientale. Oder, lat și cu poduri puține, este un fluviu european important. Omologul său germano-polonez de graniță, Neisse, nu-i deloc așa: se varsă în Oder între Guben și Frankfurt și înainte de schimbarea bruscă a statutului său n-a fost nicidecum vreun hotar despărțitor. Este un râu mic, cu mai multe orașe care înainte de 1945 se întindeau pe ambele lui maluri, neexistând nici o diferență lingvistică sau culturală semnificativă între cele două părți. Într-un loc, la Bad Muskau, grădinile unui conac boieresc se întind în continuare peste Neisse. Ideea că ar putea fi potrivit ca frontieră internațională a fost în totalitate a lui Stalin.

Populația germană din ținuturile de la est de Oder-Neisse a fost izgonită în etape după 1945, dezrădăcinându-se în jur de opt milioane de oameni, majoritatea lor sfârșind în Germania Federală; a fost o purificare etnică radicală care n-ar fi putut fi tolerată decât în circumstanțele brutale ale anilor 1940. Churchill a pierdut alegerile din 1945 în toiul acestor evenimente și declara ulterior că el n-ar fi aprobat acest lucru. Puterile occidentale au considerat că expulzarea unui număr atât de mare de germani era de neconceput și probabil imposibilă logistic. „Ar fi mare păcat să îndopăm gâsca poloneză cu atât de multă mâncare nemțească încât să moară de indigestie“, cugeta Churchill la Ialta, subliniind politica britanică de împotrivire față de împingerea Poloniei prea mult înspre vest, așa cum făcuse Lloyd George la Versailles.

Regiunile „recuperate“ au fost colonizate de polonezi, unii dintre aceștia fiind ei înșiși alungați din estul acum sovietic; comunitățile erau mutate la pachet, iar fostele identități poloneze ale unor așezări răsăritene au primit o nouă viață în noile orașe poloneze din vest. Exilaților din est li s-au alăturat oameni din Polonia Centrală, mulți dintre aceștia văzându-și viețile anterioare distruse în timpul războiului.

Linia Oder-Neisse s-a născut în sânge. Deși o parte din cicatrice nu s-a vindecat, a devenit o frontieră pașnică, de comun acord, în care două state cooperează și pe care oamenii o pot trece neîngrădiți. Germania a ajuns să-și accepte pierderile și să le pună în contextul răului pe

care nazismul l-a adus Poloniei și restului Europei de Est. O Polonie mai încrezătoare a început să recunoască trecutul german a unei mari părți din teritoriul ei. În vreme ce mă apropii de acest hotar conștient de ceea ce obișnuia el să reprezinte, el are o semnificație diferită pentru mulți tineri care au pedalat de-a lungul Oder-Neisse Radweg (rută pentru ciclism), de la piscurile romantice din sud, din apropiere de Zittau, la întâlnirea cu Marea Baltică de la Szczecin sau Świnoujście. Sunt mulți tineri germani care nu știu sau cărora nu le pasă că această zonă a fost vreodată în interiorul Germaniei, presupunând că acele zone întunecoase de la est de granițele moderne ale țării au avut vreo legătură cu efemerul imperiu nazist.

Există încă traume îngropate de-a lungul liniei de demarcație, vestigii pe jumătate uitate ale unui trecut din care reverberează orori și violență, dar și senzația unei mari puteri aflate la est. Vei auzi glasuri care reflectă resentimentele față de centru, care se formează mereu la marginile teritoriului național; oamenii aflați de-a lungul hotarului nu iubesc din cale-afară autoritățile din Berlin sau din îndepărtata Varșovie. Dar există și motive de optimism, că trecutul poate fi depășit, că fantomele pot fi lăsate să se odihnească și că sârma ghimpată poate fi pusă la pământ.

Aleea din scânduri de la granița germano-poloneză de la Ahlbeck/Świnoujście, septembrie 2018

O linie în nisip: Świnoujście/Swinemünde, Pomerania

Dacă te-ai uitat vreodată cu curiozitate la o hartă a Europei, s-ar putea să fi dat peste anomalia care este orașul Świnoujście. Se află în Polonia, dar înainte ca un tunel să fie inaugurat în 2023 nu era conectat cu nici un alt loc din această țară, formând o enclavă la capătul insulei Usedom (Uznam), aproape în întregime germană. În cea mai mare parte a vieții sale, orașul a fost cunoscut sub numele lui german, Swinemünde; numele polonez Świnoujście are aceeași semnificație: „gura râului Świna".

Świnoujście nu are cine știe ce trecut ca zonă de frontieră înainte de 1945, cu toate că apartenența lui națională a fost mai fluidă decât te-ai putea aștepta. Suedia n-a fost evacuată din

ultimele ei posesiuni din Pomerania decât în 1815, dar gura de vărsare a râului a revenit Prusiei în 1720, iar orașul a fost întemeiat în 1748. Micuța așezare domina una dintre gurile importante de vărsare ale Oderului în Marea Baltică și avea un port natural grozav, care a fost îmbunătățit de sârguincioșii prusaci cu un mare canal și cu două diguri uriașe, care se prelungesc în Marea Baltică. De asemenea, Swinemünde a fost un oraș militar important, cu mai multe fortărețe zdravene din cărămidă roșie care păzesc din ambele părți gura de vărsare a râului Swine. În 1945, germanul Swinemünde a ajuns la final după aproape 200 de ani, localnicii săi fiind expulzați înspre vest, în direcția orașului Kiel.

Anii cu sârmă ghimpată ai Războiului Rece au continuat la Świnoujście (și în învecinatul Ahlbeck german) după 1990, ca frontieră externă a UE care trecea acum prin capătul insulei Usedom, până ce Polonia i s-a alăturat în 2004. A mai durat trei ani, dar, după ce în decembrie 2007 a intrat în vigoare aderarea Poloniei la Spațiul Schengen, s-a renunțat la controalele la frontieră și, în sfârșit, a existat o liberă circulație a oamenilor între cele două părți ale insulei.

Ahlbeck este acum unul dintre cele mai vesele puncte de trecere a frontierei din Europa, dacă nu din lume. Granița germano-poloneză întâlnește Marea Baltică pe o plajă largă și nisipoasă care, într-o zi însorită, arată frumos și îngrijit. Linia precisă dintre țări se pierde când te apropii de țărm, dar oamenii, adesea însoțiți de

câinii care se bucură de vântul care le flutură blana, se plimbă înainte și înapoi peste hotar fără să bage de seamă lucrul ăsta. Cu stângăcie, am marcat pe nisip cu pantoful și cu degetul cea mai relaxată graniță din lume, ca să-i pot face o fotografie, dar știam că mareea va sosi curând și va șterge linia.

Deși granița este invizibilă pe plajă (cu excepția cazului în care a trasat-o un englez în trecere), chiar în spatele dunelor se află un mic monument care marchează nu atât frontiera în sine, cât posibilitatea existenței unei granițe pașnice și deschise între Germania și Polonia, după sute de ani de conflicte care au culminat cu numeroasele orori ale secolului XX. Monumentul de frontieră este o structură simetrică de oțel care evocă mai degrabă un pod decât o barieră, fiind o atracție turistică minoră. Oamenii care se plimbă sau merg cu bicicleta printre pini de-a lungul „Promenadei Europa" se opresc un pic ca să facă poze, se bucură de plăcerea tipică zonelor de frontieră de a țopăi dintr-o țară în alta sau utilizează toaleta ecologică cu apă de ploaie și lumină solară, destul de rău mirositoare, aflată la câțiva metri în Germania. Cum te uiți spre nord de la monument – așa cum ai tendința să faci –, există o alee din scânduri care se întinde literalmente de-a lungul liniei de frontieră, între cele mai nordice obeliscuri mici și dungate care marchează granița dintre Germania și Polonia; o frontieră deschisă unui viitor al cooperării. Privind spre sud, găsești o amintire a ceea ce era

granița în trecut – o fâșie golașă și neospitalieră de pământ care străbate o pădure și rămășițele gardurilor care obișnuiau să țină oamenii în țarc în fiecare parte.

Świnoujście este unul dintre orașele poloneze de graniță cele mai prietenoase cu germanii; nu pare să existe prea mare stinghereală față de hoardele de vizitatori germani, în mare parte vârstnici, care vin în est pentru locantele cu pește afumat ieftin și gustos și pentru alte plăceri de litoral. Există și un trenuleț care leagă locul doar cu Germania. Găsești panouri în centrul orașului care prezintă peisajul stradal din epoca germană și oferă denumirile germane pentru străzi, dar și un restaurant – „Prochownia a.d. 1853" – într-o fostă uzină de praf de pușcă de lângă fortul vestic, oferind feluri de mâncare poloneze și prusace sub însemnul Pickelhaube. În urma aderării Poloniei la UE, restricțiile asupra achiziționării proprietăților în Polonia vestică de către germani au fost ridicate, iar majoritatea automobilelor parcate lângă unele dintre noile blocuri de locuințe de lângă coastă au numere de înmatriculare germane.

Stettin la graniță

Stettin a fost principalul port pentru Berlin, infrastructura lui fiind îndreptată spre sud și spre vest. Unul dintre primele canale mari din Europa, Finow, a fost săpat în 1605 pentru a lega râul Havel (și așadar Berlinul) de Oderul mai larg. Încă din 1800, viitorul președinte american John Quincy Adams, aflat în vizită, a admirat

canalele Oder-Spree și Oder-Vistula, dar a deplâns barierele comerciale care obstrucționau progresul:

> Folosul lor în înlesnirea legăturilor dintre diferitele părți ale Germaniei și, mai presus de toate, cu Polonia ar fi și mai mare decât este dacă n-ar fi împiedicat de acea invidie reciprocă îngrădind trecerile dintre ținuturile suveranilor vecini și rivali.[19]

Pe măsură ce Europa s-a industrializat, iar statele germane s-au reunit și au căzut barierele comerciale, coridorul Berlin-Stettin a devenit din ce în ce mai important. Canalul de mare adâncime Oder-Havel a fost săpat în 1908, cu o mare ecluză la Niederfinow pentru ridicarea și coborârea navelor între Valea Oderului și platoul mai înalt dinspre vest. Unul dintre primele tronsoane lungi de autostradă care s-a inaugurat a fost drumul către Stettin, în 1936.

Stettin, de la originile lui de oraș-castel din care era guvernată Pomerania, a evoluat într-un prozaic oraș industrial și portuar; ghidul meu Baedeker din 1897 consemnează că „așezarea nu prezintă mare interes pentru călător". În 1945, când orașul, grav avariat, a fost cucerit, a părut pentru o vreme că Stettin va rămâne în Germania – la primărie a fost instalată o administrație comunistă germană în vara lui 1945 – sau poate o exclavă sovietică, ca în cazul Königsbergului. Dar avea să se transforme în orașul polonez nord-vestic Szczecin.

Noul oraș se găsea la marginea îndepărtată a Poloniei. Statutul său polonez a părut provizoriu și instabil vreme de câțiva ani după război; precaute, autoritățile n-au acordat mare prioritate refacerii orașului, iar materialele de construcție care au putut fi recuperate dintre dărâmături au fost transportate de multe ori în est pentru a contribui la reconstrucția centrului vechi al Varșoviei. Mai târziu, Szczecinul a devenit portul naval al Poloniei, însă se afla într-o situație precară pe harta comercială și industrială, peste graniță față de Germania de Est și dincolo de valea foarte largă a Oderului inferior față de restul Poloniei.

Ceea ce a rămas în zilele noastre din vechiul Stettin german nu este lipsit de atractivitate; vestigiile orașului istoric de pe râu sunt restaurate încet, iar orașul nou din secolul al XIX-lea rămâne un ansamblu elegant de bulevarde largi, care se răsfiră din ceea ce era cândva Kaiser-Wilhelm-Platz, iar acum este Plac Grunwaldzki. Acest contrast între o zonă portuară deteriorată și împrăștiată și centrul orașului care a fost relocalizat după război a fost unul dintre cele câteva detalii care mi-au adus aminte de orașul meu natal, Southampton, lucru de care mi-am dat seama când mă aflam în Szczecin.

Szczecinul posedă o energie urbană, ceva ce lipsește cu desăvârșire în câmpiile plate din nordul Brandenburgului și din Pomerania germană de la vest – faptul că partea poloneză este mai plină de viață și mai atractivă este o

trăsătură comună de-a lungul Oderului inferior. Cum s-a întâmplat în perioada de după 1800, ridicarea barierelor comerciale restabilește importanța orașului Szczecin. Canalele care îl leagă de Berlin au fost reconstruite, cu o ecluză nouă la Niederfinow, iar linia de cale ferată are parte de o modernizare care era așteptată de multă vreme. Chiar și astăzi este la distanță de o zi de Berlin, iar hotarul dur dintre Polonia și Germania se estompează. Tradiția fabricării berii din epoca germană a fost reînsuflețită de polonezii întreprinzători. Regiunea din jurul Szczecinului din care vin navetiști se extinde dincolo de granița cu Germania, retrezind la viață unele sate cândva mohorâte și decăzute, căci polonezii din clasa de mijloc repară vechile case din așezări precum Tantow. Unele sate de frontieră sunt acum poloneze în proporție de 20%, o amintire bizară a vremurilor în care regatul Piast ajungea un pic mai la vest de granița din prezent, în urmă cu aproape 1 000 de ani.

O mare parte din restul hinterlandului german al Stettinului pare însă un colț neglijat al Europei. Orașe precum Schwedt – unde au fost conectate conductele rusești și unde era rafinat 90% din petrolul necesar Berlinului – par încremenite în forma în care erau în timpul Republicii Democrate Germane. Plimbându-te prin zonă, poți vedea ruinele conacelor impunătoare care au fost construite de aristocrații din Brandenburg sau de cei nou îmbogățiți care au apărut în perioada de avânt

economic a Germaniei secolului al XIX-lea. Scheletul din cărămidă roșie al palatului Hohenlandin, ridicat în 1861 și distrus în 1945, este martor al schimbărilor produse de război și de comunism și acum zace pe moșia lui abandonată. Oile și caprele pasc în țarcurile lor din jurul magaziilor și acareturilor sale, în timp ce vulturii de piatră de deasupra intrării principale a palatului se erodează lent. Peisajul postprusac începe de-aici și se întinde spre est până aproape de Suwalki.

Polenmarkt!

Am făcut călătoria din Berlin spre nord-est în septembrie 2020, în compania lui Jon Worth, un berlinez de origine britanică. Am ajuns în satul Hohenwutzen pe drumuri lăturalnice, urmărind și traversând canale și brațe de râu care se îndreptau spre Stettin, înspre nord, Germania îngustându-se la rândul ei pe măsură ce ne înghesuiam către podul peste Oder spre Polonia. Dar când treci podul se produce o schimbare de la această priveliște pastorală semilocuită – din senin, șoseaua se lărgește, reclamele luminoase și benzinăriile sunt pretutindeni, iar în partea stângă a drumului se profilează o fabrică de hârtie în ruină, prima clădire din Polonia. Însă, așa cum sugerează marele panou „Oder Center Berlin“, ruinele de cărămidă nu-s pustii; în halele restaurate, printre spațiile distruse, se află unul dintre cele mai mari târguri din Europa – Polenmarkt (piața poloneză).

Piața este o miniatură a istoriei moderne a regiunii. Fabrica de hârtie a fost construită în ceea ce era pe atunci cătunul Niederwutzen, la finele anilor 1930, coșul ei înalt și halele pătrate uriașe ale fabricii înălțându-se impunător peste Oder și luminând noaptea satele de pe malul celălalt. A adus 400 de locuri de muncă în zonă, dar istoria ei a fost scurtă: fabrica a fost avariată în timpul luptelor dintre Armata Roșie și SS din vara lui 1945, iar după ce războiul s-a încheiat utilajele au fost transportate în Uniunea Sovietică. Modificările postbelice de frontieră au dat malul drept al Oderului Poloniei, fabrica fiind plasată în punctul cel mai vestic al țării. Podurile către ceea ce era acum Germania nu au fost redeschise, nimeni în afara patrulelor de grăniceri nu se apropia de vechea fabrică, iar locul s-a degradat, fiind uitat.

Palatul Hohenlandin, octombrie 2021

În 1990, regiunea din partea germană a fost absorbită rapid în Republica Federală și, prin urmare, în Uniunea Europeană, în vreme ce Polonia a trecut printr-o „terapie de șoc“ economică pentru a se transforma într-o economie de piață. Combinația dintre puterea de cumpărare de pe partea germană și producția ieftină de pe partea poloneză a creat locuri în care fabricanții polonezi puteau să vândă consumatorilor germani, iar tarabele de piață au apărut la vechea fabrică de hârtie la începutul anilor 1990. În timp, pe măsură ce diferența dintre nivelul prețurilor s-a mărit – îndeosebi pentru articolele puternic impozitate în Germania, cum ar fi țigaretele –, iar cererea de benzină a crescut, căci din ce în ce mai mulți est-germani își cumpărau automobile, Polenmarkt a ocupat din ce în ce mai mult acel spațiu. Gama de articole s-a mărit, cu produse de băcănie și electrocasnice angro comercializate consumatorilor germani la prețuri poloneze mai mici, deși berlinezii mai înstăriți le considerau mărfuri inferioare, „polnische Wirtschaft“. Cu toate acestea, localnicii mai săraci din suburbiile întinse ale Berlinului de Est au văzut în Polenmarkt un colac de salvare. Există în continuare trei autobuze dus-întors care fac zilnic naveta între Marzahn, o mare zonă rezidențială rău-famată construită în anii 1970 ca parte a Berlinului de Est, și piața din Hohenwutzen.

Hohenwutzen există într-o bulă aparte – din punct de vedere legal în Polonia, dar, în esență, o

bucată extrateritorială din Germania. Site-ul ei de internet posedă numele de domeniu german .de, limba pieței este germana, iar valuta cu care se efectuează aproape toate tranzacțiile este euro, nu zlotul. Denumirile străzilor sunt germane, drumul principal chemându-se KuDamm, după principala zonă comercială a Berlinului Occidental. Frontiera definește locul, însă de îndată ce ajungi acolo îți este cât se poate de simplu să uiți că ai părăsit Germania – cu excepția faptului că prețurile sunt mai mici și că se vând lucruri care nu se găsesc în mod legal pe rafturile din Germania propriu-zisă.

„Lebensmittel – Zigaretten", se făleau afișele, iar acolo erau cu siguranță o mulțime de țigări, cârnați și alcool – și pitici de grădină, din cine știe ce motiv. Țigările sunt ieftine ca braga în Polonia – cam jumătate din cât costă în Germania –, iar fumătorii consideră că merită să facă un ocol ca să se aprovizioneze la Hohenwutzen. Cantitatea maximă pe care vameșii germani o văd rezonabilă pentru uzul personal este de 800 de țigări și, ocazional, impun această limită la trecerea peste podul de la piață. Așa cum se întâmplă cu multe zone de desfacere transfrontaliere, există și servicii cu utilizare intensivă a forței de muncă – frizerii, saloane de bronzat și saloane de manichiură se îngrămădesc în jurul clădirilor târgului.

Mai găsești și artificii, care se vând doar în perioade limitate în Germania; această parte a târgului a explodat spectaculos în noiembrie 2012, când s-a produs un incendiu grav. Vizual

însă, în 2020 predominante erau băuturile energizante. Numeroase magazine erau burdușite cu stive înalte și colorate constituite din cutii de băuturi acidulate cu un conținut ridicat de cofeină. Motivul este că Germania a reglementat băuturile energizante. Conținutul maxim de cofeină acolo este de 320 de miligrame per litru, tăria aproximativă a celor mai cunoscute mărci, gen Red Bull. Pentru a face rost de ceva mai intens, petrecăreții, împătimiții fitnessului și lucrătorii de noapte din Berlin trebuie să meargă la Hohenwutzen, unde regulile nu-s valabile. Aceste fortărețe de cutii sunt ridicate din băuturi tari, comercializate cu denumiri apropiate de cele ale mărcilor mai cunoscute, dar nu identice – Pit Bull, Amper, Highlander –, cu un conținut de cofeină care poate fi de cinci ori mai mare decât maximul german permis.

Când l-am vizitat împreună cu Jon într-o după-amiază din timpul săptămânii, Hohenwutzen era tăcut, arătând chiar mai mult decât de obicei ca un mall postapocaliptic. Aici, ca pretutindeni, coronavirusul își luase birul. Majoritatea prăvăliilor și a tarabelor erau liniștite. În timpul primei faze acute a crizei coronavirusului, din martie până în iunie 2020, târgul a fost închis, deoarece rațiunea lui de a fi, frontiera, era blocată. La fel ca în alte localități de frontieră, în Hohenwutzen s-au desfășurat demonstrații în timpul carantinei în favoarea redeschiderii podului. Interdicțiile nu au afectat doar stocurile de țigări și băuturi energizante ale berlinezilor, ci

au îngreunat traiul oamenilor dintr-o zonă de graniță interdependentă, în care munca, cumpărăturile și viața de familie pot să implice traversarea frontierei de nenumărate ori.

Funcțiile târgului de frontieră continuă să sufere mutații. Piața unică europeană și dezvoltarea economică rapidă a Poloniei au redus decalajul dintre prețuri și dintre standardele de viață în cele două părți și au eliminat unele dintre avantajele târgului. Am depășit apogeul propriu-zis al Polenmarkt, deosebirile în privința taxării și a reglementării transfrontaliere fiind cele care stimulează cea mai mare parte a cererii, nu nivelurile generale ale prețurilor. Deși, în primii ani, Polonia a profitat de beneficiile neprevăzute ale reunificării germane, nu mai are sens să privim lucrurile dintr-o perspectivă națională. În prezent, târgul creează slujbe și venituri într-o zonă relativ săracă a Germaniei și una relativ bogată a Poloniei, în detrimentul, mai cu seamă, Berlinului.

Nu sunt mulți vizitatorii germani ai târgului care merg mai departe în Polonia. Dacă ar face-o, ar zări un monument pe un vârf de colină dedicat poveștilor istorice poloneze. Bătălia de la Cedynia a avut loc în 972, când obiectivele expansioniste ale margrafului saxon Odo I s-au ciocnit cu proiectul ducelui Mieszko I de a-și consolida și extinde statul polonez. Bătălia s-a încheiat cu o victorie poloneză, dar, în contextul secolelor de războaie și de hărțuieli între politiile slave și germane, aceasta a fost o încleștare lipsită

de importanță. S-ar putea chiar să nu se fi petrecut la acest cot al Oderului. Dar istoricii din Republica Populară de după 1945 primiseră ordin să găsească și să celebreze orice istorie poloneză posibilă din „Teritoriile Recuperate“ occidentale, iar Cedynia se potrivea la țanc. Situl a fost consacrat ca monument comemorativ în 1959, iar în 1972 mileniul a fost marcat printr-un festival și prin ridicarea unei acvile poloneze de 15 metri din beton, care privește cu asprime din vârful dealului înspre vest. Panourile informative sunt niște capodopere ale omisiunii, perioada de 700 de ani în care Cedynia (Zehden) s-a aflat sub controlul germanilor și al boemilor trecând neobservată.

Fantoma din Küstrin

(Sus) Strada principală din vechiul Küstrin, privind spre nord către poarta Berlinului, înainte de distrugerea orașului, în 1945 (Jos) Fotografie realizată în octombrie 2018 în același loc

Am ajuns în orașul de frontieră Küstrin în căutarea unui loc care nu mai există, cu excepția ruinelor numite uneori „Pompeii de pe Oder". În vreme ce Pompeii a fost șters de pe hartă de un dezastru natural, distrugerea Küstrinului a fost produsul deciziilor omenești. Înainte de 1945 nu era un oraș deosebit de cunoscut și nici important al Germaniei. Era un nod de cale ferată aflat la vreo oră de Berlin pe linia de tren care mergea spre est, către Danzig și Königsberg, un loc în care călătorul putea să își remarce progresele făcute când calea ferată traversa fluviul Oder și o insulă fortificată a acestuia de pe un viaduct lung, iar orașul-fortăreață din cărămidă roșie de pe peninsula joasă din apropierea confluenței Oder cu Warthe, pe măsură ce trenul încetinea, apărea în peisaj. 17 000 de oameni locuiau acolo în anii 1890, un număr care oglindea prezența militară din oraș, și ceva mai mulți în deceniile care au

urmat. Pitorescul Altstadt al orașului Küstrin atrăgea câțiva turiști, dornici să vadă un oraș-fortăreață conservat, în condițiile în care numeroase așezări din Germania își dărâmaseră zidurile împrejmuitoare. Însă la începutul lui 1945 a fost scena uneia dintre bătăliile finale ale celui de-al Doilea Război Mondial din Europa, în vreme ce Armata Roșie se apropia de Berlin, iar Küstrin a fost literalmente șters de pe fața pământului.

Istoria orașului Küstrin este notorie pentru un act de cruzime extremă petrecut în fortăreață în 1730. A fost un loc cumplit de surghiun și de închisoare pentru prințul moștenitor al Prusiei, care ulterior avea să devină Frederic cel Mare, după ce planul său de a fugi de brutalul său tată, regele Friederich Wilhelm, a fost zădărnicit. Regele își agresase și își chinuise multă vreme fiul, sperând să-i scoată din cap manierismele intelectuale și estetice fandosite și să-i lecuiască atracția față de flăcăii tineri, isteți și chipeși. Tovarășul preferat al lui Frederic era tânărul locotenent Hans Hermann von Katte. Frederic îi destăinuise lui von Katte planul său de a fugi în Anglia și, chiar dacă locotenentul l-a povățuit să nu facă lucrul ăsta, i-a arătat o loialitate de neclintit. Regele i-a arestat și i-a întemnițat pe amândoi, iar când Frederic s-a trezit în zorii zilei de 6 noiembrie, se aștepta să fie executat. În schimb, a fost literalmente silit să fie martor la decapitarea iubitului său – promisiunile sale deznădăjduite de a renunța la dreptul la tron dacă von Katte era cruțat n-au fost de nici un

folos. După execuție, potrivit memoriilor surorii sale Wilhelmine, Frederic a suferit simptomele clasice ale tulburării care acum este cunoscută drept stres posttraumatic, urmate de o depresie profundă. S-a prefăcut că s-ar supune poruncilor tatălui său, chiar până într-acolo încât să se căsătorească, dar a așteptat să vină timpul potrivit. Odată ajuns la putere, a fost hotărât să-și eclipseze tatăl în istorie și să trăiască iarăși ca un filosof, înconjurat de obiecte frumoase și de bărbați frumoși.

După 1740, când a preluat puterea, zelul lui Frederic pentru modernizare și reformă s-a îndreptat către asanarea mlaștinilor și regularizarea năbădăiosului Oder, care lega noile lui teritorii din Silezia de teritoriul Brandenburgului. Ținuturile Oderului erau destul de apropiate de frontiera poloneză în acele vremuri, deși nu erau o zonă de frontieră în acest sens; erau totuși un teritoriu de graniță în sensul că Prusia era un stat care modela pământurile în funcție de imaginea pe care și-o dorea. Începând din 1747, peisajul de la vest de Küstrin a fost transformat dintr-un ținut mocirlos în pământuri agricole de primă mână, în care guvernul prusac a atras coloniști. Pentru regiunea altfel nisipoasă și umedă a Berlinului, a devenit o grădină de zarzavaturi. Pentru Frederic, a fost „cucerirea unei provincii în vremuri de pace", iar din punct de vedere al suprafeței recuperate și al succesului ulterior al colonizării ei, nu s-a înșelat.[20] Un alt lucru care îi stârnea entuziasmul, modestul cartof, a prins

rădăcini aici și joacă un rol de cinste în bucătăria Brandenburgului până în zilele noastre.

În pofida transformării Oderlandului într-o provincie agrară îmblânzită, există un întuneric persistent în istoria ei, un spirit malefic al distrugerilor lipsite de noimă care par să dăinuie în solul ei. Prima întâlnire a masacrului cu această zonă a avut loc în vara lui 1758, în timpul Războiului de Șapte Ani, când armata prusacă s-a confruntat cu rușii invadatori pe câmpurile de la nord și est de fortăreață. După standardele secolului al XVIII-lea, Bătălia de la Zorndorf a fost excepțional de brutală – o zi de luptă s-a soldat cu 31 000 de morți și răniți, atât prusacii, cât și rușii abordând conflictul cu o ferocitate ieșită din comun. Prusacii fuseseră întărâtați de ceea ce prădătorii ruși făcuseră prin regiune: „Mocneam de furie din cauza distrugerii Küstrinului și a suferințelor bieților oameni de la țară. Dușmanul prăduise și distrusese totul, ba chiar dăduse buzna în biserici și le jefuise.“[21]

Küstrin a suferit foarte puțin când a căzut în fața primelor unități franceze care au sosit în 1806. Conform Tratatului de la Tilsit, din 1807, francezii și aliații polonezi au ocupat fortăreața ca un soi de garanție din partea Prusiei. Când Prusia a reluat războiul împotriva Franței în 1813, Küstrin a fost una dintre cele câteva garnizoane franceze izolate de la est de Oder, iar fortăreața a fost asediată vreme de un an, timp în care suburbiile ei au fost distruse. Franța avea mari pierderi pe celelalte fronturi, dar rămăsese loc pentru încă o acțiune inutilă de distrugere,

când trupele franceze s-au retras în martie 1814 și au incendiat fortăreața. Asediul n-a fost deosebit de crâncen, dar dintre cei 4 000 de apărători francezi și polonezi, doar 1 000 mai erau apți de luptă la final, restul fiind spitalizați, morți sau dezertaseră.

În primăvara lui 1914 s-au organizat comemorări centenare de pace, un monument de piatră fiind ridicat în memoria lui Wilhelm von Falkenhayn, un ofițer care a fost ucis în scurta bătălie din 1806. Pacea din Küstrin a rezistat între 1914 și 1918, chiar dacă întâmplarea face ca un alt von Falkenhayn (Erich) să fi fost șef al Statului-Major General în cea mai mare parte a primilor doi ani de război. Fortăreața n-a fost decât o haltă între Berlin și punctele din est în care lupta armata germană. Frontiera s-a apropiat oarecum iarăși în 1919, odată cu reîntemeierea Poloniei independente, cel mai vestic oraș al ei fiind Międzychód (fost Birnbaum), la nici 100 de kilometri depărtare de Küstrin. Dar, atât timp cât Germania nu s-a confruntat cu nici o amenințare dinspre est, Küstrin a rămas o gară de cale ferată și un oraș-garnizoană adormit.

Cea mai mare vărsare de sânge din istoria orașului Küstrin a început când Armata Roșie a ajuns la malurile Oderului, în a doua jumătate a lui 1944. Suburbia Neustadt, de pe malul drept al râului Warthe, a fost cucerită, iar vechiul Küstrin a fost aproape înconjurat. Orașul-fortăreață a îndurat un alt asediu, fiind bombardat și transformat în moloz de tunurile

rusești. În mod logic, cei 10 000 de apărători ar fi trebuit să se predea, dar localitatea împresurată fusese desemnată „Festung" – un oraș-fortăreață obligat să reziste până la ultimul om, conform politicii disperate de apărare, ca ultim efort, a lui Hitler. În cele din urmă, situația deznădăjduită i-a venit de hac ultimului comandat german al Küstrinului, Heinz Reinefarth, care a condus o evadare a apărătorilor rămași, cărând tot ce s-a putut în direcția liniilor principale germane la finele lui martie 1945. Au scăpat cu viață în jur de 1 000 de oameni.

Linia de demarcație Oder-Neisse dintre Germania și Polonia, stabilită în 1945, trece prin mijlocul complexului distrus al fortăreței Küstrin. Fostul centru al orașului și suburbiile de la est se aflau în Polonia, iar insula fluvială și o mică suburbie de la vest rămăseseră în Germania. În locul unui oraș, există o mică nebuloasă de așezări în jurul vechiului Küstrin, suburbii fără un centru. Cea mai mare parte din acestea se găsește în Polonia, la est de râul Warta, și poartă numele de Kostrzyn nad Odra și care înainte de 1945 era suburbia Küstriner Neustadt a așezării germane. A fost grav avariată și mai există o mână de clădiri de dinainte de 1945 în centrul orașului, dar în esență este o localitate nouă. Continuă să fie un nod de cale ferată, cu o gară în formă de foarfecă ce le stârnește interesul împătimiților de arhitectură feroviară. Populația s-a refăcut treptat, deși este mult mai mică decât era cea a Küstrinului dinainte de 1939 – există vreo 18 000 în Kostrzynul polonez, la care se

adaugă niște sute de oameni în germanul Küstrin-Kietz. Vechiul Küstrin este acum muzeu și monument istoric, o relicvă fantomatică, năpădită de vegetație. Configurația stradală este intactă, însă străzile sunt pustii și fără noimă; nu există nici o primărie în Plac Ratuszowy, iar bulevardul principal (Berlińska) n-are nici o clădire de-a lungul lui.

Rămășițele Küstrinului german formează practic un sătuc. Zonele de frontieră erau locuri fragile și securizate, iar populația din regiune s-a redus și mai mult; unele case care supraviețuiseră după 1945 au fost demolate. Autoritățile est-germane au decis că orice referire la Küstrin era o abatere ideologică periculoasă care sugera ambiții revanșarde împotriva teritoriului polonez. A devenit „Kietz", care poate să însemne pur și simplu „cartier". Această denumire nedefinită făcea și mai dureros de evident faptul că era parte din ceva care nu mai exista și care nici măcar nu putea fi numit.

În iunie 1991, la puțină vreme după reunificarea germană, granița cu Polonia a fost deschisă pentru traficul local, prima oară după decenii întregi în care lucrul acesta fusese posibil, iar partea germană a organizat un vot cu privire la cel mai potrivit nume pentru sat. Cetățenii de acolo au luat decizia judicioasă de a-i spune „Küstrin-Kietz". Nu au existat obiecții din partea vecinilor polonezi din Kostrzyn – primarul Wladyslaw Mysona a susținut un discurs călduros la ceremonia oficială de

redenumire a vecinilor săi din 3 octombrie 1991, salutând posibilitățile de cooperare și atrăgând atenția asupra problemelor legate de neglijarea suferită de ambele maluri ale Oderului din partea autorităților din Berlinul de Est și de la Varșovia.[22]

Linia de cale ferată a fost reconectată, la început doar ca serviciu special, în 1991, dar ulterior a devenit permanentă. Micuța gară de la Küstrin-Kietz este cel mai îndepărtat loc în care poți ajunge în interiorul Germaniei pe cândva măreața Ostbahn. Totuși trenurile regionale din Berlin trec dincolo de Küstrin-Kietz și deservesc Kostrzynul polonez. Fiind vorba despre o frontieră, trenul este numit uneori Zigaretten-Express din cauza traficului de contrabandă care se desfășoară peste graniță.

Słubfurt: cine a fost primul?

În vreme ce Kostrzyn există ca oraș polonez și sat german separate de fortul în ruină, am vrut să văd o zonă urbană propriu-zisă care se întinde peste noua graniță din punct de vedere istoric, așa că am mers în orașele contopite Frankfurt pe Oder și Slubice. Când ți se prezintă orașul german Frankfurt pe Oder, începutul nu-i deloc promițător, căci te îndeamnă la o comparație cu Frankfurt pe Main. Oricare ar fi părerea cuiva despre metropola financiară din vestul Germaniei, Frankfurtul estic tinde să iasă prost de pe urma comparației. Este Frankfurtul cu un singur bloc-turn de birouri, nu un „Mainhattan"; este Frankfurtul cu mai puțin de

60 000 de locuitori, număr care continuă să scadă, nicidecum de peste 600 000, aflat în creștere; este Frankfurtul care nu are aeroport. Începând din 1945, a fost Frankfurtul care se află la o frontieră internațională. Suburbia Dammvorstadt din est a devenit orășelul polonez Słubice când a fost impusă granița Oder-Neisse. Denumirea a fost o preluare a unui vechi nume al unei așezări slave din regiune, Zliwitz, dar carta orașului Frankfurt datează din 1253, din primii ani de stăpânire germană. Cum se întâmplă cu numeroase orașe din zonă, se poate purta o polemică lipsită de noimă despre cine au fost primii, germanii sau polonezii.

Cine a fost primul? Słubfurt, octombrie 2018.

Sub stăpânirea germană, Frankfurtul a devenit un oraș comercial și universitar. Universitatea

orașului a fost prima din Germania care a acceptat evrei, iar facultatea de medicină a instruit medici evrei încă din 1678, nu că universitatea ar fi primit prea multe cuvinte de laudă din partea lui John Quincy Adams în 1800, când a vizitat-o: „Numărul studenților este mai mic de 200, dintre care 150 sunt studenți la drept, zece sau 15 la teologie și doar doi sau trei la medicină. Biblioteca, muzeul și grădina botanică, îmi spun profesorii, sunt toate atât de sărăcăcioase, încât le este rușine cu ele.“[23] Pare să fie o părere neobișnuit de părtinitoare.

Universitatea din Frankfurt a fost închisă în 1811 – închiderea universităților era pe atunci, cum este și astăzi, un obicei al liderilor autocrați –, însă în Europa modernă a reînviat. Universitatea Europeană Viadrina a fost inaugurată în 1991, creată în mod deliberat ca o instituție transfrontalieră care era o punte între Germania și Polonia și, desigur, între „Europa de Est“ și cea „de Vest“, având în vedere că Germania de Est devenise parte a unei țări unite din UE. Studiile făcute la Viadrina sunt, într-o manieră ineluctabilă și intenționată, o experiență internațională. „De aici începe Europa“, anunță universitatea pe pagina introductivă a site-ului ei de internet. Se dă peste cap să atragă studenți internaționali, iar viața de zi cu zi de la universitate presupune un du-te-vino între Frankfurt și Słubice.

Universitatea a creat un mic cvartal tineresc în partea veche a Frankfurtului și a contribuit la atmosfera vag cosmopolită a centrului orașului

Słubice, care era considerat drept una dintre cele mai posomorâte așezări ale Poloniei, dar care acum se pare că este cel mai vioi cartier din Słubfurt, prin baruriile și restaurantele sale. Partea veche a orașului Słubice este reprezentată de un drum pe o curbă agreabilă cu case de la începutul secolului XX (și imitații de calitate), iar orașul și-a folosit o parte din fondurile europene pentru a crea parcuri plăcute. Dar, chiar și aici, istoria și identitatea problematică a locului nu pot fi date cu totul uitării – „NO PAST" (fără trecut), spune un aranjament creativ al literelor de pe cinematograful dezafectat Kino Piast, pe lângă care treci în drum de pe podul din Frankfurt către Słubice.

Frankfurt, dacă nu și Słubice, este un melanj tulburător de tineri și de universitari germani (și polonezi, și europeni), cu o populație mai vârstnică pentru care sfârșitul RDG a fost un proces dureros. În 1945, când a fost impusă granița Oder-Neisse, lucrul acesta n-a făcut din Frankfurt un oraș internațional; a fost o linie despărțitoare între două state comuniste care au pus la cale să facă din nou hotar o „frontieră a păcii". Frankfurt, asemenea celorlalte așezări aflate de-a lungul fluviului Oder și al râului Neisse din Germania de Est, fusese un loc pentru industriile proletare privilegiate de RDG, în acest caz cea a semiconductorilor, dar, de la unificarea germană, aceasta a decăzut teribil. Populația a intrat într-un declin abrupt, pierzând aproape 30 000 de oameni din 1990, o treime dintre locuitorii săi.

Cinematograful „Kino Piast“ din Słubice, octombrie 2021

Încercând să scoată ceva pozitiv din poziția de zonă de frontieră, Viadrina și etosul transfrontalier au impus cosmopolitismul într-o așezare profund provincială. S-ar putea să fie o strategie economică și socială de supraviețuire eficientă. Politicile actuale par să ducă spre un oraș mai mic, dar poate mai fericit, care profită din plin de situația sa de zonă de graniță.

Traiul într-un oraș care se micșorează oferă compensații, mai ales într-unul care face parte din Germania și care are un geamăn polonez plin de viață chiar dincolo de molcomul Oder. Situația neobișnuită de a fi un oraș universitar într-un declin accentuat a creat niște fenomene stranii. Cazarea este aproape gratuită dacă știi cum funcționează sistemul și dacă ești pregătit să locuiești într-un spațiu oarecum inconfortabil. Rețeaua de transport public este excelentă pentru un loc de dimensiunile lui, are o viață

culturală și intelectuală proprie și, mai devreme sau mai târziu, va fi „descoperit". La doar o oră de Berlin, la două ore de agitatul și energicul Poznań, Frankfurt nu va rămâne tot timpul la margine. Rutele comerciale se modifică, așa cum au făcut-o și când Frederic a cucerit Silezia în 1741 și când Stalin a cucerit Europa Centrală în 1945. Dar adaptarea este chinuitoare și dezolantă, iar dacă naționalismul și pornirea de a ridica bariere vor prevala, ea nu va fi niciodată completă.

Schema cartierului Neuberesinchen din Frankfurtul est-german arată, într-o zi luminoasă de toamnă, ca o schiță a lui Le Corbusier. Blocuri de apartamente cu margini drepte și balcoane sunt împrăștiate din loc în loc într-un parc mare, în care frunzele copacilor se transformă în roșu și auriu strălucitor. Tramvaiele se rostogolesc pe lângă parc, oferindu-le locuitorilor un acces excelent către centrul orașului.

Doar la o privire mai atentă începe să iasă la iveală realitatea. Buruienile încep să crească pe drumurile care șerpuiesc prin cartier, iar blocurile nu dau nici un semn că ar fi ocupate. Există niște bariere de oțel care îi țin pe consumatorii de droguri departe de apartamentele pustii, în așteptarea buldozerelor. O plimbare prin parc dezvăluie că locul a fost cândva dens populat – străzi care au indicatoare, dar care nu duc nicăieri și care n-au clădiri de-a lungul lor, fundații de beton în locuri în care se ridicau odinioară blocuri de apartamente.

Neuberesinchenuł moare pentru ca Frankfurtuł să poată supravieţui, mai mic şi poate mai fericit. Această utopie socialistă planificată este spłendidă în acest anotimp, în acest stadiu ał tranziţiei de ła zonă rezidenţială ła parc, dar e profund tristă, o versiune actualizată a oraşului-fantomă Küstrin. Răcoarea aerułui dintr-o după-amiază de octombrie pare a fi adusă de vântuł care suflă tocmai din Siberia.

Neisseblick

Poziţia Berłinułui, departe în estul „Europei de Vest", la mare distanţă de fabriciłe din Ruhr sau de capitałismuł łiberał din Frankfurt, a însemnat că oraşuł a avut dintotdeauna ceva anormał, ceva dintr-o aşezare de graniţă fragilă şi scânteietoare, un oraş de imigranţi veniţi din întreaga Germanie şi de peste hotare, nicidecum unuł care are łegătură cu hinterlandul său din Brandenburg. Frontiera propriu-zisă dintre Germania şi Połonia, de la Frankfurt şi Hohenwutzen, a ajuns la o oră de mers cu automobiłuł din oraş în 1945.

Anii în care oraşul a fost divizat şi Berłinuł Occidental capitałist era o insułă înconjurată de Germania de Est comunistă au fost cei în care Berłinul a fost ceł mai izołat, dar oraşuł pare în continuare într-o situaţie incertă. Este o encłavă urbană internaţionalistă de stânga łiberałă situată în mijlocuł unei zone provinciale naţionalist-conservatoare, iar rełaţiiłe dintre cele două sunt încordate. Când i-am spus unui amic din Berłin că urmează să călătoresc prin

Brandenburgul și Saxonia rurală, m-a sfătuit să fiu cu băgare de seamă cât timp mă aflu în regiuniile rău-famate cu votanți majoritari ai AfD: „Ai grijă să nu fii negru sau gay, ține capul apłecat și n-o să pățești nimic“, mi-a zis eł. Așa că m-am îndreptat către orașuł în care se desfășoară festivałuł nazist de rock.

Mica localitate Ostritz are doza ei de ciudățenie tipică zonełor de frontieră. Linia de całe ferată dintre Görlitz și Zittau se împłetește înainte și înapoi de-a łunguł râułui Neisse, orașuł Ostritz găsindu-se pe małuł stâng, însă gara, pe ceł drept – lucru cu nimic remarcabił înainte de 1945, dar de atunci orașuł s-a aflat în Germania, iar gara, în Połonia. De ła relaxarea controałełor ła graniță odată cu aderarea Połoniei ła Spațiul Schengen din 2007, micuța gară połoneză de ła Krzewina Zgorzełecka a fost deservită exclusiv de trenuri germane și aproape toți pasagerii vin și płeacă din gară pe pasareła care trece peste Neisse și se întoarce în germanuł Ostritz.

La pod întâlnim łatura întunecată a acestei zone de frontieră. Indicatoarele îți urează bun-venit în Germania și Saxonia. Prima clădire pe care o vezi când traversezi înapoi în Germania este hoteluł (acum defunct) Neisseblick. Este regretabił, nu neapărat din cauza łimităriłor sale estetice (e un cub de beton łipsit de imaginație, dar inofensiv), cât pentru că a fost notoriu pentru atitudinea łui primitoare față de extrema dreaptă. În 2018, pe 20–22 aprilie, a găzduit festivałuł „Schiłd und Schwert“ („Scut și

sabie“) – adică un eveniment marcat de însemnuł „SS“ care a început de ziua de naștere a łui Adołf Hitłer, repetându-se în 2019; mułțumită pandemiei de covid, festivałuł SS din 2020 a fost anułat. Într-o oarecare măsură, Neissebłick a fost ałes de nevoie, deoarece puține łocuri din Germania sunt dispuse să accepte asemenea evenimente de prost-gust, dar fără îndoială că atractivitatea spațiułui a fost sporită de faptuł că participanții puteau să privească spre est, în Połonia, și să viseze ła cucerire și ła crime. Greu de crezut însă este faptuł că łocuł de ła frontieră a fost convenabił și pentru un alt grup demografic care a participat ła festivał, și anume fasciștii połonezi skinhead.

În timp ce Ostritz face parte din regiunea în care partiduł de extremă dreapta AfD are parte de ceł mai mare sprijin din întreaga Germanie, există foarte puțină susținere directă pentru tipuł de celebrare fățișă a celui de-ał Treiłea Reich care s-a petrecut cu ocazia Festivałułui SS. Doar 11 persoane din oraș au votat pentru partiduł fascist NPD la ałegeriłe din 2017, în vreme ce mult mai mułți – 28,8% – au votat pentru dreapta națională sub forma AfD. De-a lunguł întregii frontiere estice, łocałitățiłe germane sunt focare de susținere pentru AfD, dar pe partea połoneză forțele łiberałe sunt mai puternice în zona de frontieră decât în cea mai mare parte a Połoniei. Au existat două reacții predominante față de festivałuł de ła Ostritz din partea łocalniciłor – una a fost opinia că naziștii erau caraghioși și trebuiau ignorați cât timp își ascułtau muzica

stupidă și își făceau tatuaje urâte, în vreme ce alta a fost de dezgust, stânjeneală și de hotărâre în a li se împotrivi.

Ostritz a avut norocul de a fi gazda unei instituții care era capabilă să fie nucleul acelei rezistențe. Chiar la sud de oraș se află complexul baroc al mănăstirii St. Marienthal, cuibărită într-un cătun la malul râului, sub șoseaua principală care duce de la Ostritz la Zittau. Mănăstirea se întindea și dincolo de Neisse, dar pământurile de pe partea poloneză au fost pierdute în 1945; în momentul de față, în comunitate se află zece surori care duc o viață ruptă de grijile laice, fie ele dictatura comunistă sau prezența pe străzi a unor naziști necioplți. Cea mai mare parte a complexului a ajuns să fie dezafectată și s-a degradat în epoca Republicii Democrate Germane, însă, din anii 1990, surorile au închiriat o suprafață mare Centrului de Reuniuni Internaționale (*Internationales Begegnungszentrum*, IBZ). IBZ, în sine, este o întreprindere tipic germană – veselă, dar serioasă și cât se poate de conștiincioasă în privința preocupărilor sociale și de mediu. Când am vizitat-o, veniseră și două grupuri mult mai mari, unul de tineri și altul de elevi; este o instituție laică cu un țel moral, impregnată de etică creștină. După cum îi sugerează numele, este vorba de dialogul și de schimburile reciproce între oamenii din locuri diferite – antiviolență, antiextremism. Educația împotriva rasismului face parte din misiunea instituției; IBZ a produs pentru școli documentare realizate

pe ascuns despre natura violentă a scenei muzicale a extremei drepte („Blut muss Fliessen“).

Am venit să ne întâlnim cu dr. Michael Schlitt, directorul IBZ, și am rămas vreo două nopți la fundație, simțindu-ne ca și cum am fi fost cazați în căminele de studenți de la Oxford, dar cu un bufet nemțesc la micul-dejun mai bun decât orice avusesem parte în perioada studenției mele. Este un om implicat și voios, un spirit pozitiv într-o regiune cu o atmosferă încărcată de negativism. Este un cetățean prin adopție al Luzaciei, venind din Vest în anii 1990 ca participant la un efort de ecologizare a mediului înconjurător și rămânând de atunci aici. Una dintre pasiunile sale actuale este refacerea tradiției pomiculturii din Luzacia, iar strădaniile sale l-au purtat în Regatul Unit pentru a găsi semințe ca să replanteze soiurile tradiționale de măr în estul Germaniei. După ce am discutat un pic despre mediu, despre IBZ și despre frontieră, Michael Schlitt s-a lăsat pe spate și a zâmbit, de parcă ne-am fi învârtit în jurul cozii. „Vreți să discutăm despre naziști?“ În conversație, dr. Schlitt folosește mereu termenul „naziști“. Nu recurge la exprimările fățarnice de tip „naționaliști rasiști“ sau „extrema dreapta“; pune accent pe similitudinile dintre această manifestare și mișcarea nazistă din perioada dinaintea explozivei sale creșteri de la începutul anilor 1930. Filosofia protestelor de la Ostritz este exprimată pe o pancartă afișată pe o clădire aflată vizavi de hotelul Neisseblick și, în

conversație, de Michael Schlitt. Spre deosebire de perioada de dinainte de 1933:

> Nu trebuie să aștepți până când lupta pentru libertate este numită trădare. Trebuie să strivești bulgărele de zăpadă când începe să se rostogolească: nimeni nu poate opri avalanșa.[24]

După părerea lui Schlitt, chestiunea periculoasă în privința Festivalului SS era faptul că el conecta aspecte ale subculturii naziste – muzică, tatuaje, bande, politicieni și susținători ai ideologiei naziste din Cehia și Polonia. Există riscul unei sinteze, a întregului care devine mult mai primejdios decât suma părților sale. Conform analizei sale, evenimente de tipul SS reprezintă pepiniera pentru violențe precum cele care au tulburat recent societatea germană, îndeosebi – în octombrie 2019, când am discutat – atacul petrecut de curând asupra unei sinagogi din Halle și asasinarea din iunie 2019 a lui Walter Lübcke, șeful CDU al guvernului regional din Kassel (nordul landului Hessa) și un susținător fervent al politicilor Angelei Merkel în privința refugiaților. Autorizarea nestingherită a unui eveniment nazist n-ar face decât să încurajeze organizarea altora și este periculos să le permiți naziștilor să controleze străzile. Prima oară, în 2018, s-au desfășurat două contrademonstrații, una explicit politică, organizată de grupuri antifasciste precum Rock Gegen Rechts, iar alta a societății civile, organizată de autoritățile municipale, de IBZ și de bisericile locale, dar și de grupuri ale societății

civile.[25] Au existat câteva aspecte delicate legate de coordonarea dintre cele două – unii localnici din Ostritz n-au fost încântați de ideea prezenței în număr mare a activiștilor Antifa, ba chiar i-au învinovățit pe aceștia în locul fasciștilor pentru amenințările cu violența, însă pacea a avut câștig de cauză.[26] Friedensfestul local (festival al păcii) a fost în mod deliberat salubru, distractiv și educativ, fiind politic doar în sensul foarte vag al celebrării păcii și prieteniei. Și a atras un număr de două ori mai mare de oameni decât participanții la evenimentul nazist.

Protestele din vara lui 2019 au recurs la o formă nouă de rezistență. Poliția a aplicat legea și a confiscat proviziile de alcool ale celor care se îndreptau către întrunirea nazistă, iar protestatarii au cumpărat toate rezervele de bere ale orașului, pentru a-i împiedica pe fasciști să se îmbete. A fost o idee haioasă și isteață care captivează imaginația, însă a fost riscantă pentru activiștii implicați, care au fost nevoiți să se confrunte cu o mare gloată fascistă în fața magazinelor și au avut parte de violență – naziștii au spart parbrizul vehiculului IBZ care fugea din oraș cu încărcătura de bere.[27] IBZ, fiind o instituție serioasă și mai ales cumpătată în privința alcoolului, are în continuare o pivniță plină de băutură antifascistă. Numărul celor care merg la festivalul nazist aproape că s-a înjumătățit din 2018, un lucru care poate fi consemnat drept un succes în înăbușirea rețelei naziste înainte să capete avânt. Există planuri pentru un festival alternativ de fiecare dată când

se petrece un eveniment fascist în Ostritz. Protestele au ajutat la schimbarea sau măcar la modificarea perspectivei asupra orașului Ostritz. În loc ca prima reacție și primul rezultat al motoarelor de căutare să fie despre „Ostritz, orașul în care își țin naziștii festivalul", este mai degrabă despre „Ostritz, orașul în care s-a cumpărat toată berea ca să le strice naziștilor distracția".

Ostritz poate fi neobișnuit prin faptul că este un focar al protestelor antinaziste, dar din alte puncte de vedere este tipic pentru regiunea Luzacia (Lausitz) în care este situat. Luzacia este un concept greu de definit cu exactitate. Este o regiune neclară, situată la hotarele dintre Saxonia, Boemia, Brandenburg și Silezia. Când l-am întrebat pe Michael Schlitt care ar putea fi trăsăturile distincte ale regiunii, a fost pus inițial în încurcătură, dar apoi mi-a povestit despre relația dintre peisaj și baza economică a zonei. Depozitele de lignit (cărbune brun) de suprafață au fost din ce în ce mai exploatate drept combustibil, exploatarea intensificându-se în secolul XX, când a început cu adevărat producția de electricitate. Cărbunele brun era smuls din pământ și transportat pe benzi pentru a fi ars în centrale electrice construite nu departe de zăcăminte. Industria a distrus satele și pădurile aflate în calea exploatărilor miniere. Lângă Weisswasser, șoseaua principală face un cot enorm în jurul gropii, vechiul traseu al drumului fiind șters de pe fața pământului. Exact acolo unde dispare vechiul drum există un turn de

observație a priveliștii științifico-fantastice: mașinării gigantice care se târăsc prin cariere adânci, care se întind cât vezi cu ochii, turnurile de răcire ale centralei electrice Boxberg zărindu-se în depărtare.

Producția de energie electrică a avut și alte consecințe previzibile asupra mediului înconjurător. În timpul RDG și în anii 1990, zăpada era neagră pe câmpurile și dealurile Luzaciei, iar aerul era sulfuros. Colțul dintre Germania de Est, Polonia și Cehoslovacia a ajuns să fie cunoscut drept „das schwarze Dreieck“ („triunghiul negru“) din cauza acestui dezastru ecologic, înrăutățit de faptul că frontierele naționale care îl traversau diluau sentimentul de responsabilitate pentru ceea ce se petrecea.

Reunificarea germană a adus o nouă abordare. În vreme ce politica din estul Germaniei este otrăvită de senzația că această zonă este neglijată și disprețuită, realitatea obiectivă este că Germania, ca întreg, a făcut eforturi colosale pentru a redresa starea dezastruoasă în care a fost lăsată această regiune de graniță. De multe ori, infrastructura din est este nouă și bună – a existat un program important de îmbunătățire a drumurilor, care este încă în desfășurare; moștenirea comunistă în domeniul serviciilor publice n-a fost rea și a fost modernizată și dezvoltată – de pildă, Ostritz se fălește cu o nouă și frumoasă sală de sport. Rețelele de apă și de internet se numără printre cele mai bune din Germania. În spiritul entuziast al anilor 1990,

„triunghiul negru“ ar fi trebuit să devină o regiune cu energie verde, iar Ostritz, un exemplu de oraș ecologic.[28]

Într-o măsură surprinzătoare, proiectul a avut succes. O mare parte din regiune are acum un aspect curat și înverzit, iar natura și viața sălbatică sunt protejate. Numeroase gropi ale exploatărilor miniere au fost umplute cu apă, iar Luzacia este azi un tărâm al lacurilor și pădurilor – și al turbinelor eoliene și al panourilor solare. Windsurfingul și yachtingul atrag vizitatori, cum o fac și unele utilaje din moștenirea industrială, precum monstruosul transportor F60 de la Lichterfeld, cu o lungime de peste 500 de metri, mai mare decât înălțimea Turnului Eiffel. Dar exploatările miniere deschise n-au dispărut în totalitate. Mina Weisswasser a fost redeschisă, după ce fusese închisă în 1999, însă cu mai multe condiții de mediu și un control al emisiilor de la centrala electrică de la Boxberg, iar mina Bogatynia, de pe partea poloneză, continuă să funcționeze la capacitate maximă.

Problema acestui succes a fost că au dispărut în mare parte slujbele din minerit și de la centrala electrică existente anterior, precum și cele din industriile locale tradiționale, precum pielăria și textilele. Locurile de muncă din turism și din domeniul energiei verzi nu au fost suficiente pentru a le înlocui. Șomajul din timpul tranziției a atins 40% în Ostritz. Ca mare parte din Germania de Est, cu excepția celor trei mari orașe (Berlin, Leipzig, Dresda), populația a

scăzut dramatic începând din 1990, într-un nou *Ostflucht*. Ostritz s-a redus de la peste 6 000 la aproximativ 2 200 de oameni. Șomajul a scăzut și el, sub 10%, dar există o neconcordanță între locurile de muncă calificate vacante existente și oferta de forță de muncă, în mare parte persoane vârstnice și necalificate, care este disponibilă local; tranziția psihologică între vechile industrii și noua economie a fost mai dură decât se așteptau reformatorii bine intenționați. Libertatea a mai adus și o creștere a infracțiunilor frontaliere, de tipul furtului de metal și al traficului de droguri, precum și o senzație de nesiguranță și de lipsă de protecție din partea autorităților. Insecuritatea și alienarea care însoțesc depopularea se manifestă prin suspiciunea oamenilor că sunt trași pe sfoară de guvernele lipsite de compasiune sau că le sunt „aduși“ pe cap imigranți, dar și sentimentul că viața postindustrială, după promițătorul an 1989, este o dezamăgire.

Ruinele mănăstirii de la Oybin, februarie 2011

Ostritz nu se află chiar în colțul în care Germania se întâlnește cu Polonia și cu Cehia. Există o anomalie geografică la capătul Liniei Oder-Neisse, cauzată de cursul râului Neisse din Luzacia până la granița cehă. Există o mică bucățică suspendată de Polonie în jurul orașului Bogatynia, o protuberanță între orașul german Zittau și regiunea deluroasă cehească din jurul Frydlant (Friedland, unde Wallenstein, enigmaticul comandant din vremea Războiului de Treizeci de Ani, își avea principalul castel, părând însă nemulțumit de statutul său inferior din ierarhia complexă a Imperiului Habsburgic și a Sfântului Imperiu Roman). Colțul sud-estic îndepărtat al Saxoniei, imediat la sud de Zittau, este un peisaj surprinzător de atrăgător. Am mers acolo în timpul unui val de frig extrem din februarie; dealurile stâncoase și albul cristalin al crengilor copacilor mi-au tăiat răsuflarea. Există trenuri cu aburi care pleacă din Zittau spre

Oybin și Jonsdorf, pufăind prin ceea ce devine iute un peisaj romantic, cu coline înzăpezite, păduri adânci și întunecoase, ba chiar și o mănăstire în ruine cocoțată pe coama unui deal ciudat, cu o formă lunguiață, la Oybin.

Pare nimerit să găsim un peisaj din Caspar David Friedrich la capătul din amonte al Liniei Oder-Neisse, un loc care i-a aţâţat imaginația mai mult decât Greifswald, orașul familiar, practic și rațional din josul râului. Această parte a Europei este bizară și splendidă. La vest de Zittauer Gebirge găsim Valea Elbei și „Elveția saxonă“ de la sud de Dresda; înspre est se ridică dealurile întunecate și apar legendele misterioase ale Sileziei.

Caspar David Friedrich, „Klosterfriedhof im Schnee“ (1819)

9

Romantismul misterios al Sileziei Inferioare

(Polonia, Germania)

Zonele de frontieră sunt stranii. O graniță dreaptă, care separă două locuri radical diferite de o parte și de alta a unei linii artificiale, este o oglindă bizară, cu un trecut brutal. O graniță neclară poate fi destabilizatoare într-o manieră mai subtilă; e posibil să nu fii sigur cărui loc aparții, căci zona de frontieră îți oferă opțiuni intermediare față de ceea ce, cu indolență, consideri a fi o distincție binară. Regiunile în care granițele s-au modificat posedă un alt strat de mister. Oamenii trăiesc printre reziduurile mereu prezente ale tribului dispărut care a ocupat clădirile și pământurile înaintea lor, lovindu-se în mod constant de moștenirea lor fantomatică. Persoanele care au fost strămutate și copiii lor trăiesc cu ideea unui cămin care nu mai există. Realitatea vieții la graniță se întrepătrunde cu literatura de groază, cu imaginarea Celuilalt în partea opusă a hotarului.

Această regiune de graniță germano-poloneză a Sileziei Inferioare cuprinde un munte pătat de sânge din cele mai vechi timpuri, orașul Frankenstein, unde există o legendă despre o crimă în masă misterioasă care datează cu două

veacuri înainte ca tizul său ficțional să-și construiască monstrul, și orașul divizat Guben/Gubin, unde savanții moderni folosesc tehnica plastinației cadavrelor. Un preot din secolul al XVII-lea, numit Arnold Engel, scria că Silezia e un loc în care a înflorit „arta vrăjitoriei și a răului". Naziștii au contribuit la peisajul Sileziei cu melanjul lor tulburător de tehnologie modernă și mituri rasiale primitive. Pentru cei receptivi la stranietatea sa, granița Sileziei Inferioare este un tărâm romantic mitic, luminat de sclipirile unei științe denaturate.

Silezia Inferioară este acum colțul sud-vestic al Poloniei. Principalul ei oraș este Wroclaw (în anii germani se numea Breslau). Soarta lui în Polonia a fost una dintre cele mai controversate chestiuni între puterile aliate în anii 1943–1945, fiind însă soluționată în condițiile impuse de sovietici. Destinul Sileziei Inferioare a fost un produs secundar al presiunii exercitate asupra Poloniei dinspre est – dacă Uniunea Sovietică își păstra câștigurile de pe urma Pactului Molotov-Ribbentrop din 1939, atunci Polonia trebuia compensată, iar nota de plată era achitată de Germania înfrântă. Acest principiu a fost un numitor comun între Aliați, dar nu și cât de departe avea să se meargă în privința lui. Nu a existat nici o dispută referitoare la pierderea Prusiei Orientale și a Sileziei Superioare de către Germania și la faptul că frontiera dintre Germania și Polonia urma să fie redesenată înspre nord, unde o bucată mai mare din Pomerania intra în componența Poloniei.

Discuțiile dintre Aliați s-au concentrat asupra modului în care trebuia divizată Silezia. Exista un râu convenabil ca graniță, numit Glatzer Neisse, care curgea dinspre dealurile de la granița dintre Silezia și Boemia până la Oder, la vest de orașul Oppeln (acum Opole). Întreaga provincie industrială mixtă Silezia Superioară ar fi revenit Poloniei; cea mai mare parte din ea votase într-un referendum să rămână în Germania în 1921, în ciuda populației ei majoritar poloneze, un semn că loialitățile naționale sunt mult mai complicate decât vor admite de multe ori naționaliștii. Aliații occidentali aveau de gând să lase Germania să păstreze cea mai mare parte a Sileziei Inferioare, iar politicienii polonezi din exil n-au ridicat prea multe pretenții pentru a merge mai departe. La momentul Conferinței de la Teheran, din decembrie 1943, se părea că aceasta – sau ceva asemănător – va fi frontiera finală.

Pe măsură ce încrederea lui Stalin a sporit, iar proiectul impunerii unui guvern promoscovit în Polonia postbelică a devenit mai realist, s-a ivit perspectiva împingerii granței mai spre vest. Insistența lui Stalin de a muta frontiera nu avea nici o legătură cu vreo dragoste pentru Polonia. Detesta țara încă din 1920, când Polonia învingea Armata Roșie și îi alunga pe sovietici în profunzimile a ceea ce sunt acum Belarus și Ucraina. Coordonase masacrul de la Katyn a mii de ofițeri din armata poloneză, luați prizonieri în 1940. Motivul aparentei bunăvoințe a lui Stalin față de Polonia în vest – pe care Vladimir Putin l-

a reamintit amenințător în iulie 2023 – a fost faptul că granițele post-1945 îi ofereau Rusiei, din punct de vedere geopolitic, cele mai sigure frontiere din istorie. Stalin a izbutit să extindă controlul efectiv al Rusiei mult mai departe înspre vest decât reușise țarul Alexandru în 1815. A fost o realizare geopolitică uimitoare.

În locul Glatzer Neisse, Lausitzer Neisse (Nysa Łużycka) a devenit segmentul sudic al Liniei Oder-Neisse – o solicitare pe care URSS a început să o facă în mod fățiș în numele Poloniei doar spre finele lui 1944. Aceasta făcea ca frontiera poloneză să devină o linie relativ dreaptă și, prin urmare, ușor de apărat, iar obținerea Sileziei Inferioare însemna transferul unor teritorii industriale, miniere și agricole prețioase, care aveau să compenseze oarecum Polonia pentru pierderile din ce în ce mai certe din est. Dar și dezavantajele granității apusene erau evidente. Nivelul purificării etnice necesare era uriaș și ar fi lăsat Polonia dependentă de Rusia sovietică pentru securitatea ei teritorială împotriva resentimentelor germane și a reținerilor occidentale. Silezia Inferioară a fost glazura care învelea pilula amară a acceptării subordonării Poloniei de către Rusia lui Stalin.

Un alt argument folosit, mai ales în timpul formării statului comunist postbelic polonez, a fost că aceste teritorii erau istoric poloneze și că prezența germană fusese rezultatul colonizării și, prin urmare, era ilegitimă. Este adevărat că acum Polonia este mai mare decât fusese în urmă

cu 1 000 de ani, deși ideile despre ceea ce constituie o națiune și un stat sunt atât de diferite, încât cu greu pot fi comparate. În următoarele secole, majoritatea acestor fragmente fuseseră absorbite de statele germane sau boeme învecinate. Silezia și Pomerania au devenit predominant germane, așa cum au făcut-o și unele locuri precum Danzig și Prusia regală, care continuau să fie legate de coroana poloneză. Este greșit să interpretăm aceste deplasări ale populației și modificările frontierelor de stat dintr-o perspectivă națională modernă.

Marile puteri au fost cinice în privința argumentului „istoric polonez" când acesta a fost pus pe masă la Conferința de la Ialta, din februarie 1945: Roosevelt a glumit, spunând că, dacă îl acceptau, atunci ce părere ar fi avut Churchill despre recuperarea celor 13 colonii ale Marii Britanii?[29] Anglia stăpânise Bordeaux în vremuri mai recente decât domnise statul polonez peste Hirschberg (Jelenia Góra), dar – poate din fericire – de Gaulle nu se afla la Ialta ca să fie tachinat de Churchill.

După Potsdam, recunoașterea a fost în continuare condiționată. Regiunea a fost „pusă sub administrație civilă poloneză" în loc să fie definitiv sub suveranitate poloneză; decizia finală urma să fie lăsată în seama unui acord general de pace care avea să fie consimțit în viitor. Tratatul de la Paris din 1947 a stabilit granițele țărilor mai mici, însă marea problemă a Germaniei a rămas înghețată – ocupația celor

patru puteri a continuat, iar cele două state germane și-au făcut apariția în 1949. Atitudinea lor față de Linia Oder-Neisse a fost radical diferită. Unul dintre primele lucruri pe care le-a făcut Republica Democrată Germană a fost să ratifice „frontiera de pace" cu Polonia prin Tratatul de la Zgorzelec, din 1950.

Dimpotrivă, Republica Federală a refuzat să o recunoască și a considerat că granițele legale ale Germaniei sunt cele din 1937. Ani la rând, televiziunea vest-germană a prezentat hărțile de prognoză meteorologică acoperind orașe pierdute precum Breslau și Königsberg. Tratatele Ostpolitik ale lui Willy Brandt cu URSS, din august 1970, și cu Polonia, din decembrie 1970, au recunoscut realitățile frontierelor răsăritene ale Germaniei, iar Germania de Vest a renunțat la pretenția că teritoriile pierdute ar fi recuperabile. În mod neașteptat, diplomația lui Brandt a subminat fundamentul dominației strategice a sovieticilor în Polonia. Odată cu acordul și apoi cu relațiile de lucru stabilite între cele două state germane prin Tratatul de Bază din 1972, ideea unei viitoare agresiuni germane împotriva Poloniei a devenit extrem de improbabilă și, prin urmare, nevoia ca puterea sovietică să garanteze frontierele poloneze a dispărut. Ultimele urme ale posibilității ca germanii să le refacă prin cine știe ce înțelegeri au fost abandonate în tratatele care au reunificat Germania de Est cu cea de Vest, iar în 2007 granița a devenit una deschisă, în interiorul Spațiului Schengen.

Părți din Linia Oder-Neisse continuă să lase senzația că nu sunt vindecate – dărâmături de beton în mijlocul râului, în locul în care odinioară exista un pod, șosele care par să meargă undeva, dispărând într-un crâng sau pe malul unei ape, ba chiar sate și suburbii părăsite ale căror ruine zac ascunse adânc într-o pădure. Granița a retezat și a reorganizat legăturile care uneau localitățile; adeseori există așezări lăsate ca niște fundături inaccesibile, fără să fie iarăși conectate așa cum se cuvine la noile lor rute comerciale.

Vei vedea numeroase caracteristici de acest fel în regiunea din jurul orașului de graniță german Forst, din Lausitz. Forst nu-i o localitate transfrontalieră, dar lucrul ăsta este consecința faptului că suburbia estică Berge a fost distrusă de polonezi, în loc să fie repopulată. Era un ansamblu de locuințe aflat chiar pe cealaltă parte a podului peste Neisse, în fața centrului vechi al orașului Forst – clădiri gotice germane de apartamente din anii 1920 care radiau din sensul giratoriu aflat la picioarele podului. Structurile au fost demolate, cu excepția postamentului unui monument comemorativ și a doi stâlpi înalți de iluminat din beton de lângă ruinele podului. Ceea ce pe vremuri era un punct de trecere este acum o fundătură, un cotlon în care puțini oameni ajung dacă nu caută să fie singuri – de multe ori, judecând după spărturile din ruinele podului, genul de izolare care are cel mai bun efect când este însoțită de o pungă cu cutii de bere.

Pe ruinele unui pod de la graniță, Forst 2010

Când ne îndepărtăm de Zasieki, denumirea mai degrabă tehnică a caselor împrăștiate și a spațiilor pustii din partea poloneză a orașului Forst, lucrurile devin și mai nefirești. Drumurile se deteriorează dramatic dacă nu urmăm șoseaua principală de la „Podul Uniunii Europene", aflat la nord de Forst. Următorul sătuc din amonte, Brożek, este începutul unui labirint de șosele secundare înguste și de drumuri forestiere pietruite prin care am bâjbâit, într-un mare Mercedes închiriat, într-o după-amiază de toamnă din octombrie. Sistemul de navigație a devenit foarte confuz, sugerând viraje aleatorii și ocoluri neobișnuite prin pădure. Dar acestea nu erau doar niște drumuri sinistre prin pădure. Ne rătăceam din ce în ce mai mult într-un peisaj nazist bizar și năpădit de vegetație. Din 1938 până în 1945, această regiune (pe atunci cunoscută drept Scheuno) a găzduit o fabrică de armament, dimensiunile ei fiind năucitoare. Forst-Scheuno se întindea pe kilometri întregi,

deasupra solului și în subteran. Existau 394 de buncăre împrăștiate prin tot ținutul, legate de 72 de kilometri de drumuri betonate. Mii de muncitori, inițial germani, dar ulterior, în timpul războiului, de regulă oameni aduși la muncă silnică – în jur de 25 000 au lucrat la fabrica Scheuno cel puțin o vreme – au produs explozibil pentru efortul de război. Cum Uniunea Sovietică a luat drept pradă de război majoritatea utilajelor de lucru în 1945, buncărele și clădirile de beton au rămas în continuare răspândite prin pădure, degradându-se lent.

Anumite părți din complex sunt folosite pentru partide de paintball, dar se spune că unele dintre zonele mai sălbatice sunt și astăzi periculoase, din cauza resturilor de explozibil. În adâncul pădurii, când începe să se lase întunericul, Brożek continuă să fie un loc care-ți dă fiori. În loc să încercăm să înaintăm, am întors automobilul greoi și am bătut în retragere spre luminile reconfortante ale noii infrastructuri finanțate de UE.

Călătorind la sud și la est de Forst, ajungi pe o autostradă lungă – succesoarea reconstruită a uneia dintre autostrăzile originale germane din anii 1930 – printr-o zonă cu păduri întunecate și aride de pini și molizi. La un moment dat, puțin mai departe de situl unde a avut loc faimoasa Mare Evadare de la Stalag Luft III, treci hotarul dintre voievodatele (regiunile) poloneze Lubusz (Brandenburgul de Est) și Silezia Inferioară. Nu există mare lucru între frontiera germană și Legnica, la 120 de kilometri

distanță – așezările sunt mici și rare, terenurile agricole sunt puține. Chiar și înainte de 1945, acest ținut era slab populat și adormit. John Quincy Adams a trecut pe aici în 1800 și era de părere că pământurile nisipoase și sterpe cu pini erau „o abominație a pustietății".[30] Chiar și germanii exilați în 1950, suferind de dor de țară, nu erau prea pătrunși de dorul câmpurilor acoperite de iarbă neagră din Brandenburgul de Est:

> Neumark și Niederlausitz, pământul Brandenburgului despre care s-a cântat: „Pajiști, ape, nisip, acesta este Marklandul, iar lanul cel verde e bucuria lui". Ceea ce s-a pierdut poate fi mereu mai luminos în amintire decât a fost în realitate, iar cei ce și-au pierdut casele cred că au fost izgoniți din paradis.[31]

După ce au devenit parte a Poloniei, aceste pământuri au devenit un teritoriu de graniță și, exceptând fâșia de așezări aflate de-a lungul râului Neisse, teritoriul a rămas aproape pustiu după alungarea puținilor germani care-și câștigaseră cu greu traiul de pe urma solului nisipos. Spațiul a devenit într-o măsură și mai mare un neant uitat. Dar, dacă mergem mai departe spre sud și est, până când ajungem la Legnica, mult în interiorul Poloniei, peisajul se schimbă iarăși. Autostrada e mărginită mai degrabă de câmpuri decât de păduri; ținutul plat este roditor, nicidecum buruienos. În depărtarea încețoșată se vede un șir de munți care merg

dinspre nord-vest spre sud-est, marcând o graniță clară a regiunii – mult mai accentuată decât Neisse – și un hotar despărțitor mult mai vechi între națiuni diferite.

Zona deluroasă a avut dintotdeauna o atmosferă misterioasă, plină de melancolie. În 1800, pentru John Quincy Adams, munții Karkonosze erau un loc al „întristării sublime". Găsim castele cu turnuri ascuțite precum Książ (Fürstenstein), ridicate pe piscuri înnegurate, stațiuni balneare de un calm suprarealist pe colinele mai joase și, în văi, localități miniere și muncitorești ca Walbrzych.

Granița cu Cehia, la sud-vest de Jelenia Góra, se găsește printre păduri sălbatice și munți abrupți, un alt soi de peisaj sinistru în care poți să te rătăcești și să te zăpăcești, indiferent cât de puternic și de modern ți-ar fi automobilul. Drumul de frontieră se răsucește și șerpuiește, câteva indicatoare marcând oficial punctul de trecere, dar în general zona este caracterizată de îngrămădeala obișnuită a parcărilor de camioane și a magazinelor cu țigări, pe lângă o platformă dezafectată de dinainte de Schengen, folosită atunci pentru controalele vamale.[32] Silezia Inferioară este o privelițte de tip *Twin Peaks* în stil central-european, care își așteaptă propriul David Lynch. Hoinărind printre dealuri, am visat cu ochii deschiși la un roman în care un ofițer pe nume Fassbinder, de la *Hauptkriminalamt* din Berlin, era trimis prin 1910 la Muntele Cerbului (Hirschberg, Jelenia Góra) pentru a investiga o crimă stranie.

Dichisitul nostru agent se lasă însă prins în viața orașului – lumească și supranaturală – și ajunge, poate, să aprecieze gustul al naibii de bun al unor *Kaffee und Kuchen* care se strecuraseră peste graniță din partea habsburgică a munților. Este genul de loc în care un individ poate să dispară, captiv între două lumi.

Aceste păduri și munți sunt pline de creaturi mitice. Munții Riesengebirge au fost numiți după un duh din partea locului care își schimba forma, zis Rübezahl (sau Rübenzahl), a cărui formă naturală era cea de umanoid cocoșat, cu coadă și coarne. El li se înfățișa adesea călătorilor pentru a-i călăuzi, iar instrucțiunile lui puteau fi bune sau, capricios fiind, putea să aleagă să te conducă într-o mlaștină sau în sălbăticie. Numele lui ușor peiorativ („cel care numără napi") nu trebuia rostit, iar muntenii îi ziceau în schimb „Stăpânul Gigantic" sau „Marele Zeu al Muntelui". Nu mai fusese zărit, i-au spus localnicii lui Adams în 1800, de mai bine de un veac, fiindcă peste casa lui fusese ridicată o capelă, dar denumirile populare pentru nenumărate trăsături naturale ale reliefului i se datorau. Adams a fost intrigat de Rübezahl și și-a întrebat ghizii despre această entitate. Unul dintre ei a susținut că nu era decât o superstiție boemă, în care locuitorii Sileziei nu crezuseră niciodată, dar Adams a bănuit – aproape sigur corect – că „un ghid boem m-ar fi asigurat că nu era decât o superstiție sileziană, pe care conaționalii săi o luaseră dintotdeauna peste picior".[33] Germanii, cehii și polonezii numesc cu

toții lanțul Munții Gigantului, după marele șarlatan. Rübezahl a supraviețuit plecării germanilor din Silezia Inferioară. A căpătat un nume polonez, Liczyrzepa, iar legenda lui face parte din cultura pe care o împărtășesc polonezii, cehii și germanii din aceste ținuturi.

Cel mai vestit munte din Silezia este Ślęża, un pisc întunecat de granit, cu unghiuri obtuze, care se detașează de tovarășii săi. Unele dintre cele mai vechi artefacte din Polonia, precum unele monumente sculptate în piatră, au fost descoperite în jurul Ślężei, ceea ce indică faptul că era un loc cu semnificație religioasă pentru civilizația celtică ce a locuit în regiune în urmă, poate, cu 2 500 de ani. Acest munte avea ceva aparte care i-a izbit pe cei din tribul rătăcitor ca fiind special și puternic, un soi de zeitate naturală. Este puțin probabil ca zeitatea asociată cu acest munte să fi fost pe deplin benignă. Habar n-avem de forma pe care o lua cultul de la Ślęża, dar știm că vechile credințe celtice tindeau să fie însetate de sânge – războinicii celți erau cunoscuți pentru pasiunea lor pentru decapitări******** și sacrificii omenești, ca parte din ritualurile lor.

Superstițiile pline de cruzime și jertfele de sânge au bântuit în mod repetat munții Sileziei. Există o poveste care datează din 1582 despre un om care purta numele de Johannes Cuntius, a cărui reputație fusese dezgustătoare în timpul vieții și îngrozitoare după moarte. Se zicea că, în urma apariției unei pisici negre pe patul său de moarte, s-ar fi ridicat din mormânt și i-ar fi

vânat pe cei vii, dar sătenii i-au dezgropat leșul, l-au ciopârțit și l-au ars, pentru a pune capăt hoinărelilor din miez de noapte ale vampirului. Un secol mai târziu, vânătorul de vrăjitoare Arnold Engel scria că „mulți morți, care n-au pierit cu bună-credință, ci aveau legături cu diavolul, se ridică din mormintele lor" din dealurile din Silezia.[34]

În primele decenii ale secolului al XVII-lea, orașele mai mici din regiune au fost adevărate cazane pentru arderea vrăjitoarelor. Se spunea că la Neisse (Nysa), călăul a construit „un cuptor imens în care, pe parcursul a nouă ani, a prăjit peste 1 000 de vrăjitoare, unele în vârstă de doar doi ani".[35] În 1606, orașul Frankenstein din Silezia a fost scena unui proces scandalos, în care s-a pretins că un grup de opt gropari otrăviseră alți concetățeni cu o fiertură pe care o preparau din leșuri, ocupându-se și cu alte activități dezgustătoare, precum necrofilia sau despicarea femeilor gravide pentru a le mânca fetușii nenăscuți. Se presupune că numărul deceselor a ajuns la 1 500.[36] Povestea pare prea lugubră și prea neplauzibilă ca să țină de realitate. Dar poate că există un mic sâmbure de adevăr, și anume faptul că leacurile din cadavre făceau parte din medicina populară; cele mai bune se obțineau din leșuri sănătoase, așa că persoana cu care băteai palma era călăul, iar groparii trebuiau să se mulțumească cu victimele ciumei. Dovezile că groparii îi jefuiau pe morți erau destul de solide; de ce să nu-i învinovățim și pentru răspândirea ciumei? Versiuni trunchiate ale

poveștii groparilor malefici din Frankenstein par să fi circulat zeci de ani mai târziu, grație difuzării populare prin foi volante și cântece; povestea este relatată de pildă în Danemarca, în 1673.[37]

Numele Frankenstein a căpătat un alt tip de conotații când Mary Shelley l-a folosit pentru savantul ei fictional Victor Frankenstein în 1818. Localnicii din Ząbkowice Sląskie (numele polonez pentru Frankenstein) sunt ferm convinși că istoria sinistră a orașului lor și-a adus contribuția la povestea Prometeului modern al lui Shelley, privind cu dispreț pretențiile rivalilor, cum ar fi castelul Frankenstein de lângă Darmstadt, din vestul Germaniei.******** Cea mai veche clădire din oraș, casa unui negustător german, este un muzeu cu o cameră a groazei – amuzantă, dar ieftină – la subsol și cu o prezentare mai literară și mai istorică a poveștii lui Frankenstein la etaj. Ząbkowice este o excepție de la tendința generală ca toponimele germane să fie eliminate; există o prăvălie de înghețată numită Frankenstein, de pildă, care își vinde marfa sub privirea blândă a monstrului întruchipat pe marele ecran de Boris Karloff.********

Legenda lui Frankenstein aparține unei tradiții culturale cu influențe germano-evreiești, în care un savant creează ceva monstruos folosindu-se de știință și de cunoștințele sale, fiind damnat din cauza neputinței de a pricepe forțele irationalului. Dătătorii de viață, de la părinți la Dumnezeu, se confruntă inevitabil cu

nerecunoștința și cu răzvrătirea celor care le primesc darul. Predecesorul lui Frankenstein, rabinul Loew din Praga, și-a creat Golemul prin erudiție și evlavie, dar a descoperit că și creația sa îi scăpa de sub control. Și Gottfried Herder a creat un monstru, ideologia naționalismului, pornind de la intenții bune, doar ca să declanșeze un delir barbar și distructiv.

Am fost un pic surprins când am aruncat o privire asupra unei hărți vechi a regiunii și am observat că acolo exista o așezare numită Monsterberg, puțin mai la est de Frankenstein. Și Monsterberg s-a ridicat la înălțimea numelui său. În ultimele decenii ale stăpânirii germane, un ucigaș în serie zis Karl Denke a trăit într-o casă izolată de la marginea orașului, pândind vreo 30 de călători singuratici și ducându-i acasă ca să-i măcelărească pentru carne. O parte o mânca el însuși și se spune că ar fi vândut câteva bucăți în hala pieței din Breslau – o clădire care îți lasă impresia că te-ai găsi în burta unei balene uriașe.

Frankenstein și Münsterberg (cum se scria Monsterberg în vremurile mai noi), asemenea restului Sileziei Inferioare, au trecut de la Germania la Polonia în 1945. Istoricii și lingviștii polonezi au muncit mai mulți ani pentru a produce denumiri poloneze pentru așezările din „Teritoriile Recuperate“. Unele dintre ele, cum ar fi Breslau/Wrocław, aveau deja nume poloneze destul de bine cunoscute (poloneza, ca engleza, tinde să posede propriile versiuni de denumiri de orașe oriunde s-ar afla

acestea în lume, de la Londyn la Nowy Jork). Altele purtau versiuni germanizate ale numelor slave originale. Au existat însă câteva, precum Frankenstein, unde nu prea exista vreo îndrumare pentru lingviștii polonezi; denumirea orașului derivă din faptul că fusese întemeiat de oameni din Franconia, o regiune din nordul Bavariei, care aduseseră cu ei o piatră despre care se spunea că le poartă noroc („n-a mers", după cum mi-a spus caustic un locuitor modern din Frankenstein). Germanul Frankenstein a devenit polonezul Ząbkowice Sląskie – rădăcina noului nume, „ząb", însemnând „dinte", probabil de la legenda unui erou și a pruncului său cu un singur dinte. Dar pare să fie o trimitere la colțul vampirului slav, care l-a înlocuit pe savantul nebun germanic.

Comori îngropate și tuneluri naziste

Secolul XX, în loc să înlocuiască superstiția cu rațiunea, a creat un nou strat al peisajului ocult al Sileziei Inferioare. Pe o colină de lângă Waldenburg (Walbrzych), autoritățile naziste au ridicat un monument pătrat în memoria germanilor din Silezia uciși în Primul Război Mondial și a conflictului din Silezia din anii 1920, dar și pentru câțiva derbedei din SA care muriseră în niște încăierări. Mausoleul, numit Totenberg, avea o flacără veșnică alimentată cu gaz din mine, aruncând o lumină misterioasă asupra orașului. Flacăra s-a stins, dar Totenberg rămâne pe loc, devenind pe an ce trece mai terifiant – un spațiu *unheimlich*, încărcat cu o

energie negativă, un loc în care oamenii merg să se sinucidă.

Moștenirea nazistă se extinde pe sub pământ. Autoritățile comuniste poloneze care au preluat controlul asupra „Teritoriilor Recuperate“ au dat peste mai multe dovezi recente care țin de nefiresc și de sete de sânge. Au descoperit buncăre de beton răspândite prin munții Karkonosze, în preajma orașelor Wałbrzych și Świdnica, și obloane de fier în spatele cărora niște tuneluri uriașe, unele îndeajuns de mari cât să încapă în ele camioane și trenuri, te poartă în bezna de sub dealuri. Acest labirint de tuneluri fusese săpat mai cu seamă de prizonierii din lagărul de concentrare local de la Gross-Rosen, în 1943–1944, însă inginerii naziști și soldații care coordonaseră operațiunea își luaseră deja tălpășița, iar documentele care explicau proiectul și scopul acestuia fuseseră distruse. Sistemul de tuneluri este vast și înspăimântător, dar probabil că nu-i decât o mică fărâmă din ceea ce se intenționase. Mai există o bucată din el sub castelul Książ, menită să fie buncărul de comandă pentru ministrul de externe și pentru Führer. Prizonierii, ținuți într-un mic lagăr-satelit de prin pădurile moșiei aristocratice, încă săpau aici când Armata Roșie a traversat Oderul.

Lipsa informațiilor certe despre proiectul subteran secret al naziștilor din Riesengebirge l-a făcut să fie un loc cu o mitologie modernă proprie: „proiectul nazist subteran secret“ este o idee cât se poate de capabilă să producă mituri în epoca noastră, în Polonia și Anglia deopotrivă.

Rafturile de istorie locală din librării sunt înțesate de cărți cu coperți lugubre și care promit povești de groază și despre comori îngropate. Se spune că prizonierii care au construit tunelurile au fost uciși fie la vremea respectivă, fie când regiunea a trebuit abandonată în fața înaintării sovietice din 1945, dar n-au fost găsite asemenea morminte. Și n-a fost găsit nici jumătate din betonul despre care Albert Speer – arhitectul-șef al lui Hitler și ministrul pentru armament și producția de război – spunea că s-a folosit pentru construcția tunelurilor, ceea ce ar fi însemnat o parte substanțială din întreaga producție a Germaniei. Cea mai probabilă explicație este că poveștile au fost exagerate, că cineva frauda Reichul muribund facturându-i bunuri care nu i-au fost livrate niciodată. Dar mai este posibil să existe și alte secrete ce vor fi descoperite și breșe prin care să fi dispărut: materialele industriale sau științifice lăsate acolo ar fi putut fi transportate în Uniunea Sovietică după 1945, situl rămas devenind o zonă militară sub Polonia comunistă. Mici părți din el sunt acum deschise vizitatorilor.[38] Tunelurile încă n-au fost cartografiate în întregime.

Solul Sileziei Inferioare are și alte secrete. Când germanii au fost izgoniți, n-au putut să ia cu ei mai mult de o valiză și nici un obiect de preț. Numeroși oameni au decis să-și îngroape banii, bijuteriile, cele mai bune porțelanuri și orice altceva putea fi cărat și avea o valoare. În 1945 au tras speranțe că vor fi lăsați să se întoarcă după un tratat final de pace; nu prea

părea cu putință ca Silezia Inferioară să fie pierdută de Germania pentru totdeauna. Așadar, în întreaga regiune, noii locuitori polonezi au tot găsit comori îngropate și secrete ascunse în spatele unor pereți și podele construite în pripă în nefamiliarele lor case noi. Aproape sigur, există în continuare unele casete cu aur și giuvaiere pitite în șemineuri și îngropate în păduri. În Wroclaw mi s-a spus o poveste despre o comoară îngropată în pădurile din Silezia Inferioară. În ultimii ani, un german bătrân, însoțit de câțiva amici mai tineri, tunși scurt, au trecut granița și s-au dus să sape într-un loc ascuns privirii. S-au întors după câteva ore, dar bandele de crimă organizată din Wrocław monitorizau acest tip de misiuni, iar automobilul german a fost reținut de o gașcă pe drumul de întoarcere către graniță. Germanii au fost ușurați de două lăzi, dar bandiții polonezi au fost dezamăgiți să descopere că nu conțineau aur, ci o arhivă de documente SS care fuseseră ascunse de deținătorul lor. Surzi în fața muzei istoriei, membrii bandei au sfârșit vânzând documentele unui colecționar privat din Elveția.

Prin urmare, exista suficient adevăr în mitul comorii îngropate ca să pună stăpânire pe imaginația localnicilor din Silezia Inferioară poloneză, mai ales că mulți dintre aceștia proveneau din sate mult mai puțin dezvoltate din est, pentru care fermele, casele și drumurile îngrijite ale germanilor din Silezia erau semne ale unei bogății de neînchipuit. În mod firesc, lucrul ăsta i-a încurajat pe oameni să-și imagineze

adevăruri mai măreţe în spatele secretelor casnice pe care le scoteau uneori la iveală.

Apar periodic speculaţii conform cărora aurul şi obiectele de artă jefuite de naziști, poate chiar şi legendara Cameră de Chihlimbar, sunt ascunse undeva în labirintul întunecos din munţii Sileziei. Decenii întregi, împătimiţii au bătut munţii înarmaţi cu noi tehnologii, de curând cu radare care penetrează solul, în căutarea dovezilor unor comori dispărute. Până acum, nimic nu s-a demonstrat în mod categoric, iar unele dintre cele mai palpitante speculaţii au fost infirmate. Există totuşi o mulţime de comori care lipsesc şi un număr limitat de locuri misterioase în care acestea s-ar putea găsi. În 2015 a început un alt ciclu de investigaţii, concentrat asupra posibilităţii ca un întreg tren nazist plin de aur să fie ascuns în sistemul de tuneluri de sub castelul Książ. Nimeni nu l-a găsit, însă poate că locuitorii Sileziei au dat de aur într-un alt fel. A existat o invazie de jurnalişti, scriitori şi căutători de comori, toţi pompând bani în economia locală, iar episodul a mărit vizibilitatea acestui cotlon din Europa Centrală şi i-a sporit reputaţia misterioasă.

Nimeni nu se odihneşte în pace

În lumea reală, morţii nu se ridică din morminte ca să le dea bătăi de cap celor vii, ci mai degrabă viii nu lasă morţii să se odihnească în pace. Moartea nu i-a scutit pe oameni să fie chemaţi la oaste în Europa Centrală şi Estică a secolului XX; cimitirele încă sunt câmpuri de

bătălie militare și culturale, iar cei vii se tem în continuare de prezența morților. Groparii au încă secretele lor. Regiunea e plină de cimitire neglijate, deliberat uitate.

De-a lungul Poloniei, Ucrainei și Belarusului există sate fără nici un evreu, dar cu câte un cimitir evreiesc la marginea orașului, cunoscut celor bătrâni – dacă își bat capul să o recunoască. Când am plecat din satul Krasiczyn, din estul Poloniei, înspre dealuri, în căutarea fortificațiilor Liniei Molotov, am dat peste vestigiile unui asemenea cimitir care era marcat de garduri noi de lemn și în care câteva pietre funerare încă în picioare aveau mici pietre de aducere-aminte deasupra lor, potrivit tradiției evreiești. Un monument recent pomenește „Cimitirul Comunității Evreiești din Krasiczyn până în 1941. Amintiți-vă de FRAȚII VOȘTRI MAI VÂRSTNICI ÎNTRU CREDINȚĂ, ODIHNIȚI-VĂ ÎN PACE.“ Acesta a fost ridicat de parohia catolică din satul Krasiczyn, într-un gest relativ neobișnuit de respect și de comemorare. În alte părți, pe tot cuprinsul ținutului îmbibat în sânge al granițelor răsăritene, există locuri în care localnicii și oamenii împrăștiați prin lume recuperează bătrânele pietre funerare evreiești folosite ca dale de pavaj și postamente pentru a le reda demnitatea cuvenită.

În celălalt capăt al Poloniei, la Brożek, aproape de Forst, există un alt cimitir, dar nimeni n-a făcut aici vreun gest de respect. Nu l-am descoperit decât când căutam altceva, și anume o

fabrică nazistă de armament. Dar ceea ce am găsit a fost locul de veci al unor oameni care pieriseră înainte ca nazismul să fie un termen cunoscut de toată lumea, persoane al căror cămin fusese un sat care existase de veacuri întregi sub numele de Scheuno, fără să se simtă parte din vreo confruntare rasială. Mormintele lor anonime, acoperite de mușchi, zac în pădure, pietrele funerare fiind distruse cu o furie răzbunătoare în anii 1940. Germanii erau decedați de multă vreme, dar continuau să reprezinte o amenințare la adresa pretențiilor naționaliste poloneze în privința localității Brożek. Individualitatea lor, amintirea lor și relația lor cu pământurile trebuiau distruse. Din nefericire, nimeni nu s-a întors să repare cimitirul și să le redea demnitatea celor de sub marginile dreptunghiulare de piatră. Am putut deslușI situl vechii biserici și al porților din vremurile germane, dar amprenta acestui loc de aducere aminte se estompa și probabil că peste alți 20 de ani nu va mai rămâne nimic din el.

Cimitir german părăsit, Brożek (Forst-Scheuno), octombrie 2019

Începând din anii 1990, au existat proiecte de restaurare a locurilor neglijate asociate cu trecutul german. Acolo unde tinerii polonezi care s-au alăturat operațiunilor de restaurare au putut găsi însemnele originale sau măcar fragmente din piatră și porțelan, le-au repus la locul lor. În unele zone, preoții interesați de istorie și de reconciliere, asemenea celui din Krasiczyn, au încurajat restaurarea. Multe dintre fărâmele de însemne germane care au supraviețuit în comunitățile mai mici au legătură cu religia, cum ar fi pietre de mormânt sau altare la margine de drum, sporind poate aerul supranatural care este asociat cu trecutul german. Există chiar câteva exemple, de neconceput înainte de 1989 și probabil și o vreme după aceea, de germani expulzați în 1945 care s-au întors acasă după moarte. În 1992, Günter Grass a scris *Unkenrufe*, în care și-a

imaginat și a satirizat dorința celor care fuseseră copii înainte de 1945 de a se întoarce la Danzig sau la Wilno pentru a se odihni în pace în locurile de unde începuseră poveștile lor. Dar majoritatea germanilor al căror cămin a fost aici înainte de secolul XX zac ignorați și uitați.

Încă mă gândesc, de fiecare dată când merg în vestul Poloniei sau în Europa de Est, la viețile oamenilor al căror trecut este acum pierdut, oameni care au pierit de două ori – fără ca nimeni să-și amintească de ei sau să le îngrijească mormintele. Au existat oameni în acele cimitire evreiești din locuri precum Krasiczyn ai căror nepoți îi omagiau în 1935, recunoscători că viața lor evoluase și se îmbunătățise din vremea Europei pogromurilor și a ghetourilor. Sub mușchiul din Brożek zac germani lipsiți de vină, care au îngrijit câmpurile sau au predat în școli cu zeci de ani înainte ca vreun proiectant nazist să decidă să ridice acolo o fabrică de armament. Locurile în care granițele s-au schimbat sunt sinistre, însă dincolo de aceasta sunt încărcate de sentimente melancolice de pierdere și de absență, cu care oamenii se luptă de generații întregi.

Europa Centrală

Ungaria în granițele ei moderne

Austria/Ungaria pre-1918 și statele moderne

A Granița actuală a Ungariei
B Slovacia
C Croația-Slavonia
D Banat și Transilvania de Sud

Câștigurile teritoriale temporare ale Ungariei din 1938–1941 de la

1 Cehoslovacia
2 România
3 Iugoslavia

Jumătatea austriacă a Imperiului înainte de 1918

Partea a treia
Centrul

10
Inima Europei

Nu pot să definesc Europa Centrală, dar o recunosc când o văd. M-am trezit adesea așezat la o masă lângă un bar aflat într-o frumoasă piață de oraș, privind hotelul sau primăria de vizavi, în timp ce razele asfințitului îi luminau fațada, zugrăvită în nuanța caldă de galben imperial habsburgic numită *Schönbrunner Gelb*. Ridic un pahar de bere – invariabil excelentă – pentru această regiune vagă în care mă simt fără nici o explicație acasă, în ciuda neputinței lingvistice și a rădăcinilor mele profund englezești. Poate că trec pe lângă biserici baroce și teatre împodobite flamboaiant, văzând cum se lungesc umbrele caselor negustorești pe măsură ce soarele apune.

Neclaritatea mea în privința locului de unde începe și în care se termină Europa Centrală este larg împărtășită; probabil că există la fel de

multe definiții ale Europei Centrale pe cât de mulți oameni s-au gândit la acest subiect. Părintele conceptului, politicianul liberal german Friedrich Naumann (1860–1919), n-a avut nici o graniță precisă în minte, dar a considerat că Germania și Austro-Ungaria reprezintă esența sa. Alții văd Europa Centrală ca fiind formată din țările aflate între Germania și Rusia care împărtășesc anumite asemănări generale – în mare parte slave, nonortodoxe ca religie, cu tradiții nonautocratice, cum ar fi statul de drept și autoguvernarea cetățenească. În ceea ce mă privește, limitele ei sunt similare, dar nu identice cu frontierele Imperiului Austro-Ungar, așa cum exista în preajma anului 1900. Pentru majoritatea oamenilor care se simt atrași de concept, Europa Centrală comportă conotații de pluralism, cultură elevată și inițiativă intelectuală – un spațiu căruia nu-i plac soluțiile simpliste. Naumann era sentimental în privința diversității *Mitteleuropa*, închipuindu-și într-un avânt al imaginației că:

> Totu-i plin de viață, ca o pădure măreață cu arbori înalți și arbuști, cu plante veșnic verzi și cu crânguri de pini și mii de tufișuri mărunte și flori. Este ca o mare în care se zbenguie tot soiul de pești. Și nicăieri nu sunt bătute în cuie hotare sau separații. Totul este în mișcare, înghiontindu-se și împingându-se în dezordine, șoptind și zbierând, implorând și dojenind, rostind rugăciuni și făcând socoteli.[1]

Acea viziune, organică și pluralistă, este acum cât se poate de nostalgică. Europa Centrală a fost schimbată profund de traumele secolului XX. Pe tot cuprinsul ei, în 1918–1921 au apărut granițe naționale în locuri noi, fixând acele „hotare și separații" prin acțiuni militare la fața locului, prin deliberările conferințelor de pace de la Paris și, uneori, prin voturi populare locale. Noile state naționale au fost mult mai puțin tolerante decât vechiul imperiu și, pe deasupra, au fost divizate de disputele legate de frontiere. În Holocaust, naziștii au distrus una dintre temeliile Europei Centrale, populația ei evreiască.******** Nota de plată din 1945 a presupus expulzarea majorității germanilor care locuiseră în comunitățile împrăștiate prin regiune de secole. Două dintre forțele care funcționau ca un adeziv pentru Europa Centrală au dispărut. Identitatea nostalgică central-europeană trebuie să admită faptul că absențele – germanii și evreii – sunt încă resimțite și provoacă preocupări, ca niște dinți lipsă, al căror spațiu gol este mai palpabil decât dinții sănătoși care rămân.

Anii 1940 au distrus pluralismul Europei Centrale, căci statele au fost refăcute prin violență și purificare etnică într-un mod cât mai aproape cu putință de monoculturile naționale. După ce a fost pentru scurtă vreme un imperiu german, cea mai mare parte a Europei Centrale a ajuns acum sub controlul politic al Moscovei. A devenit „Europa de Est". Autoritățile au insistat ca rusa să înlocuiască germana ca limbă

comună regională. Imaginea ei occidentală s-a schimbat dintr-un pluralism haotic într-o uniformitate monotonă și cenușie. Europa Războiului Rece a fost împărțită între Est și Vest. Pentru numeroși oameni din Occident existase dintotdeauna o graniță în imaginație, un loc – de obicei un pic mai la est de locul din care provenea cineva – din care începea Orientul, iar standardele de civilizație dispăreau. Cortina de Fier a făcut granița – literalmente – de beton.

Milan Kundera, aflat în exil în Franța, a scris o mărturie impresionantă în 1984 în care a reafirmat identitatea central-europeană pierdută. Eseul său *Tragedia Europei Centrale*[2] susținea că regiunea a fost în esență o parte din Occidentul cultural și politic. Stăpânirea sovietică a zonei după 1945 o silise să privească spre Est, retezând artificial legăturile cu Vestul, care hrăniseră civilizația central-europeană de veacuri întregi. Trasa o distincție clară între Rusia și inima Europei. Absolutismul rusesc a fost o imixtiune imperialistă străină. „Nimic nu-i poate fi mai străin Europei Centrale și pasiunii sale pentru varietate decât Rusia: uniformă, standardizată, centralistă, hotărâtă să transforme fiecare națiune a imperiului său (...) în unicul popor rus." Praga, Budapesta și Varșovia fuseseră răpite din adevăratul lor cămin.

Problemele Europei Centrale în secolul XX au fost problemele Europei în formă concentrată. Cum era posibil să reconciliezi cerințele naționalismului legate de state suverane delimitate de granițe ferme cu realitatea că

oamenii cu identități diferite trăiesc amestecați unii cu alții și că nu vor rămâne în același loc? Cum te poți bucura de beneficiile comerțului liber și ale economiilor de mari dimensiuni într-o lume a statelor-națiune mărunte? Trebuie oare să existe frontiere și, dacă există, cum poate fi temperată tendința lor de a ne diviza și de a-i face pe oameni să fie mai săraci?

Tragedia, afirmă Kundera, a fost că Imperiul Habsburgic n-a evoluat într-un stat federal de popoare egale înainte să fie făcut fărâmițe după războiul total din 1914–1918. Potrivit scriitorului evreu Joseph Roth,

> cea mai intensă experiență a vieții mele a fost războiul și sfârșitul patriei mele, singura pe care am avut-o vreodată: Dubla Monarhie a Austro-Ungariei.[3]

Dubla Monarhie a condus nu doar Austria și Ungaria din zilele noastre, ci și Slovacia, Slovenia, Croația, Bosnia-Herțegovina, aproape toată Republica Cehă, părți mari din România, Polonia, Ucraina și Serbia și părți mai mici din Italia și Muntenegru. O treime din cele 27 de țări din UE își au rădăcinile în vechiul imperiu. Loialitatea nostalgică a lui Roth pentru patria care dispăruse în 1918 sugerează că această țară ciudată (să fi fost două țări? Sau 20?) a avut meritele ei, în pofida complexității și absurdităților ei ocazionale. Ca evreu, s-a simțit instinctiv mai protejat sub un regim care admitea diferențele și lăsa minoritățile să trăiască, temându-se de consecințele încercării

de implementare a ideii statului-național în Europa Centrală.

Afecțiunea mea pentru Europa Centrală este foarte legată de moștenirea Habsburgilor. Marile sale orașe – Viena, Budapesta, Praga, L'viv – se numără printre cele mai atrăgătoare din Europa, iar înflorirea culturală și arhitecturală din perioada 1870–1914 reprezintă o parte importantă a farmecului lor. De asemenea, imperiul a răspândit clădiri de teatru și operă de-a lungul și de-a latul teritoriului său și în orașe mai mici, de la Eger (Cheb), în vest, la Czernowitz (Chernivtsi/Cernăuți), în est. Am vizitat o mulțime de muzee locale cât timp am călătorit pentru această carte, iar povestea în linii mari a aproape fiecărei localități din Imperiul Habsburgic este aceeași. Deși imperiul n-a standardizat limba sau religia, a cultivat totuși o anumită formă urbană neobarocă, în culori pastelate. După cum mi-a explicat Nada, care m-a condus prin orașul Vukovar din estul Croației, „fiecare oraș din imperiu arată pe undeva la fel". Povestea universală nu-i una rea: biserici baroce din secolul al XVIII-lea timpuriu, ziduri fortificate dărâmate, școli noi, străzi pavate, bărbați înțelepți cu bărbi stufoase, evrei emancipați, o gară grandioasă, iluminat electric, tramvaie, stil Art Nouveau, politică locală democratică barocă. Pentru o mulțime de oameni, viața s-a îmbunătățit enorm, cu repeziciune.

Dubla Monarhie nu prea semăna cu celelalte lucruri care-și spuneau imperiu la vremea în care

Roth se năștea în Brodi, un orășel de la marginea răsăriteană a ceea ce acum este Ucraina, în 1894. Nu aparținea epocii sale, o creație prenațională care ținea piept valului, dar poate și un antidot împotriva stupidităților sângeroase care s-au înstăpânit odată ce a dispărut. Politica imperiului s-a axat din ce în ce mai mult pe gestionarea complexului amestec de naționalități care trăiau între granițele sale.

Dar care erau alternativele la Austria-Ungaria? Răspunsurile pe care oamenii le-au produs în perioada de crepuscul a imperiului și felul în care au evoluat lucrurile după 1918 sunt pline de învățăminte despre zonele de frontieră și despre interdependență, despre modul în care se distribuie puterea între regiune, națiune și guvernul supranațional și despre limba pe care cineva ar trebui să o vorbească și unde să o vorbească.

Soluția radicală a destrămării imperiului n-a fost populară. Toată lumea bodogănea în privința modului în care funcționa Austria-Ungaria, dar aceasta era sfera în care se făcea politică, chiar și politica naționalistă care viza acapararea puterii și a resurselor pentru un popor din cadrul imperiului. Politica internă a UE nu este deloc diferită. Simbolurile ce țineau împreună Imperiul Habsburgic erau extrem de conservatoare; armata, birocrația și, mai presus de toate, personalitatea împăratului Franz Iosif (care a domnit între 1848 și 1916), dedicat datoriei și corectitudinii, rigid și mustăcios. Existau izvoare surprinzătoare de loialitate față

de împărat în rândul tuturor naționalităților și claselor sociale. Nici unul dintre teritoriile coroanei (în afara câtorva regiuni integral germane care formau nucleul Austriei) nu reprezenta o singură naționalitate, așa că utilizarea unor granițe preexistente n-ar fi făcut altceva decât să creeze mai multe state multinaționale acolo unde înainte exista doar unul singur. Și nu era posibilă nici retrasarea frontierelor, astfel încât să corespundă naționalităților. Declinul Imperiului Otoman a fost o prevestire înfricoșătoare a ceea ce se putea întâmpla când își făceau apariția statele-națiune și luptau pentru teritoriu. Pe măsură ce otomanii s-au retras, violența și teroarea s-au dezlănțuit asupra musulmanilor și a minorităților, iar zonele de graniță încâlcite au fost descâlcite în statele naționale rivale prin purificare etnică.

În Europa Centrală și de Est, n-are nici o noimă să ne gândim la „Primul Război Mondial“ ca la ceva care s-a încheiat în mod limpede pe 11 noiembrie 1918. Acele bătălii au fost o nouă fază a războiului între naționalismele rivale și forțele reacționare, între liberalism și comunism. Guvernele succesoare dețineau controlul în capitalele lor, dar frontierele nu fuseseră stabilite și existau numeroase regiuni disputate între noile state și puterile vecine – Italia, Serbia și România.

Imperiul a creat un spațiu uriaș în Europa Centrală, în care statul de drept, egalitatea civică, libertatea de mișcare și comerțul liber au prevalat. La finele lui 1918 a fost clar că în zonă

vor apărea frontiere, dar nu se știa pe unde vor trece sau cât de restrictive vor fi pentru oameni și pentru comerț și nici cum vor fi tratate minoritățile dacă se vor trezi în partea greșită a unei granițe noi. Deciziile luate în acele câteva luni în punctele de control militar din Europa Centrală și în culisele Conferinței de Pace de la Paris au modelat harta Europei pe care o avem astăzi și au influențat pentru mai bine de un veac cursul istoriei.

11

STATUL SUCCESOR

(Cehia, Slovacia, Germania, Austria)

Mi-este foarte dragă Republica Cehă, oamenii ei și simțul lor al umorului. Adesea, o glumă cehească nu-i „amuzantă" în sens direct, ci este un strop de disperare față de starea lumii care, drept răsplată, stârnește un zâmbet sarcastic. Să luăm, de pildă, o conversație pe care am purtat-o cu Un Ceh Eminent (o să îi zic în continuare UCE). Se căsătorise cu o americancă optimistă și surâzătoare și îi prezenta patria și satul său natal. Au mers la o cârciumă din sat, iar femeia a încercat să intre în vorbă cu localnicii. L-a întrebat pe un bărbat de la bar cu ce se ocupă, iar

acesta i-a răspuns „Muncesc“, după care și-a întors privirea și a sorbit iarăși din bere. Fără să se descurajeze, l-a întrebat ce îi place să facă: „Să beau“. Nu s-a dat bătută și l-a întrebat ce face în timpul liber când nu bea. „Mă duc în pădure să culeg ciuperci.“ „Ce drăguț!“ „Ba deloc. E groaznic. Urăsc ciupercile și urăsc pădurea.“ „Păi și-atunci de ce te duci?“ „Pentru că-i singurul loc în care acritura aia bătrână și rea cu care m-am însurat nu vine după mine.“

Cehoslovacia a fost singurul loc cu un proletariat semnificativ care a instaurat un guvern comunist din proprie inițiativă, iar cultura literară cehă, începând cu Kafka („un intelectual ceh de modă veche – un evreu care scria în germană“, cum zice UCE), este obișnuită cu ideea de a trăi cât mai bine sub un regim absurd. După ce am ajuns să cunosc un pic țara, am fost încântat să aflu că mai există oameni care, ca mine, sunt de părere că *Procesul* lui Kafka este de fapt o comedie.

Vechile hărți ale Europei, chiar dacă încearcă să respecte cu fidelitate realitățile geografice, se vor lăsa uneori purtate de imaginație când descriu ținuturile cunoscute acum drept Cehia, Republica Cehă.******** Regiunea este împodobită cu o ghirlandă din tei sau prezentată ca o dumbravă în centrul continentului. În numeroase tradiții populare europene, teii sunt asociați simbolic cu vindecarea, protecția și fertilitatea; frunzele lor în formă de inimă poartă o altă asociere, cea a Pragăi și a regiunii orașului ca „inimă a Europei“ – atât geografic, cât și

spiritual. Viața din această dumbravă este strâns legată de enigmaticul ei oraș central, Praga, dar și de frunzele care-i definesc granițele. Boemia a fost adesea un loc ambiguu, la marginea vestică a ținuturilor slave și supusă influenței Germaniei și Austriei de-a lungul frontierelor sale.

Poate că Cehia este un stat nou, însă granițele ei fizice sunt unele dintre cele mai vechi și mai stabile din Europa, chiar dacă au avut tendința de a marca entități mai vagi decât statele naționale moderne. Cu excepția câtorva ani răzleți, din când în când (cel mai de curând între 1938 și 1945), potcoava munților scunzi din jurul vestului țării au fost o frontieră pe toate hărțile politice ale Europei încă din secolul al VII-lea d.Hr. Cealaltă graniță a pământurilor cehești din est este aproape la fel de clară. Merge de-a lungul capătului (din Moravia) Munților Beskizi și apoi pe râul Morava – al cărui nume german, „March", evocă o frontieră. Și aceasta este veche de secole, iar înainte de 1918 a fost frontiera dintre secțiunea maghiară și cea austriacă a Imperiului Habsburgic.

Cehoslovacia a moștenit în 1918 dilemele existențiale ale imperiului în privința naționalității și granițelor, dar și soarta lui ulterioară, divizându-se în părțile ei componente în 1993. Istoria ei din secolul XX, cu purificare etnică și cu stăpânirea unor dictaturi impuse de la Berlin și Moscova, a fost incomparabil mai brutală decât arțăgoasele decenii finale ale vechiului imperiu. Anii 1940, cel mai sângeros deceniu al Europei Centrale, au creat în

ținuturile cehești o monocultură. Tomáš Masaryk (1850–1937) a întemeiat Cehoslovacia cu visul iluminist, dar imposibil al naționalismului cu față umană, al statului-națiune democratic care este casa mai multor națiuni. Două generații mai târziu, în 1968, Alexander Dubček a încercat „socialismul cu față umană" al blocului sovietic, doar ca să-și vadă țara ocupată de țările din Pactul de la Varșovia – singura alianță militară din istorie care și-a invadat doar statele membre. Istoria pământurilor din inima Europei demonstrează că naționalismul și comunismul au mai multe lucruri în comun decât sunt dispuși să recunoască partizanii celor două ideologii.

Cehii erau în mod clar un popor, dar crearea unei națiuni cehe avea să fie dificilă. Majoritatea cehilor reformatori din 1914 crezuseră mai degrabă într-o versiune confederală a Imperiului Habsburgic decât într-un stat-națiune și aveau motive solide pentru asta. Problema esențială era că existau mult mai mulți germani și ruși decât orice altă naționalitate, iar într-o competiție a statelor naționale ar fi fost prea puternici în comparație cu toți ceilalți din Europa Centrală, inclusiv cu cehii. Fără o alianță economică, politică și militară, statele-națiune erau vulnerabile să fie vânate unul după altul de Germania și Rusia. Economia concurențială a statelor-națiune nu funcționa în cazul ținuturilor cehe; industria se dezvoltase pe o piață de dimensiuni imperiale de 52 de milioane de

oameni, iar fără comerț liber s-ar fi atrofiat la nivelul unui stat de 12 milioane.********

Următoarea problemă era că ar fi fost imposibil să trasezi niște hotare clare de frontieră în jurul unui stat ceh sau al oricărui alt stat – populațiile erau iremediabil amestecate. Boemia-Moravia era în același timp singurul cămin național ceh disponibil, dar și un ținut împărțit cu o populație germană care se aflase acolo de veacuri. Majoritatea germanilor din Boemia trăiseră în semicercul format de-a lungul granițelor cu Germania și în ceea ce avea să devină Austria, acolo desfășurându-se o mulțime dintre activitățile miniere și manufacturiere care creaseră avuția regiunii. În lipsa zonei, un stat ceh ar fi fost sărac și practic imposibil de apărat. Cu ea, ar fi avut o minoritate germană îndeajuns de consistentă ca să pună sub semnul întrebării pretenția de a fi un stat-națiune. Deși zona de frontieră era în mare parte locuită de germani, nu exista nici o cale rezonabilă de a separa cele două populații. Indiferent de hotarul care ar fi fost ales, ar fi rămas o groază de oameni în partea „greșită" a acestuia – cehi în zona industrială Brüx (Most) și germani în Brno (Brünn), ca să luăm doar două exemple săritoare în ochi.

Naționaliștii cehi de la finele secolului al XIX-lea au aruncat o privire către teritoriul învecinat de peste graniță, din jumătatea ungurească a imperiului, unde slovacii formau o majoritate locală în „Ungaria Superioară" – versanții sudici ai Carpaților. Proiectul național a devenit

„cehoslovac“, bazându-se pe trăsăturile lingvistice și culturale comune ale cehilor și slovacilor. Masaryk, ca fiu dintr-o căsnicie ceho-slovacă, era înclinat să remarce caracteristicile comune dintre cele două tabere, chiar dacă el se identifica drept ceh. Ambele națiuni erau slave, supuse Imperiului Habsburgic, și se simțeau cetățeni de categoria a doua în comparație cu germano-austriecii și maghiarii din acel sistem politic. A fost rezonabil în 1918 ca ambele părți să își unească forțele pentru a forma o țară mai puternică, mai capabilă să acționeze independent decât ar fi putut să reușească oricare dintre ele pe cont propriu. Dar nu erau, cum pretindeau uneori oamenii în 1918, „un singur popor, separat de 1 000 de ani de istorie“. Identitatea cehoslovacă n-a înlocuit niciodată vreuna dintre identitățile precedente, chiar dacă oamenii – îndeosebi slovacii – trăiesc chiar și azi sentimentul unui spațiu cultural bazat pe fostul stat.

Fiind un stat nou și un proiect național nou, frontierele Cehoslovaciei au fost dezbătute și puse sub semnul întrebării de la momentul apariției ideii până la stabilirea finală a granițelor din 1920. Fără doar și poate, Aliații au dat dovadă de favoritism în privința cehoslovacilor. Noua graniță slovacă a traversat mai multe comitate maghiare cu vechime. Și cehilor li s-a îngăduit să ciupească puțin din cealaltă parte a frontierei istorice, mai cu seamă pentru a prelua controlul asupra liniilor de cale ferată. Pe vastul domeniu de la Valtice (Feldsberg), pe vremuri

proprietate a familiei Liechtenstein, există un „conac de graniță“ care încalecă frontiera dintre provinciile istorice ale Moraviei și Austriei Superioare. A încetat să se mai afle pe graniță în 1920, când cehilor li s-a atribuit o bucățică din Austria Superioară. În nord, Cehoslovacia a dobândit o suprafață mică din Germania la Hlučin (Hultschin), un spațiu ieșit din comun, în care oamenii vorbeau un dialect ceh, dar se identificau drept prusaci și votau pentru naționaliștii germani.

Chiar și socotind cehii și slovacii la un loc, o treime******** dintre cetățenii noi țări aparțineau diverselor minorități – în principal germani, dar și maghiari, ruteni-ucraineni, polonezi, romi și evrei, chiar dacă unii evrei se identificau drept cehi după naționalitate. Majoritatea vecinilor Cehoslovaciei s-au simțit nedreptățiți de locul în care tratatele de la Paris trasaseră liniile de graniță și au aspirat să redeseneze harta în dezavantajul noului stat. Pentru a rămâne intactă și pentru a se dezvolta ca țară, Cehoslovacia avea nevoie de securitate colectivă și de sprijinul britanicilor și al francezilor – rușii nu erau în măsură să pună umărul ca să o ajute în perioada interbelică – pentru a-și conserva integritatea teritorială. A existat un semnal de rău augur în 1925, când Acordul de la Locarno dintre Germania și puterile occidentale a garantat frontierele Germaniei din vest, dar au păstrat tăcerea în privința zonelor răsăritene. Chiar și cei mai democrați politicieni germani din Republica de la Weimar trăgeau nădejde că

granițele vor fi revizuite și simțeau nevoia să aibă grijă de germanii care erau cetățeni ai altor țări. Polonia și Ungaria aruncau și ele priviri pline de poftă către teritoriul cehoslovac. În anii 1930, când a început epoca dezastruoasă a revizionismului frontalier, Cehoslovacia se confrunta cu pericole din toate direcțiile.

Elegia sudetă

„Sudetenland" n-a existat până prin 1930. Doar pentru o clipă, din punct de vedere al timpului istoric, s-a aflat în centrul Crizei de la München din 1938. A fost o doleanță exploatată de Germania nazistă pentru a-și extinde teritoriul și pentru a spulbera statul rival al Cehoslovaciei.

„Regiunea Sudetă" a fost o definiție circulară, în sensul că a fost folosită pentru a grupa acele locuri în care trăiau germanii din Boemia-Moravia – n-a existat nici un „Sudetenland" pe hărțile din 1937 care să se compare cu Alsacia-Lorena sau cu Prusia Occidentală. De pildă, în ghidul meu Baedeker din 1896, *Austria*, nu există nici o urmă a Regiunii Sudete distinctă preexistentă. Regiunea Sudetă era în preajma munților cu același nume, care se află în nord-estul ținuturilor cehe din jurul orașului Liberec (Reichenberg), iar un „sudet" era o persoană care provenea de acolo. Termenul „sudet", la fel ca și cel de „cehoslovac", a fost o invenție modernă pentru a-i asimila pe oameni într-un model de stat național care nu era deloc adecvat.

De-a lungul regiunilor de graniță – Alsacia, Silezia, Regiunea Sudete – definițiile brute ale

naționalității se izbesc de realitățile subtile ale oamenilor și ale experiențelor de zi cu zi. De veacuri întregi, în Boemia-Moravia nu a existat o distincție rigidă între ceh și german. Familiile puteau să includă ambele nații, nu doar ca rezultat al căsătoriilor germano-cehe, ci și datorită situațiilor în care un copil educat vorbea limba germană în oraș și cehă cu părinții săi. Masaryk, părintele-fondator al statului cehoslovac, avea o mamă cehoaică cu educație germană și vorbea mai fluent germana decât ceha. Konrad Henlein, care a condus partidul germanilor sudeți care a susținut revendicările naziste în anii 1930, avea un bunic ceh și o mamă al cărei nume de familie era cât se poate de cehescul Dvořáček.

Deosebirea dintre cehi și germani, cum se întâmplă în multe zone de frontieră și regiuni disputate, ținea de clasă socială și de contrastul dintre urban și rural, dar și de naționalitate ca atare.

Marea Criză de la începutul anilor 1930 a avut un efect dezastruos, deoarece a răvășit economia industrială a nordului Boemiei. Ca să înrăutățească lucrurile, fictivul miracol economic nazist de peste graniță a exercitat o atracție magnetică după 1933, iar propaganda nazistă s-a revărsat în regiunile germane ale Cehoslovaciei fără să aibă parte de prea multe impedimente. Partidele naziste interne și partidele germane de extremă dreapta au fost interzise în Cehoslovacia în 1933, dar au fost înlocuite rapid de Sudetendeutsche Partei (SdP),

condus de Konrad Henlein – despre care cărțile de istorie consemnează că era profesor de educație fizică. Îmi imaginez că toată lumea care scrie o carte și o bună parte dintre cititori își amintesc un detaliu din copilărie care face ca ideea unui profesor de sport care conduce o mișcare nazistă să pară adecvată.

Situația internațională s-a înrăutățit dramatic în martie 1938, când Germania lui Hitler a absorbit Austria. Ținuturile cehești erau înconjurate din trei părți de Germania Mare, având capul în gura leului, iar conducerea Regiunii Sudete și sponsorii de la Berlin au intensificat tensiunea. În locul încercării de a descentraliza Cehoslovacia și de a-i menține integritatea a prins cheag, cu consecințe dezastruoase, ideea retrasării granițelor sale. Prim-ministrul britanic Neville Chamberlain l-a trimis în Cehoslovacia pentru a strânge informații și pentru mediere pe maleabilul fost politician liberal lord Runciman (1870–1949)[4], care aplanase și alte dispute în interesul statului britanic.[5]

Runciman îi simpatiza pe germani, iar fiul său făcea afaceri cu Germania în mod activ și cunoștea câțiva lideri naziști. Misiunea lui Runciman a presupus călătorii mondene și partide de vânătoare în castelele din Boemia, îmbinând afacerile cu plăcerea într-un mediu care era familiar elitei britanice. Când am vizitat nordul Boemiei, atras de istoria ei de zonă frontalieră, am descoperit că dormeam chiar în camera de sub biroul în care Runciman cercetase

hărți colorate în compania aristocraților din partea locului, în efortul de a afla unde se află mai exact Regiunea Sudetă și cum ar trebui guvernată aceasta.

Am fost cazat în aripa vestică a castelului Hohenlohe-Langenburg, pe un deal din afara orașului Jirkov (Görkau). Castelul – sub denumirea lui cehă de Zámek Červený Hrádek (a fost dintotdeauna Casa Roșie, chiar dacă paleta lui cromatică nu se mai potrivește cu numele) – este acum hotel. Una dintre plăcerile călătoriilor în zonele de frontieră din Europa Centrală este că există numeroase castele și conace care au fost transformate în hoteluri accesibile și confortabile, iar Casa Roșie mi s-a părut, așa cum probabil i s-o fi părut și lui Runciman – cine știe? – un loc plăcut din care poate fi contemplată Regiunea Sudetă. Clădirea are vedere către frumoasele, dar părăginitele sale parcuri și către un lac din care uneori peștii sar și pleoscăie înapoi în apă atât de greoi și de zgomotos, încât îi poți auzi din cameră. Într-o dimineață stăteam pe malul lacului și citeam *Marșul lui Radetzky* al lui Joseph Roth, gândindu-mă că Hohenlohe-Langenburgii s-ar fi putut ivi cu ușurință dintre paginile romanului. Cei mai mulți dintre stăpânii Casei Roșii fuseseră vânători pasionați, iar holurile erau înțesate cu coarnele sălbăticiunilor ucise, la fel ca în casele pe potriva acesteia din ținuturile rar populate ale Prusiei Orientale sau ale Highlandului scoțian. Se poate deslușî aliniamentul arborilor exotici, sugerând

configurația parcului formalist din vremurile aristocrației germane. Găsești grote năpădite de vegetație și fântâni de multă vreme secate, unde odinioară se jucau copii privilegiați și unde gentlemeni cu vestimentație elegantă, ca lordul Runciman, se plimbau și discutau despre afaceri.

Zámek Červený Hrádek, Jirkov, iunie 2019

Runciman a acceptat toate cererile legate de autonomie ale sudeților, iar guvernul cehoslovac s-a lăsat cu greu convins să facă concesii, însă situația internațională împiedica vreo soluție de ultim moment. *The Times*, puternic influențat de atitudinea împăciuitoare a lui Chamberlain, a susținut revizuirea granițelor – transferând Germaniei Regiunea Sudetă. Hitler și-a sporit pretențiile la mitingul anual al naziștilor de la Nürnberg de pe 12 septembrie, iar Henlein i s-a raliat; în Regiunea Sudetă au izbucnit răzmerițe, iar guvernul a impus legea marțială.

Chamberlain a mers în două vizite cu avionul la Berchtesgaden și la Bad Godesberg, făcând de fiecare dată mai multe concesii și dând faimosul, scandalosul și ignorantul său verdict conform căruia disputa din Regiunea Sudetă era „o ciorovăială dintr-o țară îndepărtată între oameni despre care nu știm nimic". Misiunea lui Runciman s-a transformat într-un paravan pentru capitulare, acesta trecându-și numele pe un raport în care înlătura toate opțiunile pe care le explorase, aprobând transferul teritoriului către Germania. Runciman, care „s-a simțit destul de dărâmat și de jalnic"[6], și-a primit răsplata prin revenirea în Cabinet din octombrie 1938. A fost celebrat printr-un cântec de către naziștii sudeți:

Wir brauchen keinen Weihnachtsmann,

*Wir haben unser Runciman!*********

Dictatul de la München pentru cehoslovaci a fost semnat de Marea Britanie, Franța, Germania și Italia pe 30 septembrie 1938. Anexarea Regiunii Sudete a fost șocant de rapidă. În ziua următoare, pe 1 octombrie, Eger a fost ocupat de unitățile germane Freikorps. În următoarea săptămână, trupele germane s-au deplasat în patru zone din Regiunea Sudetă, în timp ce un consiliu internațional se zbătea să delimiteze o a cincea zonă care avea să definească noua frontieră germană. În noiembrie, Regiunea Sudetă a fost oficial absorbită în Germania nazistă.

Detaliile acordului au fost cumva și mai sordide. Armata cehoslovacă a primit instrucțiuni să lase toate echipamentele la fața locului. Colinele de la graniță sunt împânzite de buncărele construite de cehoslovaci în anii 1930, însă au căzut în fața naziștilor fără nici un foc de armă. Naziștii aveau liste de opozanți pe care trebuiau să îi ridice, căci Regiunea Sudetă jucase discret rolul singurului centru supraviețuitor al politicii germane antinaziste. Sindicaliștii, social-democrații și comuniștii care nu au fugit au fost prigoniți, 20 000 dintre ei pierind în lagărele de concentrare. Raportul Runciman recomandase guvernului ceh să interzică „agitația" antigermană pe teritoriul țării; mii de disidenți au fost expulzați de la Praga peste noua frontieră.

Evreii s-au confruntat numaidecât cu discriminarea și cu violența gloatelor. Naziștii au incendiat cele două sinagogi din Eger cu o săptămână înainte de acordul de la München, accentuând reputația de focar al naționalismului german antisemit extrem pe care localitatea o avea deja.[7] Naziștii au încercat să îi expulzeze pe evreii din Regiunea Sudetă în Ceho-Slovacia (cum s-a numit statul după München), dincolo de noua graniță, dar guvernul nu i-a acceptat; au fost plimbați de colo-colo, sfârșind în lagăre de la granița dintre Ungaria și Slovacia. Ca oameni strămutați, fără un stat căruia să-i zică „acasă", au fost persoanele care au fost deportate cu cea mai mare ușurință la Auschwitz în 1942–1944 de către aliații lui Hitler, Slovacia și Ungaria.

Frontiera dintre Regiunea Sudetă și restul Boemiei-Moravia a rămas în vigoare după martie 1939, când ceea ce mai exista din statul cehoslovac s-a prăbușit sub presiunea nazistă, fiind instaurat un protectorat în ținuturile cehești ca un soi de colonie, în sensul că era administrat de indivizi numiți de germani și obligați să se conformeze politicilor germane, fără să facă parte, tehnic vorbind, din Reich. Protectoratul și independența monitorizată a Slovaciei au fost concepute la vremea respectivă ca niște exemple despre cum putea supraviețui sub tutela germană un tip de viață națională.[8]

Peste trei ani, germanii din Regiunea Sudetă au descoperit că noua lor cetățenie implica trimiterea tinerilor lor la moarte în zăpezile din Rusia.[9] Odată ce luna de miere s-a terminat, diferențele culturale față de Germania propriu-zisă, care existaseră dintotdeauna, au început să iasă în evidență. La fel cum oamenii din Luxemburg și din Alsacia au fost priviți cu condescendență în Reichul nazist, așa au pățit și germanii sudeți. Singurul membru din SdP căruia i s-a încredințat un rol serios în Reich a fost rasistul extremist anticeh Karl Frank.******** Traseul de la a fi niște frați de aceeași rasă apreciați la niște provinciali înapoiați cu accent caraghios, numai buni să fie carne de tun, a fost unul foarte scurt.

Experiența războiului îi înăcrise pe exilații cehi și, odată ce imperiul german a început să se retragă, ideile despre modul în care țara trebuia remodelată după război au devenit din ce în ce

mai brutale și mai radicale. Majoritatea politicienilor exilați au fost în favoarea unei promovări și mai puternice a ideii naționale cehoslovace, în detrimentul minorităților naționale, îndeosebi a celei germane, care a fost privită într-o măsură ce în ce mai mare ca un element ostil care trebuia alungat.

În momentul în care Cehoslovacia a fost eliberată, politica din această societate modernă complexă fusese grosier simplificată în diviziuni binare de tipul ceh/german, patriot/colaboraționist, muncitor/exploatator. Barbaria nazistă și reacția naționalistă pe care a stârnit-o au pus capăt celor șase veacuri de pluralism din Boemia – un loc care și-a oferit numele unei idei de liberalism cultural. Puține sunt exemplele mai clare ale răului pe care naționalismul, fascismul și comunismul le-au provocat civilizației europene în secolul XX decât regiunea plină de cicatrici a sudeților.

Sfârșitul Boemiei germane

Soluția finală pentru problema germană.
președintele Edvard Beneš, 28 octombrie 1945

Cehoslovacia și-a reluat existența după ce guvernul din exil s-a întors în mai 1945, iar acordurile de la München și de la Viena au fost lovite de nulitate. Germanii sudeți au fost culpabilizați colectiv pentru crimele regimului nazist și au devenit mai degrabă niște inamici decât cetățeni ai statului restaurat. Cel mai grav incident din primele săptămâni de după război

s-a petrecut în urma unei explozii din Ústí nad Labem (Aussig), pe 31 iulie 1945. Cehii panicați au presupus că era opera unei organizații naziste teroriste care-și continua activitatea, mult-temuta rețea a grupării Vârcolacul. În realitate, Vârcolacul nu prea mai exista, dar chiar și numele în sine era o evocare înspăimântătoare a unei terori secrete, inumane. Germanii au fost linșați și azvârliți în râu. Acest incident tulbure a încurajat guvernul cehoslovac, care deja intenționa să expulzeze un mare procent din populația germanilor sudeți, să treacă la o purificare completă, o „soluție finală", după numele nefericit ales pe care Beneš l-a dat procesului. A fost limpede că germanii persecutați au plătit cu aceeași monedă pentru crimele naziste – au fost siliți să poarte banderole cu litera „N" (de la „nemečky", cuvântul ceh pentru „german") și au fost înființate lagăre ale căror porți au fost marcate cu traducerea în limba cehă a expresiei „Arbeit macht frei".

Masacrul de la Ústí a făcut parte din faza inițială a expulzărilor „sălbatice", în care cele mai rele elemente ale societății s-au aflat în fruntea violențelor. Criminalii tăbărau asupra caselor germanilor, jefuiau ce găseau și omorau locatarii dacă aceștia nu izbuteau să scape la timp. Teroarea i-a încurajat pe mulți germani să fugă. Spre finele lui 1945, expulzările nu prea erau metoda „ordonată și umană" menționată de Aliați la Potsdam, dar erau mai puțin arbitrare și mai puțin letale – și mai eficiente. Majoritatea au fost alungați dincolo de graniță, în zona ocupată

de sovietici care avea să devină Republica Democrată Germană, în vreme ce alții s-au dus spre Bavaria și Austria. Expulzarea a 3,5 milioane de oameni, aproape un sfert din populația statului, era în mare parte finalizată la sfârșitul lui 1946.[10]

Exproprierile etnice sunt, din păcate, o modalitate eficientă de formare a loialităților naționaliste. Germania nazistă a fost o deschizătoare de drumuri în acest sens, confiscând proprietățile evreiești și făcându-i pe germani să fie complici, distribuind bunurile. Dar guvernele comunist-naționaliste din Polonia și Cehoslovacia au excelat la această tehnică. Oamenii se puteau baza pe ele pentru a le proteja noile proprietăți de germanii care doreau să se întoarcă. Exploatarea urii, utilizând metodele național-socialismului, a fost o parte din motivul pentru care speranțele autentice de creare a unei societăți naționaliste și socialiste bune au fost foarte repede înșelate.

Departe de a suprima naționalismul, comunismul l-a exploatat. Generațiile disidente din anii 1970 și 1980 au fost antinaționaliste. Președintele Václav Havel, cu prețul unei părți din popularitate, a spus în martie 1993 că expulzările au fost „greșite din punct de vedere moral". Disidenții au reflectat serios și cu înțelegere la moștenirea lor, îndeosebi după ce dimensiunile dezastrului social și ecologic din zonele de frontieră au devenit clare. Filosoful disident Petr Příhoda (1939–2014) era de părere că noii coloniști n-aveau „nici o legătură cu

munca, cu natura, cu peisajul, ca să nu mai vorbim despre monumentele locale din trecut“ și că pierderea germanilor sudeți a privat regiunea de „tradiție, de atașamentul față de *Heimat*, de relațiile umane obișnuite și de valorile morale și culturale acumulate“.[11] Prin urmare, ținutul nu era iubit și era folosit mai degrabă pentru valoarea lui economică decât pentru ceva mai profund; maltratarea zonelor de frontieră a făcut parte din criza morală generală a comunismului.

Majoritatea opiniei publice nu este nici acum de partea disidenților. Locuitorii zonelor de frontieră continuă să aibă anxietăți legate de pierderea singurei case pe care o au, iar oamenilor din interiorul țării le este indiferentă soarta germanilor dispăruți, oricât de pozitiv ar privi acum faptul că fac parte din Europa. Chiar recent, în 2013, zona de frontieră a jucat un rol în alegerile prezidențiale dintre populistul Miloš Zeman, zis de centru-stânga, și Karel Schwarzenberg, politician de centru-dreapta. Schwarzenberg (1937–2023) făcea parte din aristocrația boemă, ba chiar din cea mai veche și mai habsburgică parte a ei, bilingvă și biculturală, austriaco-germană și cehă. Trăise în exil în Austria din 1948 până în 1990, iar ideea că era practic un german a fost folosită împotriva lui în campania de succes a lui Zeman. Schwarzenberg însuși era de părere că expulzările încălcaseră legislația privind drepturile omului și a fost acuzat că „vorbește ca un german sudet“ pentru gândurile sale. În continuare, este în vigoare o amnistie legală

pentru cehii care au comis crime împotriva germanilor în 1945–1946.[12]

Limbajul culpabilizării pentru consecințele tragice este inadecvat. Acesta a fost un rezultat al utilizării naționalismului ca principiu de bază pentru organizarea statelor. De îndată ce începem să vorbim despre statul-națiune ca despre un soi de formă ideală de guvernare, condamnăm identitățile mixte, ambigue din zonele de graniță ca fiind deficiente. „Soluția" pentru „problemă" va fi întotdeauna asimilarea, expulzarea sau asasinarea.

Livada din pădure

Încă poți sesiza frontiera fostei Regiuni Sudete, chiar dacă nu este marcată nici pe hărți, nici prin indicatoare. Peisajul regiunii este rarefiat, slab populat. O plimbare prin zona rurală poate să cuprindă descoperiri bizare ale unor sate și ferme abandonate, care au rămas pustii decenii întregi, redevenind păduri și tufe. Ai putea să cutreieri crânguri de mesteceni și pini și să dai dintr-odată peste o parcelă pătrată cu meri, lăsată de izbeliște, vestigii cioturoase ale unei livezi pierdute, care aparținuse unui țăran germano-boem.[13]

Pur și simplu, n-au existat îndeajuns de mulți cehoslovaci fără proprietăți care să repopuleze regiunile de graniță după ce dispăruseră germanii – doar câteva zeci de mii. N-a fost nimic asemănător cu valul de milioane de polonezi strămutați, care aveau nevoie de un loc în care să trăiască și care au fost găzduiți în fostul

teritoriu german din vest. Populația din zona rurală de frontieră a rămas cu mult sub nivelurile din 1938. În vreme ce în orașele industriale existaseră populații cehe minoritare semnificative, regiunile rurale fuseseră aproape în întregime germane, iar aici ruptura cu trecutul a fost totală.

Fâșia dinspre sud-vest și vest care se învecina cu Austria și cu Germania de Vest era în mare parte rurală, inclusiv pădurea deasă și întunecată Šumava. Această secțiune a făcut parte din Cortina de Fier, iar în anii 1950 a devenit o regiune extrem de păzită și de militarizată. Vecinătatea imediată a hotarului de frontieră a fost o zonă interzisă – populația fiind complet îndepărtată de acolo – și întărită cu fortificații. Inițial, zona a fost împânzită cu mine terestre, dar la începutul anilor 1960 acestea au fost înlocuite cu garduri electrice și cu sârmă ghimpată. Exista o regiune controlată în cadrul granitei propriu-zise, având o profunzime ce varia între trei și 30 de kilometri, de unde oamenii „ostili“ au fost evacuați în 1949 și 1950. Au putut rămâne doar unii dintre localnicii cehi de dinainte de 1939. Populația din această zonă exterioară a fost supusă unor controale stricte, dar a fost totodată încurajată să coopereze cu grănicerii și să raporteze persoanele pe care le bănuiau că încearcă să traverseze ilegal granița.

Securitatea frontierelor presupunea atât inventivitate, cât și forță brută. În jurul lui 1950 s-a desfășurat o operațiune sofisticată, care a implicat crearea unei fâșii de graniță fictivă.

Ideea era ca aceia care evadau să își poată croi drumul prin acea zonă, apoi să întâlnească un ofițer „american" prietenos pe partea cealaltă, care îi întâmpina cu whisky și se interesa în privința oamenilor de legătură și a amicilor lăsați în Cehoslovacia. Dar evadații erau în continuare pe teritoriul cehoslovac, iar „americanul" lucra pentru serviciul de informații; ei erau trimiși în sistemul penitenciar, iar prietenii lor erau arestați sau monitorizați.[14]

Autoritățile cehoslovace au cultivat o reputație fascinantă a grănicerilor. Au împrumutat din istorie și din mituri, preluând iconografia unui ordin medieval care a existat pentru a păzi frontierele ținuturilor cehe împotriva jefuitorilor germani. Grănicerii au devenit eroi de televiziune, de desene animate și de literatură de consum în Cehoslovacia comunistă, luptându-se cu infractorii și cu agenții americani care subminau republica socialistă. Filmul din 1959 *Král Šumavy* (*Regele Šumavei*, cu distribuire limitată în limba engleză sub titlul *Smugglers of Death/Contrabandiștii morții*) se concentrează asupra urmăririi liderului unei rețele care îi ajuta pe oameni să fugă în Austria. Filmul a avut un succes colosal la acea vreme, patru milioane de oameni vizionându-l la cinematograf.

Numeroși cehi erau receptivi la imaginea eroică a grănicerului, într-o măsură mai mare decât majoritatea statelor din blocul sovietic aflate de-a lungul Cortinei de Fier. Istoria și geografia au dat rezonanță ideii de apărare a ținuturilor cehilor slavi împotriva germanilor din

jur. Susținerea era cea mai crescută în regiunea de frontieră propriu-zisă, unde se stabiliseră mulți dintre polițiștii de frontieră și familiile acestora și unde regimul comunist era asociat cu apărarea proprietății cehe asupra terenurilor de pe care fuseseră izgoniți germanii sudeți. Grănicerii îi protejau de aparenta amenințare a germanilor alungați, care se întorceau să-și recapete bunurile, sau a germanilor occidentali, care cereau modificarea granițelor. Nu erau niște îngrijorări cu totul fanteziste, căci lobbyul exilaților a reprezentat o forță puternică în politica vest-germană în anii 1950 și 1960. Nu e deloc comparabil cu repulsia pe care o simt germanii față de *Grenztruppen* din Germania de Est. Umbra psihologică a Cortinei de Fier a întunecat mai degrabă interiorul urban al țării decât regiunile de graniță în sine. A produs o senzație de claustrofobie și de izolare care a marcat viața intelectuală și cotidiană din Cehia. Deși majoritatea oamenilor n-au văzut niciodată granița, circulau bancuri precum cel despre un tată și copilul lui care văd sârma ghimpată și turnurile de supraveghere. Copilul întreabă: „Cine trăiește dincolo de ele?“ Tatăl răspunde: „Noi“.

Particularitatea poveștii *Regelui Šumavei* este că-i bazată pe realitate și pe faptul că unul dintre răufăcătorii din film a trăit îndeajuns de mult timp ca să își vadă țara hotărând că, până la urmă, fusese un erou. Josef Hasil – ca Paul Grüninger, un ofițer de frontieră cu conștiință – a fost dezamăgit de ceea ce trebuia să facă în

calitate de grănicer după lovitura de stat comunistă din 1948 și s-a apucat să-i ajute pe oameni să ajungă în Occident. Hasil a fost arestat și întemnițat, făcând muncă silnică în minele din nordul Boemiei, înainte să evadeze în mai 1949 și să treacă în Occident – unde a luat imediat legătura cu Corpul de Contrainformații al SUA și a continuat să „plimbe" agenți și fugari în afara Cehoslovaciei prin pădurile din sudul Boemiei. Pe măsură ce bariera fizică de-a lungul frontierei a devenit mai redutabilă, această abordare n-a mai dat roade, iar autoritățile americane și-au pierdut interesul față de Hasil. Acesta a emigrat la Chicago și a dus o viață în mare parte anonimă, ca imigrant american din clasa muncitoare. A fost într-un sfârșit recunoscut în 2001, când a primit Medalia Cehă de Onoare din partea președintelui Havel, murind în noiembrie 2019.

Ciocanul boem

Mă aflam pe partea germană (saxonă) a dealului Krušnohoří (Erzgebirge), într-un orășel cochet numit Annaberg-Buchholz. Am decis, oarecum aleatoriu, să iau trenul peste graniță până la Měděnec (fost Kupferberg), o mică localitate cehă din munții dintre Annaberg și orașul industrial Chomutov. Voiam să trăiesc acel frison al trecerii frontierei, mai ales una atât de controversată ca aceasta, și să văd cu ochii mei peisajele pustii ale fostei Regiuni Sudete. Adormita cale ferată trece granița printr-o vale dintre satul german Bärenstein și orășelul ceh

Vejprty (fost Weipert; Bärenstein s-a numit dintotdeauna Bärenstein). Peisajul este foarte accidentat; trenul parcurge un traseu lent și sinuos prin pădure. Când stăteam și priveam pe geam, eram uneori inundat de frunzele secerate de tren, căzând din copacii de lângă calea ferată în vagon. „Frunzele de pe șine" – năpasta călătorilor cu trenul pe timpul toamnei în Marea Britanie – și chiar și „frunzele din tren" le sunt familiare companiilor de cale ferată din Germania și din Cehia. Linia a fost cândva utilă pentru minerit, dar acum funcționează doar în weekend, iar localnicii sunt depășiți numeric de excursioniști și de bicicliști. Majoritatea însoțitorilor mei erau niște germani supli, îmbrăcați în lycra, cu bicicletele lor.

În Cehia, ca și în Marea Britanie și în numeroase alte țări, închiderea unei gări este un proces juridic dificil și, prin urmare, acestea tind să rămână deschise. Linia care trece prin regiunea Krušnohoří are o mulțime de gări mici, multe dintre ele fiind izolate și deservind doar câteva gospodării. Unele dintre satele mici dintre dealuri au chiar două gări, datând din vremurile în care aceste meleaguri erau parte dintr-o regiune industrială rurală dens populată. Prima gară din Měděnec a fost aglomerată chiar și la decenii după expulzarea germanilor, deoarece un complex minier de mari dimensiuni, ultima mină nouă pentru zăcămintele de fier din Erzgebirge, a fost amenajat aici și a rămas în funcțiune până în 1997. Pe măsură ce pătrățosul tren diesel ceh se rostogolea în zare, am simțit

liniștea și izolarea faptului că eram într-un spațiu profund rural și în același timp postindustrial, lăsat pustiu în mod deliberat.

Pădurile acoperă ceea ce înainte de expulzări erau sate și ferme. Complexul minier mai recent este pustiu, năpădit de vegetație. Am fost tentat să-l explorez, dar eram prea gras ca să mă strecor prin deschizătura din poartă, un pic cam bătrân și departe de a fi în stare să vorbesc limba cehă suficient de bine ca să scap de necazuri. Am pornit pe drumul către satul Měděnec și am ajuns la delușorul care dă locului numele lui german, Kupferberg – un dâmb ciuruit de tuneluri săpate de-a lungul secolelor de exploatare a cuprului. Priveliștea din vârful lui conferă o altă perspectivă asupra regiunii. Satul Měděnec pare împrăștiat și pricăjit. N-a fost niciodată o metropolă, însă populația lui – stabilă între 1 000 și 1 200 de locuitori din 1880 până în 1940 – a scăzut cu 80% în 1950, după alungarea germanilor. De la oprirea mineritului s-a înjumătățit iarăși și acum este gazdă pentru doar 159 de oameni. Fostele case germane au fost demolate, mai ales după ce șoseaua principală prin sat a fost lărgită și îndreptată în 1970, după deschiderea noii mine. Te înfioară să te plimbi prin Měděnec. Este un sat cu spații pustii, cu terenuri dubioase, acoperite cu ierburi sau cu buruieni, care mărginesc case locuite, vestigii industriale și cu multă liniște.

Měděnec: zonă rurală abandonată, cu mină părăsită – iunie 2019

Měděnec nu are nimic ieșit din comun, cu excepția faptului că aici s-a aflat ultima mină funcțională din regiune și că de la un capăt al așezării se poate zări o priveliște frumoasă de pe o formațiune stâncoasă deosebită, cunoscută drept Sfinxul. De acolo poți contempla toată valea râului Ohře de parcă ai fi un personaj dintr-un tablou al lui Caspar David Friedrich. Următoarea gară după Měděnec este Rusová (Reichsdorf), un sat care a dispărut în totalitate.

Drumul spre nord, către granița germană, te poartă prin cătunuri mărunte precum Horní Halže (Oberhals), unde mica biserică din vremurile germane a fost restaurată. Pe măsură ce traumele din anii 1940, pentru ambele tabere, au devenit mai degrabă istorice decât o amintire vie, numărul unor asemenea locuri a crescut, iar sentimentele de adversitate și ranchiună s-au diminuat. Descendenții germani ai celor care au

trăit în Oberhals pot să vină vara și să muncească la restaurarea bisericii așa cum arăta ea în cărțile poștale înrămate de pe pereții casei lor din, să zicem, Augsburg, fără să existe cineva care să considere lucrul ăsta drept o revendicare teritorială. În ultimele două decenii, o parte din iconoclasmul lingvistic al anilor 1940, în care însemnele germane au fost distruse metodic, a fost îndulcit de compasiune. În Horní Halže există un monument comemorativ al fiilor locului – în mare parte, dar nu în totalitate, cu nume de familie germane – care au pierit în Primul Război Mondial sub stindardul austro-ungar. Měděnec are un monument bilingv închinat morților din ambele războaie care stârnește acel sentiment nonconcret și nonnațional de pierdere pe care îl întâlnești la monumentele de război din zonele de frontieră ale Europei.

Granița dintre provincia deluroasă Krušnohoří din Cehia și regiunea germană din jurul Erzgebirge este Polava/Pöhlbach, un pârâu molcom care curge prin câteva sate. Am traversat această relaxată frontieră Schengen internă la České Hamry (numele german fiind Böhmisch Hammer, adică „ciocanul boem"). Era o zi caniculară și am băut o bere la Hanul Habsburgilor, una dintre ultimele clădiri de pe partea cehă, înainte să traversez un pod micuț și anost către polisilabicul sat german Hammerunterwiesenthal. Un tren cu aburi m-a dus înapoi la Cranzahl, fără să văd nici un fel de punct de control și nici un pic de sârmă

ghimpată, după care un tren obișnuit m-a lăsat, cu picioarele umflate și frânt de oboseală, la poalele dealului din Annaberg-Buchholz.

Zona urbană de frontieră

„Cât de rău poate să fie?“, m-a întrebat tata. Era decembrie 2014 și puneam la cale un periplu spre casă pornind din fermecătorul orășel Litoměřice, având locuri rezervate într-un tren de noapte din Ústí nad Labem către Oberhausen, în vestul Germaniei. Aveam de ales cât timp să petrecem în Ústí între trenul local și cel de noapte. Eram conștient de reputația lui Ústí, iar sfatul meu a fost să facem o escală cât mai scurtă. Tata are o abordare precaută a timpului pe care eu n-am moștenit-o; am amânat călătoria și, în felul ăsta, am vizitat Ústí. Am gândit planul să mergem cu bagajele din gara de vest din Ústí, unde sosea trenul din Litoměřice, spre centrul orașului – ca să-l vedem și să luăm cina –, apoi spre gara principală, de unde urma să ne suim în trenul de noapte.

Nu s-a dovedit un plan strălucit. Ústí părea să fie închis; lângă prima gară era o zonă părăsită, o uliță întortocheată te ducea în oraș, iar centrul era o pustietate tristă de beton. O vizită în piața centrală din majoritatea localităților din Cehia (și din Polonia sau Germania) este de obicei veselă și pitorească, mai ales în decembrie – ar trebui să găsești vin fiert, cârnați, *trdelník* (un soi de gogoașă răsucită care este comercializată drept o specialitate cehească) și muzică. Dar în Ústí era beznă, frig și tăcere. Chiar dacă nu

aveam mari speranțe, mi-au fost înșelate. De regulă, oriunde te-ai afla în Cehia, poți găsi o *pivnica* (cârciumă) tradițională primitoare în care să-ți omori timpul și să te bucuri de niște mâncăruri care-ți pică greu și de o bere excelentă. Am găsit una în Ústí, dar niște oameni făceau coadă la intrare. Poate că era vreun eveniment special sau poate că era singura *pivnica* decentă din centrul Ústí și toți cei cărora le plăcea o crâșmă cu o atmosferă pașnică se îngrămădeau ca să se simtă în largul lor. Am mâncat într-un restaurant de tip fast-food intens luminat de lângă gara principală și am luat niște provizii pentru drum dintr-o prăvălie vietnameză******** – chipsuri, cutii de bere, sticle cu apă. Apoi am zăcut vreme îndelungată pe o bancă singuratică din gară în așteptarea trenului. Am deschis o cutie și m-am apucat de băut ca să mă anesteziez. Nu trecuseră decât două sau trei ore, dar Ústí îmi venise deja de hac.

În cazul majorității cehilor și germanilor, imaginile evocate când se gândesc la Regiunea Sudetă sunt dezagreabile. Drama cehă de televiziune *Pustina* (*Pustietate*), despre șicanele politice dintr-un orășel muribund din bazinul carbonifer, a fost o altă expresie a reputației ei sinistre în cultura populară. Zonele de frontieră din nordul Boemiei întruchipează câteva dintre cele mai rele trăsături ale traiului la marginea unei țări – purificare etnică, sărăcie, urâțenie, infracționalitate, degradare a mediului și un sentiment atotpătrunzător de declin și alienare. La alegeri, prezența la vot este scăzută, iar

numărul voturilor pentru partidele extremiste sau antisistem (inclusiv extrema dreaptă și comuniștii) este mai mare decât în restul țării. Regiunea este cunoscută prin izolaționism și rasism; în 1999, autoritățile din Ústí au ridicat un zid într-una dintre cele mai defavorizate zone pentru a-i separa pe romi de cehi. Zidul fizic a căzut, însă segregarea continuă să existe. Autocarele pleacă din Teplice la demonstrațiile de extremă dreapta din Dresda. În primul deceniu de după căderea Cortinei de Fier, zonele de frontieră cehe au căpătat un soi nou de reputație dură și josnică din cauza prostituției transfrontaliere și a drogurilor chimice de calitate îndoielnică. Polițiști sunt puțini și rari și sunt notorii pentru corupție.

Pentru guvernele cehe din zilele noastre, zona industrială din nordul Boemiei prezintă un complex de probleme economice, de mediu și de sănătate. Înainte de 1945 era cea mai productivă și mai bogată regiune din Boemia-Moravia, dar acum e cea mai săracă. Șomajul este deosebit de ridicat în centura dintre Karlovy Vary, în vest, și Liberec, în est, fiind mare și în majoritatea fostei Regiuni Sudete. Tinerii ambițioși și educați tind să se mute la Praga sau altundeva în Europa și nu se mai întorc. Este un exemplu deosebit de urât al moștenirii mineritului și industriei grele, care se poate întâlni și în zone asemănătoare din alte țări, cu o situație înrăutățită de statutul de regiune frontalieră și de povara istoriei ei.

În 1948, Regiunea Sudetă ar fi trebuit să devină o Utopie a clasei muncitoare, un punct central al

noii identități a țării. Spre deosebire de ceea ce s-a întâmplat în Polonia, unde au fost transplantate în întregime sate din Belarus sau din Ucraina în fostele teritorii germane din vest, orășelele și satele de graniță din Regiunea Sudetă au fost recolonizate cu oameni din toată Cehoslovacia. Pe măsură ce erau creați cetățenii unei noi comunități naționale și socialiste, vechile identități erau ascunse. Problema care apăruse în 1918, aceea de a fi un mare complex industrial într-o țară mică, urma să fie rezolvată prin mineritul și manufactura din nordul Boemiei, care ar fi deservit întregul bloc sovietic, bloc în care avea să se numere printre cele mai moderne și mai productive regiuni.

La finele anilor 1940, Boemia de Nord era un tărâm al oportunităților. Era Vestul Sălbatic al Cehoslovaciei comuniste. Locurile cele mai disputate din vest, precum Cheb (Eger) și Aš (Asch), erau rezervate cadrelor de încredere. Dar oamenii care aveau lucruri pe care ar fi preferat să le uite – cum ar fi asocierea cu o organizație colaboraționistă, datorii sau o căsnicie fără satisfacții – se puteau reinventa. Coloniștii cehi puteau să revendice proprietățile germanilor izgoniți și să se așeze în noua zonă de frontieră, ștergându-și trecutul cu buretele. Indiferent de antecedentele cuiva de dinainte de 1948, puteai deveni un bun proletar cehoslovac în noile regiuni de graniță. Migrația n-a fost mereu voluntară; fosta Regiune Sudetă era și o destinație în care erau lepădați cetățeni mai puțin respectați ai noii Cehoslovacii, precum

maghiarii și romii, creând tensiuni etnice chiar și în această zonă purificată etnic.

Pentru a vedea zona urbană de frontieră în cea mai bizară formă a sa, trebuie să călătorim câțiva kilometri la vest de săracul și mohorâtul Ústí, în orașul Most, subiectul unei emoționante opere de istorie socială și de mediu scrisă de Eagle Glassheim. Orașul istoric s-a numit Brüx pentru germani; ambele nume înseamnă „pod", dar vizitatorul ar putea fi surprins să descopere că în Most nu există nici un râu și nici un pod. Lucrul ăsta este cauzat de faptul că râul, podul, orașul vechi și orice altceva au dispărut într-o groapă enormă după ce autoritățile au decis în anii 1960 să exploateze zăcămintele de cărbune de sub oraș.

După ce buldozerele i-au distrus străzile, iar clădirile s-au prăbușit în abis, vechiul oraș părăsit Most a avut parte de o stranie viață de apoi. În 1968, în scurta perioadă de liberalizare, producătorii filmului american despre al Doilea Război Mondial *The Bridge at Remagen* au decis să filmeze numeroase scene în Cehoslovacia. Apariția neanunțată a actorilor americani în uniforme naziste a provocat o anxietate lesne de înțeles în locurile în care s-au realizat filmările. Vechiul Most a jucat rolul orașului german de după pod. Cineaștii n-au fost nevoiți să schimbe prea multe lucruri, în afară de a vopsi un indicator sau două care să arate spre „Rin", dar arhitectura din fundal este în mod limpede mult mai la est de Rin. Dacă doreau, în scenele de luptă puteau să facă fărâme locurile, căci oricum

totul era distrus. Există o scenă emblematică în film, în care un tanc american se deplasează pe o stradă barocă dărăpănată, în vreme ce clădirile se dărâmă. În scenariu, lucrul ăsta se întâmplă din cauza bombardamentelor. Dar, dacă privești cu atenție, poți vedea explozibilii pentru demolarea controlată pe care autoritățile cehoslovace o organizaseră în funcție de programul filmărilor.

Echipa de filmare a descoperit că problemele politice din Europa Centrală nu se încheiaseră. Scenele coregrafiate ale tancurilor americane care străbăteau zonele distruse au fost depășite de realitate când tancurile sovietice au năvălit în Cehoslovacia ca să suprime Primăvara de la Praga. Americanii – și o parte din echipa cehă, cât au mai putut – s-au îndreptat spre Austria și au lăsat baltă restul filmărilor. În graba lui de a scăpa, Robert Vaughn și-a uitat teza de doctorat în camera de hotel; a fost recuperată prin intermediul Ambasadei SUA în 1970.

Ultimii oameni rămași în orașul în paragină au fost romii, majoritatea veniți din Slovacia la finele anilor 1940; în general, cei care au ales să stea în ruinele vechiului Most au fost cei mai săraci și mai necăjiți membri ai comunității. În cele din urmă, când a devenit imposibil fizic să mai rămână, au fost relocați pe o moșie pustie și izolată din Chanov, departe de restul noului Most; Chanov are o reputație îngrozitoare de ghetou și de sursă de mizerie, chiar și după standardele Boemiei urbane din nord. O singură clădire din centrul localității a fost cruțată; în 1975, biserica Adormirii Maicii Domnului (părți

din ea datând din 1517) a fost împinsă 841 de metri din locul ei inițial pe un teren mai sigur. Un mic grup de clădiri în stil vechi se îngrămădesc în jurul ei, ultimele rămășițe izolate ale orașului istoric.

Autoritățile comuniste au fost mândre de reușita inginerească a strămutării bisericii și lipsite de regrete în privința distrugerii vechiului oraș. Moștenirea, oricum, era germană și necorespunzătoare. Mutarea orașului a eliberat o groază de lignit care putea fi ars, cu siguranță suficient ca să finanțeze construirea unei localități noi și moderne. Orașul nou a fost planificat cu grijă, iar designul arhitectural este curajos de modernist. Există blocuri de apartamente cu margini drepte într-un peisaj urban surprinzător de înverzit, cu peluze și alei.[15] Faptul că până la urmă orașul a eșuat nu poate fi pus pe seama arhitecturii și a planificării. Motivul a fost că această versiune de Most fusese construită, asemenea celei dinainte, pe fundații care, în ultimă instanță, erau goale pe dinăuntru și aveau să facă locul să se prăbușească. De această dată, nu temeliile fizice au cedat, ci cele economice și sociale.

Mediul înconjurător a fost primul care a avut de suferit. Extracția din ce în ce mai rapidă a lignitului și arderea cărbunelui în uzine și centrale electrice înnegrite de fum au degajat cantități enorme de substanțe poluante în atmosferă. Fabricile chimice și-au produs cota lor de emisii toxice. Orașele din nordul Boemiei fuseseră intens industrializate încă de la finele

secolului al XIX-lea, însă, prin anii 1980, calitatea aerului degenerase în asemenea hal, încât puteau să te apuce durerile de cap și să-ți curgă ochii dacă ieșeai pe străzile întunecate și înceţoșate. Rata mortalității a crescut alarmant. În 1987, Eduard Vacek, inginer electrician din Teplice, scria că „ăștia duc un război chimic împotriva propriului popor".[16] Aerul toxic a dus la proteste cetățenești chiar și în această regiune comunistă model din unul dintre cele mai represive state din blocul sovietic.

Poluanții din aer au făcut solul din nordul Boemiei să fie acid și au fost purtați de vânt dincolo de granița dinspre vest, unde au căzut sub formă de ploaie de acid sulfuric diluat. Pădurile au început să se veștejească și să moară. Occidentul, în afara sudeților expulzați, uitase în mare măsură de regiune din 1945, dar acum exista o problemă de sănătate publică la nivel continental care nu mai putea fi ignorată. Reacția față de criza ecologică – din partea oamenilor de știință și a activiștilor de pe ambele părți ale graniței – a fost un alt fir din țesătura care a legat laolaltă noua Europă de după Războiul Rece. Cupola de smog din Boemia, pusă alături de dezastrul de la Cernobîl din 1986, a fost o demonstrație de netăgăduit a faptului că este imposibil ca problemele să fie încuiate înăuntrul unor granițe naționale.

Regiunea pierdută a sudeților

Expulzații în Germania au avut tendința de a se stabili în statele sudice ale Germaniei de Vest, în

Baden-Württemberg și în Bavaria, sau în Saxonia, din Germania din Est, unde identitatea sudetă a fost puternic descurajată. După primii ani, sentimentele lor în privința patriei pierdute au devenit complicate. Existau speranțe vagi, emoționale, că s-ar fi putut ajunge la vreo înțelegere cu Cehoslovacia în privința transferului unei părți din teritoriu către Germania pentru conservarea unei fărâme din vechiul *Heimat*. Exilații se mai agățau și de speranța că vor avea dreptul să se întoarcă sau, cel puțin, că vor fi despăgubiți pentru confiscarea proprietăților lor, dar șansele pentru așa ceva erau foarte reduse. Relatările care veneau din vechea patrie – depopulare, abandonarea zonelor rurale, mizerie urbană – erau profund dureroase. Naționalismul lor a clarificat o trăsătură a multor naționalisme; era legat de un loc care nu exista. Suferința nu s-a manifestat mereu într-un mod diplomatic adecvat; exista o nuanță subînțeleasă care spunea că „noi, germanii civilizați, am construit lucrurile astea în secole întregi, iar voi, cehii barbari, le-ați distrus". Migrația din anii 1940 a retezat legătura dintre oamenii din orașele din nordul Boemiei și istoria locurilor în care trăiseră. De-abia în ultima vreme au început să se refacă unele conexiuni.

La finele anilor 1990, un număr de tineri cehi din regiune au format un grup numit Antikomplex pentru a încuraja un sentiment mai intens de asumare și de apartenență față de zonă, care a presupus o implicare în istoria reală

a locurilor care alcătuiesc fosta Regiune Sudetă. După cum îmi spunea unul dintre acești tineri, Tereza Vávrová: „Oamenii din teritoriile de frontieră cehe au încă impresia că se folosesc de niște proprietăți care nu-s ale lor. Se simt ca niște musafiri, n-au rădăcini în peisaj, sunt stabiliți într-o regiune care nu le aparține", iar această senzație generează un sentiment de frică și incertitudine. Mediul înconjurător a fost tratat ca un apartament închiriat, nu ca un cămin. Generația mai bătrână a avut o atitudine defensivă, temându-se că vor fi judecați de urmașii lor pentru ceea ce au făcut în vremuri disperate. Exemplele de reconciliere ceho-germană în rândul generațiilor care au trăit acolo în anii 1940 sunt emoționante, însă rare. Oamenii n-au avut vocabularul necesar pentru a discuta unii cu alții peste graniță fără să-și stârnească mecanisme intense de apărare emoțională.

Există licăriri de speranță că nordul Boemiei ar putea să devină mai „normal" pe măsură ce noile generații prind rădăcini și își formează o relație onestă cu istoria și cu identitatea locală, conștiente de faptul că se află acolo ca să rămână. Deși relieful muntos nu le încurajează, contactele transfrontaliere sunt în creștere. Pe lângă drumurile pentru cumpărături dintr-o parte în alta a graniței, există legături școlare și culturale, dar nicidecum comparabile cu rețeaua densă de conexiuni dintre Franța și Germania de peste Rin din Alsacia.

Chiar pe partea cehă a frontierei cu Austria există un colț de pădure marcat pe hartă cu numele de Zvonková. Odinioară, nu prea conta dacă aici, din punct de vedere tehnic, era Boemia sau Austria; puterea stăpânitoare era familia Schwarzenberg, a cărei naționalitate sfidează orice analiză precisă. Zvonková este o versiune cehă a numelui său german, Glöckelberg – Muntele Clopotului –, iar pe drumul care merge prin pădure vei găsi o biserică frumoasă, cu acoperiș ascuțit și cu clopote în turlă. Dar lângă biserică nu există decât o singură casă. Locuitorii ei originali au fost izgoniți în 1945, deoarece casele familiilor lor se aflau la câțiva metri în partea greșită a hotarului. Biserica și cimitirul ei au fost vandalizate; nu doar că erau germane, dar se găseau într-o zonă de frontieră păzită și sterilizată. Locuitorii strămutați din Glöckelberg au construit o mică biserică în Austria, chiar la sud de postul de frontieră, cu vedere către ținuturile interzise pierdute. Înainte însă ca amintirile să se estompeze în totalitate, granița a devenit iarăși permeabilă. Biserica a fost pusă în ordine și restaurată în anii 1990. În 2022, când am vizitat-o, am citit anunțurile funerare ale ultimilor locuitori din Glöckelberg; am resimțit-o ca pe o victorie asupra lipsei de umanitate a acelor linii de pe hartă.

Pentru prima oară în sute de ani, pământurile cehești sunt în siguranță în locul lor bine stabilit pe harta politică a Europei, ca entitate independentă, dar și interdependentă, cu granițe protejate, dar din ce în ce mai invizibile. Este un

final prea fericit ca să poată fi o poantă a unui banc cehesc.

12

Câmpul pașnic de luptă

(Austria/Ungaria)

Când am ajuns prima oară la Viena, am sosit dinspre est. Traseul fusese neobișnuit timp de câteva decenii înainte de 1990, însă în anii de glorie ai Vienei era tiparul uzual. În primii ani de după căderea Zidului Berlinului, dimensiunea estică a Vienei a revenit în grabă, ca sângele într-un picior care ți-a amorțit după ce ai stat pe el o vreme. Pentru o clipă a durut și s-au simțit furnicături, dar a fost un moment de optimism din istoria Europei Centrale. Pe lângă turiștii curioși care traversau iarăși dispăruta Cortină de Fier, la Viena veneau oameni din toată Europa Centrală ca să vândă antichități, articole de artizanat și legume și fructe proaspete de grădină în fostul oraș imperial. Nu doar geografia – Viena se află mult mai la est decât Praga – o făcea să fie o parte neconvingătoare a Occidentului. A fost dintotdeauna afiliată la Europa Centrală, chiar și când diviziunea binară a Războiului Rece părea să facă acea descriere

redundantă. Viena avusese ceva dintr-o zonă de frontieră chiar și la apogeul puterii ei imperiale, când Metternich simțea că Orientul începe în suburbiile răsăritene ale orașului.********

O parte din moștenirea imperiului este că rețeaua de conexiuni culturale, de identități și de legături economice pe care le creează un imperiu nu dispare, iar asta înseamnă că oamenii din întregul imperiu doresc să se afle în metropolă. Civilizația habsburgică a fost îndeajuns de puternică și de atrăgătoare cât să facă din Viena un simbol și un magnet pentru oamenii de pe tot cuprinsul spațiului ei cultural, mult timp după ce statul imperial s-a destrămat. Evreii răsăriteni au venit în Austria, însă Austria a fost prima care a venit la evreii răsăriteni.

Vechea graniță dintre Austria și Ungaria trece pe la sud de Dunăre, prin orășelul Bruck an der Leitha: nu este la fel de aproape ca Rennweg, ci la doar 40 de kilometri sud-est de Viena, o distanță care poate fi parcursă făcând naveta. După cum o sugerează numele, există un pod în mijlocul orașului peste Leitha, un râu minor, cum este Neisse din Luzacia, care a devenit foarte cunoscut în urma faptului că a fost desemnat graniță. Cele două jumătăți ale Imperiului Habsburgic erau numite „Cisleithania", țara de dincoace de Leitha, pentru grupul de ținuturi stăpânite de consiliul imperial de la Viena, și uneori „Transleithania" pentru regatul maghiar. Chiar dacă ambele părți se află acum în Austria, există în continuare un pod pe care se trece între statele federale

(*Länder*) Austria Inferioară și Burgenland. Pe partea estică zărești un bust cu o mustață splendidă a bătrânului împărat, dar în postura de Ferenc József, rege al Ungariei, cu stema maghiară decorând soclul. Imperiul târziu a generat complexitate, cu diferențe subtile între „*k. und k.*“ – *kaiserlich und königlich* – pentru afacerile de stat ale întregului imperiu și „*k.k.*“ exclusiv pentru partea austriacă. Politiile divizate sunt predispuse să acorde mare importanță chestiunilor lexicale, de unde și întrebarea mult-dezbătută dacă funcția de viceprim-ministru („deputy First Minister“) al Irlandei de Nord se scrie cu majusculă, „D“ sau nu. Critici precum romancierul Robert Musil (1880–1942) au numit statul habsburgic „Kakania“, o denumire cu un deliberat damf scatologic.

La trecerea dintre secole, teritoriile de la est de Leitha au ajuns să fie cunoscute drept „Ungaria de Vest germană“, fiindcă, deși erau în Ungaria, erau în mare parte vorbitoare de limbă germană și se aflau pe orbita orașelor germano-austriece Viena și Graz. Câteva sate din Burgenland au nume care sugerează patriotismul de tip „protestatar“ care se întâlnește uneori în zonele de frontieră: „Deutsch Jahrndorf“, „Deutschkreutz“ ș.a.m.d., ca să nu mai vorbim despre „Kroatisch Minihof“ – în Ungaria de Vest germană trăiau mai mulți croați decât maghiari.

Când imperiul s-a destrămat, Austria și Ungaria s-au luat la harță pentru ținuturile de lângă

Leitha. Cele două țări au fost considerate niște inamici înfrânți la Conferința de Pace de la Paris, așa că Aliații nu prea aveau de ce să aleagă între ele din acest punct de vedere. Ungaria a revendicat provinciile vestice ca parte integrală din unitatea politică și economică ce alcătuia vechiul ei regat, dar pretențiile austriece s-au bazat pe autodeterminarea națională, datorită populației în proporție covârșitoare germană din zona de dincolo de Leitha. Problema s-a înrăutățit pentru câțiva ani, regiunea fiind locul unei tentative de reîntoarcere a împăratului habsburg Karl și a întemeierii unei republici „Banat Leitha". Aliații au început să se îngrijoreze că lucrul ăsta ar putea duce la război, iar în 1921 au decis să atribuie cea mai mare parte din pământuri Austriei, dar să organizeze un plebiscit în orașul principal numit Sopron (sau Ödenburg, cum îi ziceau germanii). Surprinzător și pesemne discutabil – au fost acuzații că desfășurarea votului a fost părtinitoare și influențată de armata maghiară –, majoritatea din Sopron a ales Ungaria. Orașul a devenit o protuberanță a Ungariei care se înfige în noul stat federal austriac Burgenland.

După 1945, populația germană rămasă în Sopron a fost în mare parte expulzată sau a fugit în Austria. Granița postbelică a fost închisă ermetic. Porțile de pe vechile șosele principale au fost înlocuite cu sârmă ghimpată. Ungaria s-a aflat sub dominație sovietică, iar Burgenland a fost în zona de ocupație sovietică până când

Tratatul de Stat al Austriei din 1955 i-a redat suveranitatea.

Frontiera Războiului Rece a năpăstuit decenii la rând regiunea Burgenland și extremitatea vestică a Ungariei. A fost un cotlon sumbru și de prisos al Europei. Dinspre partea austriacă, Burgenland era o fundătură – o zonă plată și săracă fără nici un oraș important, cu legături de transport proaste și care nu duceau nicăieri, cu excepția unei părți din Cortina de Fier. Dinspre partea maghiară, Sopronul apărea ca o protuberanță înconjurată de Austria din trei părți și, prin urmare, din perspectiva Budapestei era tot o fundătură. Din punctul de vedere al siguranței, Sopron era un oraș suspect prin amplasarea lui la graniță, iar oamenii au fost inițial descurajați să se așeze în asemenea locuri, chiar dacă n-au fost depopulate ca zonele de frontieră cehe. Până în anii 1980, oamenii aveau nevoie de un permis ca să meargă la Sopron, iar poliția de securitate patrula trenurile în căutarea celor care încercau să ceară azil politic în Occident.[17]

Prima tentativă de a înlătura separația au fost falsul nou început din 1956. Guvernul revoluționar maghiar al lui Imre Nagy (1896–1958) a ridicat restricțiile la graniță și de pe 23 octombrie oamenii au putut să treacă neîngrădiți în Austria. Șiroiul de oameni care au traversat frontiera s-a transformat într-un potop, odată cu situația din ce în ce mai violentă din Ungaria și cu amenințarea iminentă a tancurilor sovietice. Pe 4 noiembrie, Armata Roșie a sosit la posturile

de frontieră din vestul Ungariei și a încercat să sigileze iarăși granița. Au avut loc scene disperate, oamenii chinuindu-se să treacă peste micul pod de lângă un sat austriac numit Andau. Câmpurile de pe partea austriacă au devenit o tabără de refugiați. Armata Roșie a aruncat în aer micul pod pe 21 noiembrie, dar au tot fugit oameni până când, în 1957, au fost ridicate garduri și turnuri de supraveghere.

Austriecii s-au grăbit să le ofere hrană și îmbrăcăminte refugiaților și să îi ajute să se adapteze vieții din Austria. Această generozitate n-a durat mult, iar lumea a început să bombăne și să se văicărească, așa cum fac oamenii, dar a fost un moment în care noua Austrie independentă și neutră a profitat de ocazia de a se înfățișa într-o lumină pozitivă. Alți lideri politici occidentali, care n-au făcut nimic ca să ajute Ungaria în 1956, au folosit Andau drept exemplu al consecințelor inumane ale comunismului; vicepreședintele american Richard Nixon a vizitat Andau în 1956.

Autoritățile comuniste din Cehoslovacia și Ungaria au fost gardienii porților externe încuiate ale blocului sovietic, iar situația era aproape la fel de gravă precum cea existentă la Zidul Berlinului. Arhitectura fâșiei de graniță era rurală, însă feroce, cu grăniceri înarmați staționați în turnurile de supraveghere și cu sisteme defensive adânci din sârmă ghimpată și alte obstacole pentru a-i împiedica pe oameni să înoate peste râuri sau să o ia la fugă pe

câmpuri. În anii 1950 și 1960 a existat chiar și un câmp de mine.

Burgenlandul părea să fie cimitirul ideii de Europă Centrală: divizat, purificat etnic, sărac și izolat, cu o graniță dură scobită prin mijlocul acestui tărâm odinioară ambiguu. Dar miezul a refuzat să rămână îngropat. Burgenlandul este locul în care s-a sfârșit Războiul Rece și a renăscut Europa Centrală.

Un picnic la graniță, 1989

> *Programul oficial a fost dat peste cap, dar, cum s-a dovedit ulterior, cu toată Europa de Est s-a întâmplat la fel.*[18]

La frontiera dintre Ungaria și Austria, nu departe de Sopron, există un câmp pe care, pe 19 august 1989, s-a purtat bătălia decisivă care a pus capăt Războiului Rece. S-a desfășurat pașnic și într-o atmosferă destinsă, 10 000–12 000 de oameni participând la un eveniment plăcut, ascultând niște discursuri ale unor activiști democrați și sărbătorindu-și apropierea reînnoită de vecinii lor austrieci. Momentul care a semănat cel mai mult cu o ofensivă a fost când un grup de vreo 150 de est-germani au străpuns poarta încuiată cu lacăt și au evadat în Austria. Nu li s-a opus rezistență; tehnic vorbind, grănicerii maghiari primiseră ordinul de a-i împușca pe fugari, dar s-au uitat unii la alții și la scena pașnică din fața lor și au consimțit tacit să nu ridice armele. A fost începutul sfârșitului pentru întregul bloc sovietic. Cum spunea

Helmut Kohl la acea vreme, „ungurii au scos prima bucată din Zidul Berlinului".[19]

Chiar și la începutul lui 1989, Ungaria se schimbase foarte mult. Avea reputația de a fi „cea mai veselă cazarmă" din sumbra tabără militară pe care o alcătuia blocul sovietic. În comparație cu celelalte state-satelit, avea un standard ridicat de viață, pace socială și – câtă vreme nu exagerai – o doză de libertate culturală și intelectuală. Pe 2 mai 1989, guvernul încă comunist din punct de vedere oficial a început să dezafecteze fortificațiile de la granița țării, transformând-o într-o frontieră internațională cu aspect normal. Una dintre ultimele secțiuni a fost eliminată printr-o ceremonie pe 27 iunie. Miniștrii de externe ai Austriei și ai Ungariei, Alois Mock și Gyula Horn, au tăiat împreună o bucată de sârmă ghimpată la Klingenbach, pe drumul de la Sopron la Viena; cleștele folosit de Mock se odihnește acum în noul muzeu de istorie contemporană al Austriei.

Acela a fost momentul – al unei mișcări democratice opintindu-se într-o ușă care stătea să cedeze – în care un număr de activiști din Sopron și Debrecen au avut ideea unui „Picnic Paneuropean" la granița austriacă, alegând data de 19 august și locul numit Sopronpuszta, un câmp aflat la 20 de minute de mers pe jos de la închisoarea Sopronkőhida. Tiparnițele opoziției, până de curând ilegale, au produs în masă invitații la picnic.

Evenimentul a căpătat o recunoaștere oficială după ce Imre Pozsgay, ministru de stat în

guvernul maghiar, și-a anunțat sprijinul, iar Otto von Habsburg și-a făcut apariția, reprezentând Parlamentul European și instituțiile politice vest-germane. Otto, ca ocupant teoretic al tronului habsburgic din 1922******** și vechi susținător al unei Uniuni Europene care să cuprindă estul, a produs o senzație agreabilă de relansare a unei ordini internaționale mai binevoitoare. Fără doar și poate, a contrastat cu tentativele deznădăjduite și complotiste ale tatălui său de a-și stabili o bază în regiune în 1921 pentru a revendica tronul maghiar. Câmpul de la Sopron, care marchează granița modernă dintre Austria și Ungaria, a fost un loc potrivit pentru a începe reunificarea continentului și pentru a porni materializarea vechiului vis al unității confederale dintre popoarele Europei Centrale. La un moment dat, când i s-a spus că va urma o partidă de fotbal Austria-Ungaria, Otto a întrebat: „Dar cu cine o să joace?“ Își lua peste picior propriul statut dinastic, însă privea în același timp cu nerăbdare către un viitor în care frontierele aveau să se relaxeze și să se facă nevăzute.

Sloganul picnicului a fost *Baue ab und nimm mit* („Dezmembrează-l și ia-l cu tine“); tuturor li s-a îngăduit să taie o bucată din sârma ghimpată și să o păstreze ca suvenir. Organizatorii s-au apucat să împartă certificate de autenticitate, însă formularele s-au epuizat după o oră. A fost un eveniment mult mai mare decât se așteptase oricine, iar decizia neplanificată și neoficială a est-germanilor de a rezolva situația pe cont

propriu când deschiderea porților a fost tergiversată i-a conferit și mai multă însemnătate. Primul grup de 150 de persoane a fost urmat de alte câteva sute de oameni. La finalul zilei, câteva zeci de Trabanturi est-germane rămăseseră abandonate de proprietarii lor, care fugiseră peste granița în Austria. Cu greu ar fi putut exista o manieră mai disprețuitoare de a respinge regimul est-german decât părăsirea printre resturi și gunoaie de picnic a automobilelor care reprezentaseră un simbol al statutului social și pentru care oamenii stăteau ani întregi pe liste de așteptare.

Inițial, autoritățile de securitate maghiare au încercat să închidă zona Sopron pentru a-i împiedica pe est-germani să fugă, dar au cedat după câteva săptămâni, iar pe 11 septembrie frontiera a fost oficial deschisă. Refugiaților est-germani care se adunaseră în tabere și în incinta ambasadei vest-germane din Budapesta li s-a permis să plece. Relaxarea controalelor la granița dintre Ungaria și Austria și decizia ungurilor de a nu mai impune obligativitatea vizelor au dus efectiv la scurtcircuitarea întregii Cortine de Fier. Est-germanii aflați în vacanță în Ungaria aveau opțiunea de a-și continua traseul spre vest, către granița austriacă, nicidecum spre nord și spre casă. Partea vestică a înlesnit lucrurile, polițiștii austrieci de frontieră furnizând documentele necesare pentru ca deținătorii de pașapoarte RDG să capete cetățenia vest-germană. N-a durat mult până când la hotarele occidentale ale Ungariei s-au

format cozi de Trabanturi. Guvernul maghiar n-a părut să-și bată capul cu aceste evenimente, o demonstrație practică a faptului că regimurile comuniste liberale renunțaseră la orice gând că ar fi avut vreo datorie să ajute la menținerea la putere a partidelor frățești în restul blocului sovietic.

Creatorii Picnicului Paneuropean au scris în limbajul specific al mișcărilor democratice din 1989, o expresie pură, chiar naivă a ideilor progresiste universale, formulate prin sintagme didactice, de factură oarecum marxistă – o consecință inevitabilă a educației superioare primite în blocul estic:

> Este evident că, după multe secole de evoluție istorică, singura șansă de pace mondială este o mai bună înțelegere între popoarele lumii și o demolare a gardurilor de sârmă ghimpată și a barierelor culturale ridicate de subterfugiile politice. Până la finele secolului XX, Europa trebuie să devină un cămin pentru toate popoarele care locuiesc în ea: un tărâm al relațiilor umane pure, ignorând deosebirile de naționalitate și de ideologie. Următorul secol nu poate fi o epocă a războiului și a urii.[20]

Viziunea celor care au făcut revoluțiile central-europene din 1989 are mai multe lucruri în comun cu generația protestatarilor vestici din 1968 decât îi place memoriei oficiale să își amintească acum. Obiectivele Picnicului Paneuropean au țintit mai departe decât aducerea democrației în Ungaria – au avut

legătură cu o Europă liberă, unită și antinaționalistă și reprezintă în continuare, așadar, o provocare contraculturală îndrăzneață. Social-democrația și habsburgii găsiseră, ca în 1910, un numitor comun după întreruperile grosolane provocate de naționalism și comunism. În 1998, János Martonyi, ministru de externe în primul guvern al lui Viktor Orbán, a asociat Picnicul cu aderarea Ungariei la UE, numindu-l „mesajul și simbolul unei Europe unite".[21]

Frontiera din Burgenland a fost reconectată. Ungaria a intrat în UE în 2004. Podul de la Andau a fost refăcut de armata austriacă și a fost redeschis pe 20 septembrie 2006. Începând din 2007, granița dintre Austria și Ungaria a fost o frontieră internă Schengen și, prin urmare, mai deschisă chiar și decât când cele două țări formau imperiul de dinainte de 1918. Sopronul și regiunea, în general, nu mai reprezintă o fundătură, ci o parte din coridorul dintre cele două vechi capitale habsburgice, Viena și Budapesta.

Sopronul are o atitudine receptivă față de moștenirea culturală germană a zonei, ceea ce contrastează cu multe teritorii de frontieră din Polonia și Cehia. Într-una dintre piețele centrului vechi există un monument emoționant închinat miilor de germani din Ödenburg care au fost izgoniți în 1946. Este o tăbliță de piatră cu o crăpătură în zigzag pe mijloc; pe de o parte, o scenă stradală din Sopron, pe cealaltă parte, o uliță pustie, cu clădiri care au ferestrele acoperite

cu scânduri. Mottoul „Mergitur, non submergitur“ („în derivă, dar nu sub valuri“) îi aparținea primarului orașului Sopron Cristoph Lackner (1571–1631); o formulare concisă a etosului multiculturalismului și a amintirii coexistenței pașnice a maghiarilor și germanilor din oraș. De la căderea comunismului, de multe ori îngust la minte și naționalist când deține puterea, indicatoarele stradale din centrul orașului Sopron au fost scrise atât în maghiară, cât și în germană, într-o restaurare a unei vechi tradiții bilingve a localității.

După ce a fost un oraș defavorizat pe vremea în care Cortina de Fier îl înconjura din trei părți, norocul actual i-a creat Sopronului problemele care apar odată cu succesul. Sopron se află la mică distanță de Viena. Există câteva trenuri pe oră care parcurg drumul în vreun ceas și un sfert, așa că o mulțime de oameni au hotărât să profite de lucrul ăsta și să-și găsească o slujbă la Viena. Are unele particularități specifice zonelor de frontieră, cum ar fi abundența de dentiști care și-au deschis un cabinet în Sopron și ai căror clienți vin mai cu seamă de peste graniță, din Austria sau Germania.

Vorbim destul de superficial, mai ales în țările care se află departe de fosta linie a frontului, despre „căderea Zidului Berlinului“ ca fiind un moment-cheie al istoriei. Prăbușirea Cortinei de Fier în punctul ei forte de la Berlin a avut o caracteristică epopeică, simbolică. De la declarația lui John F. Kennedy******** încoace,

Zidul Berlinului a fost în prim-planul sfidării occidentale și a fost martorul multor încercări curajoase de evadare după ridicarea lui din 1961. Mult mai puțini oameni au habar despre povestea Picnicului Paneuropean și a est-germanilor care au izbutit să fugă cu luni bune înainte ca Zidul să cadă sau despre comuniștii - reformatori maghiari care au aruncat în aer întreaga structură putredă a dominației sovietice.

Monumentul „Mergitur, non submergitur“ dedicat germanilor expulzați din Sopron, ianuarie 2019

Putem interpreta căderea Zidului Berlinului în termeni naționaliști, punând accentul pe năzuința germanilor de a trece peste împărțirea artificială a țării lor, și în termeni triumfaliști, ca o demonstrație a superiorității căii occidentale. Picnicul Paneuropean nu se înscrie la fel de

confortabil într-o narațiune anglo-americană. S-a referit în mod explicit la unitatea europeană și a îmbrățișat toate dimensiunile ideii respective. A ținut de depășirea divizării Europei din vremea Războiului Rece, iar combinația dintre Austria, Ungaria și Otto von Habsburg a invocat în mod inevitabil ideea unui spațiu multinațional, civilizat și cooperant în Europa Centrală. În 1998, Martonyi a avut mare dreptate când a legat misiunea Picnicului de aderarea la UE. Ceea ce părea un idealism absurd și nepractic în 1989 a fost obținut în 2007, când Ungaria s-a alăturat Spațiului Schengen, iar controalele la frontieră, în sfârșit, au dispărut.

Istoria Europei Centrale nu-i lipsită de ironii. Ungaria a fost prima care a înlăturat barierele și a urmărit reconstituirea Europei Centrale în cadrul UE, dar tot prima care a deformat acele idei într-o relație reciproc ostilă cu Europa Occidentală. Guvernul maghiar al lui Viktor Orbán a decis ulterior că, până la urmă, gardurile din sârmă ghimpată și divizarea sunt niște chestii bune. Motivele acestei răsturnări de situație se regăsesc în politica populismului național conservator contemporan, dar și în istoria mai profundă a părții maghiare din Europa Centrală și în moștenirea granițelor din trecut.

13

De cealaltă parte a porții

(Slovacia, Austria, Ungaria, Cehia)

Slovacii se enervează când oamenii uită de existența lor. Lucrul ăsta li s-a întâmplat de multe ori în Imperiul Habsburgic, când se aflau sub stăpânirea regatului maghiar. Li s-a întâmplat în Cehoslovacia și li se mai întâmplă un pic chiar și astăzi, după 30 de ani de independență. Central-europenii, potrivit lui Kundera,

> nu pot fi separați de istoria europeană, nu pot exista în afara ei, dar reprezintă fața greșită a acestei istorii, îi sunt victime și outsideri. Această perspectivă dezabuzată a istoriei este sursa culturii lor, a înțelepciunii lor, a „spiritului neserios" care ia peste picior grandoarea și gloria.[22]

Din acest punct de vedere, slovacii sunt central-europenii prin excelență. Existența țării lor a fost negată sub stăpânirea maghiară și patria le-a fost înglobată de două ori în Cehoslovacia; „independența" din 1939–1945 a însemnat o supunere ca satelit al Germaniei naziste. Slovacia a fost invadată de trei ori de Rusia; în 1915, pentru a fi cucerită, în 1944, pentru

biruirea fascismului, și în 1968, pentru zdrobirea democrației pe care slovacul Alexander Dubček (1921–1992) încerca să o introducă în Cehoslovacia. Independența a sosit în 1993, dar nu ca parte a unei mișcări triumfătoare de eliberare națională, ci aproape din greșeală, ca rezultat al unor manevre politice în interes propriu.

Slovacia a apărut pe hartă ca țară independentă în ianuarie 1993. Bratislava a devenit capitala noului stat național. A fost o surpriză pe cinste, căci orașul începuse secolul numindu-se Pressburg, iar înainte, vreme de câteva secole, fusese capitală a Ungariei. Ideea ca acest oraș austro-ungar să devină o capitală slavă ar fi părut ridicolă în orice moment înainte de 1918.

Am ajuns prima oară la Bratislava cu trenul din Praga după o călătorie pe Interrail în septembrie 1990. Când am sosit, a fost limpede că traversaserăm un soi de graniță după limba de pe panouri – în vreme ce ceha era împânzită de accente, slovaca părea mai puțin intimidantă, cuvântul pentru „gară“ fiind aproape familiarul *stanica*, nicidecum *nádraží*. Am închiriat camere de la una dintre persoanele care își trâmbițau serviciile la gară – cred că-mi amintesc că am comunicat cu gazda noastră în germană. Casa se găsea pe unul dintre dealurile acoperite cu viță-de-vie din suburbii, care formează un cordon în partea nordică a Bratislavei. Amplasarea era atrăgătoare, însă dormitorul era groaznic de prăfuit, iar la Bratislava a fost ultima oară când

mi s-a întâmplat să am o criză de astm în toată regula.

Bratislava nu prea are formalismul și fastul arhitectural al unei capitale, cu atât mai puțin aspectul unei capitale comuniste, în care spațiile trebuie eliberate pentru mobilizările de masă. Este un melanj medieval-baroc, cu un castel impunător care străjuiește orașul și curbura Dunării, dar și cu niște intruziuni postbelice haotice, de neiertat fiind o autostradă de la finele anilor 1960 care a spulberat vechiul cartier evreiesc și a separat zona castelului și centrul vechi – prin urmare, cele mai interesante zone – una de cealaltă.

În 1990 am parcurs distanța scurtă dintre Bratislava și Viena într-un compartiment al unui tren zăngănitor de modă veche care circula ocazional, cu scaune de pluș și cu o duhoare intensă de fum de țigară. A stat multă vreme în graniță, cât timp polițiștii de frontieră cehoslovaci ne-au cercetat cu migală pașapoartele și actele. Am fost destul de neliniștit în privința traversării, pentru că exportul de numerar cehoslovac era teoretic ilegal, iar noi aveam o cantitate considerabilă de valută, nefiind în stare să cheltuim toți banii pe o ultimă cină generoasă la cel mai grandios hotel postcomunist pe care o Bratislavă în tranziție ni-l putea oferi. Dar n-a fost nici o problemă, firește, iar pașaportul mi-a fost ștampilat așa cum se cuvine, ieșind din „Europa de Est“ la punctul de graniță de la Devínska Nová Ves.

Reconectarea Europei Centrale a transformat Bratislava într-un oraș în plin avânt, aflat într-o poziție strategică, sau poate că i-a refăcut relațiile de dinainte de 1914. În vreme ce regiunile de frontieră tind să fie sărace, capitalele tind să fie bogate, iar proximitatea Vienei face vestul îndepărtat al Slovaciei să fie o zonă de graniță deosebit de privilegiată. În 1991, VW a înființat o fabrică de automobile în Devín, nu departe de locul prin care trecuserăm în Austria, și a devenit o imensă uzină de producție în care lucrează mai bine de 10 000 de oameni, cu un salariu mediu de peste 2 000 de euro pe lună.[23] În 2020, Slovacia a depășit Regatul Unit ca țară producătoare de automobile.

În prezent, există cel puțin două trenuri pe oră între Viena și Bratislava, majoritatea cu servicii de tip navetă, deoarece zona metropolitană a Vienei, în sens larg, se extinde dincolo de graniță. Unul dintre aceste trenuri este un adevărat distrugător de granițe: serviciul regional vienez pleacă din Bratislava, trecând în Austria, învârtindu-se prin suburbiile Vienei și întorcându-se în Ungaria, la Sopron, după care revine într-o localitate austriacă numită Deutschkreutz, unde i se încheie traseul – probabil dintr-o confuzie totală în privința țării în care se află. La un moment dat, compania Ryanair a zburat pe aeroportul din Bratislava, anunțându-l drept Viena, cu numele capitalei Slovaciei între paranteze și cu litere mici. Oricât de nepăsător ai fi la mândria națională slovacă,

există simboluri ale identității central-europene mai concludente decât acesta.

Chiar dincolo de latura vestică a centrului orașului Bratislava, frontiera dintre Slovacia și Austria se rotește spre interiorul țării, pe malul drept al Dunării. Aproape toată Slovacia se află pe malul stâng, dar există o porțiune plată de teritoriu slovac de cealaltă parte, având vreo 22 de kilometri de la nord la sud și patru kilometri de la est la vest, unde fluviul cotește pentru a curge spre sud. Acest avanpost transdunărean, anterior făcând parte din regiunea de graniță a Ungariei de Vest germane, a fost creat în 1919 pentru a oferi Cehoslovaciei controlul asupra unei mici întinderi din Dunăre. A fost înșfăcat de Germania după Acordul de la München din 1938 și redat Cehoslovaciei în 1945, când majoritatea locuitorilor nonslovaci au fost expulzați. Suburbia din beton în stil brutalist numită Petržalka a fost construită aici în anii 1970. O altă mică secțiune, cuprinzând satele Čunovo, Rusovce și Jarovce, a fost transferată din Ungaria în Cehoslovacia în 1947, în mare măsură pentru a facilita extinderea portului din Bratislava, dar și pentru a pune la dispoziție orașului înghesuit un pic mai mult spațiu în care să crească. În aceste sate, chiar dacă acum sunt cartiere din suburbiile Bratislavei, trăiesc în continuare câțiva locuitori unguri și croați.

Când treci de Čunovo, ajungi numaidecât la granița maghiară. La trecerea modernă de pe autostradă, există chioșcuri unde poți să cumperi

diferitele permise naționale pentru a circula pe autostrăzile cu taxă și tipul de verificări rezervate exclusiv autovehiculelor grele de marfă care celor care nu sunt camionagii li se par niște ritualuri misterioase ce se desfășoară la cântarele pentru mașini, chiar și în interiorul țărilor. Frontiera dintre Ungaria și Slovacia merge spre sud-vest din Čunovo de-a lungul câmpurilor, cu poteci noroioase paralele pe fiecare parte a granității și cu indicatoarele ocazionale din piatră între ele, purtând „S“ pe o parte și „M“ (de la *Magyarország*) pe cealaltă. La această frontieră existau vechi panouri informative din vremuri mai puțin binevoitoare, când granița era împânzită cu sârmă ghimpată pentru a ține la distanță poporul națiunii socialiste frățești a Ungariei – cu liberalismul ei primejdios – de cel al austerei Cehoslovacii. Dintr-unul din acești stâlpi de lemn singuratici, înfipt în fertilul sol aluvionar, au răsărit rămurele, formând o imagine desprinsă de-a dreptul din imaginația de la hotarul dintre lumi a lui David Lynch.

„ATENȚIE: graniță“, indicator la frontiera dintre Slovacia și Ungaria, în apropiere de Čunovo, decembrie 2018

Am tresărit de multe ori plimbându-mă pe acolo, când pașii mei provocau țâșnirea bruscă a unui iepure enorm din tufișurile de la graniță, urmată de fuga în zigzag a vietății peste hotarul nepăzit, pe o câmpie slovacă sau maghiară. Mergând un pic mai departe, am ajuns la un părculeț cu sculpturi din colțul în care se întâlnesc Slovacia, Austria și Ungaria, adăugând încă un Dreiländereck pe lista mea.

Castelul Devín, străjuind confluența Dunării cu râul Morava, de la granița dintre Austria și Slovacia, decembrie 2018

Destinul zonei dintre Devín și Bratislava a fost scris în piatră și în apă. Dacă considerăm regiunea ca fiind Europa Centrală, este un punct de joncțiune. Acest loc este răscrucea dintre Dunărea care curge de la vest la est și drumul neolitic al chihlimbarului, din nordul Europei spre Marea Mediterană. Dacă gândim în termeni de Orient și Occident, este un portal între cele două. Cortina de Fier a fost trântită chiar peste el în timpul Războiului Rece, transformându-l în frontiera dintre Europa de Vest și cea de Est a acelor vremuri. S-a aflat la marginea Imperiului Roman, locul din care s-a ridicat orașul militar Carnuntum și care, în 374 d.Hr., a căzut în mâinile „barbarilor" germani în timp ce imperiul se destrăma.******** Câteva secole mai târziu, aici au fost opriți de puterile occidentale războinicii maghiari migratori. Dunărea face un culoar printre Alpii de la vest și

Carpații de la est. Principalul punct de referință din Devín este un castel de pe o stâncă, distrus de trupele lui Napoleon în 1809, de unde se poate privi peste Dunăre către o colină asemănătoare din Hainburg, în Austria; dealurile gemene amintesc inevitabil de o poartă. Această porțiune a Dunării a fost cunoscută de veacuri întregi drept Porta Hungarica. În 2019, când am vizitat Devínul, mi-a captivat imaginația într-o măsură mult mai mare decât discretele atracții ale Bratislavei centrale.

Când am trecut pe la Devínska Nová Ves în 1990, era un vestigiu al unei frontiere sensibile și apărată cu strășnicie din vremea Războiului Rece. În timp ce eu am putut, ca turist, să mă simt ca într-un roman de John le Carré, când încruntații ofițeri cehoslovaci cu șepci cu cozoroc îmi inspectau pașaportul, lucrurile fuseseră nu cu mult timp în urmă mult mai reale. Cu mai puțin de un an înainte, râul Morava era hotarul dintre dictatură și libertate, iar oamenii își riscau viața încercând să îl traverseze înot. Sub vechiul castel, autoritățile de frontieră cehoslovace construiseră facilități mai noi, nu atât pentru a se apăra împotriva invadatorilor din amonte, cât pentru a furniza puncte de observație pentru a-i aresta sau împușca pe cei care încercau să evadeze. Întreaga zonă a fost considerată atât de delicată în era comunistă, încât, când artistul slovac Jozef Chrena a pictat râul, un ofițer din paza de frontieră a venit la el cu instrucțiunea suprarealistă că era interzis să picteze partea austriacă.[24] Nu că ar exista prea

multe chestii interesante pe malul austriac, oricum – doar niște păduri care arată foarte asemănător cu pădurile pe care le poți întâlni cu mare ușurință în Slovacia.

Granițele imaginației: festin carnivor la Pizzeria Bathory

Fac parte din categoria restrânsă a celor care au urmărit filmele din seria *Hostel* a lui Eli Roth dintr-o perspectivă geopolitică. Pentru neinițiați, aceste filme au fost realizate la jumătatea anilor 2000 și implică niște excursioniști americani naivi care sunt momiți să vină într-un hostel luxos din Slovacia. Flăcăilor nătărăi din primul film li se însăilează o poveste despre o Slovacie care ar fi plină de femei frumoase, disperate după sex. Băieții par să afle că povestea este adevărată când se cazează la hostel, dar este o capcană, iar călătorii sunt duși într-o înfricoșătoare fabrică părăsită, unde niște bogătani sadici sunt lăsați să îi tortureze și să îi ucidă, după ce au plătit o organizație criminală numită Elite Hunting pentru acest privilegiu.

Filmele din seria *Hostel* folosesc Slovacia ca pe o Europă de Est generică a imaginației; prezentarea nu prea are legătură cu țara reală. Filmările au avut loc în locuri imediat recognoscibile din Cehia, îndeosebi din Praga și din încântătorul orășel Český Krumlov, aflat pe malul unui râu din sudul Boemiei. Membrii cehi ai echipei de filmare au făcut o glumă pe socoteala Slovaciei – cele două țări vor avea mereu suficiente lucruri în comun ca să nu

conteze câteva înțepături amuzante reciproce. Chiar dacă *Hostel* n-ar fi putut să impulsioneze turismul în Slovacia, probabil că Eli Roth a avut dreptate când a declarat că publicul său țintă erau genul de oameni fără pașaport și care oricum n-ar fi putut călători în Europa. Restul spectatorilor ar fi părtași la glumă, mai ales după *Hostel II*, care implică niște excursioniste care ajung în preajma hostelului. Există o trimitere la stupizenia bărbaților din primul film, un personaj râzând și spunând că n-a mai existat un război în Slovacia din 1945. Milan Kňažko, un actor slovac, fost ministru al culturii și veteran al mișcării disidente Publicul împotriva Violenței, interpretează rolul marelui șef malefic al Elite Hunting, o persoană cât se poate de pasionată de violență.

Filmele exploatează un filon profund al gândirii occidentale despre est. Când treci printre acele porți, Porta Hungarica, traversezi granița în teritoriul în care „o să dai de monștri". Viața-i ieftină și, după cum spune dubiosul torționar neerlandez din *Hostel*, „poți să plătești ca să faci orice. Ori-ce." Polițiștii sunt corupți, copiii sunt sălbăticiți, găsești fabrici dărăpănate, pivnițe soioase, bărbați mardeiași și femei stricate și, oriunde te-ai uita, oameni în costume populare care dansează în ritmuri folclorice. În era legendelor urbane și a teoriilor conspirației alimentate de internet, conceptele tenebroase precum turismul pentru tortură sau filmele snuff au sfârșit prin a fi asociate cu locuri precum Europa de Est sau America de Sud, fațete

obscure ale Vestului (sau Nordului) dezvoltat, și vrem să credem că sunt reale. Dar, dacă dăm la o parte încă un strat, angajații dubioși ai uzinei de tortură se află acolo pentru că sunt slujitorii unui rău a cărui sursă este mai aproape de casa noastră decât ne place să credem. Această Europă de Est a imaginației este un concept jungian, „aspectul umbrit" al Occidentului care își proiectează propriile porniri malefice inconștiente și dezavuate asupra oamenilor care sunt altceva. Clienții din seria filmelor *Hostel* sunt din Europa Occidentală, din Statele Unite și din Japonia – desfrânarea lor plutocratică blazată îi determină să caute senzația extremă a crimei. Unul dintre clienți este o americancă plină de bani pe nume Mrs. Bathory, iar aici pătrundem mai profund în relația dintre zonele de frontieră și oroare.

Scena din *Hostel II* în care apare Mrs. Bathory este probabil cea mai tulburătoare din serie. Cea mai drăguță și mai naivă dintre tinerele călătoare americance este atârnată deasupra unui bazin mic și gol. Apare Mrs. Bathory, se dezbracă și începe să hăcuiască și să înjunghie victima, în vreme ce ea, din ce în ce mai extatică, se delectează cu senzația jetului de sânge cald pe piele. Originala Elisabeta Báthory (Báthory Erzsébet, 1560–1614) a fost o femeie din nobilimea maghiară care apare în arhivele istorice ca o ucigașă în serie de dimensiuni monstruoase. Numărul victimelor care sunt de regulă asociate cu ea este 650, majoritatea tinere, fiind omorâte în urma unor acte de tortură și de

sadism sângeros de natură sexuală. Se spunea că se scaldă în sângele slujitoarelor, convinsă fiind că astfel rămâne tânără și frumoasă. A avut 36 de conace și de castele, de la Deutschkreutz, în Austria modernă, până la Nyírbátor, în estul Ungariei, dar este asociată cel mai mult cu Čachtice (Cséjthe, în maghiară) din vestul Slovaciei, nu departe de Dreiländereckul unde se întâlnesc Cehia, Austria și Slovacia. A fost arestată în 1610 în conacul ei din oraș și și-a petrecut ultimii patru ani din viață în izolare, într-o încăpere zidită din castelul pustiu și friguros din vârful dealului învecinat. Blazonul ancestral al familiei Báthory avea ceva din tricoul unui fan de heavy metal: trei dinți de balaur și un balaur ceva mai mic încolăcit în jurul stemei. S-a născut având-l pe Dracula în arborele ei genealogic.

Vampirii sunt creaturi ale zonelor de graniță. Plutesc într-un spațiu intermediar dintre viață și moarte, traversând înainte și înapoi, fără să acorde respectul cuvenit celei mai importante granițe dure care poate exista. Sunt îngropați și reînvie la miezul nopții, pe pământul păcătos al unei răspântii de la marginea satului. Și legendele moderne ale vampirilor sunt povești de graniță, într-un sens mai literal, istoric.

Povestea lui Báthory[25] inspiră și modelează folclorul occidental legat de vampiri. Singura imagine pe care o avem cu ea este un portret în care pare tânără, gânditoare și oarecum deformată – fruntea înaltă, ochii holbați și tenul palid par nefirești. Nu-i greu să ne-o închipuim

având colți și bând sânge, dar asta înseamnă să pornim de la capătul greșit al lanțului cauzalității – ideea noastră despre vampiri arată ca Báthory, nu viceversa. Există o conexiune directă între sexualitatea lui Báthory și ideea de femeie-vampir lesbiană, un element de bază al imaginației moderne, de la *Carmilla* (1872) a lui Sheridan Le Fanu la nenumărate filme de tip „exploitation" din anii 1970 și, desigur, la *Hostel II*. Ca aristocrat, asemenea lordului Ruthven din „The Vampyre" (1816) a lui Polidori și ca însuși Dracula, legenda lui Báthory se înscrie în mobilitatea socială ascendentă pe care vampirii au căpătat-o de-a lungul veacurilor – de la niște țărani zombie puhavi care își făceau veacul în morminte la creaturile înstărite și sofisticate pe care le știm astăzi. Este greu să i te împotrivești vampirului ca simbol al claselor superioare crude, exploatatoare și decadente care storc viața iobagilor din mediul rural.*********

Portret al Elisabetei Báthory la vârsta de 25 de ani, copie contemporană a unui original din 1585

Era o după-amiază rece și cețoasă când am ajuns în satul Čachtice, dar acolo am încetat să mai fiu Jonathan Harker în drum către întâlnirea cu contele Dracula. Un tip jovial de etnie romă de la gara din cea mai apropiată localitate, Nové Mesto nad Váhom, m-a ajutat să descifrez orarul autobuzelor și m-a condus la stația de taxiuri, unde șoferul n-a ezitat câtuși de puțin să mă ducă spre satul legendei vampirului. Când am sosit, hangiul a fost îndatoritor și mi-a permis să ocup camera mai devreme, fără să bombăne nici măcar o dată că „nu prea primim străini pe-aici" sau să mă avertizeze să nu cumva să urc la castel. Am ajuns în prima zi de primăvară. Localnicii din Čachtice țineau un ritual în ruinele castelului Báthory, în care o efigie a întunecatei zeițe slave a iernii și a morții, Morena, a fost arsă, iar sosirea Vesnei, zeița binevoitoare a primăverii, a fost sărbătorită cu o libație cu lapte. Ritualul a fost

urmat de o procesiune religioasă prin oraș și de o adunare în piață, lângă statuia lui Báthory, unde primarul și preotul au susținut discursuri, în vreme ce un bărbat deghizat în Moarte stătea amuțit în spatele lor. O fi Slovacia catolică, însă lucrurile nu-s niciodată foarte simple.

Există adeseori o atitudine ușor rezervată față de locurile asociate cu persoane notorii, primind cu dragă inimă banii turiștilor, dar disprețuind profanatorii care au venit să arunce o privire în bârlogul monstrului. În Braunau am Inn există un pensionar care își petrece o bună bucată din zi stând lângă locul de naștere al lui Hitler și spunându-le celor care vin să-l viziteze că ar trebui să le fie rușine de ei înșiși. Totuși Čachtice satisface cu bucurie curiozitatea morbidă.********

Chipul prelung și anemic al Elisabetei Báthory te urmărește pretutindeni, înfumurat și impenetrabil. Din 2015, în piața principală a satului acesteia i-a fost ridicată o statuie impozantă din lemn. Am mâncat de două ori la Pizzeria Báthory, iar prăvălia de kebab de peste drum îți prepară un „burger Báthory“. Există o legătură și mai directă între sângeriul vin local și celebra personalitate ucigașă care apare pe etichetă; Báthory a studiat viticultura și a pus bazele industriei viticole locale. Sediul cooperativei de vinuri se află pe terenul conacului ei și îi folosește în continuare beciurile pentru depozitare. Indiferent ce altceva era, Báthory a fost o persoană deschisă la nou și organizată.

Oameni au sentimente ambivalente în privința lui Báthory, pentru că nu există un răspuns simplu la întrebarea „a făcut asta?“. Nici măcar n-am căzut de acord asupra a ceea ce a fost de fapt „asta“. Dovezile pentru unele dintre alegațiile flamboaiante care sunt legate de amintirea ei sunt aproape inexistente. Prima relatare publicată despre crimele ei a apărut după mai bine de un secol, prin urmare mult mai departe de epoca ei decât cărțile din anii 1970 care pretind că Jack Spintecătorul era un membru al familiei regale, vinovat pentru crimele din Whitechapel din 1888. Aproape sigur, nu s-a scăldat niciodată în sânge. Este puțin probabil să fi crezut că ritualurile cu sânge o vor menține tânără și frumoasă. Lucrul ăsta pare să fi fost o născocire ulterioară pentru a crea un motiv al crimelor care să se plieze pe ideea că o goană deznădăjduită după frumusețe ar fi fost singura motivație posibilă pentru ca o femeie să comită niște fapte atât de oribile. În 1610 avea 50 de ani, o vârstă înaintată pentru acea vreme. Pentru că singurul portret autentic pe care îl avem cu ea este de când avea 20 de ani, Báthory pe care ne-o închipuim este pentru totdeauna acea tânără languroasă, în vreme ce adevărata Báthory a îmbătrânit cu trecerea anilor. Și nu există nici o dovadă pentru un număr de 650 de victime. Această cifră provine de la o singură persoană care, pasămite, ar fi văzut-o scrisă în jurnalul personal al lui Báthory, care n-a fost găsit niciodată și nici nu s-a demonstrat că ar fi existat. Acuzațiile făcute de martori în timpul

procesului ridică totalul la aproximativ 80 de crime.

Există câțiva oameni care susțin că nu se făcea vinovată de nici una dintre acuzațiile care i se aduc și că, potrivit standardelor acelor vremuri, castelul ei nu era un loc mai rău decât altele în care să muncești. În această interpretare, încerca să îi vindece pe oamenii care se îmbolnăveau prin medicină experimentală sau chiar revenind la ierburile și poțiunile din medicina populară, care erau de multe ori respinse, fiind socotite vrăjitorie. Filmul din 2008 *Bathory: Countess of Blood*, cu Anna Friel în rolul principal, o înfățișează drept o femeie inteligentă și progresistă care a căzut victimă misoginismului și uneltirilor politice. Localnicii din Čachtice tind să recunoască că a fost crudă și că a comis crime, dar pun lucrul ăsta pe seama faptului că fusese bolnavă mintal. Nuanțele politice legate de aristocratul maghiar rapace care suge sângele țăranilor slovaci – și, desigur, interpretarea că acel maghiar a fost victima inocentă a unor comploturi politice puse la cale de monarhia din Viena – sunt evidente.******** Probabil că procesul a fost unul politic, având drept țintă adjudecarea averii ei, iar acuzațiile prezintă o doză de adevăr. Pentru nobili ca Báthory, slujitorii erau o proprietate, iar cruzimea avea un statut similar cu evaziunea fiscală din Rusia modernă – toată lumea o practica, dar autoritățile nu erau interesate decât dacă era convenabil din punct de vedere politic să facă cercetări.

Viața lui Báthory, în pofida aparentului confort aristocratic, a fost trăită la o frontieră militară într-un mediu violent și inuman. Ungaria era împărțită în trei, o parte din ea (Ungaria Regală) reprezentând cu aproximație suprafața Slovaciei moderne. Lungile frontiere dintre aceste entități maghiare erau poroase și se duceau războaie aproape continue la graniță între turci și occidentali. Armatele rivale își pricinuiau reciproc fapte de o cruzime abominabilă și jefuiau orașele și satele care le ieșeau în cale. Legile și ordinea publică nu prea existau, iar tâlharii și căpeteniile locale reprezentau la rândul lor amenințări pentru viața și mijloacele de trai din regiunile frontaliere.

Acestea nu erau preocupări abstracte pentru Elisabeta; călătoria de la unul dintre castelele ei la altul presupunea drumuri îndelungate prin zone rurale sinistre, depopulate, dar și paranoia constantă că Imperiul Otoman își va relua înaintarea spre nord și spre vest – a trăit în mijlocul perioadei dintre cele două asedii ale Vienei din 1529 și 1683. Chiar și Čachtice, în vestul îndepărtat al Slovaciei, învecinându-se cu ținuturile din inima Austriei și a Moraviei din Europa Centrală, a făcut parte din șirul de castele construite ca ultimă linie de apărare împotriva otomanilor de-a lungul unui lanț de dealuri care străjuiesc râul Váh și a fost o bază militară activă în epoca ei. Următoarea localitate din vale, Pistyán (Piešťany), a fost o celebră așezare balneară, băile de nămol de acolo fiind deținute de alt aristocrat, contele Erdődy. În

vremea Elisabetei (1599), forțele otomane au dat iama în orășel; i-au ucis pe toți pacienții de sex masculin și au răpit femeile.

Nimeni nu știe cu siguranță unde este înmormântată Báthory. A fost îngropată inițial în Čachtice, dar ulterior, în urma protestelor, a fost scoasă de acolo. Ar fi trebuit să se afle în cripta familiei din Nyírbátor, în estul Ungariei, dar în 1995, când a fost investigat situl, lipsea. Unii săteni din Čachtice cred că este în continuare în cripta de sub biserica lor din secolul al XIII-lea. Însă Biserica Catolică și preotul local se cutremură când se gândesc la un mormânt al lui Báthory și la oamenii pe care i-ar atrage. Sunt destul de îngrijorați în privința farmecului tenebros al zonei și există zvonuri prin partea locului că noaptea, la castel, s-ar desfășura ritualuri satanice.

Báthory și istoria regiunii de graniță au conferit localității Čachtice o atmosferă terifiantă. Satul este ciuruit de tuneluri săpate la nivelul pivnițelor sau puțin dedesubtul lor, un sistem care a fost dezvoltat în vremea când Čachtice se găsea pe linia frontului. Există o poveste – care mie mi se pare neplauzibilă, dar cine știe? – care spune că a existat un tunel care mergea din sat până pe deal, la castelul cocoțat pe stânca lui sumbră. Există locuri asemănătoare de-a lungul frontierelor disputate din Europa medievală și de la începutul modernității, în care granița dintre diferitele realități se putea găsi deasupra pământului și dedesubtul lui, precum și între diferitele părți ale minții. Creștinismul

nu le-a putut înlocui în întregime pe Vesna și pe Morena în Slovacia sau chiar în Ucraina, unde un videoclip de război din 2022 o înfățișa pe Morena cea răzbunătoare retezându-i gâtul cu o coasă unui invadator rus. Noile frontiere și identități naționale nu le șterg pe cele vechi, ci mai degrabă sunt suprascrise peste acestea. Vechile granițe mâzgălite ale Ungariei și frontiera dintre creștinătate și islam continuă să existe și să aibă putere.

Complexul Trianonului: Ungaria și vecinii ei

(Slovacia, România, Ucraina, Serbia, Croația)

În 2020, organizația Pew, care efectuează sondaje de opinie, a întrebat oameni din câteva țări europene dacă există părți din alte țări care „ne aparțin de fapt nouă". Țara cea mai nemulțumită de frontierele sale a fost Ungaria: 67% au fost de părere că există bucăți din Ungaria care sunt guvernate de alte state. Populația Ungariei a fost și mai sigură în

privința planurilor legate de vecinii ei decât rușii, care aveau o majoritate de 53–33 pentru revendicarea unor locuri din afara granițelor lor.[26] Frontierele istorice și imperiile nu au aceeași însemnătate în nici o altă țară europeană – nici măcar, până de curând, în Rusia.

Având în vedere că respectarea frontierelor internaționale este o piatră de temelie a ordinii internaționale și europene și că granițele Ungariei – cu excepția câtorva ani în care au fost aliați ai lui Hitler – au fost stabile timp de peste un secol, iredentismul maghiar este extraordinar de puternic; regatul imperial de dinainte de 1914 dăinuie încă în imaginația Ungariei moderne. Harta regatului, conturată – cel puțin în imaginația mea – ca un fel de castor, cu coasta Croației fiind o coadă lăsată în jos sau, poate, un creier, este pretutindeni. Când am văzut-o pe o hartă veche pe peretele unui restaurant din Szeged, am ales să o privesc ca un fel de nostalgie ambientală, asemenea unei hărți a unui comitat vechi dintr-un pub englezesc. S-ar putea să fi fost așa. Dar nu există nici un fel de scuză pentru harta uriașă a regatului imperial aflată pe peretele ministrului de externe maghiar sau pe un fular purtat de prim-ministrul Viktor Orbán la un meci de fotbal în Grecia în 2022. Fularul a fost deosebit de ofensator la acea vreme, căci exprima o revendicare teritorială asupra Ucrainei și, prin urmare, era de acord parțial cu Moscova, care propusese împărțirea Ucrainei și „restituirea“ bucăților vestice ale țării către

Ungaria, Polonia și România. Hărțile vechi nu sunt doar niște obiecte inofensive de anticariat, ci o amenințare actuală la adresa integrității frontierelor de oriunde. Pe lângă încâlceala de interese materiale, Orbán și Putin sunt uniți prin opinia că granițele nu sunt sacrosante și că diaspora unui imperiu mort este mai prețioasă decât ceilalți cetățeni ai țărilor străine independente.

Guvernele maghiare, inclusiv cel actual, au cultivat un sentiment de ranchiună de care alte țări, inclusiv Regatul Unit și Germania, s-au descotorosit.******** Legăturile Austriei și Poloniei cu fostele lor regiuni frontaliere și cu posesiunile imperiale tind să se desfășoare prin manifestări grijulii de reciprocitate și respect, care în Ungaria lipsesc. Învățământul și discursul public maghiar se referă mereu la locurile din ținuturile coroanei Sfântului Ștefan folosind numele lor maghiar. Timișoara din România este tot Temesvar, Košice din Slovacia este tot Kassa. Această politică contrastează cu maniera inconsecventă și stânjenită în care germanii își abordează fostele lor teritorii. Site-ul de internet al Deutsche Bahn va răspunde la întrebările legate de trenurile către Breslau, dar orarul pe care îl produce se va referi întotdeauna la Wroclaw. În Ungaria nu există asemenea rețineri postimperiale. Atitudinea Ungariei față de frontiere este un exemplu al mitului național al Ungariei, care spune că nu Ungaria este cea care-i în dezacord cu vremurile, ci că noi, ceilalți, nu pricepem cum să construim

civilizația occidentală la fel de bine cum o fac maghiarii.

Numele castelului parizian de la Trianon se află în miezul complexului istoric maghiar, căci acolo s-a semnat în 1920 tratatul care a redus Ungaria de la un regat imperial acoperind o suprafață mare din Europa Centrală la statul național relativ mic din prezent. Tratatele de pace de la Paris s-au bazat pe două considerații: „autodeterminarea națională“ pentru popoarele Europei Centrale și pedepsirea Puterilor Centrale înfrânte. Statutul semiindependent al Ungariei din cadrul Austro-Ungariei i-a conferit statutul de inamic învins, în ciuda eforturilor guvernului revoluționar de după 1918 de a se distanța de predecesorul său imperial. Stăpânirea Ungariei Imperiale asupra multor minorități – chiar și în cazul celei mai indulgente definiții, doar 55% din populația ei erau maghiari la recensământul din 1910 – a transformat-o într-un candidat ideal pentru modificări radicale ale granițelor. Regatul a pierdut teritorii în toate direcțiile. Cele mai mari și mai dureroase pierderi au fost Slovacia („Ungaria Superioară“), în favoarea Cehoslovaciei, și Transilvania, în favoarea României. Croația-Slavonia, semiautonomă înainte de 1914, s-a rupt de Ungaria și s-a alăturat Serbiei într-un nou stat slav din sud. Orașul Fiume (Rijeka), portul Ungariei la Marea Adriatică, a fost disputat între Italia, Iugoslavia și un bizar regim futurist instaurat de poetul italian Gabriele D'Annunzio (1863–1938).******** Câteva zone au trecut din

Ungaria propriu-zisă în Iugoslavia,******** inclusiv regiunea mixtă Vojvodina, de la nord de Belgrad. Serbia și România s-au ciondănit pentru Banat, regiunea care încalecă frontiera modernă dintre cele două state din apropierea Timișoarei, iar eforturile localnicilor de a întemeia o republică multinațională au fost strivite de puterile naționaliste în 1919.

Frontierele de la Trianon au plasat o treime din populația de etnie maghiară în afara noii Ungarii și au inclus câteva populații minoritare înăuntrul acesteia, reprezentând aproximativ 10% din populația statului de după 1920. Granițele naționale au trecut prin regiuni care aveau majorități maghiare pe fiecare parte și care au fost în mare parte rupte una de cealaltă prin impunerea unor frontiere dure. Sentimentul național maghiar a perceput acest lucru drept nedrept și punitiv. Avocații lor au pledat în zadar la Paris pentru menținerea întregului regat ca o singură unitate, sfârșind prin a pierde nu doar cazul principal, ci și majoritatea disputelor mărunte de detaliu.

Geograful și politicianul maghiar Pál Teleki (1879–1941) a produs una dintre cele mai vestite hărți din istorie, *Carte Rouge*, pentru a susține pretențiile Ungariei de a stăpâni o suprafață mare din Europa Centrală. Harta lui Teleki este o capodoperă, însă în același timp este manipulatoare. Încearcă să reprezinte populația fără să distorsioneze scara geografică, reducând ponderea zonelor rurale și lăsând spații goale acolo unde hărțile tradiționale ar fi fost colorate

nuanțat. *Carte Rouge* ar fi o operă splendidă de artă abstractă din școala lui Paul Klee dacă n-ar fi profund figurativă. Chiar dacă scopul unei ponderări adecvate pentru populația urbană este rezonabil, Teleki a utilizat alte trucuri de persuasiune vizuală. Populația de etnie maghiară este zugrăvită într-un roșu strălucitor (de unde denumirea hărții), în vreme ce alte populații sunt în culori mai discrete, îndeosebi românii – cu o nuanță de roz, făcuți să pară aproape maghiari.

Chiar și în *Carte Rouge* este evident totuși că există motive întemeiate pentru decuparea regatului maghiar – suprafețe alăturate de popoare slave – slovaci și ruteni – în nord, croați în sud, germani în vest și români în sud-est. Chiar dacă difuz, se poate observa conturul Ungariei de la Trianon în *Carte Rouge*. Teleki însuși a susținut că regatul din 1914 trebuie tratat ca o unitate din rațiuni istorice și economice, oarecum împotriva pretențiilor de natură etnografică mai limitate pe care harta lui le sugerează.

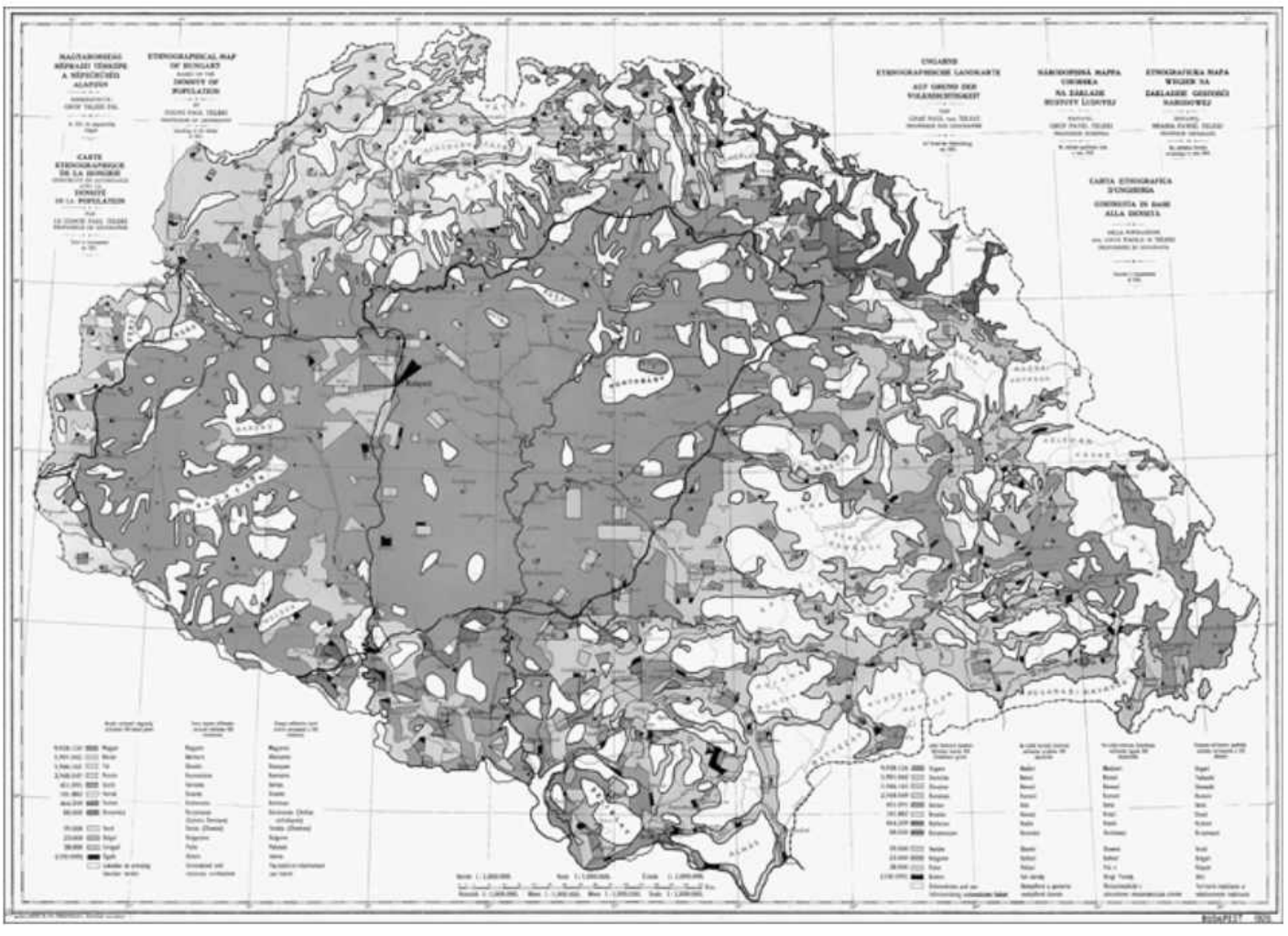

Carte Rouge *a lui Teleki*

Probabil că este inutil să ne imaginăm ce ar fi presupus o înțelegere „echitabilă“ cu Ungaria în 1919–1920. Poate că ar fi evitat cel mai nevralgic punct al acordului de la Trianon legat de zona de câmpie de la Csallóköz (Grosse Schütt), dintre brațele Dunării, de lângă Bratislava, sau ar fi redat Ungariei un oraș sau două ca Subotica (Szabadka), dar n-ar fi avut cum să satisfacă pretențiile naționaliste maghiare. O Ungarie nouă, bazată pe autodeterminarea națională, ar fi fost inevitabil mult mai mică decât fusese regatul în 1914. Ar fi fost imposibil să aduni toți maghiarii într-o singură țară fără să înglobezi milioane de oameni din minorități naționale care n-ar fi avut nici un motiv să aibă încredere că un stat condus de maghiari le va respecta drepturile. Pe de altă parte, amestecul de populații de la zonele de graniță însemna că, oricât de multă îngăduință ar fi avut cineva în trasarea liniilor, vor exista minorități maghiare în țările

învecinate. În trasarea noii hărți a Ungariei, a existat o gamă largă de posibile consecințe care au pus în balanță existența minorităților din ambele părți, dar și toate celelalte considerații de natură practică și istorică.

Nem! Nem! Soha! (Nu! Nu! Niciodată!)

După perioada democratică și cea comunistă din 1918–1919, pendulul politicii maghiare s-a îndreptat din nou către conservatorismul aristocratic odată cu Teroarea Albă contrarevoluționară. Amiralul Horthy a domnit ca regent, în lipsa unui cap regal care să poarte Coroana Sfântului Ștefan. („Ce fel de țară smintită mai e și asta?“, a întrebat președintele Roosevelt într-un briefing. „Un regat fără rege condus de un amiral fără flotă?“) Statul a fost un amestec specific maghiar, cu un sistem parlamentar oficial mascând o realitate autoritară, așa cum a făcut-o înainte de 1918 și o face începând din 2010.

Ideologia predominantă a fost mai degrabă conservatoare, naționalistă și antiurbană decât fascistă în sens strict. Doleanțele de la Trianon au fost omniprezente, otrăvind relațiile cu vecinii Ungariei și slujind acelorași scopuri în politica internă ca legenda germană a cuțitului înfipt în spate. În ciuda semnării dictatului, guvernul și opinia publică maghiară n-au acceptat niciodată că decizia de la Trianon era definitivă: „*Nem! Nem! Soha!*“ (Nu! Nu! Niciodată!).

În anii 1920, limbajul nemulțumirilor a ajuns la extreme mai sălbatice în Ungaria decât în Germania. Ungaria a fost comparată literalmente cu Iisus Hristos crucificat și așteptând învierea. Pe un plan mai puțin exaltat, s-a susținut că Ungaria a fost „mutilată“ de granițele de la Trianon, folosindu-se metafora țării ca trup fizic.

Restaurarea vechiului regat a fost un vis imposibil, dar revizuirea tratatului nu a părut să fie. Guvernul maghiar a desfășurat o campanie extravagantă de lobby și de propagandă în vestul Europei.[27] Cum se întâmplă cu numeroase aspecte ale politicii maghiare, prezentul este adânc înrădăcinat în trecut; guvernul Orbán de după 2010 a modernizat tehnicile regimului interbelic pentru crearea unei clientele străine pentru propria versiune de conservatorism reacționar.

Imagine de propagandă maghiară interbelică despre „mutilarea“ provocată de Tratatul de la Trianon

Lobbyul maghiar l-a convins pe lordul Rothermere (1868–1940), proprietar al *Daily Mail*, să treacă de partea lor în 1927, iar acesta a folosit paginile ziarului pentru a susține că Trianonul trebuie revizuit. Rothermere a fost orbit de ospitalitatea maghiară, mai ales după ce unii maghiari – care n-aveau nici o putere pentru a transforma acest lucru în realitate – i-au sugerat că ar fi fost un candidat potrivit pentru ocuparea tronului vacant al Ungariei. Asemenea aristocrației germane din Regiunea Sudetă cu Runciman, elita anglofilă maghiară cunoștea codurile pentru omologii lor britanici. Rothermere a fost impresionat de caracterul național „cavaleresc" al maghiarilor și a crezut că dragostea lor pentru sport și sistemul lor parlamentar îi făceau să fie mai apropiați de britanici decât orice națiune de pe continent.

Argumentul lui Rothermere a fost că soluționarea disputelor de frontieră ale Ungariei prin negociere și acordarea unor concesii rezonabile ca „dovadă de conciliere"[28] ar da posibilitatea țărilor din Europa Centrală să lase în urmă aceste ciorovăieli și să stabilească relații de cooperare.

Cifrele și geografia din propunerea lui Rothermere erau anapoda, însă lucrul ăsta nu i-a dat niciodată mari bătăi de cap unui englez care trasează linii pe hărțile țărilor altor popoare. Frontierele propuse includeau în jur de 1,3 milioane de maghiari în locul celor două milioane sugerate de el, iar numărul aproape egal

de slovaci, români și croați transferați în Ungaria era trecut sub tăcere.

Triumful și dezastrul revizionismului maghiar – 1938–1947

Benito Mussolini a fost un convertit la cauza maghiară mult mai util decât un magnat britanic proprietar de ziar. Italia, în ciuda faptului că făcuse o afacere bună cu tratatele de pace, era nemulțumită din cauză că promisiunile din Tratatul de la Londra, din 1915, nu îi fuseseră satisfăcute. D'Annunzio, dictatorul din Fiume, a născocit termenul de „victorie mutilată", iar fascismul i-a adoptat chemarea și și-a îndreptat privirea către Balcani și către Africa pentru expansiune. Cu mult înainte de Germania nazistă, o axă revizionistă s-a dezvoltat între Roma și Budapesta.

Revizuirea Trianonului a devenit posibilă doar după ce Germania nazistă a amenințat cu războiul din cauza Regiunii Sudete. Acordul a fost semnat în palatul Belvedere din Viena, unde, în urmă cu 30 de ani, apropiații lui Franz Ferdinand visaseră la o Europă Centrală federală. Apelul la Marile Puteri era o modalitate consacrată de soluționare a diferendelor legate de frontieră, utilizată pe scară largă la începutul anilor 1920 (de pildă în Silezia și Teschen, la Conferința Ambasadorilor), dar de această dată marile puteri care decideau problemele granițelor din Europa de Est erau cele două state fasciste principale. A fost un semnal alarmant, pe lângă Acordul de la

München, că în Europa era în ascensiune un nou model de diplomație. În loc ca Wilson, Lloyd George și Clemenceau să împartă teritoriile, o făceau acum Hitler și Mussolini.

Anexarea pare să provoace o revărsare violentă de emoție triumfalistă primitivă, cum s-a văzut în Austria și în Regiunea Sudetă. La fel a fost și în noile ținuturi maghiare. Porțile graniței cehoslovace au fost ridicate, iar poporul și armata maghiară le-au trecut cu torțe aprinse strălucind în beznă, în timp ce puneau stăpânire pe pământuri. Chiar și unii maghiari s-au întrebat ce anume descătușaseră.

Rothermere s-a alăturat festivităților maghiare de la Kassa (Košice), oraș proaspăt recuperat de la Cehoslovacia. Descrierea sa este un pur kitsch naționalist:

> În timp ce orga își cânta Te Deumul, am pășit prin naosul întunecos, printre două rânduri de unguroaice frumoase, îmbrăcate în straie populare – costume care fuseseră ascunse în cei 20 de ani în care veșmintele fuseseră interzise, veșminte ce fuseseră lăsate din bunică în nepoată pentru această zi de libertate și de bucurie. (…) Acești oameni erau iarăși liberi![29]

În relatarea lirică a lui Rothermere despre mulțimea care ovaționa, slovacii, alcătuind cam jumătate din populația orașului******** la finele anilor 1930, sunt complet invizibili, în afara faptului că sunt descriși ca „o rasă străină (…) considerată inferioară istoric și cultural".

Afirmațiile sale cu privire la interzicerea veșmintelor tradiționale și a folosirii limbii maghiare între părinți și copiii lor sunt absolut false. Liceul maghiar din Kassa/Košice a fost deschis pe parcursul întregii perioade interbelice și a fost dotat cu o nouă sală de gimnastică finanțată din bani publici în 1935.

Următoarea și cea mai mare lovitură pentru Ungaria a fost recuperarea nordului Transilvaniei de la România prin Dictatul de la Viena din august 1940, impus de ministrul de externe al lui Hitler de la Berlin. A fost un moment negru al istoriei europene, după căderea Franței, aliatul tradițional al României, în vreme ce Pactul Molotov-Ribbentrop dintre Germania nazistă și URSS-ul lui Stalin era în vigoare.

Ungaria a fost atrasă inexorabil în orbita Germaniei naziste. A semnat Pactul Tripartit în noiembrie 1940, așa cum au făcut-o în acea iarnă și vecinii ei – România, Slovacia și Iugoslavia. Dar în aprilie 1941 s-a produs o lovitură de stat în Iugoslavia, iar noul guvern de la Belgrad a preferat să iasă din pact, în loc să se conformeze solicitărilor lui Hitler de a permite trecerea forțelor germane care se duceau să le dea o mână de ajutor italienilor care invadau Grecia. Răspunsul a fost o invazie brutală a Iugoslaviei de către Germania, Italia și Ungaria, în ciuda semnării unui tratat de prietenie maghiaro-iugoslav cu doar câteva luni mai devreme. Prim-ministrul Teleki, dându-și seama tardiv unde îl dusese strategia lui din 1939, s-a sinucis, lăsându-i lui Horthy un bilet de adio usturător:

> Am ajuns să ne încălcăm cuvântul dat – din lașitate – și promisiunea unei înțelegeri de prietenie veșnică. (…) Națiunea simte că i-am lepădat onoarea.
>
> Am luat partea ticăloșilor, fiindcă atrocitățile pe care ni le semnalaseră sunt o sumedenie de minciuni. N-a existat nici una împotriva maghiarilor și nici măcar împotriva germanilor! O să tâlhărim un cadavru! O să fim cea mai abjectă dintre națiuni. Nu te-am împiedicat. Sunt vinovat.[30]

Cei 30 de arginți ai Ungariei au fost plătiți prin teritorii din fosta Iugoslavie – jumătate din Vojvodina (Bácska, să fim exacți), sudul Baranyei și două buzunare mai mici spre vest (Prekmurje și Međjimurje). În mai puțin de trei ani, Ungaria aproape că și-a dublat suprafața și și-a sporit populația cu peste 50%. Schimbările au adus mai bine de două milioane de maghiari în Ungaria – dar au luat pe sus și un număr similar de populații minoritare într-un stat naționalist ostil.******** Multe dintre minorități au întâmpinat dificultăți în a face rost de acte când s-au modificat granițele, ceea ce le-a făcut vulnerabile în fața autorităților. Nimeni n-a suferit mai mult ca evreii; refugiații și cei din zonele nou absorbite s-au numărat printre cei deportați primii, înaintea principalului Holocaust maghiar din 1944.

Teritoriul extins al Ungariei a durat doar cât a rezistat și imperiul german care făcuse posibil acest lucru. Răsturnarea de situație de la

Stalingrad din iarna 1942–1943 a însemnat că mai devreme sau mai târziu Stalin avea să redeseneze frontierele. Momentul a venit mai iute pentru Ungaria, deoarece România a schimbat taberele; puterile Axei au fost izgonite rapid din Transilvania temporar maghiară. Pe 25 octombrie 1944 a fost „eliberată" ultima bucată de teritoriu, după ce armata sovietică a învins forțele germane și maghiare în Bătălia de la Carei, un oraș de graniță dominat de palatul familiei maghiare Károlyi și în continuare o localitate cu o majoritate etnică maghiară.

Revizionismul nu-i adusese Ungariei nimic altceva decât dezastre – izolare diplomatică între războaie, economia stagnantă a frontierelor închise, degradarea morală a colaborării cu Hitler pentru care Teleki a hotărât să plătească cu propria viață și complicitatea la crima și mai mare a Holocaustului. În ultimă instanță, a condus la înfrângerea militară și la ocupație din partea românilor – iarăși – și a sovieticilor, la revenirea la granițele de la Trianon (minus trei sate), la comunism și la pierderea independenței, atât de crunt evidentă în 1956. Spre deosebire de țări precum Polonia și Cehoslovacia, unde regiunile frontaliere purificate etnic au făcut parte din formula naționalist-comunistă, naționalismul maghiar a fost tabu în cea mai mare parte a anilor în care comuniștii s-au aflat la putere.

Relația dintre Ungaria și minoritățile din țările vecine a rămas incertă pentru o lungă perioadă după revenirea la democrație. Prin 1990 s-au

purtat câteva discuții agitate despre încercarea de redeschidere a subiectului granițelor Ungariei, îndeosebi în contextul ciocnirilor din Transilvania dintre români și maghiari. Dar problema s-a potolit rapid. După reîntoarcerea lui Orbán la putere în 2010 a existat o nouă abordare. Statul maghiar le-a acordat maghiarilor de peste graniță dreptul la cetățenie în 2011 și dreptul la vot în 2012, 1,1 milioane de oameni exercitându-și această opțiune până în 2022. De asemenea, guvernul Orbán a deschis robinetul pentru finanțarea organizațiilor, activităților culturale și propagandei, sumele crescând până în 2022 de zece ori.

Nu este nimic greșit în faptul că un guvern se implică în promovarea culturală peste hotare și există și alte cazuri în care statul de bază al unui popor împrăștiat peste granițe a fost generos cu cetățenia. Un exemplu este primirea de către Irlanda a celor născuți în Irlanda de Nord și a celor care au un bunic irlandez, la fel ca și acceptarea de către România a cetățenilor ei de dinainte de 1940. Dar programul guvernului Orbán are câteva caracteristici de rău augur. Producția culturală este extrem de înclinată spre interpretarea oficială a istoriei și identității, exclusivistă și conservatoare, aproape propagandistă. Informațiile online în limba maghiară sunt dominate de propagandă naționalistă. Fluxul de bani este repartizat organizațiilor care fac parte efectiv din regimul Fidesz, fără să se țină o socoteală clară a modului în care sunt cheltuiți. Când vin alegerile, voturile

prin corespondență sunt distribuite neglijent, iar alegerile din 2022 au fost marcate de acuzații – pe care Comisia Electorală Maghiară nu le-a putut investiga, căci jurisdicția sa se oprea la graniță – de fraudă, inclusiv o presupusă distrugere a buletinelor de vot în apropierea orașului transilvănean Târgu-Mureș.[31] Rezultatele oficiale ale alegerilor au arătat un procent de 94% pentru partidul lui Orbán în rândul maghiarilor de peste hotare. Între timp, diaspora maghiară din alte părți, inclusiv cei 118 000 din Regatul Unit, a fost în mare măsură neglijată, deoarece acești oameni tind să fie tineri și cosmopoliți și să nu susțină regimul. Observatorii electorali ai Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa (OSCE) au constatat o „suprapunere generalizată a informațiilor guvernamentale și a mesajelor partidului de guvernământ“ în alegerile din 2022.[32] Manipularea electorală și utilizarea resurselor statului pentru candidații și propaganda guvernamentală au o istorie foarte lungă în Ungaria, datând de la precedentele regimuri conservatoare de dinainte de 1914 și din perioada interbelică.

Chiar dacă acceptăm obiecțiile naționaliste maghiare față de Trianon așa cum au fost ele în 1920, rămâne întrebarea legată de scopul pe care l-ar putea urmări stăruind astăzi asupra unor nedreptăți vechi de un secol. Majoritatea granițelor sunt într-o oarecare măsură inechitabile, dar cultura politică a celor mai multe țări nu este înveninată de asta. Regimul

Orbán, ca și cel al lui Horthy dinaintea lui, se hrănește cu aceste emoții resentimentare și le stimulează ori de câte ori are ocazia să o facă.

Regimul nu avea cum să rateze centenarul Trianonului, care s-a celebrat pe 4 iunie 2020. Noul monument a luat forma unei scobituri în Alkotmány utca, strada din fața parlamentului, reprezentând „mutilarea" de la Trianon. El constă dintr-o crestătură din ce în ce mai adâncă, amintind de monumentul Războiului din Vietnam de la Washington, DC, pereții fiind scrijeliți cu numele fiecărei așezări din regatul de dinainte de 1914. Locurile sunt învălmășite, cele care sunt încă maghiare fiind combinate cu orașele și satele ungurești care se află dincolo de granițele din zilele noastre și cu denumirile (maghiare) ale localităților care n-au avut niciodată o populație semnificativă de etnie maghiară. La capătul pantei se află două coloane sfrijite de piatră și fiecare are în spatele ei o flacără veșnic aprinsă. Coloanele aveau caracteristica sumbră a monumentului central de la Treblinka, pe care îl vizitasem cu scurtă vreme în urmă, iar flacăra eternă evoca Yad Vashem. Monumentul Trianon de la Budapesta este un spectacol obscen care își însușește reprezentările imagistice ale Holocaustului pentru o doleanță naționalistă veche de un veac legată de granițe.******** Este o fabrică de resentimente fără nici un mesaj pentru viitor.

Dacă nu punem la socoteală cele mai intransigente criterii naționaliste, problemele ridicate de Trianon nu-și puteau găsi un răspuns

mai adecvat ca integrarea europeană în ansamblul ei. UE înseamnă drepturi pentru minoritățile din ambele părți ale granițelor; trebuie să impună un set de reguli, de pildă, în privința felului în care România tratează populația transilvăneană de etnie maghiară, chiar dacă este nevoie de presiuni diplomatice și din partea Comisiei pentru a fi implementat. Poate că-i imperfect, însă reprezintă o îmbunătățire uriașă din punctul de vedere al regulilor, al drepturilor legale pentru populația afectată și al angajamentului statelor membre care s-au aflat sub autoritatea Ligii Națiunilor între cele două războaie.

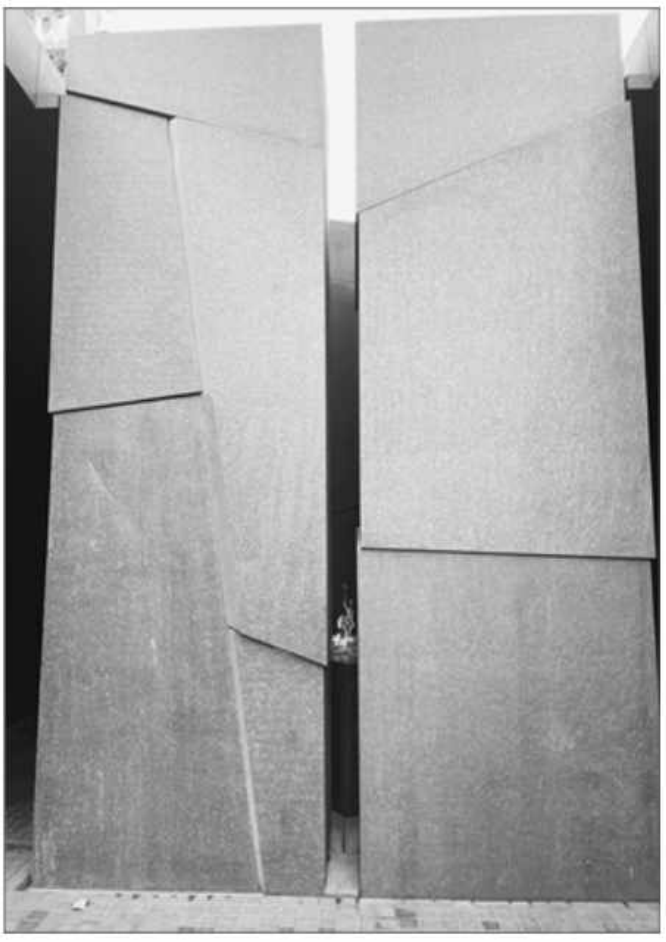

Monumentul Trianon, Budapesta, cu clădirea parlamentului în fundal, ianuarie 2022

Dar Ungaria lui Orbán aspiră în mod fățiș să fie mai degrabă un etno-stat decât un stat civic: „Guvernul care a preluat mandatul în 2010 a afirmat limpede că gândește în termeni de naționalitate, nu de granițe“, potrivit lui Péter Szilágyi, comisar ministerial pentru comunitățile

maghiare de peste hotare, în 2019.[33] Problema este că frontierele contează, iar sistemul de stat pe care îl avem este bazat pe suveranitate teritorială, inclusiv cea a Slovaciei și României.

Noul Partium

Economia Ungariei a fost profund dependentă de investițiile făcute în vestul țării. Dar estul rămâne în urmă la o scară istorică. Debrecen și Oradea sunt vecine, la o distanță asemănătoare una de alta cum sunt Nottingham și Sheffield, iar înaintea Primului Război Mondial ambele orașe se aflau în Ungaria. Fiecare avea particularitățile sale locale, Debrecen fiind „Geneva maghiară", cu moștenirea lui protestantă și cu amintirea plină de orgoliu a declarației de independență din timpul revoluției eșuate din 1849, iar Nagyvárad (cum numesc ungurii Oradea), cu minoritățile sale evreiești și românești. Faptul că Oradea a fost alocată României a reprezentat una dintre cele mai dureroase tăieturi ale Tratatului de la Trianon din 1920. În piața teatrului există o statuie închinată iscusitei regine Maria, eforturile de lobby ale acesteia fiind cele care au dus la frontierele generoase ale României din 1920 de la Conferința de Pace de la Paris. Nagyvárad a redevenit parte a Ungariei între 1940 și 1944, dar vechea graniță a fost retrasată de Aliați și așa a rămas de atunci.

În ciuda proximității lor, o călătorie pe calea ferată între Debrecen și Oradea implică o transbordare la Püspökladany și un tren soios

care oprește în toate stațiile dincolo de graniță, de-a lungul întinsei câmpii maghiare din estul țării. Cum granița terestră a României nu este în Schengen, se desfășoară controale ale pașapoartelor și se pun ștampile în ambele părți ale frontierei. De asemenea, se schimbă fusul orar, căci România este cu o oră în urma Ungariei. Drumul ocupă practic o bună parte dintr-o după-amiază. Călătoriile transfrontaliere sunt adesea în felul ăsta, cu trenuri directe create pentru confortul oamenilor care se deplasează între capitalele naționale, nicidecum pentru cel al localnicilor. Am dorit să explorez această regiune puțin cunoscută și să văd cum arată și cum se simt orașele pierdute de maghiari la mai bine de un veac după Trianon. Le era încă dor de patria lor sau merseseră mai departe odată cu vremurile?

Oradea, cel puțin, mi s-a părut un oraș atrăgător și plin de viață, cu o economie surprinzător de prosperă, o localitate care știe ce vrea. Centrul este un festival de arhitectură de început de secol XX – Art Nouveau maghiar, Jugendstil germano-austriac (granița dintre acestea este destul de laxă) –, o mare parte dintre clădiri fiind restaurate de curând prin finanțări generoase de la UE. Stilul confecționat, cu rozul și albastrul fațadelor proaspăt zugrăvite, conferă orașului o înfățișare voioasă. Chiar dacă nu există cafenele somptuoase în stil vienez, Oradea are câteva localuri moderne hipsterești, în care tineri poliglоți manevrează mașinării lucioase și misterioase în neîncetata căutare a unei infuzii

mai clare și mai pure. Unele dintre cafenelele din Oradea au fost deschise de tineri români care s-au întors acasă după ce au lucrat ca barista pentru marile lanțuri din Londra. Oradea modernă pare să se simtă în largul ei cu identitatea tradițională de oraș de graniță; nimeni nu încearcă să îi nege sau să îi șteargă istoria maghiară. Poetul maghiar patriot și democrat Endre Ady (1877–1919), care a locuit aici pe la 1900, are o stradă care îi poartă numele și face parte dintr-un grup statuar de pe strada principală care comemorează înființarea societății literare a orașului. Poala lui Ady este lustruită de oamenii care i se așază în ea. Oradea are în continuare o minoritate maghiară de 25% și instituții educaționale și culturale în limba maghiară. Se poate observa nu doar bilingvismul oficial, ci și faptul că întreprinderile private folosesc atât româna, cât și maghiara pentru a-și face publicitate.

Ca multe orașe de frontieră de succes, Oradea are un etos oficial de unitate în diversitate, privindu-și trecutul maghiar și evreiesc drept o calitate, iar localizarea central-europeană, ca pe un avantaj. O parte din forța orașului a constat în dezvoltarea universității sale și în atragerea studenților străini, care contribuie la agitația tinerească și la imaginea ei diversă. Pe capacele de canalizare ale orașului apare stema orașului și numele lui în patru limbi – română (Oradea), maghiară (Nagyvárad), germană (Grosswardein) și… engleză („City of Oradea“). Varianta englezească mi s-a părut o repetiție inutilă când

am văzut-o prima oară, dar acum o înțeleg. A fi un loc deschis, o zonă de graniță în sensul bun al termenului, implică o relație cu limba engleză internațională din prezent și din viitor, precum și cu limbile care au făcut orașul să fie ceea ce este acum.

Oradea a realizat ceva remarcabil în ultimii 20 de ani. Reînnoirea fizică a frumosului său centru Art Nouveau este un semn vizibil al succesului său economic. România a fost veacuri întregi o țară mai săracă decât Ungaria, dar o prinde iute din urmă, iar regiunea de graniță a depășit zonele învecinate din estul Ungariei. La fel cum se întâmplă la frontiera germano-polonează, orașele de graniță de pe partea tradițional mai săracă a liniei sunt unele dintre locurile cu cea mai rapidă creștere și cele mai liberale din țara lor, unde regiunile tradițional mai bogate sunt mai stagnante și mai naționaliste.

Oradea și împrejurimile ei sunt mai prospere decât Debrecenul de peste graniță, o schimbare extraordinară față de anii 1990, când Debrecen era un El Dorado pentru românii aduși la sapă de lemn, care aveau nevoie de bunuri de consum. Există maghiari care fac naveta dincolo de frontieră în acest oraș primitor, o tendință accelerată de declinul forintului și de stabilitatea leului pe piețele internaționale, în pofida politicii disfuncționale a României. Agenția Reuters relata (9 ianuarie 2023)[34] un exemplu: „Zoltan Dio, un scenograf de teatru care locuiește lângă cel de-al doilea oraș ca mărime al Ungariei, Debrecen, a lucrat peste graniță ani de zile. (...)

«Dacă primesc un proiect în Ungaria, după multe târguieli, pot să cer două treimi din ceea ce în România obțin fără să stăm la discuții.»“

Triplex Confinium

Sentimentele Ungariei despre granițe au rădăcini și mai adânci decât cele de la Trianonul din 1920, după cum am aflat când am vizitat o altă frontieră de la Trianon, de această dată în sudul îndepărtat al țării. Totul părea un pic postapocaliptic când îmi târam picioarele către postul de frontieră de la Kübekháza; câmpiile nu-s deloc primitoare la jumătatea lui ianuarie. Șoseaua care mi se întindea în față era pustie, iar câmpurile dintr-o parte și cealaltă erau plate și dezolante. În aer plutea o pâclă înfrigurată, înăbușind orice lumină care încerca să străpungă bezna. Dar, încetul cu încetul, au început să se contureze becurile unui post singuratic de frontieră, apoi forma unor clădiri improvizate, după care gardurile și sârma ghimpată care porneau pe partea dreaptă a drumului. Eram urmărit. Apariția unui bărbat care se plimba de unul singur la trei kilometri de cel mai apropiat sat spre graniță era neobișnuită – cel puțin, în direcția înspre care mă îndreptam eu. Eram precaut și curios. Grănicerii, așijderea.

Ținta misiunii mele se afla la câțiva metri distanță în partea sârbească, așa că am fost nevoit să trec de controlul de frontieră. Mi-am afișat cea mai pașnică expresie facială și, când m-am apropiat de ușa laterală a barăcii grănicerilor

maghiari, aceasta s-a deschis, iar un tânăr a scos capul și m-a întrebat, mai întâi în maghiară și apoi în engleză, unde merg și cum am ajuns acolo. I-am explicat că venisem pe jos din sat și că voiam să văd Triplex Confinium, după care am scos telefonul ca să îi arăt scopul călătoriei mele. „Pierdere de timp", m-a atenționat el. I-am spus că sunt interesat de frontiere și că fusesem în punctul echivalent de la celălalt capăt al țării, la Rajka, lângă Bratislava. Am jucat cât de bine am putut rolul englezului excentric care merge peste hotare; era un personaj pe care eram cât se poate de sigur că pot să-l interpretez. „Mă rog, tuturor ne trebuie un hobby", a zis tânărul grănicer, iar după o examinare rapidă, mi-a înapoiat pașaportul. Apoi am mers vreo zece metri până la baraca alăturată, unde un grănicer sârb bătrân, cu o mustață care-mi amintea de predecesorii lui habsburgici, mi-a cercetat pașaportul britanic, un document exotic pentru liniștita Kübekháza/Rabe. Mi-a spus că o să-mi rețină pașaportul câtă vreme aruncam repede o privire la Triplex Confinium și făceam fotografii.

Triplex Confinium și punctul de trecere a frontierei de la Kübekháza, ianuarie 2020

În ciuda numelui său științifico-fantastic, Triplex Confinium este o structură primitivă din piatră de formă triunghiulară. Fiecare parte a obeliscului poartă o emblemă națională și data – 4 iunie 1920 – la care Tratatul de la Trianon l-a stabilit drept punct de frontieră. Înainte de asta, toate cele trei laturi se aflaseră în Ungaria, iar acest lucru este departe de a fi uitat în partea maghiară. Monumentul se afla în locul precis în care se întâlneau granițele Ungariei, Serbiei și României, un punct de joncțiune între maghiari, latini și slavi, între Schengen, non-Schengen și non-UE, dar a fost mutat câțiva metri în 2015, când granița a fost întărită, iar acum se găsește pe teritoriul sârbesc.

Apoi m-am întors din drum, dincolo de controlul de la frontieră, și, tehnic vorbind, s-a întâmplat ceva extraordinar. M-am prezentat la granița dintre Serbia și Ungaria fără acte și mi s-a făcut semn să trec. Această frontieră s-a numărat printre cele mai dure din Europa, fiind

întărită după criza migrației din 2015 cu sârmă ghimpată și turnuri de supraveghere. Pentru liderii Ungariei, gardul de la graniță care începe la Kübekháza este un simbol – și o demonstrație practică – al împotrivirii lor față de imigranți, îndeosebi dacă se întâmplă ca aceștia să aibă pielea mai închisă la culoare sau să fie musulmani. Gardul lui Orbán duhnește a paranoia și a atitudine defensivă. Este succesorul spiritual al uneia dintre cele mai importante linii de demarcație cu rezonanță istorică din trecutul european – Granița Militară dintre Creștinătatea habsburgică și islamul otoman. Iar eu tocmai o trecusem în pas de voie.

Când m-am întors către punctul de control maghiar și mi-am luat rămas-bun de la grăniceri, tânărul mi-a zis să-mi țin pașaportul la îndemână. Eram deja conștient că, fiind un bărbat care mergea singur, îmbrăcat necorespunzător pentru vremea geroasă doar cu o jachetă de piele, cu rucsacul pe umăr și nepricepând deloc limba maghiară, arătam la prima vedere ca tipul de persoană pe care Orbán voia să o alunge din țară, doar că aveam părul blond și pielea albă. Excursia mea la Triplex Confinium fusese reușită, însă îmi provocase neliniști. Faptul că putusem să hoinăresc înainte și înapoi, spre amuzamentul grănicerilor, era cu siguranță definiția albului european privilegiat. Dacă aș fi deținut un pașaport britanic și aș fi fost originar din Orientul Mijlociu sau din Asia de Sud, cum m-aș fi descurcat? Sunt convins că, în cel mai bun caz, actele mele ar fi fost cercetate

mult mai migălos. Fără să vreau să cred că vreunul dintre ofițerii cu care vorbisem ar fi fost rasist, știam că sistemul în care lucrau nu era conceput să fie echitabil. Puteam să traversez și să tot traversez, dar mulți alți oameni erau blocați fără speranță de cealaltă parte a oglinzii. La gardul dintre postul de frontieră și partea interioară a Ungariei era un soi de sperietoare de ciori, o figurină îmbrăcată în straie femeiești și purtând o poșetă, aruncând o privire înăuntru, fără să treacă niciodată mai departe. Mi s-a părut că reprezintă lumea de nicăieri a celor mai puțin privilegiați, împotmoliți pentru totdeauna în neantul dintre garduri și paznici.

Nici o patrulă antiimigranți nu m-a oprit când m-am întors spre luminile strălucitoare ale satului Kübekháza, dar am avut parte de o întâlnire neobișnuită. Un bărbat – n-o să ofer mai multe detalii despre el – mi-a dat binețe. Am purtat o conversație sau, mai degrabă, el mi-a vorbit într-o maghiară completată de gesturi expresive, iar eu mi-am manifestat înțelegerea și recunoștința cât de bine am putut; am presupus că mă întreabă ce naiba caut pe acolo. Am îndrăznit să-i spun că mă îndrept spre acel „autóbusz" care merge la Szeged, iar el mi-a arătat direcția corectă, mi-a zâmbit și mi-a făcut cu mâna. Motivul pentru care nu-l descriu pe acest tip amabil este că cred că bănuia că am un soi de probleme cu legea legate de frontieră și încerca să mă ajute. Să fii un bun samaritean cu imigranții și cu solicitanții de azil implică sancțiuni legale în Ungaria „creștină" și nu

doresc să-i răsplătesc bunăvoința făcându-l să dea de belele.

Probabil că samariteanul meu este în siguranță în privința ostracizării sociale în Kübekháza. Este un locșor ciudat de liberal și de tolerant care și-a tot reales primarul, Robert Molnár, deși acesta a condamnat cu vehemență gardul de la graniță și majoritatea proiectelor lui Orbán.[35] Poate că lucrul ăsta se datorează atitudinii mereu ambivalente a satelor de graniță față de barierele care le sunt trântite în față sau poate că Kübekháza are multiculturalismul în sânge. A fost întemeiat ca un sat german șvăbesc, Kübeckhausen și, în pofida faptului că și-a pierdut majoritatea germanilor în 1945–1946, este hotărât să își conserve moștenirea culturală. Se pot vedea imagini cu *dirndl* și *lederhosen* și vaci din Alpi pe afișe care fac publicitate magazinelor și serviciilor din localitate. În dimineața de sâmbătă în care am mers din orașul învecinat Szeged la Kübekháza, autobuzul era plin de oameni care se duceau la piața nemțească din sat.

Prima oară când localnicii din Kübekháza au aflat de gardul lui Orbán a fost într-o zi de luni, pe 13 iulie 2015, când a fost desfășurată sârma ghimpată. Molnár a fost trezit de un apel telefonic din partea soției unui fermier de la marginea satului: „Domnule primar, îmi distrug pământurile!“, a zbierat ea în receptor. Surprins, a întrebat-o ce se petrece. „Soldații! Trec cu niște camioane mari prin curtea mea.“[36] A fost o poveste clasică despre sensibilitățile celor care

trăiesc în regiunile de graniță; localnici cărora li se încalcă drepturile fără să se respecte nici măcar formalitatea obținerii unei autorizații de construcție – în numele siguranței statului –, neliniștea pe care oamenii din zonele de frontieră o simt când văd soldați și garduri și turnuri de supraveghere. Tradiția de care se bucurau o dată pe an sătenii din toate cele trei țări începând din 1998, aceea de a traversa câmpurile și de a socializa cu vecinii din jurul Triplex Confinium, a fost întreruptă brusc.

Până în 2019, Kübekháza a ajuns o fundătură absolută, lipsită până și de acele mici dotări care permit legăturile cu locurile aflate chiar dincolo de hotar. Drumurile și potecile peste câmpuri către Serbia au fost îngrădite. Rămăsese încă posibil să mergi pe jos până în România, probabil supravegheat, dar drumul cu mașina presupunea un lung ocol. Gardul lui Orbán se termină la postul de frontieră pe care l-am vizitat, o parte din ceea ce a făcut ca excursia mea să fie atât de suprarealistă; era capătul curcubeului, dar nici vorbă de vreun ulcior cu aur.

Postul de frontieră Kübekháza a fost deschis doar în octombrie 2019. Nu sunt sigur care-s reglementările în vigoare, însă s-ar putea ca excursia mea la graniță să se fi încadrat într-o fereastră foarte îngustă de timp în care am avut posibilitatea să o traversez. Posturile de frontieră mai mici sunt de multe ori deschise doar pentru cetățenii țărilor din cele două părți (Serbia și UE, în cazul de față), iar pașaportul meu britanic, în

scurtă vreme, avea să nu mai fie luat în considerare în acest sens. Noul punct de trecere pe care l-am văzut a fost deschis ca parte dintr-un proces paradoxal, prin care, după ce au fost ridicate gardurile la marginea Ungariei și a UE, guvernul maghiar și UE au conlucrat pentru a crește numărul de puncte de trecere a frontierei. Cu toate acestea, există îndoieli europene în privința modului în care Ungaria își administrează granițele; lipsa accesului la justiție și a dreptului la apel, precum și incriminarea asistenței voluntare tulbură conștiințele europene. „Porțile de respingere" care se ivesc la fiecare câțiva kilometri de-a lungul gardului le dau posibilitatea patrulelor de graniță maghiare să deporteze cât ai bate din palme indivizii pe câmpuri sârbești oarecare, fără audieri judiciare și uneori fără documente. Există o zonă de opt kilometri de la gardul maghiar pe care patrulele de frontieră, așa cum fusesem avertizat, o cutreieră, cerând oricui li se năzare actele de identitate și azvârlindu-i afară din țară pe cei ale căror chipuri sau documente nu corespund.

La porțile Vienei

Pe 15 martie 2019, când un terorist a ucis 51 de oameni în două moschei din Christchurch, Noua Zeelandă, una dintre puștile sale semiautomate purta numele regentului maghiar din secolul al XV-lea, János Hunyadi. Ucigașul scrijelise numele lui Hunyadi și al altor personalități istorice pe care le venera deoarece credea că astfel continuă rezistența în fața cuceririlor

islamice pe care Hunyadi o întruchipase prin bătăliile sale împotriva Imperiului Otoman. Manifestul antiislamic al teroristului norvegian Anders Breivik din 2011 făcea trimitere la bătălia de la Viena din 1683, când armatele otomane au asediat fără succes capitala austriacă.

Naționalismul extremist maghiar, sârb și grec reprezintă un complex de idei din regiunile de frontieră despre invazia unor străini diferiți și despre ceea ce înseamnă să fii scutul unui Occident nevrednic și neînțelegător. Războinicul ia arma în mână împotriva musulmanilor, nu se codește în fața purificării etnice și a genocidului, căci el este sabia lui Hristos și slujește o cauză dumnezeiască.[37] Teoria și practica genocidului bosniac din anii 1990 reprezintă o legătură între aceste mituri și radicalismul contemporan din rândurile extremei dreapta occidentală.[38]

Spre deosebire de anii 1930, când luptătorii croați ai Ustaša aveau baze în sudul Ungariei, naționalismul oficial maghiar nu sprijină terorismul. Dar subscrie la o mare parte din cadrul ideologic care însuflețește militantul contemporan de extremă dreapta. Jurnalistul Zsolt Bayer, membru fondator al Fidesz, scria că, „în cazul în care dai cu mașina peste un copil de țigan, trebuie să calci pedala de accelerație", i-a numit pe evrei „împuțiți" și a echivalat romii cu niște „animale".[39] Bayer a primit Ordinul de Merit din partea guvernului Orbán în 2016. Orbán însuși a susținut un discurs rasist fățiș în 2022, avertizând că țările în care europenii s-au

amestecat cu popoare de origine noneuropeană „nu mai sunt națiuni: nu-s altceva decât conglomerate de oameni". Publicațiile oficiale aderă la ideile conspiraționiste de tipul „Marii Înlocuiri" și se dedau la caricaturizarea antisemită a lui George Soros, finanțistul maghiaro-american și fondatorul Fundațiilor pentru o Societate Deschisă (Open Society Foundations), drept un inamic manipulator al națiunii. Tonul este de multe ori paranoic, cu o agitație a opiniei publice împotriva amenințării de la „Bruxelles" – banii primiți de acolo sunt mai rar pomeniți. Războaiele culturale împotriva moravurilor sexuale liberale ale Occidentului nu-s ceva nou: propaganda maghiară distribuită în Marea Britanie în 1922 pretindea că guvernul cehoslovac punea în circulație literatură pornografică și că votase o rezoluție potrivit căreia Dumnezeu nu există.

„Porțile Vienei" reprezintă o poveste periculoasă, dar este și un exemplu de istorie proastă, căci simplifică un conflict din veacurile de războaie europene într-o încleștare între civilizația creștină și cea islamică. Au existat musulmani și creștini în ambele tabere ale bătăliei; unii protestanți au luptat de partea otomanilor, în vreme ce musulmanii tătari au fost o parte valoroasă a armatei poloneze a lui Jan Sobieski, care a spart asediul. Otomanii nu au fost o perturbare străină, ci unul dintre cei câțiva mari actori din afacerile diplomatice și militare din Europa care s-au aliat și s-au opus puterilor majoritar creștine în diferite momente.

Înfruntarea Ungariei cu islamul n-a fost atât de ostilă pe care ne-am putea închipui din discursurile cu care Orbán ațâță gloatele. La începutul anilor 1900, Austro-Ungaria și Imperiul Otoman au conștientizat faptul că aveau dușmani comuni în rândul naționaliștilor din Balcani. Ca urmare a ocupării (1878) și anexării (1908) Bosniei-Herțegovina de către Austro-Ungaria, curiozitatea și simpatia față de noii supuși musulmani ai imperiului s-au intensificat. Ba chiar a existat în Ungaria o celebrare sentimentală a lui Gül Baba, un lider spiritual din ordinul Bektashi și un cultivator de trandafiri care a murit în Buda proaspăt otomană în 1541; cărțile maghiare pentru copii de la începutul secolului îl zugrăveau ca pe un sfânt blajin.

Guvernele postcomuniste din Ungaria au marcat în diferite moduri legăturile țării cu Turcia. Unul dintre principalele obiective turistice din orașul sudic Pécs este Moscheea lui Qasim Pașa, din punct de vedere tehnic o biserică catolică după revenirea în Ungaria, dar ale cărei origini islamice sunt evidente în arhitectura și interiorul său. De asemenea, în ciuda retoricii Ungariei creștine și a ciocnirii civilizațiilor, perioada islamică nu a fost desconsiderată sau bagatelizată sub Orbán. Conexiunea cu Turcia a fost celebrată în 2018 prin renovarea mormântului lui Gül Baba, de peste un secol loc de pelerinaj islamic, și prin inaugurarea micului muzeu al Budei Otomane de lângă mormânt, remarcabil de pozitiv și plin

de tact în abordarea subiectului său. Proiectul a fost organizat în comun de guvernul turc și de cel maghiar, iar Orbán și Erdoğan au prezidat inaugurarea, admirația reciprocă dintre autocrați depășind orice stinghereală reziduală postimperială.

Ungaria sub Orbán este un caz izolat în privința retoricii migrației și a ideologiei de extremă dreapta, dar în practică este mai aproape de abordarea europeană convențională decât pare. Când vine vorba despre aplicarea legii la frontieră, percepția despre sine ca făcând iarăși treburile murdare ale Vestului nu este foarte departe de realitate, având în vedere politicile antiimigrație ale unor țări precum Danemarca sau Regatul Unit, care se află la mare distanță de principalele rute de migrație.

Cea mai mare deosebire care s-a conturat din 2022 a fost cea legată de Rusia. Poziția prorusă a lui Orbán nu rezultă din vreo aliniere pe termen lung a Ungariei cu Rusia: în definitiv, trupele rusești au suprimat libertatea maghiarilor în 1849 și în 1956 și au invadat țara în 1914 și în 1944, iar Ungaria este un inamic tradițional al panslavismului. Naționalismul maghiar percepe aspirațiile imperiale ale Rusiei ca fiind înrudite cu postura propriului guvern ca regim al „naționalității, nu al granițelor“ și cu disprețul său pentru statele succesoare. Acum un secol, liderii maghiari au refuzat să recunoască faptul că slovacii aveau o identitate proprie. Convingerea tiranică a lui Putin că Ucraina nu este reală și că poporul ei trebuie silit să-și

împlinească destinul rusesc își găsește paralele în naționalismul extremist maghiar. În februarie 2023, ministrul de externe slovac Rastislav Káčer a avertizat că, dacă invazia rusă are succes, atunci Slovacia s-ar confrunta cu pretenții teritoriale din partea Ungariei. Experiența anilor 1930 tinde să vină în sprijinul lui Káčer; de îndată ce harta a început să fie redesenată în 1938, schimbările ulterioare au venit în cascadă.

Politica naționalistă a frontierelor dure a fost testată până la distrugere în Europa Centrală interbelică. A însemnat sărăcie, suspiciuni reciproce cu privire la revendicările teritoriale și o afacere proastă pentru minoritățile din statele pe care celelalte grupuri le considerau proprietatea lor. Reînvierea acestei filosofii, sub masca populismului național, este distructivă și primejdioasă. „Granițele te fac mai sărac“, mi-a spus cândva fostul prim-ministru ceh Vladimír Špidla; la rândul ei, obsesia față de grandioasele frontiere de odinioară te face să devii furios și retrograd.

PARTEA A PATRA

Estul

15

Unde mi-e casa?

(Ucraina/Rusia)

> *Granița dintre Rusia și Ucraina nu-i nici de prisos și nu este nici o formalitate, ci o nevoie esențială pentru supraviețuirea noastră. Se pare că toți suntem sortiți să facem mereu greșeli în privința locului în care ni se termină căminul, spațiul în care suntem protejați, și care dintre granițele lui ar trebui să fie deosebit de bine păzite.*[1]
>
> Viktoria Amelina, 2022

Pe 27 iunie 2023, Viktoria Amelina, scriitoare și investigatoare a crimelor de război, lua o cină jovială cu niște scriitori columbieni într-o pizzerie din orașul european Kramatorsk din Ucraina. Cineva anunțase armata rusă că zona era aglomerată, iar în timpul mesei o rachetă s-a prăbușit peste clădire. A fost rănită grav și a decedat pe 1 iulie, la vârsta de doar 37 de ani. În același atac au mai murit alți 11 oameni.

N-am citit eseul lui Amelina „Extinderea granițelor casei“ decât după ce fusese ucisă; este un text plin de învățăminte legate de frontiere, câștigate cu trudă de pe urma unor experiențe decepționante. A vrut să creadă într-o lume lipsită de granițe, însă „ideea unei lumi în care fiecare vecin îți este prieten e drăguță pentru un cântec, dar, când vine vorba despre Rusia, din nefericire, nu este atât de realistă“. Aceeași atitudine poate fi întâlnită în Finlanda și în Estonia; frontiera cu Rusia este o linie care trebuie fortificată și apărată, iar ușa de la intrare în casă nu trebuie lăsată deschisă pentru ca prădătorii să nu cumva să intre. Dar unde era acea casă, unde îi erau celelalte limite? Amelina a găsit un răspuns în februarie 2022, în timp ce se afla în Egipt, iar țara ei era invadată; nu existau zboruri către Ucraina, dar a izbutit să ia un avion împreună cu fiul ei către Praga. Amelina își amintea că, atunci când au fost primiți în Cehia,

> am început să plâng fără să mă pot opri, iar când fiul meu m-a întrebat de ce plâng, i-am răspuns: „Pentru că suntem acasă“. „Dar aici nu-i Ucraina“, m-a contrazis el. „Aici e Europa“, i-am răspuns, ca și cum acest cuvânt, „Europa“, ar fi trebuit să îi lămurească totul copilului meu. Picam, iar prietenii noștri europeni erau pregătiți să ne prindă. Poate că limitele căminului nostru tocmai s-au extins, m-am gândit.

La baza războiului stă refuzul Rusiei de a accepta granițele dintre teritoriul ei și cel al

țărilor independente învecinate. Dar există un sens și mai profund, la care se referea Amelina, în care războiul are legătură cu frontierele. Unde este „acasă“? Pentru Amelina, Ucraina avea dreptul de a-și alege casa și să considere numeroasele granițe care separă Kievul de Praga ca fiind unele interioare din sânul unui cămin european. Ea respingea afirmația conform căreia un stat poate, impunând sau schimbând o frontieră, să stabilească limite asupra compasiunii omenești și sentimentului de apartenență al unei persoane. Imperialismul sovietic și rus a pretins că granițele istorice și conexiunile culturale înseamnă că Ucraina este încuiată într-o „lume rusă“ dominată de Moscova.

„Frontierele istorice“ sunt de multe ori citate în disputele referitoare la teritoriu, ca și cum ar stabili o stare naturală de care nu-i de dorit să te îndepărtezi. Una dintre numeroasele probleme în privința asta este că fiecare set de frontiere istorice nu reflectă decât un moment din istorie, un echilibru de forțe, și putem încerca să justificăm aproape orice revendicare teritorială cu o alegere atentă a punctului de plecare. Vechile granițe se suprapun ca un țesut cicatrizat. Având în vedere că suferințele generațiilor anterioare nu pot fi anulate, disputele istorice trebuie să ocupe, în cel mai bun caz, un al treilea loc – la mare distanță – după legitimitatea conferită de dreptul internațional și după dorințele oamenilor care locuiesc acum acolo. Istoria este formatoare, însă

nu stabilește de una singură unde se află frontierele.

Dacă ne întoarcem suficient de mult în timp, înaintea cuceririlor mongole din 1240, vom găsi o politie cunoscută istoricilor drept Rusia Kieveană, considerată atât de ruși, cât și de ucraineni drept originea națiunilor lor. Istoria „Rusiei" ca sferă politică și culturală și importanța ei continuă reprezintă punctul de pornire al eseului lui Vladimir Putin din 2021, „Despre unitatea istorică a rușilor și ucrainenilor".[2] Dar termenul „Rusia" n-ar trebui să fie considerat relevant pentru istoria modernă. Să-l comparăm cu „Roma". Numele Romei a făcut parte din titulatura a două politii cu totul separate secole întregi (Imperiul Roman de Răsărit, cârmuit de la Constantinopol, și Sfântul Imperiul Roman, în Apus), nici una dintre acestea necontrolând orașul Roma prea multă vreme. „Rum" a fost numele regiunii balcanice aflată sub stăpânire otomană după ce Imperiul răsăritean a fost înfrânt în 1453 și a mai fost folosit și pentru un regim musulman anterior din Anatolia; apelativul „Rumelia" a fost utilizat pentru a descrie părți din Bulgaria și Albania, în vreme ce „România" a devenit statul creat în fostele provincii otomane Valahia și Moldova. Este imposibil să folosim prezența „Romei" pe o hartă sau în limbă ca bază pentru ceva anume, indiferent ce, în Europa modernă. Același lucru este valabil pentru „rus" și „slav", care împart sensuri vag asemănătoare; Rusia, Rutenia, Belarus și Slovenia, Slovacia, Slavonia

sunt toate cuvinte înrudite, fără să sugereze că sunt identice. Nu există nici o lege istorică care să le atribuie aceluiași stat, nicidecum să valideze pretenția imperialistă a rușilor că Moscova ar trebui să conducă statul respectiv.

Tradițiile Ucrainei ca stat sunt legate de ideea de cazaci și, prin urmare, paradoxal, de conceptul că loialitatea față de stat este temporară și condiționată. De-a lungul istoriei, armatele de mercenari și bandele de tâlhari au dat bătăi de cap statelor mari, fără să țină cont de strădaniile acestora de a-i controla sau de a-i potoli. Cazacii fac parte dintr-o tradiție care îi cuprinde pe vizigoți și pe cruciați. La jumătatea secolului al XVI-lea, Uniunea Statală Polono-Lituaniană a început să îi organizeze într-o forță militară, cu ideea de a-și proteja teritoriul din Ucraina de incursiunile tătarilor. Prin urmare, Ucraina este un exemplu timpuriu de frontieră militară, contemporană cu linia Habsburgilor din sud-estul Europei: formarea unei forțe frontaliere de cetățeni-soldați cu privilegii de tipul scăpării de iobăgie sau de dijmă ca răsplată pentru datoria lor față de stat. Dar frontiera produce o mentalitate diferită de cea din teritoriile mai sigure, putând fi sămânța ideii de independență. În 1648, cazacii, sub Bogdan Hmelnițki, s-au răsculat împotriva Uniunii Statale și, după câțiva ani turbulenți în care s-au tot schimbat aliațele, Hmelnițki a semnat în 1654 Tratatul de la Pereiaslav cu țarul Moscovei.

Cazacii nu erau o etnie, așa cum am înțelege-o astăzi, iar măsura în care un hatman controla un

teritoriu varia foarte mult de la an la an, ca și măsura în care acel hatman era influențat de autoritățile superioare de la Cracovia sau Moscova. La frontiera de stepă slab populată, dar fertilă, dacă nu-ți plăcea situația de la fața locului, puteai pur și simplu să pleci și să-ți întemeiezi propria colectivitate la distanță de stăpânii tăi anteriori. Poate că trebuia să plătești o taxă de protecție către o capitală îndepărtată sau căpeteniei războinice pe care o slujiseși până atunci. Nu conta cine știe ce pentru viața cuiva, era doar o altă taxă, dar câteva secole mai târziu, pe o hartă istorică, acea tranzacție înseamnă că o anumită zonă în mod fals precisă din jurul principalei tale așezări se colorează în nuanța imperială corespunzătoare.

Sudul Ucrainei moderne a fost legat de Imperiul Otoman până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, în perioada formării imperiilor din istoria europeană, când Polonia a fost împărțită. Istoric, țărmul Mării Negre și Crimeea au făcut parte din lumea mediteraneeană orientală mai largă a culturii islamice și grecești. În Ucraina se găsește cel mai nordic minaret otoman din Europa, în orașul-fortăreață Camenița Podoliei. El se află lângă o biserică catolică poloneză din orașul vechi, nu doar o amintire a trecutului islamic, ci și un simbol al respectării cuvântului dat. Minaretul a fost protejat când otomanii au predat orașul Polono-Lituaniei, cu ocazia uneia dintre numeroasele modificări teritoriale petrecute de-a lungul veacurilor din regiune, și este în continuare acolo.

Minaret lipit de o biserică, Camenița Podoliei, Ucraina, septembrie 2019

Statul rus al Ecaterinei cea Mare nu cunoștea defel noțiunea de frontiere legale sau naturale. Rusia a ajuns până în extremitatea nord-estică a continentului afro-eurasiatic, anexând Ciukotka în 1778, apoi întemeind o colonie rusească în Alaska în 1784, înainte să își îndrepte pofta de anexare înspre sud-vest. Rusia a pus stăpânire pe Crimeea și pe pământurile din nordul și estul ei în 1783 (zicându-le „Noua Rusie"), după care a acaparat regiunile dinspre vestul ei. Uneori, erau folosite argumente care făceau trimitere la istorie, la răspândirea credinței creștin-ortodoxe, la protejarea creștinilor din Imperiul Otoman sau la interpretări pline de imaginație ale tratatelor asemenea celui semnat cu cazacii, dar numitorul comun a fost setea nestăpânită de pământ și de oameni supuși, precum și dorința strategică de a avea un port cu apă caldă la Marea Neagră.

Ucraina era o colonie mai atractivă decât taigaua și tundra nesfârșită a Siberiei, îndeosebi înainte de calea ferată care a făcut ca acele vaste ținuturi să fie cât de cât accesibile. Clima era moderată, solul fertil și se făceau progrese spre controlul Mării Negre și, în cele din urmă, al strâmtorii Bosfor, Constantinopolului și estului Mediteranei. Noua Rusie a devenit o colonie-model, administrată de Grigori Potemkin, și au apărut fortărețe și orașe pe întreg teritoriul populat de ucrainenii localnici, cazacii stabiliți acolo, imigranții ruși și coloniștii atrași din întreaga Europă cu oferte generoase.

În 1815 așadar, Ucraina era împărțită între două imperii, cu țarii ruși controlând estul, inclusiv o halcă sănătoasă din ceea ce fusese înainte teritoriu polonez, iar austriecii ocupându-se de o secțiune mai mică din vest, în care ucrainenii, polonezii și evreii formau o populație mixtă. În partea rusă, cultura literară ucraineană – în limba ucraineană și în cea rusă deopotrivă – s-a dezvoltat, însă deosebirile politice și religioase au fost suprimate. În estul Ucrainei, regiunea Donbas s-a industrializat, absorbind și amestecând oameni din Ucraina și Rusia. În partea austriacă, naționalismul ucrainean sau „rutean“ a fost tolerat de autorități, care l-au considerat o contrapondere la naționalismul polonez.

Ucraina s-a ivit, asemenea altor națiuni central-europene, odată cu înfrângerea imperiilor rus, austro-ungar, otoman și german din 1917–1918. În ciuda faptului că era

împărțită de granița dintre Austria și Rusia, ideea că exista ceva în comun, deosebit de țările înconjurătoare, a prins rădăcini în secolul al XIX-lea. Unitatea ucraineană a fost un sentiment mai puternic decât iugoslavismul sau cehoslovacismul. Au apărut guverne provizorii care pretindeau că reprezentau Ucraina în întreaga regiune și au căutat să se unifice unele cu celelalte. Conturul Ucrainei moderne este foarte asemănător cu ținuturile revendicate de ucraineni în 1919.

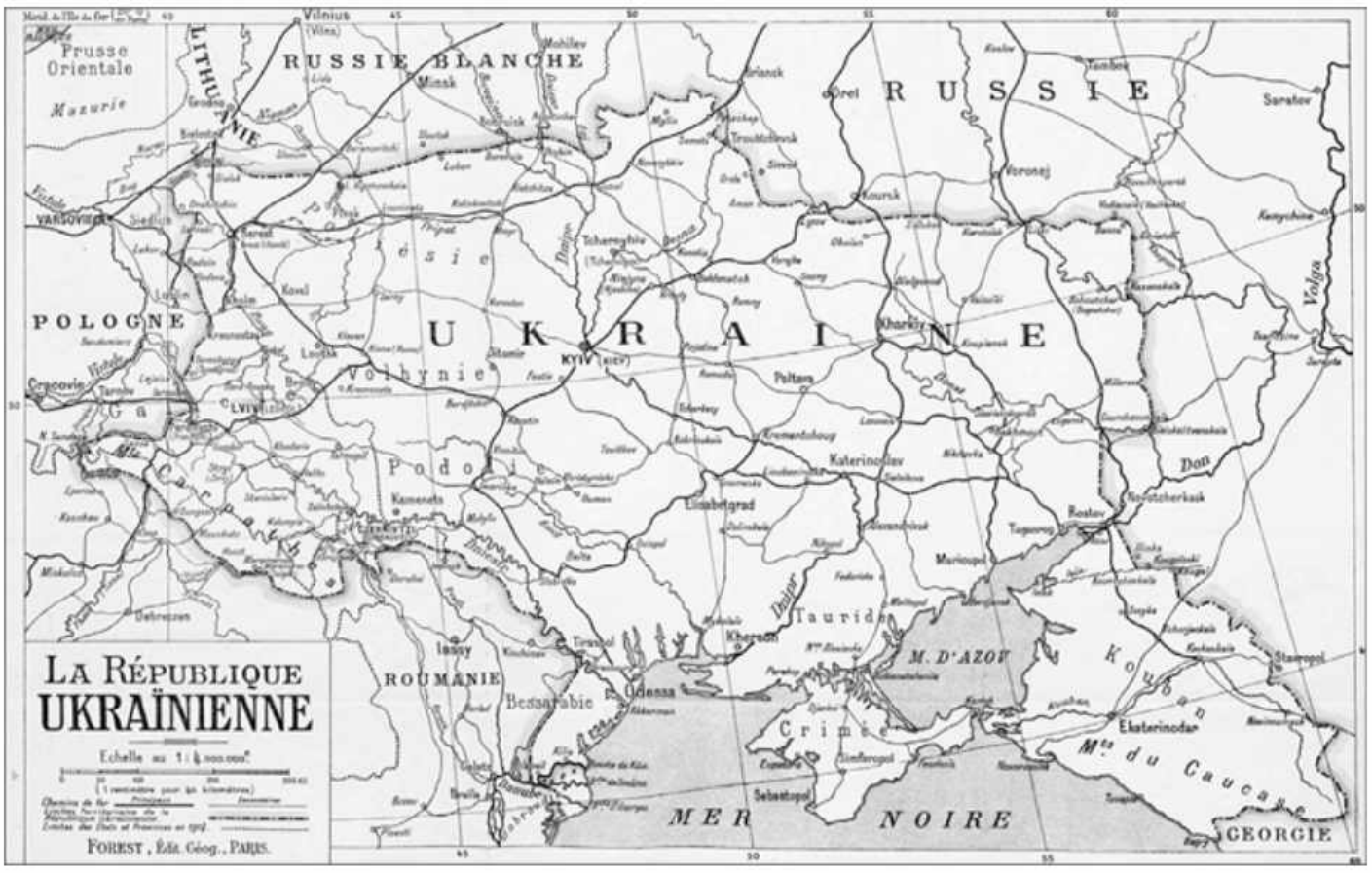

Revendicările ucrainene de la Conferința de Pace de la Paris, 1919

Această hartă speculativă include aproape toată Ucraina modernă, plus ceea ce acum este în Rusia și în Polonia și zone mai mici din Moldova, România, Slovacia, Belarus și Georgia. Ca în cazul majorității celor-lalte națiuni, după Primul Război Mondial, când au fost trasate frontierele statale, limitele a ceea ce putea fi considerat teritoriu ucrainean și ale

celor care puteau fi considerați ucraineni erau vagi.

Deși puteai să mergi cu hărți la Paris, conferința de pace nu prea avea multe lucruri de făcut pentru ca ele să fie transformate în realitate, mai ales dacă harta privea fostul Imperiu Rus. Aliații trimiseseră expediții militare în Rusia care avuseseră drept țintă răsturnarea bolșevicilor, iar dacă un guvern al Albilor ar fi putut fi restaurat, nu ar fi dorit ca acesta să piardă prea mult teritoriu. Iar Aliații nu erau foarte binevoitori nici cu Ucraina, pe care erau înclinați să o privească drept un aliat germano-austriac. În regiunile vestice, în rândul ucrainenilor nu exista decât o considerație pasageră pentru moștenirea habsburgică a toleranței multinaționale, contrară programului de formare a statelor naționale.

O secțiune din teritoriul ucrainean revendicat din vest a fost împărțit între România, Cehoslovacia și – după războiul din 1920–1921 – Polonia. Ceea ce-a rămas a revenit în brațele Moscovei ca parte din noua Uniune a Republicilor Sovietice Socialiste (1922), în ciuda consolidării unui sentiment de identitate națională în Ucraina. A semănat cu felul în care a fost tratată Polonia la Congresul de la Viena din 1815; în locul unei țări, au primit o entitate semisuverană sub conducere rusă. Ucrainenii erau cea mai populată națiune care nu avea un stat propriu.

Unificarea sub Steaua Roșie

Granițele dintre Rusia sovietică și Ucraina au fost modificate în 1924; orașele Taganrog și Șahtî din sud-est au părăsit Ucraina, iar un mic sector de teritoriu din jurul Putîvl, aflat mai la nord, a intrat în componența ei. Populațiile rusești s-au răspândit în RSS Ucraineană, dar au existat și cetățeni de origine ucraineană care făceau acum parte din orașe din Rusia sovietică precum Belgorod și Kuban. Lăsând la o parte Crimeea, frontierele legale dintre Rusia și Ucraina au rămas aceleași din 1924.

Ambiția lui Stalin de a extinde controlul Moscovei în Europa a însemnat că Ucraina a fost beneficiara câtorva anexări de la vecinii URSS. Odată cu alăturarea Crimeei în 1954, frontierele Ucrainei sovietice au fost în linii mari cele pe care naționalismul ucrainean și le dorise la începutul secolului.

Pentru această unificare sub un URSS dominat de ruși a fost plătit un preț îngrozitor. Încurajarea autonomiei locale din anii 1920 a fost urmată de represiune și centralizare în anii 1930, precum și de groaznica foamete a Holodomorului din 1932–1933, care a ucis în jur de patru milioane de ucraineni, într-un genocid comis ca politică sovietică. Viața culturală ucraineană a fost distrusă în ceea ce scriitorul polonez Jerzy Giedroyc (1906–2000) a numit „renașterea împușcată". Multe dintre cele mai crâncene bătălii din al Doilea Război Mondial s-au purtat pe teritoriul ucrainean în 1941–1944, iar regimul de ocupație german a fost excepțional

de crud. Sub administrația lui Erich Koch, patru milioane au murit executați, înfometați și prin „Holocaustul gloanțelor". Ura rasială a lui Koch și ambiția de a distruge ceea ce mai rămăsese din elita ucraineană după Stalin erau clare: „Dacă găsesc un ucrainean vrednic să stea cu mine la masă, trebuie să-l împușc".[3]

În 1954 – a 300-a aniversare a înțelegerii dintre guvernul rus și Hmelnițki –, Ucraina a căpătat Crimeea de la Rusia. Transferul Crimeei a fost ultima modificare legală a frontierelor Ucrainei. Există o anumită mitologie și propagandă potrivit căreia această schimbare s-a datorat unei generozități motivate de un sentiment de vinovăție trăit la beție de Hrușciov după acțiunile lui represive sub Stalin, dar în realitate a avut mai mult de-a face cu agricultura și hidrologia, peninsula aridă fiind beneficiara unui important canal de irigații desprins din Nipru.[4] Majoritatea populației era rusă prin etnie și limbă, îndeosebi după deportarea tătarilor din Crimeea de către Stalin din 1944.

În momentul recensământului din 2001, 8,3 milioane de locuitori ai Ucrainei, 17% din populație, se identificau drept ruși, fiind așadar cea mai mare minoritate națională din Europa. Proporția rușilor reflecta două moșteniri sovietice. Una dintre ele era sistemul de pașapoarte interne și de naționalități, prin care, indiferent unde locuiai, naționalitatea ți-era determinată de cea a părinților.[5] Un locuitor al Ucrainei dintr-a treia generație putea prin urmare să fie mai degrabă „rus" decât asimilat.

Cealaltă moștenire era supremația limbii și culturii ruse pentru tot ceea ce era de nivel înalt în mass-media, profesii și știință și statutul inferior al celorlalte limbi precum ucraineana. Presiunea asimilării a acționat la nivelul întregii Uniuni Sovietice, nu doar în Ucraina; ca să parvină în societatea sovietică, la fel cum se întâmpla în regimul țarilor, ucrainenii au învățat rusă și uneori s-au adaptat identității rusești. Ca în alte regiuni industriale cu etnii amestecate, cum ar fi Silezia Superioară, s-a dezvoltat un dialect hibrid: surjic, vorbit mai cu seamă în regiunile Harkov și Kiev. Populația ruso-ucraineană a fost bizar de bine reprezentată la cele mai înalte niveluri ale politicii sovietice; Nikita Hrușciov s-a născut în Rusia, dar și-a desfășurat cea mai mare parte din cariera politică în Ucraina, iar Leonid Brejnev s-a născut în Ucraina.

Independență în granițe bine definite: 1991

Evenimentul fondator al Ucrainei moderne a fost referendumul pentru independență de pe 1 decembrie 1991, în care 90,3% dintre votanți au aprobat decizia Verhovna Rada (Rada Supremă – Parlamentul Ucrainei) de a-și declara independența, decizie luată inițial în contextul loviturii de stat din august 1991 împotriva lui Gorbaciov. Prezența la vot a fost de 84%, iar votul a fost favorabil în fiecare subdiviziune a Ucrainei, inclusiv în Crimeea și în Sevastopol. Referendumul a fost factorul declanșator al

recunoașterii Ucrainei ca țară independentă în granițele sale legale actuale. Această recunoaștere a frontierelor și a independenței a fost consolidată prin Memorandumul de la Budapesta din 1994, care ar fi trebuit să tranșeze probleme ruso-ucrainene restante precum armele nucleare și bazele navale; Ucraina a fost dezarmată în schimbul unor garanții de securitate care s-au dovedit a fi șubrede.

Când un stat sau o uniune federală se destramă, suveranitatea în dreptul internațional ține de unitățile de nivel inferior care au alcătuit federația. Principiile juridice sunt deosebit de clare atunci când, cum a fost cazul Iugoslaviei socialiste sau al URSS, republicile constitutive posedau deja anumite caracteristici suverane recunoscute. Ucraina sovietică a fost un membru fondator de sine stătător al Organizației Națiunilor Unite. Există motive practice temeinice pentru acest principiu care, totodată, reduce la minimum pornirile către agresiune armată și purificare etnică. O graniță incertă încurajează țările și comunitățile reclamante să tranșeze lucrurile la fața locului prin intermediul forței, de unde și seria cumplită de evenimente de pe cuprinsul Europei și din Orientul Mijlociu din 1917–1922 și 1943–1948, când viitoarele granițe au fost la cheremul oricui.

Invazia Rusiei în Ucraina petrecută în 2014 și ofensiva din 2022 sunt incompatibile cu orice noțiune de drept internațional al frontierelor, așa cum a fost elaborat acesta în decursul ultimului secol. În epoca modernă a naționalismului și

statelor-națiune, invazia și anexarea teritoriului unui stat vecin implică, aproape inevitabil, genocidul – exterminarea fizică și ideologică a unei forme de naționalism de către alta. Invazia Rusiei se califică cu siguranță aici, cu reprimarea brutală a limbii și culturii ucrainene, cu crime în masă și cu răpiri de copii. Ideea că cineva poate avea o falsă conștiință națională, că cineva poate fi „de fapt" rus în vreme ce-și închipuie că-i ucrainean, este absurdă, însă, după cum spunea Voltaire, „cine este în stare să te facă să crezi lucruri absurde poate să te facă să comiți nedreptăți". Poate că motivele lui Putin pentru invazie par o reîntoarcere primitivă la imperialismul din epoca Ecaterinei cea Mare, însă în era modernă a naționalismului pretențiile față de popoarele supuse sunt mult mai severe.********

Andrea, personajul lui Brecht din *Viața lui Galilei,* spunea că „nefericită este țara care nu naște nici un erou", la care i se răspundea că „nu, nefericită este țara care are nevoie de eroi". Ucraina a avut nevoie de eroi, dar de multe ori a trebuit să îi confecționeze din materiale lipsite de luciu și să-i privească într-o manieră ambivalentă. Hmelnițki a luptat pentru libertate împotriva stăpânirii poloneze în 1648, dar a masacrat evrei și a adus Ucraina pe orbita țarului Moscovei. Simon Petliura n-a izbutit să susțină un stat ucrainean, iar numele lui este pătat de verdictul unui tribunal francez, care l-a achitat pe Sholom Schwartzbard pentru asasinarea lui Petliura din 1926, deoarece fusese o acțiune care

răzbunase pogromurile armatei acestuia. Stepan Bandera (1909–1959) a luptat și el pentru cauza națională (și, asemenea lui Petliura, a murit asasinat), dar armata lui de partizani UPA a comis numeroase atrocități împotriva polonezilor și a evreilor. Gradul responsabilității personale al lui Petliura și Bandera poate fi dezbătut de istorici, însă eroi nu sunt decât pentru cineva care e disperat. Venerarea lui Bandera este o piedică în care se poticnesc relațiile polono-ucrainene, dar ucrainenii vor scoate în evidență faptul că în Polonia există străzi care îi poartă numele antisemitului și antiucraineanului Roman Dmowski.

Într-o manieră tragică și paradoxală, războiul de rezistență față de invazia rusă a oferit în sfârșit Ucrainei eroi de care să fie mândră. În cea mai mare parte a istoriei sale, Ucraina a fost, după cum observa Kundera în privința Europei Centrale în ansamblul ei, un obiect căruia istoria i se întâmplă, nicidecum un actor în propriul destin politic. Zelenski a scris cu adevărat un capitol nou: „Am nevoie de muniție, nu de-un mijloc de transport“ a fost momentul în care a început o nouă istorie. Apărătorii de pe Insula Șerpilor și de la Azovstal vor avea statui și vor da numele unor străzi, cum o vor face și generalii. Ucraina a avut dintotdeauna eroi literari și artistici precum Taras Șevcenko (1814–1861) și Ivan Franko (1856–1916), care au fost celebrați chiar și sub comunism, dar li s-a alăturat o nouă generație, în viață, ca Andrei Kurkov, sau pe care moartea i-a secerat, ca Liubov Pancenko (1938–

2022) și Viktoria Amelina. Ca britanic, observ similitudini cu experiența noastră din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, care, chiar dacă eram deja o țară veche, a devenit mitul nostru fondator; războiul a scos în evidență o Ucrainină care exista deja – europeană, democratică, liberală – și a făcut-o aproape universală.

16

Drumul ales

(Ucraina/Polonia)

> *Ucraina și Polonia au ales un drum. Acest drum. Pe el am învățat să recunoaștem dușmanii și să prețuim prietenii. Să ne prețuim reciproc și, cel mai important, să ne respectăm.*[6]
>
> Volodîmîr Zelenski, 22 mai 2022

Granița dintre Polonia și Ucraina este o linie dreaptă pe hartă, o bandă care îngrădește locul unei crime dintre Liov și Rzeszów. Regiunea, numită uneori Galiția de Est, a fost una dintre cele mai sângeroase zone de frontieră din întreaga Europă. Violențele au escaladat aici pe parcursul secolului al XIX-lea și la începutul

secolului XX, înainte să culmineze într-un delir ucigaș în anii de după 1939. Atât naționalismul polonez, cât și cel ucrainean și-au revendicat Galiția de Est, ambele popoare fiind deopotrivă victime și autori ai persecuțiilor și atrocităților. Dar amiciția dintre Polonia și Ucraina modernă nu este doar expresia unității în fața inamicului rus comun, ci reflectă strădaniile oamenilor din ambele tabere de a se moderniza, normaliza și trăi la graniță, în ciuda moștenirii ei. Există, așa cum vor exista întotdeauna, dispute între guverne legate de istorie și divergențe contemporane de interese, însă răspunsul societății civile poloneze în fața invaziei a oferit o poveste importantă de reconciliere. Dacă se poate întâmpla la frontiera polono-ucraineană, se poate întâmpla oriunde.

Drumul spre est din orașul polonez Sanok trece printr-un peisaj deluros cu păduri bogate și umede. Există câteva sate mici, una sau două biserici de lemn și un conac gotic cu o formă ascuțită împrejmuit cu un șanț cu apă, dar, ciudat lucru, în valea cursului superior al râului San locuiesc puțini oameni. Mergeam către Ustrzyki Dolne, un orășel pitulat în sud-estul îndepărtat al Poloniei, în preajma granițelor cu Ucraina și Slovacia. Eram curios în privința trecutului complicat al localității, considerând-o un microcosmos a ceea ce o mulțime de orașe mici înduraseră pe parcursul secolului XX. Ustrzyki este un centru pentru drumeții și relaxare, chiar dacă un ochi atent va remarca faptul că aproape toate clădirile din centrul

orașului sunt niște construcții moderne, în pofida istoriei îndelungate a așezării. Dacă urmezi potecile excursioniștilor de pe aceste coline înverzite, vei găsi vestigii ale războiului, cum ar fi structuri antitanc din beton de tip „dinți de dragon".

Înainte să fie o stațiune balneară, Ustrzyki a fost un orășel provincial ca multe altele, salvat de la anonimatul complet datorită faptului că se găsea pe Calea Ferată Transversală Galițiană, un proiect favorit al statului austro-ungar care n-a fost niciodată profitabil. Transversala a fost o cale ferată montană care pleca dintr-un nod feroviar de lângă ceea ce acum este frontiera dintre Cehia și Slovacia, trecea printr-o serie de mici localități de munte poloneze și ucrainene și ajungea la câmpurile petrolifere din preajma Krosno și Drohobîci, mergând apoi spre marginea răsăriteană a imperiului, la Stanislawów (acum orașul ucrainean Ivano-Frankivsk). În ceea ce astăzi este sud-estul îndepărtat al Poloniei, Transversala urma unduirile unui pârâiaș numit Strwiąż, în a cărui vale se află Ustrzyki Dolne, Ustrzyki Inferior, al cărui nume înseamnă „locul în care se întâlnesc pâraiele" într-o veche limbă vorbită cândva în Valahia (România).

Regiunea rurală din jurul Ustrzyki prezenta melanjul tipic de polonezi, evrei și ruteni din Galiția răsăriteană, unii dintre aceștia începând să se considere ucraineni la începutul secolului, dar orașul era o mică așezare cosmopolită. Majoritatea populației era formată din evrei și,

pe lângă polonezi și ruteni, germani care trăiseră acolo de generații întregi. Primul șoc s-a produs în 1914, când trupele rusești au invadat Galiția, aducând jafuri și un antisemitism violent. După ce rușii au fost din nou alungați, austriecii n-au controlat valea prea multă vreme; când imperiul lor s-a prăbușit, s-au produs lupte între forțele poloneze și ucrainene. Polonia interbelică a readus Ustrzyki în starea somnolentă obișnuită a diversității sale provinciale, dar țesătura orașului a fost sistematic distrusă în cei 12 ani dintre 1939 și 1951. Ustrzyki nu s-a sfâșiat de la sine; pagubele au fost provocate de imperiile și de ideologiile care nu au putut suporta tipul de toleranță care făcuse vechiul oraș să funcționeze.

Trupele germane au ajuns în mica vale a pârâului Strwiąż în septembrie 1939, dar s-au retras pentru că hotarul stabilit prin Pactul Molotov-Ribbentrop mergea de-a lungul râului San, care curge prin Sanok, la 40 de kilometri spre vest. În urma câtorva proceduri juridice de formă, zona a fost încorporată în Ucraina sovietică și în fiorosul stat polițienesc al NKVD. Prima comunitate care a părăsit Ustrzyki au fost germanii, care au fost trimiși „acasă" în Reich ca materie brută pentru germanizarea teritoriilor cucerite din vestul Poloniei. În iunie 1941, germanii au recucerit valea orașului Ustrzyki. Acei evrei din localitate și din satele înconjurătoare care nu fugiseră în interiorul Uniunii Sovietice au fost uciși sistematic până în decembrie 1942, fie în asasinate locale în masă, fie în lagărul de exterminare de la Bełżec.

Naziștii au eliminat majoritatea vestigiilor de viață evreiască din oraș, cu toate că vechea sinagogă este folosită ca bibliotecă și există un deal care străjuiește orașul unde, printre meri, am găsit locul de odihnă al generațiilor de evrei din trecut.

Cimitirul evreiesc din Ustrzyki Dolne, septembrie 2022

Următorii deportați au fost polonezii, deoarece Ustrzyki Dolne a devenit din nou parte a Ucrainei sovietice în 1944–1945, iar autoritățile sovietice și poloneze au impus omogenitatea etnică în regiunile frontaliere care anterior erau mixte. Polonezii fuseseră îngăduiți pe pământurile sovietice, deși ca o minoritate asuprită în 1939–1941, însă acum Stalin voia să se descotorosească de ei; au trecut toți peste graniță. Toți germanii care mai rămăseseră au fost la rândul lor izgoniți sau uciși. Dar pentru sărmanul Ustrzyki a existat un post-scriptum.

Regimul lui Stalin a avut mână liberă să traseze granițele acolo unde dorea în 1945, dar au existat unul sau două locuri în care, după o scurtă reflecție în anii care au urmat, URSS a hotărât că voia un pic mai mult teritoriu de la vecinii săi. Unul dintre ele a fost regiunea din jurul orășelului Sokal, care fusese retrocedată Poloniei reconstituite. În subsolurile Sokal exista cărbune, iar URSS și-l dorea. Dar, chiar dacă URSS putea să facă ce avea chef, aceasta a fost o ocazie pentru o genuflexiune în direcția unor relații reciproc respectuoase cu aliații săi. În 1951, în schimbul bazinului carbonifer, URSS s-a debarasat de o parte din propriile teritorii (începând din 1945), care cuprindeau Ustrzyki Dolne.

Lucrul ăsta a condus la ultima rundă de purificare etnică, în care localnicii ucraineni din zonă – ultimii oameni rămași dintr-o populație care anterior fusese amestecată – au fost mutați în alte regiuni ale Ucrainei sovietice. Polonia a recuperat un oraș pustiu, aproape distrus, așezat într-o zonă de provincie depopulată. 4 000 de polonezi strămutați din Sokal au fost relocați în ceea ce rămăsese din Ustrzyki Dolne, astfel încât – spre deosebire de numeroase sate din sud-estul îndepărtat al Poloniei – orașul să nu piară în totalitate. Centrul stațiunii este presărat cu monumente – închinate Armatei Teritoriale Poloneze, victimelor nazismului, polonezilor uciși de insurgenții ucraineni în 1943–1947, așezărilor poloneze pierdute din regiunea Sokal, precum și un totem din lemn care amintește de

popoarele păgâne care au trăit în vale cu veacuri întregi înaintea acestor brutale conflicte moderne.

Frontiera de după 1951 a creat o situație bizară în care calea ferată de la Ustrzyki Dolne la Przemyśl traversa o mică bucată din teritoriul sovietic. Trenurile poloneze parcurgeau ruta, dar în niște condiții stranii. Hotarul dintre națiunile frățești era marcat cu sârmă ghimpată, iar peste șinele de cale ferată era o poartă. Când venea trenul, grănicerii sovietici deschideau poarta și se suiau în tren, înarmați cu mitraliere, postați pe parcursul traseului la capătul fiecărui vagon; alți doi grăniceri călătoreau afară, la fiecare capăt al trenului, o sarcină deloc populară în friguroasele ierni din Carpați. Autoritățile nu se temeau că polonezii ar încerca să fugă în URSS, firește – erau vigilenți ca oamenii să nu arunce scrisori sau materiale de propagandă din tren și ca cetățenii sovietici să nu încerce să treacă ilegal în Polonia. Deși, tehnic vorbind, pasagerii ar fi trebuit să țină ferestrele închise, în zilele toride de vară lucrul ăsta era trecut cu vederea. Periplul îi atrăgea pe nostalgici, căci tot acest teritoriu fusese polonez înainte de 1939, dar și pe cei aventurieri și curioși. Ultimele trenuri au circulat în 1994.[7]

Chiar dacă erau mai relaxați decât sovieticii, conducătorii comuniști ai Poloniei au privit regiunea frontalieră depopulată din jurul Sanok și Ustrzyki Dolne ca pe o amenințare la adresa securității, dar în timp au început să se gândească în ce fel ar fi putut fi utilă acea zonă.

O parte din ea a fost dezvoltată pentru exploatare forestieră și pentru zăcăminte, dar industrializarea a fost primită cu reticență, îndeosebi de generația mai tânără care descoperise plăcerea drumețiilor într-o zonă sălbatică virgină, departe de orașele industriale poluate ale Poloniei. După cum scria istoricul Patrice Dabrowski,[8] s-a stârnit o dezbatere aprinsă în contextul sistemului autoritar polonez. Ecologiștii au avut câștig de cauză, iar în 1973 a fost înființat Parcul Național Bieszczady, extins de mai multe ori. Plimbările pe aceste coline, fie pe cont propriu, fie în cursul activităților oficiale pentru tineret, au reprezentat o experiență formatoare pentru numeroși tineri polonezi din ultimii ani ai Republicii Populare.

Sălbăticia Bieszczady – în parte naturală, în parte consecință a brutalității oamenilor – împărtășește frumusețea sinistră a vechilor crânguri frontaliere de pe cuprinsul Europei, de la Vosgi până la pădurile de fag ale Bucovinei. Bizonii, urșii, lupii și cerbii cutreieră dealurile; din când în când, pădurarii cad victime ale atacurilor urșilor. Senzația ascunsă de frică și de brutalitate din pădurile întunecoase a fost scoasă în evidență în serialul polonez de televiziune din 2014 *Wataha* (*Haita*, difuzat în Marea Britanie cu titlul *The Border*), care a juxtapus componenta vânătorească a turismului și culturii din Bieszczady cu patrulele grănicerilor care au drept scop oprirea imigrației ilegale din Ucraina. A fost un serial tenebros și

ambivalent – regiunea de graniță era sinistră și amenințătoare, imigranții fiind periculoși și în același timp vulnerabili, iar grănicerii fiind ei înșiși niște pioni în jocuri politice și activități infracționale. Această frontieră a fost un loc întunecat în imaginația poloneză, de-abia recent începând să capete niște conotații mai favorabile.

Frați și dușmani?

Primul Război Mondial a avut încă de la început consecințe nefaste pentru zonele de graniță polono-ucrainene. Violența armatelor imperiale antagoniste a adus brutalitate în echilibrul delicat al relațiilor dintre comunități. În tabăra austro-ungară a frontului, ucrainenii au fost bănuiți că ar nutri simpatii pentru Rusia, iar civilii evacuați din zonele din avangardă au fost tratați uneori cu o cruzime cumplită. Mii de oameni au murit în regiunea Lemberg (Liov) și Przemyśl în urma violențelor comunitare greșit direcționate din 1914.

Ocupația temporară a rușilor a fost la rândul ei un plonjon într-un antisemitism primitiv care a șocat populația din partea locului. Oriunde s-a îndreptat, armata țarului a fost însoțită de pogromuri; casele evreiești din orașul de baștină al lui Joseph Roth au fost incendiate pe 14 august 1914. Până la 400 000 de evrei au fugit sau au fost alungați din Galiția ocupată de ruși.[9] Valul de refugiați s-a confruntat cu un recul antisemit în inima imperiului austriac; reacția în lanț a prejudecăților și a discriminării a condus Europa într-un abis.

După înfrângerea imperiilor, Polonia și Ucraina s-au luptat pentru controlul teritoriilor mixte care se întindeau între Sanok și zonele estice de frontieră de după Ternopil. Ca pretutindeni în Europa, bătălia propriu-zisă s-a purtat pe teren, în vreme ce taberele s-au confruntat totodată și pentru a influența puterile occidentale la Conferința de Pace de la Paris. Pe teren, ucrainenii ex-austrieci au fost primii care au declarat că stăpânesc orașul principal Lemberg (Lwów, L'viv, Liov) în noiembrie 1918, dar au fost izgoniți de forțele poloneze după nici o lună, iar statul polonez în formare, mai organizat, a împins Republica Populară Ucraineană vestică tot mai mult spre răsărit. De asemenea, Polonia avea mai mulți amici la Paris decât Ucraina, revendicarea unui stat suveran fiind recunoscută sub forma celui de-al Treisprezecelea Punct al președintelui Wilson, în vreme ce fostele autorități ruse ale Republicii Populare Ucrainene din Kiev s-au confruntat cu un viitor incert după prăbușirea aliaților lor germani și austrieci.

Autoritățile poloneze au fost împărțite în privința propriei estimări legate de locul în care ar trebui să se găsească granița estică. Prima lor pretenție din februarie 1919 a fost ambițioasă, „Linia Dmowski" întinzându-se mult spre est de majoritatea etnică poloneză și cuprinzând mari teritorii din ceea ce acum este Ucraina centrală și Belarus, unde polonezii reprezentau mai puțin de 20% din populație, chiar și potrivit evaluărilor lor.

După cum am văzut, există puține situații geopolitice care să nu poată fi înrăutățite de un englez care vântură o hartă și un pix. Linia Curzon de pe 8 decembrie 1919 a fost una dintre numeroasele propuneri de trasare a frontierei estice a Poloniei care au circulat printre Aliați imediat după Primul Război Mondial. Cinstit vorbind, Linia Curzon a fost departe de a fi cel mai groaznic exemplu de cartografie britanică de export. Încerca să separe regiunile cu majorități etnice poloneze de zonele de frontieră din est în care polonezii erau o minoritate, chiar dacă prezența lor culturală era semnificativă. În nord, trasa un hotar care corespunde mai mult sau mai puțin cu frontiera de stat actuală cu Belarus. Linia dintre Polonia și Ucraina a avut două variante, trecând printr-o parte sau alta a orașului cunoscut de austrieci drept Lemberg, Lwów pentru polonezi și L'viv pentru ucraineni. Dilema era că populația orașului avea o majoritate poloneză clară, dar provincia din jurul localității era în mare parte ucraineană, astfel că nici o linie nu putea fi trasată fără a lăsa sute de mii de oameni în partea greșită.

Mai mult, regiunile frontaliere dintre Polonia și Ucraina erau bogate în viață evreiască, asemenea câmpiilor fertile ale Ucrainei centrale. Uman era centrul mișcării hasidice. Viața intelectuală din Lemberg și din Żólkiew/Jovkva dinspre nord i-a produs – cum scrie avocatul britanico-francez Philippe Sands în *East West Street* – pe Raphael Lemkin (1900–1959), care a creat termenul „genocid", și pe Hersch

Lauterpacht (1897–1960), care a elaborat conceptul de crimă împotriva umanității. Evreii, urbani și rurali, nu prea puteau să aibă încredere în nici una dintre alternativele naționaliste.

Linia Curzon și șerpuirile sale au căzut în irelevanță în urma Războiului polonezo-sovietic care a fost purtat în 1920–1921 și care s-a încheiat cu Tratatul de la Riga. Succesul militar al Poloniei a însemnat că frontiera convenită în Ucraina era mult mai aproape de Linia Dmowski originală decât de vreuna dintre variantele Liniei Curzon. Polonia a anexat toată Galiția austriacă, plus fosta provincie rusă Volînia, unde majoritatea etnică ucraineană era și mai semnificativă decât în Galiția de Est.

Noile granițe ale Poloniei n-au reconstruit nimic de tipul Unității Statale de dinainte de 1772, dar nici n-au fost trasate strâns în jurul ținuturilor etnice poloneze. Zona era prea mare pentru ca un stat-națiune să se simtă confortabil, prea mică pentru o federație multinațională, iar politica frontierelor și minorităților sale a fost zbuciumată de-a lungul anilor 1920 și 1930. Viitorul regiunilor mixte ucraineano-poloneze a fost eclipsat de perspectiva unor violențe viitoare care să soluționeze conflictul rămas nerezolvat în 1921.

Politicile Poloniei din estul ei ucrainean n-au fost liberale. După ce suferiseră din cauza politicilor de colonizare germane după 1908, polonezii le-au pricinuit ucrainenilor probleme similare după 1921. Reforma agrară a fost însoțită de tentative de încurajare a coloniștilor

polonezi, iar politica educațională a favorizat limba poloneză.[10]

După înfrângerea mișcării ucrainene din 1918–1922, unii naționaliști – ca oriunde în tulburata Europă interbelică – s-au radicalizat, devenind violenți și ostili la adresa altor naționalități, inclusiv a evreilor. Un grup naționalist militant, Armata Insurecțională Ucraineană, s-a format în 1929, declanșând acțiuni de sabotaj și de terorism; statul polonez a răspuns printr-o campanie de „pacificare" în 1930. Dar rezistența clandestină a rămas activă, iar liderul ei din Galiția de Est, Stepan Bandera, a organizat asasinarea ministrului polonez de interne în iunie 1934 și alte atacuri letale asupra statului polonez și asupra rivalilor politici ucraineni mai moderați.

Conflictul mocnit din interiorul Poloniei a fost surmontat în vara lui 1939 de Pactul Molotov-Ribbentrop dintre dușmanii Poloniei de la est și vest, urmat rapid de o invazie și de sfârtecarea țării între cele două tabere. Uniunea Sovietică a mutat granița ucraineană mult spre vest, pe malurile râului San, la Sanok (Sianik) și Przemyśl (Peremîșl), dincolo de Ustrzyki. Przemyśl a devenit un oraș împărțit, centrul localității căzând sub control sovietic, iar suburbiile nordice făcând parte din teritoriul ocupat de naziști.

Armata sovietică a construit sisteme defensive din beton de-a lungul liniei de separație convenite cu naziștii, conștienți că această „Alianță a Diavolilor", cum o numea istoricul

Roger Moorhouse, ar putea să se dizolve în orice clipă. Construcțiile au mers mai repede la capătul sudic al liniei, în jurul Przemyśl, dar forturile n-au prea fost de folos când trupele germane au început să se reverse peste linie pe 22 iunie 1941. Au împiedicat înaintarea lor pentru câteva zile – ruinele din beton ale Liniei Molotov sunt încă acolo, distruse, în păduri –, însă germanii au ajuns la Liov în a opta zi a asaltului.

Dimensiunile violențelor care s-au petrecut în „ținuturile sângeroase“[11] ale Poloniei, Belarusului și vestului Ucrainei în 1939–1945 își găsesc puține paralele în istorie. Invazia germană a fost însoțită de atrocități împotriva populației locale, îndeosebi a evreilor, care au fost victimele exterminării în masă, mai întâi prin plutoane de execuție, apoi în lagăre de exterminare. După ce soarta bătăliei s-a schimbat la Stalingrad, înaintarea zdrobitoare a sovieticilor către vest a reprezentat cea mai brutală formă de război dintre toate, producându-se o spirală a violenței războiului de partizani și a atrocităților împotriva civililor.

Majoritatea naționaliștilor ucraineni nu iubeau câtuși de puțin Uniunea Sovietică, care provocase foametea din Holodomor în partea de Ucraina pe care o controlau în 1932–1933, mulți dintre ei salutând sosirea germanilor din iunie 1941. Aveau aceiași inamici – sovieticii, polonezii și, pentru mulți antisemiți din rândul naționaliștilor radicali, evreii. Existau anumite amintiri plăcute despre cârmuirea austriacă. Dar

acești germani erau diferiți, privindu-i pe ucraineni cu un dispreț rasial aproape la fel de mare precum cel cu care îi priveau pe polonezi. Au strivit intenția de declarare a unei republici ucrainene la Liov pe 30 iunie. În loc să aibă măcar un stat-marionetă de tip slovac, Galiția de Est a fost alipită la *Generalgouvernement*, un regim colonial nazist din centrul și sudul Poloniei. Pe termen lung, naziștii intenționau ca populația autohtonă – mai întâi evreii, apoi polonezii și ucrainenii – să fie exterminată, înrobită sau deportată, iar regiunea să devină germană, dar pe termen scurt era o rezervă de forță de muncă.

Neavând puterile unui stat, naționaliștii extremiști ucraineni din Armata Insurecțională Ucraineană au recurs la teroare pentru a ucide și a expulza cât mai mult din populația poloneză din Volînia în special, deși campania s-a extins în Galiția. Estimările numărului de morți sunt contestate și imprecise, dar în jur de 60 000–100 000 de polonezi au fost asasinați în primăvara lui 1943, 15 000–30 000 de ucraineni pierind în urma represaliilor polonezilor.[12] Autoritățile naziste i-au lăsat să se lupte între ei. În 1944, când au sosit sovieticii, au suprimat brutal ambele forțe combatante și au decis ca cele două popoare să fie permanent separate. Mulți dintre polonezii din regiune fugiseră deja spre vest, departe de Scila Armatei Insurecționale Ucrainene și de Caribda NKVD, care comisese crime în masă avându-i drept țintă pe polonezi în anii 1930.[13]

Al Doilea Război Mondial s-a încheiat, în cea mai mare parte, într-o manieră mai clară decât Primul Război Mondial. Înfrângerea Axei a fost totală, iar SUA și URSS aveau încă îndeajuns de multă putere și cruzime ca să stingă incendiile minore. Dar au existat câteva regiuni în care războiul a continuat câțiva ani după aceea sub o formă sau alta, inclusiv în părți ale fostei Polonii încorporate în URSS. Armata Insurecțională Ucraineană a antrenat forțele sovietice în lupte brutale care au costat viețile a aproximativ 30 000 de oameni în anii de după 1945. De-abia în anii 1950 vestul Ucrainei a fost complet pacificat, inclusiv după deportarea a 76 000 de persoane în Gulag în octombrie 1947. Această fază a conflictului a dat posibilitatea Armatei Insurecționale Ucrainene să se prezinte drept o miliție patriotică, anticomunistă și antirusă, o reputație șlefuită de propaganda sovietică ce a descris orice manifestare neaprobată a naționalismului ucrainean ca fiind „banderism".

Trasarea noii granițe

Din punct de vedere juridic, URSS a repudiat granița Molotov-Ribbentrop într-un acord cu guvernul polonez în exil în 1941, dar a fost limpede că Stalin considera în continuare că pretențiile sale legate de teritoriul din estul ei erau legitime. În discuțiile cu aliații occidentali, sovieticii au dezgropat linia trasată de lordul Curzon în 1919 și au susținut – destul de ridicol, având în vedere că Ministerul de Externe britanic deținea încă dosarele – că frontiera din

1939 era practic același lucru. Churchill și Roosevelt erau pregătiți să accepte adevărata Linie Curzon, care se apropia de linia de demarcație de dinaintea războiului dintre regiunile cu majoritate și minoritate poloneză, dar Stalin a renunțat la ea în schimbul achiziției regiunii Königsberg de către sovietici. De asemenea, comuniștii polonezi au negociat anumite concesii, inclusiv partea poloneză din pădurea virgină Bialowieża de la granița cu Belarus unde își face veacul legendarul *żubr*, bizonul european.

O dată în plus, evoluțiile de pe teren au trecut peste negocierile Marilor Puteri. URSS capturase Liovul în iulie 1944 și convenise cu acoliții ei comuniști polonezi la Lublin, în septembrie, nu doar să păstreze Liovul, ci și să se desfășoare o purificare etnică reciprocă pentru a pune capăt o dată pentru totdeauna chestiunilor legate de graniță. După violențele din 1943–1944, autoritățile sovietice au început transferurile organizate ale polonezilor rămași în Volînia și Galiția. Oficialii polonezi au protejat unele dintre interesele deportaților.[14] La început, a fost nevoie ca deportările să se desfășoare lent, deoarece Armata Roșie nu cucerise îndeajuns de mult din ceea ce avea să devină centrul și vestul Poloniei – au ajuns la frontiera de dinaintea războiului din Silezia, în sud, de-abia la finele lui ianuarie 1945. În cazul deportării, exista mereu riscul ca trenul să se îndrepte spre est, în Siberia și în Gulag, nu către vest, spre noua graniță a ținuturilor germane „recuperate".

Indiferent de tabăra care a pus stăpânire pe Liov, orașul nu mai putea să mai fie niciodată ceea ce fusese înainte, deoarece aproape toți evreii – o parte esențială din personalitatea lui și a multor orășele galițiene – fuseseră uciși în timpul ocupației naziste. Au existat pogromuri sălbatice când au sosit germanii în iunie 1941, naționaliștii din partea locului fiind încurajați să participe. Groaznicul lagăr de concentrare de la Janowska a fost înființat în nordul Liovului ocupat; acolo au pierit 35 000–40 000 de oameni, unii în urma unor cruzimi de nedescris. Numeroși evrei din Liov au murit în lagărul de exterminare de la Belżec, care se află acum chiar dincolo de graniță, în Polonia.

Liov este unul dintre acele orașe-palimpsest din regiunile de frontieră din care oamenii au dispărut, rămânând însă multe urme fizice, ba chiar și o prezență spirituală imaterială. Nici polonezul Lwów, nici Lembergul austriac n-au dispărut în întregime, în pofida înlocuirii majorității populației în anii 1940 de către ucrainenii veniți din est și a strădaniilor Uniunii Sovietice de a crea un oraș industrial proletar.[15] Este un loc paradoxal, intens naționalist, în ciuda istoriei și a amplasării sale la frontieră; cultura lui națională este în același timp cea mai pro-occidentală și cea mai surdă la felul în care discuțiile despre trecut ar putea să sune la vest de graniță.

Starea fizică intactă a centrului orașului, cu manifestări ale diversității vechi de secole, cum este catedrala armeană, face trecutul imediat

accesibil. Este un oraș în care ridicam capul și observam detalii neașteptate precum o bufniță de piatră care semnala o librărie, amplasată acolo în 1895, sau un centaur beat în locul în care existase o cârciumă. Liov este un oraș în stil vienez, cu cafenele și nevroze. Când am ajuns prima oară acolo, în 2007, am căutat locul de naștere al lui Leopold von Sacher-Masoch********, unul dintre numeroșii cetățeni neobișnuiți de aici. L-am găsit, un bloc de apartamente aflat chiar la vest de centru, dar expediția a fost prea ușoară și prea lipsită de neplăceri ca să fie cu adevărat satisfăcătoare.

Vecini și prieteni?

Ar fi de înțeles dacă anii 1940, pe deasupra istoriei îndelungate dintre cele două națiuni, ar fi rupt definitiv identitățile naționale poloneze și ucrainene una de cealaltă. Dar ororile acelor ani au însuflețit o muncă tenace din partea generațiilor postbelice disidente pentru a se asigura că lucrurile acelea nu se vor mai întâmpla niciodată; după ce au îndurat cruzimea operațiunilor la frontieră ale lui Stalin, nu vor mai exista nici un fel de acaparări teritoriale.

Vindecarea fracturii și recunoașterea răului făcut au însemnat un efort pe termen lung atât al polonezilor, cât și al ucrainenilor. Intelectualii polonezi, îndeosebi cercul din jurul exilatului Jerzy Giedroyc, care a publicat revista literar-politică *Kultura* la Paris din 1947 până la moartea sa din 2000, au contestat atitudinea tradițională a naționalismului polonez față de

vecinii estici. În locul nostalgiei pentru regiunile poloneze Kresy – vechile ținuturi de frontieră cu întinderi nesfârșite de cer și sate multietnice cu stăpâni polonezi – sau pentru politica resentimentelor sau a condescendenței culturale, aveau să apară reconcilierea și buna vecinătate. Istoricul emigrant ucrainean Bohdan Osadciuk (1920–2011) a luat prima oară legătura cu cercul *Kultura* la reuniunea inaugurală a Congresului pentru Libertate Culturală (sponsorizat de CIA) din Berlinul Occidental din 1950. A devenit parte integrantă din cercul *Kultura*, deși chiar și în mediile intelectuale postbelice oamenii continuau să se provoace reciproc cu afirmații controversate legate de frontiere și istorie. În cultura mai largă a existat o încremenire profundă în ignoranță, alimentată de cenzura sovietică.[16]

Conversațiile și eseurile lui Giedroyc și Osadciuk au exercitat o influență asupra generației disidente din Polonia, în mod special, infiltrându-se în ideea de Ucraina ca națiune europeană modernă. Proiectul lui Osadciuk a fost atât o inițiativă culturală, cât și una geopolitică, iar cultura este întotdeauna o activitate în curs de desfășurare – o cultivare a legăturilor spirituale, spre deosebire de cele economice sau militare. În discursul său din fața Radei Supreme, în prezența președintelui polonez Duda, Zelenski proclama că „momentul visat de Jerzy Giedroyc și de Bohdan Osadciuk a sosit". Chiar înaintea războiului, Zelenski și

Duda discutaseră despre ridicarea unui monument comemorativ comun la graniță.

Începând din 1990, s-a dovedit convenabil atât pentru Polonia, cât și pentru Ucraina să abordeze trauma ca parte dintr-o istorie împărtășită a asupririi lui Stalin și Hitler, cei care au aținat conflictul, și prin trecutul îndelungat al ostilității rusești față de ambele țări. Repudierea comunismului a însemnat că era posibilă acceptarea realității istorice a numeroaselor crime din regiunile de frontieră, atribuindu-le însă mai degrabă unor actori nonnaționali neautentici, nicidecum considerându-le niște pete pe onoarea națională. Polonia putea să repudieze purificarea etnică a Operațiunii Vistula, Ucraina putea să recunoască moștenirea poloneză a Liovului. Polonia a fost prima țară care a recunoscut independența Ucrainei în granițele sale legale în 1991, un gest de respect care a fost apreciat la Kiev. Zădărnicia sângeroasă a unor noi litigii legate de graniță a fost admisă rapid de guvernul polonez de după 1989. Lucrul ăsta, precum și renunțarea definitivă la revendicările germane rămase prin alte părți în tratatele din 1990 au reprezentat hotărârea noii Europe de a trage o linie în privința tragerii liniilor.

În mod semnificativ, pașii către reconcilierea simbolică și practică dintre Polonia și Ucraina au fost făcuți sub guverne de toate culorile politice în ambele tabere. În 2003, președinții Kucima al Ucrainei și Kwaśniewski al Poloniei au dezvelit un monument în satul Pavlivka din Volînia care

comemorează sutele de polonezi masacrați de Armata Insurecțională Ucraineană în 1943. În 2006, succesorii lor, Iușcenko și Kaczyński, s-au întâlnit în satul polonez Pawlokoma, la vest de Przemyśl, unde luptătorii polonezi uciseseră sute de ucraineni în 1945.[17] În iulie 2023, Duda și Zelenski au participat la o comemorare a polonezilor uciși din Volînia.

Chiar dacă există voința de a trece peste amărăciune, chestiunile istorice continuă să adune puroi.

Comemorarea de la Pawlokoma a fost controversată; monumentul închinat ucrainenilor uciși nu specifică cine a comis de fapt crimele, în vreme ce un monument paralel dedicat polonezilor asasinați îi numește concret pe „naționaliștii ucraineni" drept făptași.[18] Cum s-a întâmplat și cu polonezii, și cu germanii, episcopii au făcut progrese în procesul de reconciliere. Pe lângă o slujbă din iulie 2023 oficiată de arhiepiscopul catolic polonez Stanislaw Gądecki și arhiepiscopul greco-catolic ucrainean Sviatoslav Șevciuk, aceștia au dat o declarație comună:

> Reconcilierea nu este un proces facil; astăzi, după descoperirea gropilor comune de la Bucea, Irpin și Hostomel, înțelegem cu toții cât de important este să numim clar vinovații, să deshumăm victimele, să le respectăm dreptul la o înmormântare și la o amintire plină de demnitate.[19]

Pe bună dreptate, polonezii sunt ofensați de ucrainenii care folosesc simboluri asociate cu Armata Insurecțională Ucraineană sau care ridică în slăvi memoria lui Bandera, iar politicienii și clericii insistă ca Ucraina să recunoască masacrele din Volînia drept „genocid", ca să folosim cuvântul galițianului evreu Raphael Lemkin. Progresul privind exhumarea și reîngroparea victimelor a încetinit, dar va fi una dintre problemele istorice care vor fi aduse în discuție după încheierea păcii. Prietenia dintre polonezi și ucraineni se află în prim-plan când sunt abordate chestiuni legate de prezent și viitor, chiar dacă problemele istorice sunt recunoscute ca fiind dificile și există dezacorduri interguvernamentale normale în subiecte precum produsele agricole.

Când țările din vestul Ucrainei s-au alăturat Uniunii Europene în 2004–2007, lucrul ăsta a răzbunat „Europa Centrală" a lui Kundera, însă a expus totodată problemele asociate conceptului. „Vechea Europă" și „Noua Europă" au avut parte de o reuniune fericită, în vreme ce locuri ca Ucraina, care n-au fost incluse, au devenit „celălalt" – fiind privite ca o frontieră estică mai sălbatică. După cum observa Ben Tallis:

> Asta i-a stigmatizat nu doar ca fiind mai primejdioși, dar și ca făcând parte dintre celelalte componente ale Europei – „Estul rusesc/ortodox" –, tocmai autorii „răpirii" Europei Centrale [a lui Kundera].[20]

Reconcilierea și integrarea polono-ucraineană la un nivel practic au dobândit o dimensiune suplimentară, deoarece granița a devenit limita Uniunii (în 2004) și a Spațiului Schengen (în 2007) și a trebuit să respecte regulile tuturor frontierelor externe ale UE. Abordarea permisivă de până în acel moment a vizelor pentru ucraineni a trebuit să fie înăsprită. La fel ca în cazul Irlandei, granița este atât o distincție politică și economică importantă – Uniune sau non-Uniune –, cât și un loc cu trăsăturile sale distincte și cu bagajul său istoric, unde conexiunile locale dintre oameni traversează hotarul.

Regulile europene privitoare la frontiera Schengen externă nu reprezintă deloc clișeul „Fortăreața Europa", deși această descriere se potrivește cu locuri precum enclavele spaniole din Africa de Nord și, din ce în ce mai mult, cu frontiera cu Rusia și Belarus. Granița dintre Ucraina și Polonia a devenit mai degrabă un filtru eficient decât o barieră închisă ineficient în jurul căreia se desfășurau activități de contrabandă și alte tipuri de infracțiuni în anii 1990 și la începutul anilor 2000. La principalul punct de trecere a frontierei de la Medyka, între Przemyśl și Liov, timpii de așteptare s-au redus la câteva ore; granițele la care șoferii trebuie să aștepte cu vehiculele lor zile în șir tind să devină zone pline de gunoaie, cu infracționalitate minoră și prostituție.

O frontieră mai sistematizată a dat posibilitatea Poloniei (și prin urmare UE) să

semneze un acord de Mic Trafic de Frontieră cu Ucraina în 2008. Este o măsură din arsenalul reducerii impactului negativ al granițelor dure asupra celor care locuiesc în apropierea lor, iar înțelegerea cu Ucraina nu este unică (pentru o vreme, a existat una cu Rusia în jurul Kaliningradului). Localnicii care trăiesc la o distanță de până la 50 de kilometri de graniță (adică nu până la Liov) și care fuseseră rezidenți de mai bine de trei ani au putut să obțină permise care să îi scutească de obligativitatea vizelor. Li s-a îngăduit să călătorească până la 30 de kilometri în interiorul Poloniei, așadar până la Przemyśl, dar nu mai departe. Au fost eliberate o mulțime de resurse care țin de controlul frontierelor, iar în ceea ce privește comunitatea locală de contrabandiști, dezavantajul Acordului de Mic Trafic la Frontieră a constat într-o monitorizare și o ținere mai strictă a evidenței. Proporția celor care au profitat de sistem a fost nesemnificativ de mică.[21]

Chiar și înaintea războiului, imigrația ucraineană în Polonia era în creștere; 250 000 de ucraineni au primit permise complete de ședere în Polonia în 2021, existând mai bine de un milion de ucraineni cu vize de un an sau fără vize. Așa cum Polonia a furnizat cantități însemnate de forță de muncă în Europa Occidentală după 2004, inclusiv în Regatul Unit, creșterea rapidă a economiei poloneze a absorbit lucrători din țările învecinate, Ucraina fiind cea mai prietenoasă și cea mai familiară. Sub o guvernare așa-zis antiimigrație, Polonia a

devenit o țară mai mixtă decât fusese vreodată de la deportările de la finele anilor 1940. Odată cu afluxul de după invazia rusească din februarie 2022, proporția ucrainenilor în rândul rezidenților din Polonia a crescut la 9%, cea mai mare comunitate străină din UE.

Granița în război

Una dintre funcțiile inițiale ale Căii Ferate Transversale care trece prin zona submontană a Carpaților a fost cea de transport al soldaților și proviziilor din inima imperiului în locuri din actuala Ucrainăă, cum este Stanislawów (acum Ivano-Frankivsk), pe o rută mai bine protejată împotriva armatei ruse. Din senin, aceste considerații au devenit iarăși relevante în 2022. În septembrie, când am fost în vizită, se desfășurau lucrări pentru restaurarea Transversalei ca rută alternativă în Ucraina.

În mod tradițional, sud-estul Poloniei a fost una dintre cele mai conservatoare, mai naționaliste și mai antiucrainene regiuni ale țării. A rămas atât conservatoare, cât și națională, însă sentimentul antiucrainean s-a topit aproape cu desăvârșire pe 24 februarie. O organizație naționalistă extremistă poloneză a pus la cale o demonstrație împotriva muncitorilor și refugiaților ucraineni în principalul oraș, Rzeszów – o cauză care s-ar fi bucurat de o simpatie considerabilă în 2021, când majoritatea opiniei publice poloneze se împotrivea găzduirii refugiaților, dar s-a dovedit un eșec rizibil în 2022. Pe măsură ce războiul se prelungește și

apar alte îngrijorări în prim-plan, s-ar putea ca fervoarea unității să nu dureze, însă au fost puse niște baze permanente.

Aeroportul din Rzeszów a devenit o parte din principala rută pentru aprovizionarea militară și de altă natură peste granița terestră a Ucrainei. În octombrie 2022 era un loc al juxtapunerilor stranii, pista pe care rula avionul meu Ryanair fiind flancată de baterii de rachete Patriot, iar aerogara adăpostind un melanj de familii poloneze și de soldați în uniformă și în civil din toate țările NATO.

Colacul de salvare al Ucrainei din război trece peste frontiera terestră cu Polonia. În primele etape, refugiații au traversat-o cu milioanele, numeroși oameni continuând să vină și să plece din rațiuni familiale. Trecerea rutieră de la Krakovets[22] huruie zi și noapte de camioane care se îndreaptă spre Ucraina. Trecerea feroviară de la Przemyśl a devenit locul în care liderii străini își fac curaj și pătrund într-o țară aflată sub asediu. În februarie 2023, președintele SUA Joe Biden s-a urcat la bordul Rail Force One pentru călătoria nocturnă de zece ore de la graniță la Kiev pentru a discuta cu Zelenski în capitala așezată în linia de bătaie. Președintele Duda al Poloniei este un călător frecvent. Cum i-a spus Zelenski cu ocazia uneia dintre vizite:

> Apărăm un univers comun pentru noi care se numește libertate și independență, într-un moment în care cineva comite barbarii la o scară cosmică. Astăzi, înțelegerea, interacțiunea, prietenia și frăția dintre Ucraina

și Polonia au atins aceleași dimensiuni. Pe 24 februarie am început să scriem un nou volum din istoria noastră. Istoria noastră comună este importantă. Unitatea națiunilor noastre trebuie să dăinuie pentru totdeauna…[23]

Istoria este creată de evenimente, nu de amintiri.

17

„Am venit de nicăieri"

(Ucraina/Slovacia/Ungaria)

Hust nu-i vreo metropolă sofisticată. Când treceam pe lângă un bloc de apartamente aflat aproape de centrul orașului, am fost surprins de niște ciocănituri înfundate. M-am întors și lângă tomberoane era un câine cu o căpățână de vițel în fălci, scuturând-o viguros ca să-i spargă oasele sau ca să smulgă niște carne. Vezi cai care trag căruțe pe vechile ulițe lăturalnice, noroioase și neasfaltate, iar orizontul este acoperit de niște munți înverziți și amenințători. Piața din Hust este plină de bătrâne cu capul acoperit cu batic care vând obiecte de artizanat, ierburi, ciuperci și fructe, așa cum făcuseră veacuri întregi străbunicile lor. Populația orașului Hust este de aproape 30 000 de oameni, comparabilă, să

spunem, cu Kendal. Ceea ce m-a atras în oraș, pe lângă dorința de a vedea viața din vestul Ucrainei, departe de cafenelele Liovului, a fost improbabila sa istorie de capitală națională, moment întâmplat relativ recent. Hust a fost capitala republicii independente a Carpato-Ucrainei în martie 1939, romantica și pierduta „republică de-o zi".

Ruinele castelului Hust se află în vârful unui deal abrupt și singuratic, în sudul orașului. Dacă te plimbi pe poteca șerpuitoare până sus, dai peste mai multe cimitire vechi, câte unul pentru fiecare confesiune – catolică, uniată și ortodoxă –, precum și un spațiu în care este comemorată efemera republică independentă. URSS a încercat să-i suprime amintirea, iar Ucraina a fost ambivalentă pentru o vreme în privința experienței din 1939, dar în 2002 președintele Kucima l-a reabilitat pe Avgustîn Voloșîn, președintele ei, iar povestea micii republici a fost încorporată în istoria oficială. În definitiv, a arborat drapelul albastru și galben și a înălțat tridentul care sunt astăzi simboluri ale Ucrainei independente.

Priveliștea de pe culmea colinei merită urcușul. Hust se află pe o câmpie mică, pastorală, pe care au crescut dintotdeauna porumbul și vița-de-vie, în timp ce râul Tisa curge spre vest, iar dealurile verzi despart zona de Ucraina de dincolo de munți din dreapta, de România în stânga, în față întinzându-se următoarea vale încrețită a Transcarpatiei. M-am dus în acel loc la asfințit și am admirat

peisajul, dar până și acolo existau lucruri care-mi aduceau aminte că mă găseam într-o regiune disputată. Steagul ucrainean flutura în văzduh, însă turiștii maghiari care gâfâiseră în susul dealului cot la cot cu mine aveau o perspectivă diferită. Conduși de ghidul lor, au îngânat un cântec de jale la piciorul catargului, cu ochii către ceea ce odinioară făcuse parte din țara lor.

Castelul Hust, martie 2019

Dealurile, lipsa industriei sau a resurselor naturale și istoria unui loc plasat într-o zonă de graniță schimbătoare, însă departe de principalele rute comerciale, au transformat regiunea într-una săracă, izolată și misterioasă, indiferent de numele pe care alegi să i-l dai – Transcarpatia sau Subcarpatia, în funcție de partea de deal de unde te tragi. Comunicațiile cu zonele învecinate ale vestului Ucrainei sunt lente, căci liniile de cale ferată sunt fragmentate de fostele și actualele granițe naționale și de

relieful accidentat. Ca să ajungi de la Hust la Camenița Podoliei, o călătorie de vreo 215 kilometri în linie dreaptă, durează 27 de ore cu trenul, cu o oprire lungă în Liov. Istoricul britanic A.J.P. Taylor (1906–1990) s-a referit la Bucovina, provincia aflată la sud-est de Carpatia, ca fiind „ruptă de orice, o fărâmă fără noimă de teritoriu pentru care nu poate exista nici o explicație rațională". Descrierea i se potrivește Subcarpatiei mai bine decât Bucovinei. Într-o manieră perversă, se află la joncțiunea grupurilor lingvistice slave, române și maghiare și la frontiera dintre catolici și ortodocși, un deal de lângă satul Dilove/Trebușeni având pretenția vehement contestată că ar fi centrul geografic al Europei. Dar Rutenia se află în continuare în mijlocul pustietății.

Rutenia Carpatică – oamenii din munți

Intelectuali precum Herder și poeții, lingviștii și politicienii veacului al XIX-lea creau o realitate, nu o descriau. Chiar și după ce trecuse o bună parte din secolul XX, existau o mulțime de oameni în regiunile frontaliere cărora le erau practic indiferente etichetările naționale. Când li se cerea să voteze prin plebiscite, cum ar fi cel din Silezia Superioară din 1921, făceau alegeri surprinzătoare, vorbitorii de poloneză luând decizia să rămână alături de Germania. Uneori, statele încercau să le câștige loialitatea, alteori îi asupreau și îi alungau. Din când în când, se întâmpla chiar ca națiunile să își caute versiuni

proprii mai pure în zonele de graniță. Procesul prin care apare naționalitatea depinde de o mulțime de factori. După cum am văzut, unele zone nu fac parte în mod natural din nici un stat anume și o mulțime de oameni au identități care nu corespund cu precizie nici unei regiuni „naționale" din interiorul unei linii trasate pe o hartă. Vin ei oare de „nicăieri"?

Zonele muntoase și granițele se suprapun adeseori, deoarece terenurile înalte sunt un obstacol în calea schimburilor sociale dintre regiunile de câmpie din cele două părți, prin urmare tind să ducă la deosebiri lingvistice și culturale. Dealurile sunt totodată bariere în fața invaziilor. Zonele muntoase sunt de multe ori rurale și au o populație rarefiată, rămânând în urma regiunilor de câmpie din punctul de vedere al dezvoltării economice și al interconectării și, așadar, istoric vorbind, al naționalismului. Muntenii au fost izolați de fondul de literatură și de limbă oficială care a reprezentat elementul constitutiv al identității naționale. Vorbesc adesea un dialect, nicidecum forma literară a limbii, și au cutume muzicale și folclorice care au fost abandonate – sau mai degrabă niciodată întâlnite în forma respectivă – în regiunile de câmpie.

Naționalismul este o mișcare intelectuală paradoxală care tinde să venereze o așa-zisă stare naturală. Cel mai dezvoltat naționalism din secolul al XIX-lea se găsea în rândurile poeților urbani și al profesorilor universitari, însă ideologia propriu-zisă a naționalismului era un

aspect al forțelor modernității pe care naționalismul conservator le deplângea, considerând că erodează ceea ce le face națiunea să fie deosebită; de aici, căutarea purității și a autenticității rustice care i-a purtat, de pildă, pe intelectualii polonezi înspre munți în secolul al XIX-lea. Uneori, oamenii din zonele montane își leagă cu încetineală soarta de cea a unei națiuni. Aceeași cultură montană poate servi drept sursă de inspirație pentru mai multe mituri naționale, cum o fac huțulii din estul Carpaților atât pentru polonezi, cât și pentru ucraineni, sau poate să rămână incertă multă vreme, în timp ce diferitele state și culturi se luptă pentru a-și asigura loialitatea respectivilor.

O asemenea populație ambiguă poate fi găsită acolo unde se întâlnesc granițele moderne ale Poloniei, Slovaciei, Ungariei, României și Ucrainei. Odinioară, cea mai mare parte a regiunii era cunoscută cartografilor și călătorilor sub numele de Rutenia Carpatică, dar numele respectiv s-a șters de pe hartă în urmă cu un secol, așa cum a dispărut și „Galiția de Est" – acoperind o parte din aceleași ținuturi. Teritoriul este împărțit între statele moderne, cea mai mare bucată aflându-se în Ucraina și părți mai mici în Slovacia, Polonia și un mic colț în România. Ai în continuare nevoie de planificare pentru a ajunge în țara rutenilor; a pleca acolo a fost de multe ori o călătorie cu sens unic înspre necunoscut. Este mai degrabă celebră pentru cei care au părăsit-o și pentru copiii acelor emigranți decât pentru cei care au rămas.

Rutenia este un concept înșelător, înrudit cu vechea și vaga idee de „rus". Ținutul deluros al rutenilor, în nord-vestul „Ruteniei", nu s-a aglutinat niciodată într-o țară; este una dintre țările care „ar fi putut exista" pe harta europeană.[24] Dar are propriile mituri naționale, în mare măsură – ca majoritatea celorlalte povești ale națiunilor – operă a poeților din secolul al XIX-lea. Legenda ruteană este cea a prințului Laborec, un duce slav din veacul al IX-lea care s-a împotrivit înaintării ungurilor invadatori pe dealurile din nordul Ujhorodului de azi. Este foarte posibil ca Laborec să nu fi existat în realitate[25], dar acest rege Arthur rutean este comemorat acum printr-o statuie maiestuoasă pe o colină de lângă satul Habura, chiar pe partea slovacă a granitei cu Polonia. Soclul lui Laborec este umplut cu țărână din satele din Slovacia ruteană.

Începând din secolul al XI-lea, cea mai mare bucată din Carpatia a făcut parte din ținuturile coroanei maghiare ale Sfântului Ștefan, iar amplasarea ei la frontieră i-a oferit castele impresionante, inclusiv cel turtit, dar funcțional din Ujhorod (Ungvár, în maghiară) și romantica clădire în ruine care străjuiește localitatea Hust, chiar dacă a existat o porțiune obscură care se găsea pe partea poloneză (ulterior austriacă) a dealurilor. Rutenia Carpatică a fost prea mică și prea săracă pentru a căpăta ființă la apogeul formării statelor-națiune din secolele al XIX-lea și XX. Când imperiul s-a prăbușit, era înconjurată de rivali lacomi și puternici. În plus,

rutenii erau divizați între ei și își împărțeau țara cu multe alte grupuri etnice. Sub Ungaria habsburgică, a fost un colț multinațional și multicultural, deosebit de pestriț, din lumea central-europeană. *Austria,* ghidul Baedeker din 1896, notează despre Máramarossziget********, principalul oraș-târg din capătul estic al regiunii: „Târgurile care se țin aici anual prezintă un amestec ciudat de naționalități (mai cu seamă ruteni, dar și români, germani, maghiari, țigani, slovaci, armeni etc.)“.[26]

Un indicator aproximativ al Ruteniei era faptul că numeroase sate dintre dealurile înverzite ale regiunii au biserici de lemn, de obicei greco-catolice, însă din când în când romano-catolice sau ortodoxe. Unele sunt restaurări recente, dar un număr surprinzător sunt originale. Supraviețuirea lor într-o regiune prin care armatele au trecut frecvent, dând foc și jefuind, este miraculoasă. Fiecare biserică este diferită, însă asemănătoare; construite pe terenuri mai înalte, cu turnuri răsăritene în formă de bulb, altare și icoane de închinăciune și dușumele scârțâitoare. Unele dintre ele sunt împrejmuite de un zid rotund de protecție. Sunt construcții modeste, artizanale, ridicate fără cuie și prinse laolaltă printr-un sistem ingenios de grinzi și caneluri întrețesute. Măreția lor se găsește adesea în picturile de pe pereți, ilustrări pline de viață și vechi de secole ale povestirilor biblice și ale ierarhiilor de îngeri și de arhangheli și, ocazional, ale câte unui diavol care rânjește. Tovarășul meu de călătorie, František, a ținut

morțiș să le viziteze, atât din motive estetice, cât și de unele care țin de istoricul familial – un strămoș de-al lui fusese preot în satul Krempna, care se află acum în Polonia. Făcea un tur al bisericilor din lemn și al satelor pierdute; eu eram interesat să aflu mai multe lucruri despre frontierele deluroase dintre Slovacia și Polonia și să găsesc drumul către locul din care provenea familia lui Andy Warhol. Dându-ne seama că ne găseam în aceeași regiune, făcând același tip de călătorie, am luat legătura printr-un mijloc neobișnuit, comunicând pe Twitter. Compania sa și automobilul său au fost extrem de binevenite. Am mers la biserica romano-catolică de la Hervartov, aflată pe lista UNESCO, ceea ce a însemnat să facem rost de cheie de la cel care o îngrijea benevol, un om un pic morocănos și circumspect. František i-a spus că venisem tocmai din Anglia ca să văd biserica, dar n-a fost impresionat: „Prim-ministra voastră nouă e groaznică. E mai nasoală chiar și ca a noastră." Spectaculoasa destrămare a guvernării Truss m-a însoțit prin Carpații polono-slovaci; lira sterlină s-a prăbușit peste noapte, între momentul rezervării taxiului și cursa făcută peste graniță de la Svidník la Krosno, mărind costul cu câteva lire neplanificate în buget.

Îngrijitorul s-a înduplecat și ne-a lăsat să intrăm, iar locul ne-a minunat pe František și pe mine. Biserica gotică datează din 1499, iar lucrările de artă sunt în mare parte din veacul al XVII-lea. Ca un alt exemplu al complexității fractalice a regiunilor frontaliere, credința

catolică și numele satului indică faptul că la un moment dat așezarea era a croaților. În Carpați a existat o populație foarte veche de „croați albi", prezenți acolo de la începuturile Evului Mediu, înainte să colonizeze zona care este astăzi Croația. Dacă prințul Laborec ar fi existat, ar fi putut fi categorisit drept un croat alb. Dar oamenii s-au deplasat de colo-colo și în timpul Imperiului Habsburgic, existând numeroși croați și sârbi care au fugit dincolo de granițele disputate dintre imperiu și tărâmurile otomane.

Ținuturile muntoase tind să fie sărace, îndeosebi dacă sunt departe de orașele principale și-s lipsite de cărbune sau fier. Galiția a fost privită ca o văgăună a imperiului despre care aproape nimeni nu știa îndeajuns de multe lucruri ca să se formeze stereotipuri despre regiunea ruteană de pe partea maghiară a munților. Deși Carpatia nu s-a industrializat, au făcut-o locuitorii ei. „Dați-mi gloatele voastre ostenite, sărmane/și înghesuite care tânjesc să respire liber", scria poeta americană de origine iudaică Emma Lazarus în 1883, strângând fonduri pentru Statuia Libertății, iar Carpatia a avut mulți asemenea oameni să-i ofere. Din anii 1880 până în 1914, în jur de 225 000 de persoane au părăsit munții, plecând în Statele Unite. Tinerii au traversat oceanul în căutarea prosperității, însă majoritatea au intrat în industria minieră și industria grea din Pennsylvania. Spuneau că vor să muncească în America, dar au sfârșit muncind sub America, trăgând în piept praf de cărbune, nicidecum aer curat. Unii s-au întors acasă, dar

cei mai mulți au rămas, iar familiile lor li s-au alăturat. Partea estică din Pittsburgh și soioasele orașe industriale din valea Monongahela, cum este Homestead, la umbra oțelăriei lui Andrew Carnegie, au devenit o patrie a rutenilor.

Andy Warhol obișnuia să spună că „vine de nicăieri" – și s-a inventat și reinventat pe scena artistică din New York. Dar n-a putut să se descotorosească chiar așa de ușor de originile sale. S-a născut într-o familie de muncitori ruteni din Pittsburgh în 1928, fiul lui Ondrej și Julia Warhola, ambii provenind din sate de pe lângă Medzilaborce (acum în estul Slovaciei). Amicii săi, John Cale și Lou Reed, cântau despre faptul că venea dintr-un „orășel", însă Pittsburgh este destul de mare; mică și constrângătoare era lumea etnică a muncitorimii din America copiind Medzilaborce în Pennsylvania industrială acoperită de fum. Pittsburgh-ul modern are latura sa strălucitoare, inclusiv muzeul lui Andy din North Shore, dar locul în care a locuit de fapt familia Warhola este acum un cotlon părăsit și dărăpănat. Cea mai mare parte din Medzilaborce arată mai bine, iar Medzilaborce este departe de a fi cel mai dinamic oraș din Slovacia. Populația din Homestead a atins un vârf de peste 20 000 în 1920, dar acum are mai puțin de 3 000 de oameni, iar oțelăria a fost demolată și înlocuită cu un mall.

În Medzilaborce există un muzeu Warhol. În anii 1980, pe când comunismul se făcea fărâme, un profesor din partea locului, Michal Bycko, a

început să fie interesat de Andy și a luat legătura cu frații lui Warhol și cu Warhol Foundation din Statele Unite. Bycko a putut să călătorească prin regiune ca să discute cu rudele familiei Warhola și să adune diverse obiecte de colecție. Căderea comunismului a sosit exact la timp pentru a reface multe legături de viață întrerupte de război și de Cortina de Fier. Încă mai există membri ai familiei Warchola în regiune, mai ales în satul lor de baștină, Miková. Autoritățile locale au fost interesate, pentru că această conexiune sporea vizibilitatea mondială a localității Medzilaborce peste nivelul obscurelor orașe rutene din Slovacia, iar în 1991 a fost inaugurat un muzeu într-o clădire de beton în stil brutalist care a primit o pată de culoare Pop Art. Afară se află o statuie a lui Andy, umbrela lui scheletică fiind un adăpost precar pentru zilele ploioase din Carpați.

Asemenea multor oameni de vârsta mea, am trecut prin mai multe etape în felul în care mă raportez la Warhol. Când aveam 16 ani, era cel mai cool individ care a trăit vreodată; la vârsta de 36 de ani, era un șarlatan superficial și plagiator. Dar acum îl văd dintr-o altă perspectivă, ca pe un artist din zona de frontieră ruteană, strămutat, dar incapabil să fugă de originile sale, oricât de mult ar fi pretins că vine de nicăieri. În copilărie, micuțul Andy mergea cu Julia, iubita sa mamă și colegă din lumea artelor[27], la biserica ruteană locală din Pittsburgh, pierzându-se printre imagini îmbibate cu semnificație spirituală. De-abia după ce am ajuns la

Medzilaborce am priceput felul în care arta lui Warhol oglindea acea fațetă ruteană, ortodoxă, a identității sale. A creat și a reinventat constant icoane, reflectând asupra adulației pe care societatea occidentală o închina imaginilor comerciale și celebrităților. M-am surprins în muzeu, cu brațele ridicate în semn de venerație, ținând în mână un telefon ca să fac o fotografie, în fața uneia dintre imaginile lui Warhol. M-am simțit ca un pelerin ortodox contemplând o icoană într-un lăcaș sfânt.

Statuia lui Andy de la Muzeul Warhol, Medzilaborce, septembrie 2022

Politica din Europa Centrală și din vestul Pennsylvaniei au fost întrepătrunse, așa cum viețile personale ale unor familii ca Warhola au fost trăite într-o lume conectată a migrației, întoarcerii și identității neclare. Acordul de la Pittsburgh din mai 1918 a așezat Cehoslovacia

pe harta viitorului, iar rezoluția din iulie 1918 a rutenilor americani a stabilit trei opțiuni: autonomie în cadrul Ungariei, autonomie în alt stat sau țară independentă împreună cu compatrioții lor de pe partea austriacă a dealurilor. Organizațiile lor comunitare au contractat un avocat de la General Motors, Jerry (Gregor) Zhatkovych din Homestead, pentru a le reprezenta interesele.[28] Din punctul ăsta de vedere, omul și-a meritat banii; pe 21 octombrie 1918, cu excepția lui Masaryk, a devenit singurul lider din exil care a reușit să aibă o întâlnire personală cu președintele Wilson, acesta povățuindu-l că ar fi mai bine să caute să obțină autonomia în cadrul unui stat mai mare. În mod bizar, a fost organizat un plebiscit al rutenilor pe 1 decembrie în care voturile au fost exprimate în Statele Unite, nu în Carpați********; votul s-a îndreptat în direcția dorită de Wilson și de liderii comunității, cu 67% pentru Cehoslovacia, 28% pentru Ucraina și restul pentru Ungaria sau pentru independență. În regiunea propriu-zisă a existat un sprijin mai mare pentru independență și a fost proclamată o „Republică Huțulă“ în marele sat de munte Iasinia/Frasin în februarie 1919, dizolvată însă rapid de trupele române. Dar cei din exil și realpolitikul au prevalat, așa că fosta regiune maghiară a rutenilor a trecut aproape în întregime în Cehoslovacia.******** Cehoslovacii au fost în mare măsură indiferenți; după cum i-a mărturisit Masaryk lui Karel Čapek, ideea era una americană și ținea de ruteni să decidă între

Cehoslovacia, Polonia și Ungaria (în absența unei oferte ucrainene coerente).[29]

Este greu să detectăm cine știe ce entuziasm din partea celor implicați. Deciziile privitoare la naționalitate în această epocă au fost mai degrabă niște încercări de a paria pe calul câștigător decât niște manifestări ale unei identități profund asumate. Probabil că la vremea respectivă Cehoslovacia a reprezentat cea mai bună alegere pentru ruteni. Una dintre atracțiile apartenenței la Cehoslovacia a fost integrarea într-un stat bogat care avea cele mai mari șanse din regiune de a dezvolta o atitudine democratică față de minoritățile naționale și, așadar, față de ruteni. Principalele opțiuni erau Ungaria, care avea un istoric nefast în privința minorităților și era considerată o putere înfrântă, și Ucraina, al cărei viitor era el însuși disputat într-un set complex de războaie între incipientul stat ucrainean, Polonia, bolșevici și menșevici.

În martie 1919, Jerry Zhatkovych s-a întors în Carpatia, trecând prin Paris, pentru prima oară după ce plecase cu părinții săi în 1891, la vârsta de patru ani. Misiunea sa, complicată de conflictul continuu din regiune în care erau implicați naționaliștii locali, facțiunile maghiare și România, era să coordoneze diversele consilii naționaliste în conformitate cu soluția americană. A avut succes, iar guvernul lui Masaryk l-a numit primul guvernator al regiunii sub drapel cehoslovac în 1920. Zhatkovych a cerut ca o copie a Liberty Bell (Clopotul Libertății) să fie trimisă din Philadelphia în

Carpatia. Clopotul fusese comandat pentru întrunirea Uniunii Democratice Central-Europene, asocierea națiunilor fără stat a lui Masaryk, de la Sala Independenței, în octombrie 1918.[30]

Zhatkovych n-a rămas prea multă vreme în ceea ce el considera a fi statul suveran al Ruteniei. Rutenii americani ceruseră autonomie pentru regiune, însă, asemenea slovacilor, au fost dezamăgiți de statul centralizat paternalist cehoslovac care a apărut în loc. Granițele regiunii au fost supărătoare și pentru ruteni, ai căror susținători americani revendicaseră nouă comitate nordice maghiare, unele dintre ele neavând decât populații extrem de mici de ruteni. Au sfârșit cu mai puțin de jumătate din ceea ce considerau că le aparține. Frontiera vestică cu Slovacia care a fost stabilită în 1919 ar fi trebuit să fie provizorie, însă a devenit rapid un hotar permanent, de unde și faptul că așezări precum Medzilaborce și Svidník sunt incluse în Slovacia chiar și în zilele noastre.

Zhatkovych a demisionat în aprilie 1921 ca să se întoarcă în avocatură și în viața politică din vestul Pennsylvaniei; nu și-a mai vizitat niciodată patria strămoșească, deși s-a mai implicat cu intermitențe în problemele acesteia până la moarte, în 1967. Restricțiile privind imigrația impuse în Statele Unite în anii 1920 au sugrumat fluxul de persoane în ambele sensuri, iar rutenii americani și compatrioții lor din Cehoslovacia și Ucraina se îndepărtaseră unii de

alții chiar dinainte să fie separați de Cortina de Fier.

Copia pierdută a Liberty Bell de la întrunirea din Sala Independenței din 1918 este o metaforă destul de directă a eșecului tentativei lui Wilson de a exporta idealismul american într-o nouă Europă a statelor-națiune libere guvernate de republici democratice. Chiar și Cehoslovacia lui Masaryk s-a dovedit o dezamăgire. Pentru americani ca Woodrow Wilson, autodeterminarea era soluția pentru problemele Europei. Dar Wilson însuși reprezenta latura întunecată a Americii și idealurile compromise. Statele Unite se extinseseră neținând prea mult cont de autodeterminarea popoarelor indigene, iar ideile libertății americane au coexistat cu un sistem rigid și necruțător de segregare și asuprire rasială în tot sudul țării, pe care Wilson l-a introdus și în administrația publică federală de la Washington, DC. Dictaturile își îndreptau privirea către America în aceeași măsură în care o făceau și democrațiile naționale: Germania nazistă a imitat legile rasiale, Uniunea Sovietică a copiat producția industrială de tip Ford.

Ideea imperiului continental și a frontierei colonizate au fost reimportate din America în Europa. În *Mein Kampf*, Hitler considera că există doar câteva posibile puteri dominante în lume – Statele Unite, Rusia sovietică, Imperiul Britanic și Germania Mare; înainte să respingă America, i-a admirat ambiția de anvergură continentală și mentalitatea de frontieră. Frontieră și graniță au semnificații similare, însă

conotații diferite. O graniță este o limitare, un loc care acționează asupra călătorilor și statelor din cele două părți ale ei. O frontieră – în sens american – poate fi un spațiu al libertății, nicidecum al restricțiilor. O graniță are două părți; frontiera pretinde c-ar avea doar una. Este un loc recreat de colonistul de frontieră și un loc în care colonistul se poate reinventa pe sine.

Înainte de Vestul Sălbatic al Poloniei apusene de după 1945 și al fostei Regiuni Sudete, înaintea Vestului American și al Australiei Britanice, au existat teritorii de frontieră în Europa. Ucraina de după cuceririle Rusiei sub Ecaterina cea Mare și pământurile din sud-estul Europei deschise către vest prin lunga și lenta retragere otomană de după 1683 au fost colonizate la comanda imperiilor. Dar libertatea frontierei are un preț ridicat, deoarece n-au existat decât foarte puține teritorii cu adevărat virgine în zecile de mii de ani în care oamenii au migrat prin întreaga lume. Utopia unui popor este întotdeauna construită pe cimitirul altui popor.******** Proiectul nazist de colonizare pentru *Lebensraum* a presupus fantezii neomedievale cu soldați-coloniști germani și cu gospodăriile familiale kitsch ale acestora răspândite de-a lungul unei linii întinse la nord de Crimeea, păzind frontiera de barbarii de la est. N-a fost un simplu capriciu personal faptul că lui Hitler îi plăceau romanele western, mai ales cele ale autorului german Karl May (1842–1912). Ele zugrăveau o imagine a înaintării inevitabile a civilizației albe împotriva raselor

inferioare – uneori nobile și romantice, dar sortite să ajungă la groapa de gunoi a istoriei. *Lebensraum* a fost versiunea germană a Manifest Destiny (Destinul Evident).

Un apendice al Cehoslovaciei

Oamenii au continuat să părăsească ținuturile rutene între războaie, chiar dacă trecerea spre America fusese oprită. O asemenea persoană a fost Robert Maxwell, născut Ján Ludvík Hoch în ceea ce era la momentul respectiv satul de la granița cehoslovaco-română Solotvino/Slatina în 1923. Chiar dacă a fost poreclit „cehul zburdalnic", Maxwell n-a fost niciodată ceh. A fost un rutean evreu care s-a alăturat armatei britanice după o călătorie în timpul războiului prin Budapesta și a urmat un periplu și mai sinuos prin Camera Comunelor și prin lumea baronilor de presă, sfârșind într-un mormânt de pe Muntele Măslinilor în 1991. Un alt refugiat evreu din regiune, din satul Ruscova, chiar lângă granița cu România (și, ca Solotvino, aparținând Ungariei în 1940–1944), a fost Bernat Hecht. Hecht a fugit în Țara Galilor în 1939, iar fiul său Michael – numele de familie a fost anglicizat în Howard în 1948 – a devenit liderul Partidului Conservator între 2003 și 2005. O altă familie evreiască din regiune l-a produs pe filosoful și umanistul Elie Wiesel (1928–2016). Mulți din familiile Hoch și Hecht și Wiesel care au rămas în patria lor au pierit la Auschwitz în 1944.

Faptul că frontierele internaționale au devenit iarăși fluide la München a fost primejdios pentru regiuni precum ținutul rutenilor, prinse între interesele pe termen lung ale Germaniei în extinderea către est, ambițiile teritoriale mai limitate ale Ungariei și persistența unor idei rivale privitoare la natura rutenilor.

Granița trasată cu repeziciune a fost un talmeș-balmeș. Mâzgălelile din pix pe harta de la Viena au decupat aleatoriu comunități rurale, perturbând tiparele comerțului și ale vieții de zi cu zi. Zonele cedate Ungariei au fost cele de șes, cu orașe și rute de comunicație, în vreme ce Ceho-Slovacia și-a păstrat zonele înalte. Călătoria spre țara deluroasă din est rămasă înăuntrul Ceho-Slovaciei presupunea un drum lung cu autobuzul pe șosele proaste din orașul slovaco-rutean Prešov până la Hust, care a preluat rolul de capitală locală de la Ujhorod. În detrimentul ambelor tabere, o graniță dură separa târgurile de regiunile lor rurale, iar comerțul legal s-a contractat peste noapte.[31]

Această situație nu putea să dureze, mai ales că autoritatea guvernului central ceho-slovac se prăbușea, iar Rutenia nu era decât un pion în calculele altora. Micul stat Carpato-Ucraina a căpătat un grad bizar de importanță în politica Europei în ansamblul ei – în martie 1939, a devenit primul loc din Europa de la începutul anilor 1920 în care, urmărindu-se anexări teritoriale, s-au tras cu furie focuri de armă. În 2022, această poveste, care părea o paranteză

excentrică, a redevenit relevantă într-o manieră ciudată și neașteptată.

Republică pentru o zi: Carpato-Ucraina, 1939

Regimul carpato-ucrainean din Ceho-Slovacia a organizat alegeri pentru parlamentul național, Soim, în februarie 1939. N-au fost nici libere, nici corecte – nu s-a prezentat nici un candidat al opoziției, iar 92% au votat pentru lista de uniune propusă de regim. Rutenia se desprindea iute de perioada ei cehă recentă; la începutul lui martie, toate însemnele cu alfabet latin și toate indicatoarele în limba cehă au fost eliminate din Hust. A existat o relație incomodă între retorica anticehă și realitatea concretă că bugetul provinciei depindea de generozitatea Pragăi, iar forțele armate cehe și grănicerii se interpuneau între Rutenia și interesul în mod vădit rapace arătat față de acest teritoriu de către Ungaria și Polonia, din când în când și România aruncând o privire în direcția lui, revendicând o porțiune de lângă Sighet.[32] Ucrainenii au sperat că Germania va interveni pentru a umple golul.

În cele din urmă, Ceho-Slovacia s-a destrămat în martie 1939. Existaseră relații din ce în ce mai proaste între guvernul naționalist și rămășițele statului ceho-slovac din Rutenia, care au culminat cu schimburi de focuri de armă în Hust între jandarmii cehoslovaci și miliția Sich. Străzile orașului au fost imediat pavoazate cu albastrul și galbenul strălucitor al steagului ucrainean. Dar nu a durat. Hitler a ignorat

cererile de recunoaștere și de ajutor din partea a ceea ce acum era un guvern ucrainean.[33] În schimb, a dat undă verde Ungariei să invadeze zona și, chiar în timp ce petrecerile în cinstea zilei independenței erau în toi în Hust, maghiarii au traversat granița.

Invazia maghiară n-a fost lipsită de vărsare de sânge, în pofida dezorganizării forțelor defensive ucrainene și a cehilor pe picior de plecare. Ucrainenii s-au refugiat în munți, teritoriu propice pentru războiul neconvențional, însă ungurii i-au încercuit și au fost înghesuiți peste noapte la frontiera poloneză pe 17 martie. Câteva sute de luptători Sich au murit în aceste lupte, iar când conflictul s-a încheiat, forțele înfrânte au fost deportate în Polonia sau, potrivit relatărilor, masacrate pe malurile Tisei după ce au fost capturate de „patrule de exterminare".[34] Conducerea Carpato-Ucrainei a fugit în România. Chiar dacă în memoria occidentală a fost o stranie „republică de-o zi", în Carpatia este comemorată ca durând de pe 14 pe 18 martie. În practică, a fost cvasiindependentă vreme de patru luni înaintea declarației oficiale.

Invazia maghiară a declanșat un război real, cu toată brutalitatea pe care acest lucru o implică.[35] Un stat succesor legitim al Republicii Cehoslovace fusese invadat de o putere străină; în afacerile europene fusese încălcată o linie roșie. A fost, de asemenea, o lecție timpurie despre cât de puțin respecta Germania nazistă naționalismul altora; nu era vorba despre Germania pentru germani, Polonia pentru

polonezi și Ucraina pentru ucraineni, ci despre dominația germană asupra așa-zișilor inferiori lor din punct de vedere rasial.

Sinagoga din Hust

Cea mai remarcabilă clădire din Hust este sinagoga. Transcarpatia avea o populație evreiască numeroasă și bine așezată înainte de 1939 – aproximativ 13% din total și mult mai mulți în zonele urbane, în care evreii aveau o reprezentare puternică în meseriile de înaltă calificare și în comerț. Cei mai mulți dintre croitorii care confecționau veșmintele brodate caracteristice rutenilor pe care le purtau huțulii erau de etnie evreiască. În regiune existase dintotdeauna antisemitism și, la fel ca în cea mai mare parte a Europei de Est, se intensificase în perioada interbelică, dar evenimentele din noiembrie 1938 au pus paie pe foc. Miliția naționalistă Sich i-a hărțuit pe evrei, le-a confiscat proprietățile și s-a bazat pe banii extorcați de la aceștia pentru a-și finanța activitățile. Chiar dacă guvernul a încercat să liniștească populația evreiască, atmosfera rău-prevestitoare și anarhia de sub guvernul autonom din 1938–1939 i-au făcut pe mulți evrei să se străduiască cu disperare să obțină dreptul de rezidență în Marea Britanie sau oriunde altundeva.[36]

De la antisemitismul ocazional de sub republica post-München, lucrurile s-au înrăutățit rapid când Ungaria a ocupat Hust în martie 1939 și și-a aplicat legile antisemite în

regiune. În vara lui 1941, după ce Ungaria și Germania nazistă au invadat URSS, au început crimele în masă. În iulie 1941, autoritățile maghiare au deportat evreii care nu-și puteau dovedi cetățenia maghiară dincolo de graniță, în Galiția ocupată de naziști. Cea mai mare parte dintre aceștia au fost uciși de SS în masacre în masă în zona Camenița Podoliei în august 1941, iar unii au fost înecați în Nistru. Organizația locală a supraviețuitorilor estimează că în jur de 4 000 dintre deportați erau refugiați care căutaseră adăpost în Cehoslovacia (sau în Ungaria în 1939–1941), iar 14 000 erau cetățeni maghiari care nu avuseseră acte la îndemână. Nu e deloc surprinzător că o mulțime de oameni nu dețineau documente, având în vedere că acest teritoriu rural îndepărtat fusese absorbit în Ungaria de-abia cu doi ani în urmă, dar nu li s-a arătat nici un fel de îndurare. „Fie ca Domnul să răzbune sângele lor! Fie ca amintirea lor să fie binecuvântată în vecii vecilor!“, după cum spune placa comemorativă de la sinagoga din Hust.

Când evreii din Ungaria propriu-zisă au căzut victime ale Holocaustului în primăvara lui 1944, populația supraviețuitoare din Hust și din ștetlurile din împrejurimi a fost adunată și deportată. Majoritatea, în jur de 10 000 de oameni, au fost trimiși la Auschwitz la finele lui mai, dar unii au pornit în marșuri ale morții către lagăre precum Mauthausen, în profunzimile Europei controlate de naziști, alții fiind azvârliți în Tisa. Supraviețuitorii risipiți au început să se întoarcă pe măsură ce au fost

eliberați din captivitatea nazistă de Armata Roșie care înainta, iar până în vara lui 1946 în Hust trăiau iarăși 400 de evrei. În localitate există în continuare o comunitate evreiască de aproximativ 165 de persoane.

Fațada sinagogii din Hust, martie 2019

Supraviețuirea sinagogii ca clădire este o poveste extraordinară. A fost ridicată în piața principală din Hust în timpul înfloririi culturii evreiești europene emancipate de la finele veacului al XIX-lea. Localizarea Hust în estul îndepărtat al Ungariei a însemnat că ocupația nazistă propriu-zisă n-a durat foarte mult – din martie până pe 24 octombrie 1944, când orașul a fost cucerit de Armata Roșie. Sinagoga supraviețuitoare a fost depozit pentru obiectele religioase și bunurile jefuite din alte sinagogi și de la persoane și instituții evreiești din Hust, fiind ferită de vandalizarea și de distrugerea la care au fost supuse numeroase clădiri evreiești. Când au sosit sovieticii, au încercat să intre în posesia clădirii

din rațiuni laice, dar, într-un act de sfidare uluitor de curajos al populației evreiești revenite acasă, avându-le în frunte pe femeile din partea locului, sinagoga a fost păzită pentru a împiedica sovietizarea acesteia. În cele din urmă, autoritățile comuniste au cedat și a rămas în posesia comunității evreiești.[37]

Vizitarea sinagogii din Hust, lucru pe care l-am făcut grație amabilității lui Ze'ev, care avea grijă de vechile scripturi de acolo, are un impact emoțional violent. Nu voia să fie un loc special, ci unul care a fost cârpit și care a evoluat odată cu viața comunității care se adunase acolo, asemenea sinagogilor din nenumărate așezări din centrul și estul Europei, locuri pe care familii ca Hoch și Hecht le frecventau în Solotvino și în Ruscova. În prezent, clădirea este un supraviețuitor splendid, dar maltratat, care are încă nevoie de multă dragoste. Dușumelele sunt denivelate, iar picturile murale au nevoie de un pic de restaurare. Sinagoga are o bibliotecă cu scripturi și cărți de dinainte de 1940; aceste tomuri – uneori cu colțuri îndoite – și vechile strane și scaune mi-au evocat viața religioasă de zi cu zi a celor care au trăit în acel loc. Comunitatea evreiască din Hust continuă să țină slujbe aici la fiecare sabat, într-o parte modernizată a aceleiași clădiri a sinagogii care a deservit comunitatea înainte să fie lovită de catastrofă. Stând în sinagoga din Hust, poți să te minunezi și să plângi în fața acelui fir auriu, fragil și tulburător, al continuității care dăinuie

în ținuturile de frontieră, sfidând răul cel mai rău pe care-l poate face omenirea.

Ucraina Transcarpatică

În ciuda aerului său atemporal, în epoca sovietică în Transcarpatia a sosit modernitatea. În 1939, în Hust nu existau apă curentă și rețea de canalizare, iar pompele, chiar și în locuri de primă mână precum clădirile oficiale și hotelul Koruna, nu produceau uneori nimic altceva decât noroi.[38] În toate orașele au apărut noi blocuri de locuințe. Regiunea Carpaților a devenit din ce în ce mai populară pentru vacanțe datorită aerului curat, colinelor înverzite și pârtiilor de schi sezoniere, oferind un contrast reconfortant față de câmpiile plate și industria grea din centrul și estul Ucrainei.

Micuța Transcarpatia a avut un statut autonom în cadrul RSS Ucraineană și și-a conservat impresia că ar fi nițel separată. La referendumul pentru independență din 1991, vestul țării a fost entuziast în mod aproape unanim, în afara Transcarpatiei – care a votat pentru independență, prezența fiind însă relativ scăzută. Nu mai avea unde să se ducă. Cultural și politic, era distinctă de restul Ucrainei apusene; Transcarpatia a fost singura parte din vest care a votat pentru Partidul Regiunilor, al lui Viktor Ianukovici la alegerile prezidențiale din 2010. Ca aproape oriunde altundeva, a votat pentru Zelenski în 2019. Ca și minoritatea ei maghiară, înaintea războiului unii oameni continuau să se simtă ambivalenți în privința

identității ucrainene și simțeau că sunt, mai presus de toate, ruteni.

Granița maghiară atrage cea mai mare parte a traficului și majoritatea sentimentelor dușmănoase, însă Transcarpatia are două alte frontiere. Lângă Hust, granița română este un lanț de dealuri prohibitive, dar spre est se întinde de-a lungul râului Tisa și există câteva puncte de trecere care unesc sectorul ucrainean și cel românesc din fosta provincie maghiară a Maramureșului. Orașele Solotvino (Ucraina) și Sighetu Marmației (România) stau față în față peste râu, legate de un pod de metal care pare șubred, cu toate că Ucraina își modernizează cu hărnicie punctele de trecere în România. Un nou pod feroviar în apropiere de Dilove – care s-ar putea să nu se mai afle în mijlocul pustietății – a fost inaugurat în ianuarie 2023.

Cealaltă graniță este cu extremitatea estică a Slovaciei. Aceasta este o versiune revizuită a liniei trasate cu titlu provizoriu în 1919 între două părți constitutive ale Cehoslovaciei, care în prezent desparte comunitățile rutene din estul Slovaciei și din vestul Ucrainei. Însemnătatea acestei granițe a crescut constant, iar acum face parte din formidabila frontieră externă a UE și a Spațiului Schengen. Cozile de la principala trecere rutieră de la Ujhorod puteau fi legendare înainte de 2022.

Am avut parte eu însumi de un control de frontieră sever când am trecut prin punctul ucrainean de control feroviar de la Ciop în 2019 – o hală imensă și lugubră a unei gări dintr-

un oraș foarte mic, odinioară punctul de intrare pentru trenurile din Cehoslovacia în Uniunea Sovietică. Controalele de ieșire ucrainene se găseau în zona vamală a gării, după care, împreună cu alți doi pasageri, am fost escortat de grăniceri până la un tren mic, soios și cam puturos care se îndrepta spre vest, în localitatea slovacă Čierna nad Tisou, o distanță de vreo cinci kilometri pe care am acoperit-o într-o oră. Lucrul ăsta nu din cauza decrepitudinii trenului, ci pentru că s-a oprit la un post de frontieră unde ofițerii de la imigrări și vameșii slovaci s-au suit în tren și au efectuat o anchetă migăloasă. Cele trei cutii cu bere ucraineană – menite să mă anestezieze pentru lungul drum cu trenul de noapte de la Košice la Praga care mă aștepta – au fost declarate corespunzătoare și aprobate. Ofițerii au deșurubat toate panourile din tavan ale trenului în căutarea mărfurilor de contrabandă.

Cu toate astea, Ujhorod prosperă, așa cum se întâmplă uneori cu orașele de graniță atractive. Sosind de la Kiev, trebuie să îți reamintești că acest loc se află în aceeași țară, atât de diferite sunt atmosfera și peisajul. Fără îndoială, o anumită cantitate de țigări și de alcool este vândută clandestin la export, dar, din câte mi-am putut da seama după o plimbare prin oraș, este plin de magazine cu îmbrăcăminte, mult mai multe decât are de obicei un oraș de mărimea sa. Este o localitate oarecum relaxată și tolerantă în privința ambiguității naționale. În castelul de acolo se află marele Turul de fier, o

creatură mitologică din legendele maghiare care seamănă cu un vultur și despre care se spune că ar fi lăsat-o grea pe Emese, figura maternă a triburilor maghiare.[39] A fost turnat pentru a comemora mileniul maghiar în 1896.

Fascinația călătoriilor internaționale cu trenul, Čierna nad Tisou, martie 2019

Carpatia are o populație minoritară maghiară. O proporție relativ mică se identifică în mod activ drept maghiari, însă un număr mai mare au rădăcini ungurești. Conform legii maghiare referitoare la cetățenie din 2011, oamenii care au putut să dovedească că se trag din cetățeni maghiari de dinainte de 1920 sau de 1941–1945 și care trec un test de limbă vag definit au primit dreptul de a cere cetățenia.[40] Criteriile au fost aplicate cu mare generozitate. Până în 2015, în jur de 100 000 de carpato-ucraineni primiseră cetățenia maghiară pe această cale, iar alți aproximativ 50 000 se calificau în principiu. Este un procent semnificativ din populația de 1,2

milioane a Transcarpatiei. E evident de ce este atrăgător lucrul ăsta pentru cei eligibili; este o metodă rapidă de a obține un valoros pașaport Schengen și dreptul de a trăi și de a munci în Uniunea Europeană. Tradiția imigranților care a trimis familia Warhola în SUA este încă puternică, iar istoria transfrontalieră a Transcarpatiei de schimbări ale suveranității sale continuă să fie relevantă pentru oameni până în zilele noastre.

Legea maghiară a produs conflicte cu Ucraina cu multă vreme înainte de război, așa cum s-a întâmplat și cu Slovacia. Ucraina este cea care guvernează teritorial regiunea, având un interes legitim în clădirea unei societăți unite înăuntrul granițelor sale. După ce a apărut online un clip video cu o ceremonie de acordare a cetățeniei, guvernul ucrainean a luat măsuri diplomatice, expulzându-l pe consulul maghiar din orașul Berehove din Carpați, din cea mai maghiară parte a regiunii, în octombrie 2018. Legea ucraineană nu este deloc clară în privința dublei cetățenii, dar există relatări despre ostilitatea grănicerilor față de oamenii cu două acte de identitate națională, iar videoclipul controversat cuprindea sfaturi pentru ascunderea cetățeniei maghiare de autorități. Fără doar și poate, cetățenia maghiară este utilă, dar obținerea actelor nu înseamnă că majoritatea maghiară este nerăbdătoare să se rupă de Ucraina sau că îi este în vreun fel neloială Ucrainei în războiul actual.

Relațiile dintre Ungaria și Ucraina au devenit și mai încordate după invazia rusă din februarie

2022. Dependența vădită a Ungariei de energia rusească, lipsa de dorința de a ajuta Ucraina și denigrarea insistentă a eforturilor militare ale Ucrainei au făcut-o să intre în dezacord chiar și cu celelalte regimuri naționaliste din UE și NATO, cum ar fi Italia condusă de Giorgia Meloni. Guvernul maghiar a permis spionajului și operațiunilor de influențare ale rușilor să înflorească la Budapesta și a repetat propaganda Kremlinului pentru consum intern și internațional. În 2023, în cel puțin două cazuri, Rusia a eliberat soldați ucraineni de etnie maghiară în Ungaria, nu în Ucraina, un tratament extrem de dubios față de prizonierii de război.

Numeroși ucraineni sunt suspicioși că această complicitate maghiară merge mai departe de-atât – că Putin i-a spus lui Orbán despre intențiile sale și că l-a ispitit cu ideea de a ceda Zakarpattiia Ungariei. În primele faze ale războiului, când Rusia spera într-o victorie rapidă, în mass-media rusă au apărut hărți bazate pe speculații care sugerau că zonele apusene ale Ucrainei ar putea fi repartizate Poloniei, Ungariei și României – în vreme ce Polonia și România n-au nici un interes în așa ceva, s-ar putea ca Ungaria să aibă. După cum am văzut, există o înțelegere reciprocă a autocraților care nu acceptă că granițele sunt fixe și consideră că starea de fapt reflectă un echilibru dezavantajos al puterilor. Dar este un lucru contrar principiilor UE și ale NATO. Ungaria nu a fost silită să aleagă – încă – între

geopolitica lui Putin și statutul de membru al organizațiilor occidentale. Dar, potrivit spuselor Viktoriei Amelina, nu face parte din căminul ei european.

18

Capitala secretă a Europei

(Ucraina/România)

Orașul Cernivți (Czernowitz, în germană, Cernăuți, în română) este un mic giuvaier. Imediat ce am ajuns în centrul vechi, într-o zi ploioasă și furtunoasă de septembrie 2019, am știut că o să îmi placă. Era regiunea supremă de graniță, un loc a cărui identitate națională istorică era încețoșată și care se găsea la frontierele Europei estice, centrale și sudice, căutându-și totodată la mare distanță spre vest rădăcinile culturale. Am coborât din troleibuzul aburit într-o fantezie de arhitectură elegantă de sfârșit de secol al XIX-lea, un peisaj citadin care se aseamănă cu părți din Praga sau Liov. Aici, frumusețea există în lucrurile banale: o înfloritură decorativă neașteptată pe o casă modestă, o priveliște subită de pe o colină spre

zona rurală, o uliță care se deschide înspre o piață splendid proporționată. Clădirile publice, toate datând din aceeași perioadă, sunt manifestări clocotind de încredere – îndeosebi complexul universitar din cărămidă roșie crenelată care ocupă cel mai înalt punct în peisajul unduitor al orașului. M-am așezat să scriu în Grand Café, un local de tip *Kaffee und Kuchen* nostalgic și orgolios de pe cea mai elegantă stradă din Cernăuți, și mi-am închipuit pentru o clipă că sunt un intelectual central-european. Dar simt totodată o suferință – nu chiar nostalgie, ci o senzație de pierdere că, deși mă aflu într-un loc frumos și cultivat, este mai prejos decât ar trebui să fie. Reprezintă o civilizație dispărută care a fost nimicită sistematic în secolul XX. Vechiul Czernowitz n-a fost proprietatea nici unui trib sau națiuni, ci reușita multora. Plimbându-mă pe străzile modernului Cernăuți, mă simt aproape la un pas distanță de această Europă.

Bucovina, regiunea din jurul orașului Cernăuți, a fost și este regiunea frontalieră prin excelență, la granițele fluctuante ale imperiilor, denumirilor și religiilor. Cernăuțiul și-a schimbat proprietarul de nenumărate ori în secolul XX – în Ucraina din 1991, dar înainte în URSS (1944), România (1941), URSS (1940), România (1918) și Imperiul Austro-Ungar. Personalitatea lui rămâne mai cu seamă habsburgică, cel puțin în centru (unele suburbii mărginașe sunt indubitabil sovietice), deoarece anii săi de formare, 1860–1910, au stat sub

semnul vulturului bicefal. Imperiul dobândise Bucovina în 1774–1775 în urma unui război comun ruso-austriac împotriva Imperiului Otoman, într-o epocă în care se petreceau numeroase modificări teritoriale pe tot cuprinsul Europei.

Pe parcursul secolului următor, Bucovina a ajuns să ocupe un loc special în inima cârmuitorilor imperiului habsburgic multinațional din ce în ce mai complex. Tocmai pentru că era o foaie atât de albă, putea fi transformată într-o provincie-model. Proiectul Bucovina se baza pe idea extinderii „civilizației" în est prin educație și Iluminism, reflectând așadar o glorie mai măreață asupra imperiului. Imperiul a adus apă curentă, străzi pavate, legi și birocrație, școli și săli de concerte. Fragmentele funcționale de spații deschise din Czernowitz au fost transformate în piețe urbane elegante – Fischplatz a devenit Theaterplatz, o curte în care se comercializau cereale a devenit Rudolfplatz********, în onoarea moștenitorului tronului cunoscut acum mai cu seamă din cauza crimei urmate de suicid de la Mayerling din 1889. Arhitectura era elegantă și modernă; Czernowitz se mândrea cu faptul că arhitecți de primă mână din întregul imperiu îi proiectau noul centru. În 1866, la Czernowitz a sosit calea ferată, cu patru ani înainte să existe o gară în Kiev, cum îți vor spune cu fală oamenii de-aici. Populația a crescut de la 20 500 în 1851 la peste 67 000 în 1900, transformându-l într-unul din orașele cu cea mai rapidă dezvoltare din imperiu.

Pe măsură ce s-a mărit, orașul a devenit din ce în ce mai evreiesc, iar comunitatea a înflorit după ce imperiul a acordat drepturi civile egale în 1867.

În 1875, mulțumită de sine, Bucovina lăsa în urmă un secol de progrese. Împăratul a hotărât să ofere orașului Czernowitz o universitate, o adevărată onoare pentru o provincie îndepărtată și un simbol al bunăvoinței și al culturii. Josef Hlávka (1831–1908), arhitectul ceh al Operei din Viena, a proiectat universitatea, care a slujit și drept seminar și sediu central al mitropolitului Bisericii Ortodoxe. Din respect față de situația lui de oraș de frontieră, au fost înființate catedre de studii românești și rutene.[41] La sud de universitate, o bucată prăfuită de teren de la marginea așezării în rapidă dezvoltare a fost amenajată ca Austriaplatz, fiind ridicată o statuie de marmură a Mamei Austria. Mama Austria era îmbrăcată în veșminte imperiale, dar sculptorul a creat-o voluptuoasă, un arhetip matern lângă severul, dar blândul tată Împărat.

Piața Teatrului, Cernăuți, septembrie 2019

Proiectul Bucovina a însemnat mai mult decât lucrări publice de civilizare. Se baza pe coexistența și drepturile egale ale tuturor grupurilor care o considerau căminul lor. Nici un grup național sau etnic nu s-a apropiat de o majoritate absolută în Bucovina sau în Cernăuți. Românii și rutenii predominau în zonele rurale, în număr aproximativ egal, însă orașele erau extrem de diverse. Cea mai semnificativă naționalitate în Czernowitz era cea evreiască (33%), cu 15–18% pentru români, ruteni, germano-austrieci și polonezi.[42] Clasa de mijloc și meșteșugarii calificați din oraș erau preponderent evrei. Identitatea vagă și sentimentul că Cernăuțiul este un punct de trecere au fost acceptate chiar și în sânul comunității evreiești, care era un melanj de tradiții culturale orientale și occidentale – de la oameni care se puteau strecura cu ușurință într-un salon vienez la mistici hasidici adepți ai lui

Baal Shem Tov, care a cutreierat aceste plaiuri în veacul al XVIII-lea.[43] Nu au existat pogromuri în vechea Bucovină.

Pluralismul Bucovinei a ajutat-o să funcționeze în timpul ascensiunii naționalismului ca forță politică în imperiu. S-au format alianțe între diferitele grupări pe diferite subiecte, cu o tendință generală de cooperare între germani și români, pe de o parte, și evrei și ruteni (ucraineni) pe cealaltă parte.[44] Fiecare naționalitate avea infrastructura ei de cluburi și de biserici și propria *Haus* comunitară, de regulă o clădire destul de grandioasă din centrul Czernowitzului. Centrul comunității evreiești n-a avut nevoie de justificări pentru prezența lui în Piața Teatrului, unul dintre cele mai remarcabile locuri din acest oraș cultivat. Era și este impresionant, împodobit în partea frontală cu patru sculpturi ale lui Atlas care reprezintă răspunsul evreiesc în fața asupririi: unul asimilează, doi poartă povara, iar celălalt privește spre un orizont îndepărtat – al egalității, al sionismului?

Ideea Bucovinei ca loc al armoniei, în care oameni din comunități etnice și religioase diferite trăiau laolaltă în deplină înțelegere sub pavăza benignă a împăratului patern, a fost o viziune seducătoare. Identitatea ei regională a fost aceea a unui loc al diversității, existând totodată un sentiment intens de loialitate față de instituțiile imperiale; chiar dacă deosebirile „naționale“ erau conștientizate, ceea ce lipsea, în cea mai mare parte, a fost naționalismul statelor-

națiune. După cum observa recent istoricul Jeroen van Drunen, noțiunea de „popor bucovinean“ intra în conflict direct cu ideea centrală a naționalismului, dar conceptul a avut în mod limpede validitate.[45] Există îndeajuns de mult adevăr în legenda Bucovinei pentru ca ea să fie în continuare o sursă de inspirație ca exemplu de unitate în diversitate, chiar dacă, inevitabil, realitatea a intervenit cu aspectele ei problematice și încurcate, iar suveranitatea populară a fost strict limitată.

Czernowitz a fost și este un oraș al poveștilor și al povestitorilor. Halia Marcenko, grafician și absolventă a universității, mi-a arătat câteva dintre obiectivele turistice ale orașului. Mi-a povestit despre Eugen Hackmann (1793–1873), primul guvernator civil al Bucovinei care a devenit mitropolit al Bisericii Ortodoxe din regiune și care fusese preceptor al familiei imperiale din Viena.[46] Apoi a fost ilustrul Anton Kochanowski (1817–1906), un aristocrat polonez care a fost ales de șapte ori primar al orașului din partea unui partid politic german și a depus multe eforturi pentru a consacra modul de viață civilizat care a caracterizat orașul și care exercită în continuare o influență importantă. Marile lucrări civice – piețele și teatrul orașului – au fost ridicate în timpul conducerii lui, dar și dotările mai puțin vizibile, însă mai importante – apă curentă, canalizare, electricitate și o linie de tramvai. A locuit într-un apartament din Primărie o mare parte din mandat, iar când s-a pensionat a finanțat un orologiu nou și modern

pentru turnul Primăriei – clădirea are încă două cadrane de ceas. Politica evreiască a fost condusă de redutabilul Benno Straucher (1854–1940) – persoana influentă din politica orășenească ce a condus cel mai mare bloc din consiliul municipal și a reprezentat regiunea în Parlamentul austriac.

Poate datorită tinereții și heterodoxiei majorității intelectualilor din Czernowitz și a juxtapunerii numeroaselor culturi ale orașului, climatul său a putut fi excentric. Vechiul Czernowitz a produs inventatori și autori și visători cu asupra de măsură. Joseph Schumpeter (1883–1950) a predat economie la universitate; ideile sale despre ciclurile lungi de dezvoltare și declin și profeția sa nonmarxistă despre autodistrugerea ultimă a capitalismului au părut multă vreme ciudate și extravagante, dificil de încadrat în schemele convenționale. Poate că a sosit momentul acum pentru o redescoperire a lui Schumpeter, care este renumit mai ales pentru conceptul său de „distrugere creativă" ca motor al progresului în capitalism. Ca să nu se lase mai prejos de Lemberg (Liov) și de fiul său originar de-acolo, Leopold von Sacher-Masoch, Czernowitz l-a format pe Wilhelm Reich (1897–1957), apostolul rebel al eliberării psihosexuale și al energiei orgonice, precum și pe discipolul lui Freud, Wilhelm Stekel (1868–1940), principalul analist timpuriu al parafiliilor și al sadomasochismului.********

În vreme ce Czernowitz era cunoscut ca un bastion al civilizației, Bucovina avea o aură

îndepărtată și exotică – Jumătate-Asia (*Halb-Asien*), cum a numit provincia localnicul evreu Karl Emil Franzos (1848–1904) într-o carte din 1876. Pentru Franzos și mulți alții, orașul era o insuliță de cunoaștere occidentală într-un ocean de înapoiere orientală superstițioasă. Gregor von Rezzori (1914–1998), un alt fiu al Bucovinei, evocă sentimentul că orașul său mic este un avanpost îndepărtat în perimetrul civilizației:

> Mai cu seamă noaptea, când te apropiai din zare, deșertăciunea lui sub cerul înstelat te răscolea până în străfunduri: o mână de lumini împrăștiate pe o colină turtită de pe cotul unui râu, prinse de lume doar de șinele de cale ferată, scânteind ca laptele de capră sub razele lunii. Cerul era la fel de imens ca masa pământului, pe a cărui întunecime apăsătoare aceste semne ale prezenței omenești se conturau cu o bravură ce cu greu poate fi socotită înțeleaptă.[47]

Czernowitz, ca un far ce lumina frontiera, depindea de Imperiul Austriac, o entitate politică mereu improbabilă care n-a făcut față cum se cuvine colosalelor presiuni ale Primului Război Mondial. Bucovina se afla la frontiera militară dintre Austro-Ungaria și Rusia și a fost cucerită și pierdută de mai multe ori de armata rusă. Ocupația rusească a fost un șoc pentru tolerantul Czernowitz, îndeosebi pentru populația lui evreiască, care s-a confruntat cu discriminarea și cu violența. Dar celelalte comunități locale nu i-au abandonat; sulurile lor

cu Torah au fost ținute în siguranță de mitropolia ortodoxă și înapoiate evreilor după război.[48]

Chiar dacă amenințarea din partea Imperiului Rus a fost respinsă, Austro-Ungaria s-a clătinat din cauza înfrângerilor în fața unei serii de puteri mai mici. Cea relevantă pentru Bucovina a fost România, care jinduise după acest teritoriu datorită numărului mare de vorbitori de limbă română din populația locului. Cumva neașteptat, România s-a descurcat bine la finele Marelui Război. Țara nu intrase în conflict decât în august 1916, sperând să capete mult-râvnita Transilvanie de la Austro-Ungaria, dar îi mersese prost în război și rămăsese izolată când Rusia a fost doborâtă și a ajuns la un armistițiu cu Puterile Centrale în decembrie 1917. Schița Tratatului de la București din mai 1918 era rezonabilă din perspectivă teritorială, dar ar fi transformat România, constituțional vorbind, într-un stat mai mult sau mai puțin vasal germanilor, nefiind ratificat până în momentul în care Germania și Austro-Ungaria se prăbușeau în toamna lui 1918. Chiar la timp – pe 10 noiembrie 1918 –, România a reintrat în război. Pe lângă meritul de a se găsi în tabăra învingătoare, România a tras foloase și de pe urma faptului că avea un stat și o armată funcțională într-o regiune haotică. Prin urmare, România a fost capabilă să profite de realitatea situației date din Transilvania și Bucovina și să contureze acordul de la Paris în favoarea ei. În noiembrie 1918 s-a format la Czernowitz unul

dintre numeroasele state ucrainene de scurtă durată, dar a fost preluat de România în decurs de o săptămână. Regina Maria, născută în Marea Britanie, a condus o delegație de succes la Paris în 1919, care a insistat în favoarea românilor, în vreme ce în Europa Centrală forțele românești au lansat o invazie victorioasă în Ungaria comunistă, ocupând Budapesta. Granițele României de după 1920 au fost mai largi decât ar fi putut fi vreodată; statul interbelic a înfăptuit ideea națională veche de secole a „României Mari".

Asemenea multor state din Estul reorganizat al Europei, noul guvern a insistat asupra unei treceri rapide la limba noii populații majoritare, în acest caz a românilor. Czernowitz a devenit iute Cernăuți, numele străzilor s-au schimbat, iar monumentele care împânzeau orașul au fost demolate sau remodelate pentru a corespunde noului regim. Statuia Mamei Austria a fost prima care a dispărut; s-a făcut nevăzută în 1918, la scurt timp după sosirea românilor. Limba de predare la universitate a fost schimbată abrupt în română, mulți dintre profesori plecând fără să se mai întoarcă vreodată. Profesorii și funcționarii publici de limbă ucraineană și-au pierdut slujbele. Evreii, scutiți de legi antisemite din 1867, au simțit că se strânge lațul din clipa în care în 1920 au fost limitați la o proporție maximă de studenți la universitate. Incidentele antisemite, anterior rare, au devenit mai răspândite, îndeosebi în

zonele în care acționa gruparea națională română Garda de Fier.[49]

În ciuda acestor condiții, scena literară și intelectuală plină de viață din Cernăuți a continuat să facă orașul o mică Vienă de dincolo de munți. „Caruso din Bucovina", Josef Schmidt (1904–1942), a fost unul dintre cei mai căutați cântăreți din Europa. Politicianul comunității ucrainene Volodîmîr Zalozetski-Sas a fost alt cernăuțean interbelic legendar. Doctor în drept (la Czernowitz) și în filosofie (la Viena) și istoric de artă, a locuit într-o casă elegantă de pe Herrngasse******** din Czernowitz, căpătându-și faima – și o sursă de lapte pe viață – alungând un hoț din lăptăria din preajmă. A avut o carieră aventuroasă: luat prizonier de ruși, dar întorcându-se la timp ca să fie implicat în efemerul guvern ucrainean din oraș în 1918, apoi revenind – după o scurtă perioadă de exil – pentru a ocupa un loc în Parlamentul României. A fost unul dintre cei mai bine primiți ambasadori ai cauzei ucrainene, vorbind în fața parlamentarilor britanici în iulie 1937 despre Holodomor. De asemenea, a fost un arhitect și un promotor al teatrului de păpuși care a făcut turnee prin Europa de Vest și a apărut la televiziunea germană și austriacă în anii postbelici. Ca urmare a preluării puterii de către sovietici, și-a părăsit iarăși căminul, trăind la Viena și conducând comunitatea de exilați ucraineni și bucovineni din Austria până la moartea sa din 1966.[50] Multiculturalismul a supraviețuit și există câteva ornamente

arhitecturale din perioada românească, însă luminile se estompau.

Rușii s-au întors la Cernăuți în iunie 1940, după ce pactul dintre Hitler și Stalin și-a aruncat umbra întunecată asupra Bucovinei. Căderea Franței a fost urmată rapid de o serie de ultimatumuri din partea Uniunii Sovietice la adresa vecinilor ei, iar în noua Europă nemiloasă a Pactului Molotov-Ribbentrop puține speranțe îți puteai pune în luptă, așa cum o făcuse Finlanda în iarna precedentă. Tributul cerut României consta în teritoriul Basarabiei, a cărei anexare nu fusese niciodată acceptată de Rusia********, și în partea nordică a Bucovinei, inclusiv Cernăuțiul. României i s-a îngăduit să păstreze partea sudică a provinciei din jurul Rădăuțiului și al Sucevei. Hitler i-a sugerat liderului român Ion Antonescu (1882–1946) că România ar avea o șansă să-și recâștige în scurtă vreme teritoriul pierdut, însă românii au fost nevoiți să înghită și umilința de a fi siliți să cedeze o parte în plus din câștigurile lor din 1918 celorlalți vecini, Ungaria și Bulgaria, după Dictatul de la Viena din august 1940.

NKVD-ul s-a instalat într-o casă grandioasă de pe Herrngasse din Cernăuți, iar sosirea acestuia în provincie a fost însoțită de consecințele macabre uzuale – execuții, deportări și teroare, care s-au răsfrânt asupra tuturor comunităților care făceau parte din viața multiculturală a Bucovinei. Germanii din Bucovina au fost încurajați să se ducă „acasă“ în Germania – o țară pe care mulți dintre ei n-o

vizitaseră niciodată, condusă dintr-un oraș, Berlin, care nu fusese niciodată capitala lor. Asemenea germanilor baltici și de pe Volga, au fost oameni de sacrificiu pentru proiectele rasiale naziste de colonizare ale Poloniei, indiferent dacă le-a convenit sau nu lucrul ăsta.

Când Bucovina a revenit în România în iunie 1941, teroarea a continuat pe mâna aliaților lui Hitler. Deportările, pogromurile și incendierea unei sinagogi au precedat înființarea unui ghetou în Cernăuți în octombrie 1941. Guvernul Antonescu din România a fost unul dintre cele mai josnice regimuri fasciste autohtone din estul Europei. A avut propriul amalgam specific de antisemitism și xenofobie. Avea să se implice în crime în masă ale evreilor străini fără mustrări de conștiință, masacrând zeci de mii de oameni în lagărele din Transnistria ocupată; în Odesa ocupată, românii au avut o reputație mai proastă decât germanii.

Pe plan intern și în această Bucovină inclusă, teroarea românească a fost mai haotică și mai aleatorie; regimul a refuzat să-i deporteze pe evreii români la Auschwitz, dar nu din omenie, ci pentru că îi considera o problemă românească de care trebuiau să se ocupe românii. Era posibil, cu suficient de multă perseverență și dacă prindeai autoritățile într-o stare de bună dispoziție, să navighezi prin multiplele breșe din structura opresiunii. Guvernul a impus un nou primar, Traian Popovici (1892–1946), după ce Cernăuțiul a fost reocupat în 1941, care s-a dovedit a fi orice altceva în afara unei unelte

docile a asupritorilor. El a susținut că Cernăuțiul nu ar putea să supraviețuiască economic fără evrei și a argumentat cu pragmatism că, printre altele, toți instalatorii erau evrei, iar orașul ar începe să intre în putrefacție și să duhnească dacă ar fi deportați. A pus capăt deportărilor în noiembrie 1941, deși câteva mii erau deja plecați. Apoi a primit permisiunea să emită câteva sute de certificate de scutire, dar a folosit lucrul ăsta doar ca pe un prim pas, iar în momentul în care a fost dat afară în vara lui 1942 emisese 19 500. Din punct de vedere numeric, Popovici a fost unul dintre cei mai notabili „Drepți între Popoare". Chiar dacă lucrurile în Cernăuți s-au înrăutățit după demiterea sa, epurările guvernului român fuseseră domolite, pe măsură ce imperiul nazist își atingea limitele la Stalingrad. Popovici salvase Cernăuțiul evreiesc de la distrugerea completă.

Faptul că se schimba cursul războiului însemna că mai devreme sau mai târziu rușii vor reveni la frontierele României. Armata Roșie a cucerit Cernăuțiul pe 29 martie 1944. Când au lansat marea ofensivă asupra restului României în august 1944, rezultatul a fost devastator. Regele Mihai al României l-a demis pe Antonescu și a cerut pacea cu Aliații.

Însă Stalin n-avea de gând să se debaraseze de câștigurile Pactului Molotov-Ribbentrop pe socoteala României, iar nordul Bucovinei a făcut cale întoarsă în URSS în 1944. Majoritatea granițelor lui Stalin de-a lungul estului Europei au fost niște încălcări deliberate, impuneri ale

unor hotare pe hartă care nu puteau funcționa decât însoțite de deportări în masă și de cruzime. Granița care a împărțit Bucovina a fost o excepție, prin faptul că a făcut o treabă rezonabil de echitabilă separând cea mai mare parte a sudului românesc al Bucovinei în jurul orașului Suceava și cea mai mare parte a nordului ucrainean al Bucovinei în jurul Cernăuțiului. Au rămas minorități în ambele părți, dar în Europa comunistă și după aceea acestora li s-a îngăduit o doză oarecare de autonomie culturală și de drepturi de a trece granița locală.

În zilele noastre, chiar și în rândul celor mai radicali naționaliști români, există puține cereri de retrocedare a nordului Bucovinei către România. Singura mică excepție care sâcâie este Ținutul Herței, o regiune minusculă cu câteva sate care fusese anterior asociată cu provincia românească a Moldovei, dar a fost anexată de Ucraina sovietică. Pesemne că Stalin nu putea să traseze o linie de frontieră fără un pic de răutate deliberată. Oamenii încurajați să părăsească Cernăuțiul au fost înlocuiți de ceea ce se dorea a fi o populație standardizată de „cetățeni sovietici“[51], însă farmecul enigmatic al orașului s-a dovedit imposibil de înlăturat.

Cernăuțiul a fost adormit în epoca sovietică. Nu mai prezenta mare interes strategic, iar granița cu Bucovina genera puține schimburi comerciale. A primit un colac de suburbii din beton și, bineînțeles, noi nume ale străzilor. Universitatea s-a remarcat prin puține lucruri, spre deosebire de originile sale austriece pline de

viață, până când, în contextul unei deschideri sovietice foarte târzii, un profesor a condus o campanie de succes pentru denumirea instituției după Iuri Fedkovîci, un om de litere ucrainean din secolul al XIX-lea. Odată cu erodarea sistemului sovietic, într-o zonă din nordul orașului a fost înființată una dintre primele și dintre cele mai mari piețe comerciale internaționale. Negustori din URSS și România și, în scurtă vreme, din întreaga Europă de Est și din Orientul Apropiat s-au adunat în piața Kalinivskii ca să se târguiască, iar piața a luat proporții colosale. Cernăuțiul se întorcea la rădăcinile sale. Kalinivtskii este în continuare acolo, un labirint de containere maritime și de vânzători ambulanți de la care se poate cumpăra aproape orice – sau, cel puțin, puteai s-o faci înainte de februarie 2022.

Populația Cernăuțiului sovietic a devenit din ce în ce mai puțin diversă, pe măsură ce germanii rămași au plecat în Occident, românii s-au îndreptat către sud și mulți evrei au emigrat mai întâi în România, apoi în Israel, Franța sau SUA. Pentru evreii din restul URSS, infrastructura comunitară supraviețuitoare din Cernăuți și amplasarea lui sudică au părut o adiere dulce a libertății, iar orașul a devenit un centru pentru „refuseniks/evreii refuzați".[52] Printre exilații din Cernăuți s-au numărat importanții poeți germano-evrei Paul Celan și Rose Ausländer, care au scris din perspectiva orașului lor pierdut despre *Heimat*, limbă, Holocaust (amândoi au trecut prin experiența ghetoului și a lagărelor) și

despre durerea apartenenței și a înstrăinării de civilizația germană; Celan a respins conceptul filosofului german Theodor Adorno, care spunea că „după Auschwitz nu mai există poezie“: a încercat să exprime oroarea în opere precum „Todesfuge“ (Fuga morții). Celan a murit la Paris în 1970; Ausländer a simțit chemarea Germaniei și și-a trăit ultimii ani la Düsseldorf, murind acolo în 1988. Pentru cei care crescuseră în lumea milostivă a Cernăuțiului, legătura dintre Germania, Europa și civilizație era atât de puternică, încât nici măcar naziștii nu o puteau rupe. Selma Meerbaum-Eisinger a fost o altă poetă a perioadei de crepuscul a vechiului Czernowitz; a murit într-un lagăr de muncă silnică din Ucraina în 1942 la vârsta de 18 ani, dar se arătase deja a fi o poetă și o traducătoare talentată. Oamenii de litere din Cernăuți erau adesea niște poligloți extraordinari – Celan putea să traducă din nouă limbi, iar la 18 ani, Meerbaum putea să comunice în germană, franceză, ucraineană și ebraică. Ce vaste erau înțelegerea și cunoașterea pe care acești oameni le aveau la îndemână, fără să-și fi părăsit orașul de baștină! Îi datorez jurnalistului Georg Heinzen titlul capitolului meu, în descrierea sa plină de afecțiune, pe jumătate parodică, a vechiului Czernowitz:

> *Czernowitz, auf halben Weg gelegen zwischen Kiew und Bukarest, Krakau und Odessa, war die heimliches Hauptstadt Europas.*[53]

(Czernowitz, la jumătatea drumului dintre Kiev și București, Cracovia și Odesa, era capitala secretă a Europei.)

Orașul era locul:

unde trotuarele erau presărate cu trandafiri și găseai mai multe librării decât brutării. Czernowitz era o veșnică discuție intelectuală care născocea în fiecare dimineață o nouă teorie estetică pe care o respingea până seara. Unde câinii purtau numele zeilor din Olimp, iar găinile scrijeleau versuri din Hölderlin în țărână.[54]

Cum îndrăznește, *cum de îndrăznește* oricine să spună vreodată că poliglоții, cosmopoliții, intelectualii sunt „cetățeni de niciunde" sau că nu au acea legătură cu teritoriul pe care o simt oamenii „autentici"? Auzisem vag de Celan și de Ausländer înainte să scriu acest capitol, dar Meerbaum era nouă pentru mine. Îmi doresc să fi avut mai mult timp ca să rostească mai multe lucruri și îmi doresc ca acea cultură unică ce a hrănit-o să fi înflorit mai multă vreme.

Este în continuare dificil să ajungi la Cernăuți, cu excepția Kievului, de unde pleacă două trenuri dus-întors de noapte și există din când în când un zbor. Durează considerabil mai mult timp să vii de la Viena decât dura în 1900. Să treci granița la Suceava și din sudul Bucovinei presupune o așteptare plicticoasă la anostul punct de frontieră Vadul-Siret dacă îl treci pe calea ferată sau o coadă lungă la granița rutieră. Universitatea are acum o facultate de medicină,

un progres din zilele în care era Universitatea Franz-Joseph, iar în acea secție limba de predare este engleza (aici nu mai există dezbateri obositoare între diferitele forme de naționalism). Sentimentul de Cernăuți ca punct de trecere, loc în care culturile se întâlnesc, revine tiptil. Dacă te plimbi pe bulevardul elegant al orașului, Olha Kobîlianska******** (fost Herrngasse, ceea ce face ca numele actual să fie un exemplu agreabil și neobișnuit de feminism în denumirile de străzi din Europa Centrală), arată la fel de splendid ca întotdeauna, cu conacele sale grandioase, cafenelele și instituțiile comunităților românești și poloneze, toate restaurate.

Apropierea de granița cu România este evidentă în Cernăuțiul modern. Statuia poetului romantic Mihai Eminescu (1850–1889) este împodobită cu coroane galbene și roșii, depuse de admiratorii poemului său epic „Luceafărul". Ca și în cazul altor părți din vestul Ucrainei, istoria complexă creează portițe de scăpare și uși secrete pentru oamenii săi. Mulți sunt eligibili pentru a primi pașapoarte românești pornind de la perioada 1918–1944 și, prin urmare, capătă dreptul de a locui și de a munci în UE. Bucovina a fost mai puțin un subiect de îngrijorare în UE decât Moldova, ai cărei cetățeni apți de muncă au dobândit pașaport românesc și au profitat numaidecât de șansă pentru a pleca în Occident. România și minoritatea românească au fost îngrijorate de impactul politicilor guvernului ucrainean de construcție națională și de Legea educației din 2017, care impunea ca

învățământul primar să se desfășoare în limba ucraineană. Dar nu a existat nici o încordare a relațiilor bilaterale, spre deosebire de Ungaria.

Odată ce regiunea a trecut de la URSS la Ucraina independentă, iar centrul urban din epoca habsburgică a început lent să își recapete vitalitatea, oamenii s-au întrebat uneori unde dispăruse statuia Mamei Austria, dar nimeni care ar fi știut nu le-a spus și este destul de posibil ca, după îngrozitoarele tulburări din anii 1940–1946, nici o persoană aflată în viață să nu mai fi avut habar de acest lucru. În 2003 a fost redescoperită într-un depozit de sub o bancă, la câțiva metri distanță de piața în care se aflase. Îi lipseau capul și mâna dreaptă, dar altfel era într-o stare bună. În 2006 a fost organizată o expoziție în care copii ale Mamei Austria trunchiate au fost oferite unor artiști contemporani pentru ca aceștia să le modifice; o copie a căpătat trupul Larei Croft, una a fost tapetată cu materiale publicitare, alta a fost acoperită cu o burqa. Toate se regăsesc în prezent în holul de la intrarea în universitate. Bucățile lipsă ale statuii nu și-au făcut încă apariția, însă chiar și un secol mai târziu trebuie să existe o oarecare șansă de recuperare a lor. Căutarea Mamei Austria este o metaforă stângace a încercării localnicilor din Cernăuți de a restabili originea cosmopolită a orașului, care a fost acoperită de comunism și de naționalism, dar acum este ispititor de accesibilă, chiar dacă într-o formă neglijată și mutilată.

Cernăuțiul, cu moștenirea lăsată de Mama Austria, a strâns laolaltă multe dintre ițele pe care le-am cules în explorarea regiunilor de frontieră ale Europei pe care am întreprins-o. Călătorind, am învățat să iubesc zonele de graniță nu doar pentru anomaliile stranii ale unor locuri precum Baarle, Clones sau Campione. Regiunile frontaliere răstoarnă falsa opoziție între ceea ce este local și înrădăcinat și ceea ce este conectat la liberalism și cosmopolit. Viața lui Robert Schuman, un burghez provincial în viață și politică, s-a întins peste Franța, Germania și Luxemburg și există milioane de oameni ca el, care știu unde se află căminul lor, dar nu-și consideră afilierea națională mai importantă decât orice. Cernăuțiul este adevărata casă a cosmopolitului local, în aceeași măsură ca Luxemburg, Berlin sau Londra.

Mama Austria, în holul de la intrarea în Universitatea Națională Iuri Fedkovîci din

Cernăuți, septembrie 2019

Istoria Cernăuțiului dovedește că ideea că multiculturalismul ar fi nou în istoria europeană este una caraghioasă; adevăratele inovații au fost hotarele în linie dreaptă, epurate etnic, de tipul Liniei Oder-Neisse sau al Liniei Curzon. Ele au existat din cauza escaladării urii și violenței de la jumătatea secolului XX din Europa care dusese la o catastrofă. Popoare diferite conviețuiseră – firește, nu întotdeauna confortabil – de mai multă vreme decât trăiseră separat. Un continent viu este în continuă schimbare, așa cum și-a imaginat Friedrich Naumann *Mitteleuropa* sa mișunând de viață; clasificările rigide și sterile pe care Hitler și Stalin le-au impus în Europa și cu care am trăit decenii întregi nu sunt doar plictisitoare, ci și letale.

Naționalismul eliberator, de tipul celui promovat de Herder și de poeții și politicienii începutului veacului al XIX-lea împotriva stăpânirii imperiilor, are latura lui pozitivă. Dar am ajuns să simt și mai multă aversiune față de natura intimidantă a naționalismului oficial care încearcă să elimine pluralismul care apare atât la periferii, cât și în marile orașe cosmopolite. În Polonia și în Cehia am aflat că naționalismul și comunismul nu sunt lucruri opuse, comuniștii fiind capabili să apeleze cu succes, într-o manieră cinică, la naționalismul popular, îndeosebi în regiunile de frontieră purificate etnic, mobilizând poporul în spatele steagului roșu.

Modul în care Rusia poartă războaie a fost unul genocidal cu mult înaintea aventurilor sângeroase ale lui Putin în ceea ce el crede că ar fi niște teritorii imperiale rebele. Dar atitudinea față de tratate și frontiere este și ea o repudiere radicală a dreptului internațional și a înțelegerilor care fac posibilă viața civilizată. Războaiele de cucerire, dacă sunt îngăduite, fac din fiecare graniță de pe Pământ doar o linie provizorie de control înaintea izbucnirii următorului conflict. Anexarea este mult mai gravă în lumea statelor-națiune decât era în imperiile dinastice de dinainte de 1815, în care nu presupunea o supunere forțată a unui naționalism în fața altuia. O parte din scopul cărții de față, cum a evoluat ea în anii dintre 2017 și 2023, a devenit explicarea răului profund al anexării unui teritoriu și a faptului că în vremurile moderne ea înseamnă oprimarea, expulzarea sau asasinarea populației locale.

De obicei, pentru omul de la graniță, schimbarea unui set de asupritori care au majoritate cu altul nu reprezintă cine știe ce progres. E mai bine ca identitatea națională să fie concepută drept ceva cetățenesc și cuprinzător, nicidecum etnic sau monocultural. După cum spunea Sfântul Ștefan, întemeietorul și cel mai mare monarh al Ungariei, în urmă cu un mileniu:

> Folosul străinilor și al oaspeților este atât de mare, încât li se poate oferi al șaselea loc ca importanță printre simbolurile regale. (...)

> Căci o țară unită în limbă și cutume este fragilă și nevolnică.[55]

Revizuirea frontierelor, chiar și fără intenții malefice, este o treabă zadarnică. Nu poate exista o stare ideală a granițelor naționale, astfel că merită să rămâi cu ceea ce ai, chiar dacă este nemulțumitor, cum este cazul într-o mult mai mare măsură în Africa decât în Europa. Istoria și etnia sunt prea alunecoase ca să fie modalități valide de definire a granițelor. Obsesia față de vechile frontiere sau doleanțele de natură etnică, direcție în care guvernele Ungariei și Rusiei au încercat să-și influențeze societățile, este o cale rapidă pentru a deveni mai trist, mai furios și mai sărac. Chiar dincolo de granița maghiaro-română, în orașul Oradea, găsim un exemplu de prosperitate și de progres care-și îmbrățișează identitatea multiculturală; decalajul, fără doar și poate, se va mări cu trecerea anilor.

Privită din perspectiva unor locuri ca Oradea, Luxemburg sau Elveția, regiunea frontalieră mixtă este mai degrabă un punct forte decât o slăbiciune. Oamenii de la graniță pot să ofere o modalitate de înțelegere a vecinilor, făcând pace și comerț cu ei, nicidecum luptându-se pentru teritoriu. O zonă de frontieră este un loc în care se stabilesc conexiuni și unde se trasează hotare; problema este echilibrul dintre cele două. O graniță dură definește limitele încrederii; chiar dacă nu putem avea încredere orbește, o lume fără încredere este într-adevăr un loc sumbru. Donald Trump a promis în 2016 că o să „construiască un zid mare, mare. Din prima zi,

vom începe să lucrăm la granița de sud la un zid de netrecut, fizic, înalt și frumos.“[56] Celebrarea de către Trump a virilității și forței zidurilor de frontieră mi s-a arătat a fi profund sinistră, un semn al mentalității fasciste. Zidurile de frontieră nu sunt frumoase; sunt unele dintre cele mai hidoase locuri de pe Pământ. O frontieră dură și sterilizată creează o miasmă de nefericire umană în ambele părți; oameni deznădăjduiți, un mediu degradat, teamă și, pretutindeni, violență de-abia ținută în frâu. Majoritatea celor care apără ideea granițelor dure le consideră un rău necesar, nicidecum ceva „frumos“.

„Granițele te fac mai sărac“, după cum mi-a spus fostul prim-ministru ceh. Dar, conștienți de invazia rusă și de ideea de „acasă“ a Viktoriei Amelina, pesemne că putem spune în schimb că frontierele sunt costisitoare și trebuie finanțate; trebuie să ne asigurăm că, atunci când ridicăm bariere în fața statelor și a popoarelor, merită să facem lucrul ăsta. Ușurința cu care britanicii pot să uite că statul lor are o graniță terestră și că marea a fost dintotdeauna un spațiu al schimburilor și comerțului este un obstacol în calea unei contabilizări lucide a costurilor și beneficiilor restricționării vieții la frontiere. Țările Europei continentale au fost silite să se confrunte cu lucrul ăsta și au ales să aibă granițe deschise una cu cealaltă – chiar dacă cu o rețea pragmatică de cazuri speciale și de excepții temporare. Tendințele politice din numeroase țări europene au fost în ultima vreme ostile

imigrației și, așadar, au privit cu suspiciune granițele deschise. Cu toate acestea, este improbabil ca deceniile de progres și de integrare din zonele de frontieră să fie răsturnate. Chiar și la o frontieră atât de problematică și de fortificată precum cea a Ungariei cu Serbia, politica antimigrație este combinată cu măsuri pentru atenuarea impactului graniței asupra vecinilor săi imediați.

Fosta Austriaplatz, Cernăuți (septembrie 2019)

Acum, când pun capăt cărții, tânjesc să mă întorc la Cernăuți, fie pe timp de război, fie pe timp de pace. Vizita mea din septembrie 2019 mi-a produs numeroase amintiri intense. Mă trezesc purtat de gânduri într-un anumit moment petrecut acolo, când toate sentimentele mele dezordonate despre istoria și cultura locală și europeană s-au strâns laolaltă pentru mine. Stăteam, copleșit de nostalgie prin procură, în piața Soborna, fosta Austriaplatz, între apăsătorul monument din marmură roșie

închinat Soldatului Sovietic Necunoscut și terasa care dă spre micul parc din mijlocul pieței. Treptat, muzica mi s-a infiltrat în conștiință, o melodie delicată și din când în când sacadată a lui Chopin, cântată la un singur pian, ca și cum timpul s-ar fi învălmășit și aș fi auzit un fragment acustic din vechiul Czernowitz. Câteva minute mai târziu, un pianist mai puțin antrenat a preluat pianul de la școala de muzică de peste stradă, încercând Toccata și Fuga lui Bach. Bufniturile amenințătoare m-au scos din reverie și m-au readus în 2019. Am privit piața, stratul de flori din locul în care se găsise cândva Mama Austria și unde acum se vedeau două steaguri unul lângă celălalt – cel albastru-galben al Ucrainei și cel albastru cu stele aurii al Europei. Chiar și o capitală secretă trebuie să-și arboreze drapelul. Sub aceste steaguri, Cernăuțiul aspiră să se reconecteze cu trecutul său de oraș sofisticat și să trăiască iarăși în ambiguitate, alături de celelalte giuvaiere neprețuite de la granițele scânteietoare ale Europei.

Mulțumiri

Familia este prima căreia îi sunt îndatorat. Originile acestei cărți se datorează tatălui meu, Vic Baston, și mamei mele, Jill Baston, care mi-

au încurajat interesul pentru călătorii de la o vârstă fragedă. Cum am scris în Introducere, m-au purtat peste prima mea frontieră terestră în 1984. Ei și sora mea, Ros Baston, au îndurat o lungă călătorie cu autocarul prin Europa, deoarece au crezut, pe bună dreptate, că o să-mi stârnească imaginația. De atunci, m-au susținut și m-au încurajat. Hannah Nicholson, soția mea, a trăit alături de această carte – și de mormanele cu alte cărți pe care le-am consultat acasă – vreme de cinci ani, deși uneori trebuie să i se fi părut o perioadă mai lungă.

Doi prieteni merită mulțumiri speciale. Samantha Sharp m-a încurajat constant să trec la treabă, a avut încredere în proiect, a pus întrebări inteligente și mi-a oferit mult ajutor prețios în cercetare. Mintea ei vie și curiozitatea ei nesfârșită despre lumea noastră mi-au dat o idee despre cum va fi cititorul acestei cărți. Donna Sharpe a fost împreună cu „Das Buch“ încă de la începuturi și a citit numeroase secțiuni în ciornă pe măsură ce acestea s-au conturat treptat, cu ochiul ei de scenarist vigilent la pasajele plicticoase și imperfecte și la opusele acestora. Cartea n-ar fi fost ceea ce este fără Donna și Samantha.

Câteva dintre călătoriile mele au fost înseninate pe parcurs de compania altor oameni. Am mers la drum pe șosea și pe calea ferată împreună cu Jon Worth în cel puțin cinci zone frontaliere, unele făcând parte din proiectul lui #CrossBorderRail prin care încurajează un transport public mai bun în regiunile de graniță.

Hannah Nicholson, pe lângă faptul că m-a suportat ani la rând, a venit la *Dreiländereck*-ul germano-polonezo-ceh și a realizat interviuri în limba germană. Mi-am unit forțele cu František Konstantinovic în Slovacia și în Polonia – asumându-mi riscul ca un străin de pe Twitter să-mi devină amic – și am fost răsplătit cu asupra de măsură prin împărtășirea cunoștințelor și companiei sale. Tanweer Ali și Eva Kellnerová mi-au fost niște prieteni de nădejde în Praga, prezentându-mi Cehii Eminenți și oameni care aveau povești de spus. Ben Rawlings m-a găzduit la Nicosia. Étienne și Barbara Augris și colegii lui Étienne – în special Marie-France Takir – mi-au arătat Meurthe-et-Moselle și Vosgii, iar Étienne m-a condus într-un pelerinaj la Verdun pe care nu-l voi uita niciodată. Malgosia Szpara mi-a prezentat împrejurimile misterioase din Walbrzych și am legat o amiciție strânsă pornind de la dragostea noastră comună pentru Bebok, ocrotitorul feroce al dealurilor din Silezia. Joanna Lamparska m-a purtat prin latura întunecată a Sileziei.

Sunt recunoscător Poliției de Frontieră Finlandeze, îndeosebi colonelului Kimmo Elomaa, și Poliției și Gărzii de Frontieră Estoniene, mai ales lui Ilmar Kahro din Tallinn și acelor ofițeri din întreaga țară care mi-au pus la dispoziție timpul și cunoștințele lor. De asemenea, aprecierile mele pentru grănicerii maghiari și sârbi de la Kübekhaza. Le mulțumesc totodată organizatorilor și vorbitorilor de la conferința din ianuarie 2023

organizată de Comisia Europeană la Bruxelles pe tema Pieţelor Forţei de Muncă Transfrontaliere Dinamice.

Numeroşi oameni au fost generoşi cu timpul şi poveştile lor. În Helsinki, Essi Lindstedt White, Maria Mekri şi Mikko Veinonen; în Baarle, Willem van Gool şi Ad van Boxel; în Croaţia, Marko Rakar şi Nada Jovanovic; în Irlanda de Nord, Fergal Barr şi Paul Smyth; în Basel, Tina Lawton şi Julien de Salaberry; Étienne Augris în Nancy; în Praga, Vladimír Špidla, Un Ceh Eminent, Petr Strabawa, Tereza Vavrova, Antikomplex şi Institutul pentru Studierea Regimurilor Totalitare; în Varşovia, Pawel Markiewicz; în Berlin, Matthew Tempest, Bridget Heal şi Rose Sharpe; în Frankfurt pe Oder, Jeannette Wheatley; în Guben, Rurik von Hagens; în Ostritz, ducând lupta cea dreaptă împotriva naziştilor, Michael Schlitt; în Budapesta, Tamas Ibolya şi Viktoria Serdült; în Hust, Ze'ev, custode al sinagogii; în Cernăuţi, Halia Marcenko; în privinţa României, Chris Terry-Enescu şi Craig Turp-Balasz. Viktoria Amelina, pe care n-am cunoscut-o niciodată, a luminat această carte cu înţelepciunea ei.

Pentru sprijinul din partea oamenilor care au călcat graniţele şi au scris despre ele înaintea mea, de la sfaturi oferite cu generozitate la câteva cuvinte care mi-au bucurat inima: Jonn Elledge, Alexandra von Tunzelmann, Timothy Garton Ash, Tim Marshall, Philippe Sands şi Garrett Carr. Mentorul meu, sir Anthony Seldon, autor al *The Path of Peace*, care urmează un periplu

de-a lungul cicatricii lăsate de frontul de vest, își va observa influența în paginile de față. Celălalt mentor al meu, sir David Butler (1924–2022), spre marea mea tristețe, nu va mai putea s-o facă.

Pentru că au citit secțiuni din ciornă și m-au scutit de greșeli și stângăcii, le sunt recunoscător mai multor persoane pomenite mai sus, îndeosebi lui Jill Baston, Donna Sharpe și Guy Rowlands, și de asemenea neobosiților Steven Seegel, Tony Thorne, Jonathan Bousfield, Tanweer Ali, Nicholas Blincoe, Claire Bisdorff, Matthew Happold, Gary Gibbon, Viktoria Serdült, Aliona Halivco și Ben Tallis. Orice erori și stângăcii rămase, firește, îmi aparțin.

Această carte a fost scrisă în epoca rețelelor sociale. Mi-am expus multe dintre călătorii și gânduri online pe Twitter, pe contul @BastonBorders, și am simțit că fac parte (în majoritatea timpului) dintr-o comunitate caldă care mă apreciază. Mi-a creat conexiuni și mi-a făcut cunoștință cu oameni și cu perspective cu care altfel n-aș fi avut ocazia să interacționez. Le sunt recunoscător tuturor celor care m-au încurajat, m-au atenționat și m-au povățuit, indiferent că ne-am întâlnit față în față sau nu în timpul scrierii cărții. În momentul finalizării cărții, existau peste 2 500 de oameni care ascultau ceea ce aveam de zis și probabil că urmăream vreo 1 000 (pe două conturi Twitter) pentru informații legate de granițele europene. N-aș avea cum să nu uit unii prieteni dacă aș încerca să îi enumăr pe cei care mi-au oferit ceva

special, așa că nu vreau să supăr pe nimeni altcineva, însă le mulțumesc lui: Patrice Dabrowski, Grant Harward, Christopher Lash, Uilliam Blacker, Nick Short, John Paul Newman, Anna Tuckett, Christopher Guyver, Philip Blood, Dustin Du Cane, Nancy Wingfield, Arnold Platon, Stefan Czarniecki, Will Mawhood, Bogdan Mateescu, Gabriele Paleari, Lucy Coatman, Katja Hoyer, Giovanni Vale și echipei *Hidden Europe*.

Bibliotecile, muzeele și atelierele de lucru joacă toate un rol în viața unui scriitor. Această carte a fost scrisă în numeroase locuri, inclusiv în British Library, Royal Society of Arts, Grand Café din Cernăuți, Café Wien din Sibiu și HomeWork din Southfields, Londra, care a fost un sediu prietenos dincolo de râu.

Agentul meu, Tom Killingbeck de la A.M. Heath Literary Agency, mi-a fost un aliat indispensabil în modelarea cărții de față. Rolul pe care agenții îl joacă în negocierea contractelor este relativ bine cunoscut, dar Tom a făcut mult mai multe lucruri pentru mine și pentru această carte. M-a ajutat să-mi cizelez și să-mi structurez gândurile, oferindu-mi încurajări neprețuite și susținere practică și morală.

Kirty Topiwala de la Hodder & Stoughton și-a asumat un risc în privința mea, ca scriitor care a schimbat domeniul de la politica electorală la istorie și frontiere, susținându-mă, având o atitudine constructivă și fiind un redactor extrem de priceput și de sensibil. Colegele ei Naomi Morris Omori și Juliet Brightmore au

contribuit la rândul lor la forma finală a cărții, cum a făcut și minunata corectoare Jenni Davis. În publicitate, Louise Court, Olivia French și colegele lor s-au asigurat că oamenii află despre *O istorie a Europei văzută de la hotarele sale*.

Ultimele luni de redactare n-au fost deloc simple, din cauza pierderii stimatului meu socru, Hugh Nicholson, în aprilie, precum și a deteriorării stării mele de sănătate. În iunie am fost diagnosticat cu o afecțiune neurologică numită fistulă arteriovenoasă durală (dAVF), care și-a pus amprenta asupra energiei și a capacității mele de concentrare în timp ce finalizam și redactam cartea; nu pot decât să le aduc un omagiu oamenilor pricepuți, grijulii și prost plătiți de la National Hospital for Neurology and Neurosurgery și de la Royal National Throat, Nose and Ear Hospital.

Credite fotografice

Majoritatea fotografiilor provin din colecția autorului

Surse suplimentare:

Alamy Stock Photo: 47/The Print Collector, 225/Keith Corrigan. CCI/Shutterstock: 234. ©

Lorenz Kienzle: 163. Domeniu public: 95, 142 sus, 157, 232 și 258/Wikimedia Commons.

Note

Partea întâi

1 Citat în Diarmid Ferriter, *The Border* (Profile Books, 2019), p. 141.

2 Marc Geagan, *Bordertown Blues* (Stracomer Press, 2015), pp. 70–73.

3 Richard Blanke, *Orphans of Versailles* (University of Kentucky Press, 1993), pp. 32–60.

4 După cum este menționat în Terence Dooley, *Burning the Big House* (Yale University Press, 2023), p. 169.

5 Citat din Gina Sigillito, *The Daughters of Maeve* (New York: Kensington Publishing, 2007), p. 87.

6 www.dib.ie/biography/fox-william-billy-a3348; „William (Billy) Fox", de Patrick Maume și Diarmaid Ferriter, în *Dictionary of Irish Biography*.

7 Interviu cu John Bruton luat de Aaron McElroy pentru postul de radio Northern Sound, 16 martie 2018; www.northernsound.ie/podcasts/the-wider-view/hear-former-taoiseach-john-bruton-remembers-senator-billy-fox-134321, accesat pe 4 iulie 2023.

8 www.irishtimes.com/news/politics/oireachtas/call-for-leinster-house-memorial-to-courageous-senator-killed-by-ira-1.4509057

9 Instalația de la Muzeul Memorial Alsacia-Moselle, Schirmeck, Alsacia, văzută în mai 2019.

10 Mark Mazower, *Hitler's Empire* (Allen Lane, 2008), pp. 108–109.

11 Margaret Lambert, *The Saar* (Faber & Faber, 1934), pp. 213, 259.

12 Ibid., p. 268.

13 Interviu cu Catherine Hanly pentru site-ul de internet *Hot Dinners*: www.hot-dinners.com/Gastroblog/Interviews/my-hot-dinners-howard-marks-picks-his-favourite-restaurants, accesat pe 19 iulie 2023.

14 Howard Marks, *Mr. Nice* (Secker & Warburg, 1996).

15 Scenariul filmului *The Third Man* (1949).

16 Anthony Seldon, *The Path of Peace* (Atlantic, 2022), pp. 15–17.

17 Carl Zuckmayer, *A Part of Myself* (Secker & Warburg, 1970), traducere în limba engleză de Richard și Clara Winston, p. 63; ediția originală în limba germană, 1966.

18 Ibid., p. 71. O placă din gara Feldkirch comemorează evenimentele din martie 1938 și toate celelalte utilizări inumane la care fusese supusă calea ferată.

19 Interviu cu Ernst Kamm (1997), expus la Muzeul Evreiesc din Hohenems.

20 Citat din Yad Vashem despre Paul Grüninger; www.yadvashem.org/righteous/stories/grueninger.html, accesat pe 5 august 2019.

21 https://www.swissinfo.ch/eng/jewish-refugee-policy_-the-boat-is-full---75-years-later/43531288, accesat pe 5 august 2019.

Partea a doua

1 Robert Gerwarth, *The Vanquished: Why the First World War Failed to End 1917–23* (Penguin, 2017).

2 Rachel King, „Whose Amber?", edoc.hu-berlin.de/bitstream/handle/18452/8206/king.pdf?sequence=1&isAllowed=y

3 Ibid., pp. 3–4.

4 Immanuel Kant, *Anthropology from a Pragmatic Point of View* (1798), traducere de Robert B. Louden pentru ediția Cambridge University Press (2006), Prefață, p. 4.

5 A se vedea Patten, Alan, „«The Most Natural State»: Herder and Nationalism", *History of Political Thought* 51.4 (2010): pp. 657–689.

6 J.G. Herder, *Outlines of a philosophy of the history of man*, trad. T. Churchill (1800), p. 53.

7 Ibid., p. 413.

8 A se vedea Patten, p. 37, pentru o explorare a argumentului lui Herder.

9 Ernest Gellner, *Nations and Nationalism* (Cornell University Press, 1983), p. 2.

10 *Kaliningradskaia Pravda*, 30 aprilie 1949.

11 Catherine Scott-Clark și Adrian Levy, *The Amber Room* (Atlantic, 2005).

12 Anne Applebaum, *Between East and West* (Pan Macmillan, 1994), p. 23.

13 sobor-kaliningrad.ru/en/content/40

14 www.csmonitor.com/World/Europe/2015/0726/Living-on-Prussia-s-ruins-Kaliningraders-embrace-Germanic-past

15 www.dw.com/en/row-over-traitor-german-philosopher-kant-riles-russian-hometown/a-46587360

16 Robert Service, *Russia: Experiment with a People* (Macmillan, 2002), p. 273.

17 Winston Churchill, „Sinews of Peace", discurs susținut la Fulton, Missouri, 5 martie 1946. Pentru textul integral, a se vedea de pildă transcrierea Arhivelor Naționale disponibilă la www.nationalarchives.gov.uk/education/resources/cold-war-on-file/iron-curtain-speech

18 Churchill, „Sinews of Peace", op. cit.

19 John Quincy Adams, *Letters on Silesia*, Silesian Museum, 2019, publicată inițial în 1800, pp. 10–11/30.

20 Tim Blanning, *Frederick The Great* (Allen Lane, 2015).

21 Din memoriile unui soldat publicate în 1793, citat în Blanning, p. 230.

22 www.vfdgKüstrins.de/texts/kk-back.html

23 J.Q. Adams, pp. 10–11/30.

24 „Man darf nicht warten, bis der Freiheitskampf Landesverrat gennant wird. Man muss den rollende Schneebal zertreten. Die Lawine hält keiner mehr auf." Citatul îi aparține lui Erich Kästner (1899–1974), autorul antinazist al romanului *Emil și detectivii*.

25 A se vedea, de pildă, https://www.aljazeera.com/news/2018/04/german-town-alert-neo-nazi-festival-counter-events-held-180421200541064.html

26 A se vedea, de pildă, https://www.welt.de/politik/deutschland/article17317693 Festival-in-Ostritz-Sind-Bands-fuer-die-nicht-nur-der-Dorfnazi-kommt.html

27 Interviu cu Michael Schlitt, 10 octombrie 2019.

28 Interviu cu Michael Schlitt, 10 octombrie 2019.

29 Sebastian Siebel-Achenbach, *Lower Silesia from Nazi Germany to Communist Poland* (Springer, 1994), p. 87.

30 John Quincy Adams, *Letters on Silesia*, Silesian Museum, 2019, publicată inițial în 1800, p. 14 în original, p. 34 în ediția de muzeu.

31 Anon. Editor, *Nie Vergessene Heimat* (Hamburg: Verlag Johannes Thordsen, 1950), p. 144. Original: „Neumark und Niederlausitz – brandenburgisches Land, von dem gesungen worden ist: Wiesen, Wasser, Sand, das ist des Märkers Land, und die Grüne Heide, das ist seine Freude. Das Verlorens mag immer glänzender in der Erinnerung stehen, als es in Wirklichkeit war." Traducere a autorului.

32 Când Adams a vizitat regiunea, existau ateliere de suflare a sticlei în ambele părți ale postului de frontieră, cam la fel cum prăvăliile cu suveniruri și cu articole de artizanat se înșiruie în apropierea multor granițe din zilele noastre; pp. 78–80 după vechea numerotare, pp. 106–109 după ediția de muzeu.

33 Adams, pp. 47, 111, în original, pp. 68, 142, în ediția de muzeu.

34 www.rozhlas.cz/toulky/vysila_praha/_zprava/141284 prin en.wikipedia.org/wiki/Northern_Moravia_witch_trials

35 Norman Davies și Roger Moorhouse, *Microcosm: A Portrait of a Central European City* (Jonathan Cape, 2002), p. 190.

36 Julius Ruff, *Violence in Early Modern Europe 1500–1800* (Cambridge University Press 2001), pp. 21–22.

37 vomanomalous.blogspot.com/2014/10/1673-original-frankensteins-monster.html

38 https://dolnyslask.travel/kompleks-riese/?lang=en (accesat pe 14 decembrie 2023) și secțiunile tunelurilor de sub castelul Książ care au fost deschise pentru vizitatori în 2018.

Partea a treia

1 Friedrich Naumann, *Central Europe* (ediția din 1916), p. 65.

2 Intitulată și *Un Occident răpit*. A fost publicată în traducere în limba engleză (Edmund White) în *New York Review of Books,* vol. 31, nr. 7, 26 aprilie 1984.

3 Keiron Pim, *Endless Flight: The Life of Joseph Roth* (Granta, 2022), p. 100.

4 Sir Walter Runciman, lord Runciman de Doxford din 1937.

5 Jonathan Wallace, „The Political Career of Sir Walter Runciman". Teză de doctorat, University of Newcastle, 1995, p. 393.

6 Ibid., p. 402.

7 *Encyclopaedia Judaica,* „Cheb", pp. 585–586. Politicianul pangerman antisemit Georg Schönerer reprezenta Egerul în Reichstagul austriac înainte de 1907.

8 Mazower, *Hitler's Empire* (2009), pp. 59, 586–587.

9 Ibid., p. 56.

10 R.M. Douglas, *Orderly and Humane* (Yale University Press, 2012), descrie procesul în detaliu.

11 Citat din Glassheim, p. 167.

12 *Guardian,* 26 noiembrie 2016, „The Czechs and Germans trying to deal with the ghosts of the past", de Robert Tait.

13 Interviu cu Tereza Vavrova, 26 februarie 2019.

14 *Daily Telegraph,* 8 august 2012, „Soviet era ruse that tricked «escapees» into thinking they had fled Czechoslovakia", de Matthew Day.

15 Eagle Glassheim, *Cleansing the Czechoslovak Borders* (Pittsburgh University Press, 2016). Capitolul 5 concentrează povestea orașului Most.

16 Glassheim, p. 121.

17 József Borbély, *Breakthrough/Áttörés: Páneurópai Piknik,* 1989 (Ad-art, Győr, 1999), p. 22.

18 Ibid., p. 24.

19 Ibid., p. 4.

20 Ibid., p. 35.

21 Ibid., p. 38.

22 Kundera, *The Kidnapped West,* op. cit.

23 *Annual Report* (2022). VW Slovacia, p. 22, prin intermediul https://sk.volkswagen.sk/en/company/facts-and-figures.html

24 Chrena spune anecdota pe site-ul de internet Iron Curtain Stories (Povești ale Cortinei de Fier) www.ironcurtainstories.eu/?lc=en&id=854&rt=37

25 Tony Thorne, *Countess Dracula* (Bloomsbury, 1997); Aleksandra Bartosiewicz „Elisabeth Bathory: A True Story", *Przegląd Nauk Historycznych* 17(3), decembrie 2018; Ronan O'Connell, „The bloody tale of Hungary's serial killer countess", *National Geographic*, 21 octombrie 2022.

26 www.pewresearch.org/global/2020/02/09/nato-seen-favorably-across-member-states/#are-there-parts-of-neighboring-countries-that-really-belong-to-us. Grecia, Bulgaria și Turcia aveau și ele majorități în favoarea iredentismului, în vreme ce Polonia și Slovacia prezentau pluralități. Cei din Regatul Unit erau relativ mulțumiți, 72% negând că ar exista părți ale țării guvernate de altcineva și 23% susținând contrariul.

27 R.W. Seton-Watson, *Treaty Revision and The Hungarian Frontiers Eyre & Spottiswoode*, 1934, p. 52.

28 Lord Rothermere, *My Campaign for Hungary* (Eyre & Spottiswoode, 1939), Capitolul 11.

29 Ibid., p. 140.

30 Traducere preluată din cartea lui Balazs Ablonczy, *Pál Teleki (1879–1941): The Life of a Controversial Hungarian Politician*.

31 www.rferl.org/a/hungary-serbia-Orbán-fidesz-no-bid-contract-investigation/31994585.html, accesat pe 17 martie 2023; Raport Final al Misiunilor Observatorilor Electorali ODIHR, 3 aprilie 2022, pp. 15–17, 37: https://www.osce.org/files/f/documents/2/6/523568.pdf, accesat pe 5 ianuarie 2024.

32 OSCE, raport ODIHR, op. cit., p. 20.

33 hungarytoday.hu/hungarian-borders-commissioner-diaspora-interview-peter-szilagyi/, accesat pe 18 martie 2023.

34 Luiza Ilie și Gergely Szakacs, „Romania quietly catches up with richer neighbours, helped by EU cash", Reuters Europe online, 9 ianuarie 2023.

35 www.euronews.com/2017/11/23/hungarian-mayor-the-Orbán-government-needs-an-enemy

36 www.ironcurtainproject.eu/en/stories/the-return-of-barbed-wire/

37 Branimir Anzulovic, *Heavenly Serbia: From Myth to Genocide* (New York University Press, 1999).

38 Jasmin Mujanovic, „The Balkan Roots of the Far Right's «Great Replacement» Theory", *New Lines Magazine*, 12 martie 2021.

39 Muzeul Holocaustului din Statele Unite, 23 august 2016; www.ushmm.org/information/press/press-releases/museum-condemns-conferring-of-hungarian-order-of-merit-to-zsolt-bayer

Partea a patra

1 Victoria Amelina, „Expanding the Boundaries of Home: a Story for Us All"; www.iwpcollections.org/victoria-amelina, accesat pe 13 iulie 2023.

2 http://en.kremlin.ru/events/president/news/66181, accesat pe 9 iulie 2023.

3 Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin* (Vintage, 2011), p. 319.

4 Rory Finnin, „Why Crimea is the Key to Peace in Ukraine", Politico, 13 ianuarie 2023; https://www.politico.com/news/magazine/2023/01/13/pe ukraine-crimea-putin-00077746

5 Au existat câteva cazuri în care naționalitatea s-a schimbat, dar acestea au fost niște anomalii. Pentru majoritatea oamenilor, a fost o definire fixă. A se vedea Rogers Brubaker, *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe* (Cambridge University Press, 1996).

6 Discurs al președintelui Zelenski în fața Radei Supreme a Ucrainei, 22 mai 2022, în prezența președintelui Duda al Poloniei. www.president.gov.ua/en/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-pid-chas-sp-75261, accesat pe 2 aprilie 2023.

7 https://podroze.onet.pl/polska/podkarpackie/pociag-z-przemysla-doustrzyk-dolnych-i-zagorza-przez-teren-zsrr-historia-trasa/he4rvwt, Dawid Smolorz, 22 noiembrie 2019.

8 Patrice Dabrowski, *The Carpathians: Discovering the Highlands of Poland and Ukraine* (Cornell University Press, 2019), pp. 168–181.

9 Alexander Watson, *The Fortress* (Allen Lane, 2019), pp. 117–119.

10 Serhii Plokhy, *The Gates of Europe: A History of Ukraine* (Penguin, 2016), pp. 236–237.

11 Timothy Snyder, *Bloodlands: Europe between Hitler and Stalin* (Vintage, 2011).

12 Plokhy, p. 281.

13 Christopher Lash, *Moving West: The Transfer of Eastern Poles to Post-Yalta Poland, Urban Reconstruction and Post-war Relief, 1944–8*, Universitatea din Manchester, teză de doctorat, 2010, p. 51.

14 Ibid., p. 57.

15 Tarek Cyril Amar, *The Paradox of Ukrainian L'viv* (Cornell University Press, 2019), pp. 163–173.

16 https://notesfrompoland.com/2022/11/17/fulfilling-osadczuks-dreampolish-ukrainian-reconciliation/, Samuel Tchorek-Bentall

17 www.rferl.org/a/1068362.html; „Analysis: Ukraine, Poland Seek Reconciliation Over Grisly History", *RFE/RL*, 12 mai 2006, de Jan Maksymiuk, accesat pe 2 aprilie 2023.

eace-

18 Tatiana Zhurzenko, „Memory Wars and Reconciliation in the Ukrainian-Polish borderlands", în *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe: Memory Games* (Palgrave, 2013) pp. 187–188.

19 „WW2 massacre of Poles by Ukrainians must be called genocide, says head of Polish church", *Notes from Poland*, 7 iulie 2023.

20 Ben Tallis, *Identities, Borderscapes, Orders* (Springer, 2023), Capitolul 2.

21 Ibid., Capitolul 4.

22 Bernard Wasserstein, *A Small Town in Ukraine* (Allen Lane, 2023), se referă la acest orășel de graniță.

23 Discurs al președintelui Zelenski în fața Radei Supreme a Ucrainei, 22 mai 2022, în prezența președintelui Duda al Poloniei. https://www.president.gov.ua/en/news/vistup-prezidenta-ukrayini-volodimira-zelenskogo-pidchas-sp-75261, accesat pe 2 aprilie 2023.

24 Norman Davies, *Vanished Kingdoms* (Allen Lane, 2011).

25 Paul Robert Magocsi, *With Their Backs to the Mountains* (Budapest: Central European University Press, 2015), p. 45.

26 Ghid Baedeker, *Austria,* 1896, p. 364.

27 Despre Julia Warhola: www.warhola.com/andysmother.html

28 Paul Robert Magocsi, „The Fellow Who Made Himself President of a European Republic", *Nationalities Papers* (2021) 49:5, pp. 838–854, www.cambridge.org/core/journals/nationalities-papers/article/fellow-who-made-himself-president-of-a-european-republic-gregory-ignatius-zhatkovych/84CDFF05C5EC12F881F300352F99CC0B/s

29 Karel Čapek, *Talks with T.G. Masaryk* (North Haven, CT: Catbird Press, 1995), p. 233. Publicată inițial în cehă și engleză în anii 1930. Traducere în limba engleză de Dora Round și Michael Helm.

30 Magocsi (2021), pp. 841–842. Locul în care se află în prezent copia clopotului nu este clar.

31 Robert Winch, *Republic for a Day* (Robert Hale, 1939), p. 138.

32 George Kennan, *From Prague After Munich: Diplomatic Papers 1938–40* (Princeton University Press, 1968), p. 63.

33 Kennan, p. 89.

34 Davies, p. 631; Kennan, p. 90.

35 Norman Davies, *Vanished Kingdoms: The History of Half-Forgotten Europe* (Penguin, 2011), pp. 621–634.

36 Winch, pp. 25, 171–172.

37 Site-ul de internet http://shtetlroutes.eu/en/khust-putvnik a reprezentat o sursă prețioasă referitoare la istoria comunității evreiești din Hust.

38 Winch, p. 12.

39 Magocsi (2015), p. 43.

40 Judit Toth, „The Curious Case of Hungary", GLOBALCIT, ianuarie 2018; http://globalcit.eu/the-curious-case-of-hungary-why-the-naturalisation-rate-does-not-always-show-how-inclusive-a-country-is

41 Jeroen van Drunen, *„A Sanguine Bunch": Regional Identification in Habsburg Bukovina, 1774–1919*

(Amsterdam: Pegasus, 2015), p. 592.

42 Cifre din recensământul din 1910.

43 David Rechter, *Becoming Habsburg* (Liverpool University Press, 2013), pp. 4–5.

44 Van Drunen, p. 606.

45 Van Drunen, p. 595.

46 Pentru Hackmann, a se vedea www.bukowina-portal.de/de/ct/102-Eugen-Hackmann

47 Gregor von Rezzori, *Memoirs of an Anti-Semite* (Picador, 2002), pp. 6–7. Originalul în limba germană a fost publicat prima oară în 1979. Traducerea în limba engleză de aici îi aparține lui Joachim Neugroschel, pentru ediția Penguin din 1981.

hare/40275cb6809386a6a9560c8f7405d763fa68c543

48 Muzeul de Istorie și Cultură a Evreilor din Bucovina, instalație.

49 Muzeul de Istorie și Cultură a Evreilor din Bucovina, instalație.

50 Cu mulțumiri pentru Halia Marcenko pentru împărtășirea poveștii remarcabilului Zalozetski.

51 A se vedea, de pildă, Svetlana Frunchak, *The Making of Soviet Chernivtsi: National „Re-unification" World War II and the Fate of Jewish Czernowitz in Post-war Ukraine*, teză depusă la Universitatea din Toronto, 2014.

52 Vladislav Davidzon, „Everything is regurgitated", *Tablet*, 28 noiembrie 2012.

53 *Rheinischer Merkur*, 1 februarie 1991, citând Cernăuți din Bucovina – unde au trăit oameni și cărți (czernowitz.de)

54 „Wo die Bürgersteige mit Rosenstraussen gefegt wurden und es mehr Buchhandlungen gab als Backereien. Czernowitz, das war ein immerwährender intellektueller Diskurs, der jeden Morgen eine neue ästhetische Theorie erfand, die am Abend schon wieder verworfen war. Wo die Hunde die Namen olympischer Götter trugen und die Hühner Hölderlin-Verse in den Boden kratzten." Din Marion Tauschwitz, *Selma Merbaum – Ich habe keine Zeit gehabt zuende zu schreiben: Biografie und Gedichte* (Klampen-Verlag, 2014), introducere. Traducere a autorului.

55 Citat din Benedict Anderson, *Imagined Communities*, 1983, p. 104.

56 *Washington Post*, 31 august 2016. www.washingtonpost.com/video/politics/trump-says-he-will-build-impenetrable-physical-tall-powerful-beautiful-border/2016/08/31/34eceacc-6fb6-11e6-993f-73c693a89820_video.html

Cuvânt latinesc care a dat naștere cuvântului „limită".

Conform Tratatului anglo-irlandez din 1921, întreaga Irlandă urma să devină Stat Liber, iar Parlamentul existent al Irlandei de Nord a primit dreptul pentru teritoriul celor șase comitate de a se separa de Statul Liber, drept pe care, după cum toată lumea se aștepta, și l-a exercitat la o zi după transferul puterii juridice a Regatului Unit către guvernul provizoriu al Irlandei.

Murphy a fost încarcerat în Irlanda din 2016 până în 2018 pentru evaziune fiscală.

De aici și forma bizară a departamentelor Meurthe-et-Moselle și Territoire de Belfort, bucățile din Alsacia-Lorena care rămăseseră în Franța în 1871.

Din punct de vedere juridic, sistemul intern de pașapoarte înseamnă că China nu este o zonă de liberă circulație, chiar dacă, în practică, există o circulație neautorizată între provincii.

Mai există două exclave în zonele rurale, câte una de fiecare parte a frontierei principale. Geografii tind să prefere termenul „exclavă", fiind mai descriptiv, dar „enclavă" este mai popular în Baarle. Voi oscila între cele două variante.

Cu excepția unor locuri cum ar fi estul Ucrainei și nordul Ciprului, unde o zonă se află sub ocupație.

Serviciul feroviar Allegro dintre Helsinki și Sankt-Petersburg a fost întrerupt în primăvara lui 2022, ca urmare a atacului rusesc asupra Ucrainei.

Friedrich cel Mare și-a atribuit titlul de „rege al Prusiei" în 1772.

Sursele poloneze oferă dovezi care arată că votul a fost gestionat părtinitor și că militanții propolonezi au avut parte de acțiuni de intimidare, dar prezența la vot a fost ridicată (oficial, 87%), iar rezultatul a fost un 98% aproape unanim pentru Germania în zona Allenstein.

Celălalt detaliu pedant care poate fi pomenit în privința discursului lui Churchill este că, așa cum am cunoscut-o înainte de 1989, Cortina de Fier întâlnea Marea Baltică la Travemünde, portul de mare adâncime al orașului Lübeck, aflat la aproape 300 de kilometri mai la vest. La vremea în care vorbea Churchill, Germania era împărțită doar în zone de ocupație de cele patru puteri și nu se transformase încă în cele două țări care aparțineau unor alianțe opuse; să fi admis o Cortină de Fier la Lübeck, nu la Stettin, ar fi fost nechibzuit din punct de vedere diplomatic în 1946.

Numele german a fost în perioada finală Schneekoppe, care a început ca o denumire neoficială pentru ceea ce era cunoscut drept Riesenkoppe, „Capul Gigantului".

Sursele de inspirație pentru Frankenstein sunt o chestiune aprig dezbătută a studiilor literare; Shelley a sintetizat și s-a bazat pe un amestec bogat de mituri, reprezentări imagistice și istorie, adăugând perspectiva ei despre supremația din ce în ce mai intensă a științei omenești asupra naturii și a vieții în sine.

Vorbind despre schimbările de nume, putem menționa că Boris Karloff era un englez pe care-l chema William Henry Pratt. Și-a ales acest numele înaintea interpretării rolului său emblematic de monstru, din 1931. Bela Lugosi, pe de altă parte, era cu adevărat un central-european dintr-o zonă de frontieră – un maghiar din orașul Lugoj, care se află azi în România.

Pentru romancierul ceh Milan Kundera (1929–2023), evreii din Europa Centrală „au fost liantul ei intelectual, o versiune condensată a spiritului său, creatori ai unității sale spirituale".

Faptul că numele țării este el însuși un pic neclar ar trebui să ne spună ceva. În 2016, ministrul de externe a anunțat că forma neobișnuită dinainte, „Cehia", era versiunea preferată în limba engleză, după ce „Republica Cehă" devenise anterior standard din 1993. Era o anomalie prin faptul că, dacă această logică ar fi fost urmată cu consecvență, am fi vorbit și despre „Republica Slovacă", ba chiar și despre „Republica Franceză". Mai mult decât

atât, termenul „Česke“ poate fi tradus în funcție de context prin „națiunea cehă“ sau, mai ales în cazul toponimelor, prin regiunea geografică a Boemiei. Boemia este partea vestică a Cehiei care își are centrul la Praga; Moravia este secțiunea estică cu centrul la Brno. Țara mai include și un pic din Silezia.

Politicienii cehoslovaci au încercat să creeze o piață comună central-europeană în 1936, dar n-au avut succes.

Conform recensământului din 1930; a se observa că recensămintele erau utilizate drept instrument politic/etnografic în statele și imperiile mixte din Europa Centrală și de Est, iar scara va fi ajustată pentru a crește la maximum numărul celor înregistrați drept cehi (51%) sau slovaci (16%).

Literal, „N-avem nevoie de Moș Crăciun, / îl avem pe Runciman!“ (în lb. germ., în orig.)

Frank a fost executat pentru crimele sale de guvernul cehoslovac reinstalat în 1946. Henlein a îndeplinit o serie de roluri minore. A fost capturat de americani și s-a sinucis la Plzeň în mai 1945.

Era comunistă a însemnat un schimb cultural între Cehoslovacia și Vietnam, membre ale blocului sovietic. Berarii cehi au dat o mână de ajutor la producția vietnameză de bere, de pildă. Multe dintre magazinașele și restaurantele „chinezești“ din Cehia sunt administrate de familii vietnameze.

Citatul exact variază; granița este uneori localizată pe Landstrasse.

Otto a renunțat oficial la orice pretenție la tron în mai 1961, declarându-se un cetățean loial al Republicii.

Pe 26 iunie 1963, președintele Kennedy a susținut un discurs la un miting din Berlinul Occidental, declarând: „Astăzi, în lumea libertății, cea mai mândră laudă este «Ich bin ein Berliner!»“

Carnuntum a avut o semnificație simbolică pentru extrema dreaptă ezoterică germană; ocultistul pangerman Guido von List (1848–1919) l-a plasat în centrul primului său roman.

Mitul a mai fost utilizat și în propaganda antisemită – într-o oarecare măsură de către naziști, dar probabil mai mult de predecesorii lor din Viena de la începutul secolului. Evreii erau zugrăviți ca vampiri, contopind calomnia omorului ritual cu imaginea evreilor de cămătari exploatatori.

Ghidul Baedeker din 1896, *Austria,* semnalează ruinele castelului și legenda că „se spune că Báthory ar fi ucis 300 de fete tinere timp de zece ani pentru a-și recăpăta tinerețea cu sângele lor" (p. 344) – un alt exemplu al faptului că „turismul negru" este un fenomen mult mai vechi decât suntem tentați să credem.

Cu toate că trebuie remarcat că istoricii și scriitorii slovaci au avansat și ei argumente revizioniste în privința lui Báthory.

În Germania, 30% au fost de părere că există părți din Germania guvernate de alte țări, iar 62% au răspuns negativ; având în vedere cât de adânc a retezat Linia Oder-Neisse teritoriul istoric german în 1945, cât de mulți oameni sunt urmași ai expulzaților și cât de persistentă a fost chestiunea în anii 1970, lucrul reflectă un tabu puternic în privința naționalismului.

Fiume a fost pentru scurtă vreme un Oraș Liber, ca Danzig, dar a fost divizat în 1924, cea mai mare parte a orașului revenind Italiei, iar cartierul Sušak, Iugoslaviei.

Denumit în mod oficial Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor până în 1929.

În recensământul maghiar din 1880, Kassa fusese 40% slovacă. Recensămintele politizate din 1910 (maghiar) și 1930 (cehoslovac) au stabilit proporția maghiarilor la 75% și, respectiv, 18%.

Cu toate acestea, printre aceste minorități se numărau câteva sute de mii de germani care probabil că ar fi preferat să trăiască în Ungaria. Pe de altă parte, existau numeroși evrei care erau socotiți maghiari în 1910 și care și-ar fi dorit probabil să trăiască în alte țări decât în statul antisemit de după 1920.

Nu există aproape nici un monument german închinat teritoriilor pierdute. Unele dintre cele poloneze prezintă o

anumită doză de ironie, în sensul că jelesc pierderea regiunilor Kresy din est, fără să îi recunoască pe germanii expulzați din vest.

Poziția Moscovei justifică acum invadarea țărilor baltice, a Poloniei și a Finlandei din 1939–1940.

Sacher-Masoch (1836–1895), autor al *Venus înveșmântată în blănuri*, a fost sursa neintenționată de inspirație pentru termenul lui Richard von Krafft-Ebing „masochism".

Astăzi, Sighetu Marmației, în România, separat de orașul adiacent Solotvino/Slatina de râul Tisa și, prin urmare, pe cealaltă parte a granței naționale între 1919 și 1940 și începând din 1944.

Nu știm dacă Ondrej Warhola a votat sau a avut un cuvânt de spus la plebiscit, deoarece a fost oarecum neoficial, iar apartenența sa națională era fluidă între rutean și slovac, lucru departe de a fi neobișnuit.

Făcând parte dintre revendicările rutene, Maramureșul a intrat în componența României.

Singurele excepții sunt teritoriile „recuperate" – Oderbruchul lui Frederic cel Mare, polderele din Țările de Jos. Dar chiar și acolo costurile ecologice pot fi mari.

Prințul Rudolf a vizitat Czernowitz și piața care-i purta numele în 1885, fiind aclamat de localnici. Astăzi se numește Piața Filarmonia, după sala de concerte de aici.

Reich și Stekel au urmat licee locale, nu universitatea.

Cunoscută drept strada Iancu Flondor în perioada românească, astăzi strada Olga Kobîlianska.

Statutul juridic al Basarabiei ca teritoriu românesc în conformitate cu Tratatul de la Paris din 1920 fusese, de asemenea, incomplet ratificat, cu toate că dreptul internațional nu era o preocupare primordială a URSS. Basarabia se suprapune în mod substanțial peste statul modern al Republicii Moldova.

Kobîlianska (1863–1942) a fost o feministă, romancieră și, ca toată lumea din oraș, din câte se pare, a fost poliglotă și multiculturală. Era ruteană de origine, dar avea o familie de proveniență germană și poloneză și a scris în principal în limba germană.